

Олександр Авраменко

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Поглиблене вивчення філології

8

УДК 373.5:821.161.2.09.+821.161.2.09] (075.3)
А21

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 22. 02. 2021 № 243)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Умовні позначення:

— тестові завдання;

— творче завдання;

— завдання до художнього тексту;

— домашнє завдання;

— словник невідомих термінів.

Авраменко О.

А21 Українська література : підруч. для 8 кл. з поглиб. вивч. філол. закл. загальн. серед. освіти / Олександр Авраменко. — Київ : Грамота, 2021. — 304 с. : іл.

ISBN 978-966-349-862-1

Підручник відповідає вимогам Державного стандарту та програми з української літератури (поглиблене вивчення). Видання містить художні твори, відомості з теорії літератури, біографічні матеріали про письменників.

Методичний апарат підручника охоплює різнорівневі завдання, зорієнтовані на вікові особливості восьмикласників і восьмикласниць.

УДК 373.5:821.161.2.09.+821.161.2.09] (075.3)

Дорогі друзі!

Ви тримаєте в руках підручник для поглибленого вивчення української літератури. Вирушаючи в захопливу й пізнавальну подорож його сторінками, ви ознайомитеся з доробком 24 авторів та авторок, прочитаєте 71 художній твір, вивчите 22 нових терміни.

Читаючи твори, ви потрапите до Туреччини, на узбережжя Чорного моря, де станете свідками визволення з полону семисот козаків-невільників, а в цьому їм допомогла смілива українка (дума «Маруся Богуславка»); потім перенесетеся до Вавилону й довідаєтеся, чому красуня Роксана зрадила Александра Македонського (*І. Франко* «Легенда про вічне життя»); не менш цікаво буде дізнатися, як здійснив фінансову махінацію і в один момент збанкрутував багатий селянин Калитка (*І. Карпенко-Карий* «Сто тисяч»); неабиякі інтриги будуть супроводжувати втечу з рідного села головних героїв Остапа та Соломії, які заплатили дорогу ціну за волю (*М. Коцюбинський* «Дорогою ціною»); буде цікавою також подорож Славка й Ліни на космолоті з метою порятунку Планети Квітів (*О. Бердник* «Хто зважиться — вогняним наречеться»)...

Ви потрапите у вир пристрастей, першого кохання, зради, спортивних перемог, а ще насолодитесь вишуканою лірикою, посмієтеся від душі, читаючи гумористичні твори Остапа Вишні, О. Чорногуза, В. Чемериса.

Також ви опануватимете ази літературознавства: засвоїте нові наукові терміни, навчитеся аналізувати художні твори, розбирати «на атоми» і декламуватимете поезію, інсценізуватимете драматичні твори. Усе це буде для вас дуже цікавим.

Аби дістати насолоду від вивчення української літератури у 8 класі, треба старанно й систематично працювати з підручником. Ця навчальна книжка поєднує елементи підручника та хрестоматії. Кожний розділ має таку структуру: відомості із життя письменника (письменниці) — короткий огляд художнього твору — текст твору — різнорівневі завдання. Матеріал підручника оздоблено фото, репродукціями картин, ілюстраціями, що сприятиме якісному засвоєнню художнього й навчального матеріалу.

Отож бажаємо вам цікавої подорожі світом української літератури. Успіхів!

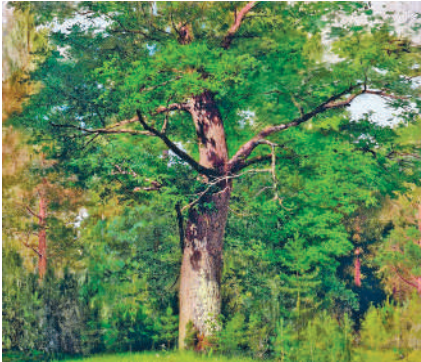
Автор

ВСТУП

ХУДОЖНІЙ ТА НАУКОВИЙ СПОСОБИ ПІЗНАННЯ ДІЙСНОСТІ. КНИЖКА В ДУХОВНІЙ КУЛЬТУРІ СУСПІЛЬСТВА

І. Левітан. Дуб. 1880 р.

Дуб. Фото

1. Прочитайте тексти та виконайте завдання.

Ріс у зеленому лісі дуб велетенський,
високий;
Віти розкинувши пишно рясно-густі
і широкі,
Гордо стояв між усіми, стиха шепочучи
листом;
Кращим за всіх він здавався силою
дужою й хистом...

Б. Грінченко

До дубів належать переважно великі дерева до 40 метрів заввишки, рідше — низькі дерева або кущі. Стовбур зазвичай товстий, гілки звивисті. Дуб починає цвісти на відкритих місцях у 20 років, а в лісі — у 15.

З інтернету

- А.** Який текст має емоційне забарвлення?
- Б.** Завдяки чому в ньому досягнуто емоційність?

2. Прочитайте текст і складіть до нього план.

Прикметною особливістю художньої літератури, як і інших видів мистецтва, є *образність*. Якщо науковці оперують цифрами, фактами й поняттями, даючи точну характеристику предмета, то митці створюють художню дійсність за допомогою фантазії і з позицій прекрасного. У тексті з інтернету подано інформацію про дуб чітко, в емоційному плані нейтрально, з кількісними показниками, а в поезії це дерево наділено властивостями людини: він стояв, «стиха шепочучи листом» (персоніфікація).

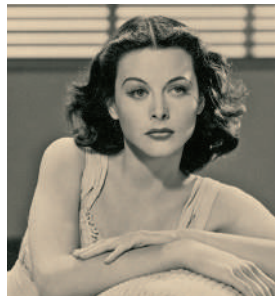

*Дж. Посселвайт.
Леонардо да Вінчі.
Середина XIX ст.*

Іван Франко.
Фото. 1896 р.

Геді Ламар.
Фото. 1940 р.

У науці індивідуальне не враховують: економісти й соціологи досліджують життя людини, види її діяльності. А в художньому образі поєднується загальне й індивідуальне: люди (загальне) мають імена (індивідуальне), свій характер, по-різному сприймають світ. Наука робить людину фахівцем, а мистецький твір ознайомлює її з добром і злом, прекрасним і потворним.

Наука може впливати на мистецтво й навпаки: завдяки винаходам учених чорно-біле кіно свого часу стало кольоровим; а першу подорож на підводному човні здійснили герої Ж. Верна, і вже потім науковці сконструювали субмарину.

Є люди, які схильні до науки й водночас вправні в мистецтві. Наприклад, Л. да Вінчі досліджував будову ока й механіку, називаючи її «раєм математичних наук», але найбільше він прославився як майстер живопису. І. Франко відомий і як науковець (історик, філософ, літературознавець), і як митець (письменник). А винахід талановитої актриси Г. Ламар нині використовують у мобільних телефонах, Wi-Fi та GPS.

І наукові дослідження, і художні твори зберігаються в книжках, а з початку XX ст. — і на цифрових носіях. Книжка здавна відігравала важливу роль у духовній культурі суспільства, адже через неї люди передавали з покоління в покоління свій культурний досвід.

Культура	
духовна	матеріальна
<ul style="list-style-type: none"> • мистецтво • філософія • наука • релігія 	сукупність матеріальних цінностей: <ul style="list-style-type: none"> • предмети • пристрої • споруди

Книжка є предметом матеріальної культури, проте її зміст розкриває здобутки духовної культури, а саме: шедеври мистецтва, наукові відкриття, філософські проблеми й моральні цінності, які культивує релігія.

Мистецтво, зокрема художня література, відкриває свою істину — істину прекрасного, відтворюючи ознаки гармонії та емоційності, дає образну

Остромирове Євангеліє.
1056–1057 рр.

не знали, як утворилася Русь-Україна, якими були наші далекі пращури та як вони жили. У збірнику «Руська правда» Ярослава Мудрого вперше були сформульовані закони, якими керувалися наші предки. «Слово про похід Ігорів» написано на основі реальних історичних подій, але разом із тим дарує сучасному читачеві насолоду й від художнього осмислення давніх подій: перед нами постає жива природа, жіночна Ярославна, мужній Ігор, пристрасті, передбачення та інші атрибути художнього твору. А одна з найдавніших київських пам'яток Остромирове Євангеліє зберігає тексти сакрального¹ змісту.

До речі...

Потрібно розрізняти слова *книга* і *книжка*. Вони близькі за значенням, але не тотожні. **Книга** — грубий фоліант, вона велика за розміром. Це слово має відтінок урочистості й піднесеності. Книгою можна назвати енциклопедію, великий подарунковий альбом із репродукціями картин, ювілейне видання «Кобзаря», оздоблене різними прикрасами, старовинний том. А решта — то **книжки**: книжка з нотами, книжка з творами Павла Тичини, залікова книжка, трудова книжка.

1. Пізнаючи дійсність, митці оперують передусім

А фактами	В образами
Б цифрами	Г поняттями
2. Предметом матеріальної культури є

А казка Івана Франка «Фарбований Лис»
Б філософські праці Сократа
В молитва «Отче наш»
Г хата під стріхою
3. Предметом духовної культури є

А Золоті ворота в Києві
Б гривня — старовинна монета
В пісня «Стоїть явір над водою»
Г мотовило — пристрій для змотування ниток, пряжі

¹ *Сакральний* — той, що стосується релігійного культу; обрядовий, ритуальний, священний, заповітний.

////////// Художній та науковий способи пізнання дійсності...

- ?
4. Чим відрізняється художній спосіб пізнання дійсності від наукового?
 5. Як наука може впливати на мистецтво, а мистецтво — на науку?
 6. Хто з відомих людей прославився і як науковець, і як митець?
 7. На які види поділяють культуру?
 8. Що ви знаєте про давні українські книги? Яке значення вони мають у духовній культурі суспільства?
 9. Які сфери охоплює духовна культура?
 10. Яка з названих сфер вам найближча? Обґрунтуйте свою думку.

11. Уявіть, що ви художник (художниця) і вам дали завдання оформити обкладинку до підручника із фізики й збірки поезій В. Симоненка. Словесно опишіть дизайн цих книжок.
12. Фразеологізмом *без роду й племені* називають людину невідомого походження, без родинних зв'язків. Напишіть невеликий роздум, підтвердивши або спростувавши думку: «Якби не книжки, то був би наш народ без роду й племені».

Напишіть роздум на тему «Які переваги має паперова книжка, а які — електронна?» (до 1 с.).

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ЯК ОДНА ІЗ ФОРМ ДУХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ. ХУДОЖНІЙ ОБРАЗ

І. Соколов. Дівчата ворожать у ніч на Івана Купала. 1860 р.

В. Ван Гог. Зоряна ніч. 1889 р.

1. Розгляньте репродукції картин І. Соколова та В. Ван Гога й виконайте завдання.
 - А. На якій картині нічний пейзаж більш реалістичний? Чому ви так думаєте?
 - Б. До якої із цих картин легше дібрати звукові ефекти та які саме?
2. Прочитайте текст і створіть у зошиті таблицю «Різновиди художніх образів».

Здавалося б, звичайні слова — *зорі, груші, тиша, ночі, куполи, передчуття, осінь*, але коли їх митець майстерним пером поєднує в речення, вони звучать по-іншому — емоційно, зворушливо, тобто по-художньому. Прочитайте поданий текст (с. 8), яскраво домальовуючи картини, що виникають в уяві, і ви в цьому переконаєтеся...

Коли за селом стихає гул комбайна, коли в тиші ночей на землю починають падати зорі та груші, коли з небесного купола з'їде Великий Віз, мене щемно озортає передчуття осені. А ще як побачу в тишних кронах жовтий листок, а ще як підпалить хтось картоплиння! Дим перемішується з пахощами яблук і нагадує мені, що це минає серпень, що сонце заходить далеко не там, де заходило в червні. І, дивлячись на край свіжої ріллі, бачу кінець літа. А я наче й не набувся в його теплі, не нажився в його розкоші! Та зелені клени вже маряться золотими. І здається, що не комори наповнюються врожаєм, а сама душа збагачується життєвим ужином.

О цій порі, коли копають картоплі, я щоразу й дедалі глибше впадаю в якусь велику й терпко-піднесену покору. Під її могутнім впливом безмовно дозволяю деревам скидати листя, відпускаю у вирій журавлів і благословляю діток у школу. Бо повітря дедалі дужче пахне вереснем, а вересень пахне сторінками нових підручників. На шкільному подвір'ї враз здійсниться гамір, і почнеться новий навчальний рік. Так заведено здавна, і це неодмінно, як осінь.

У цій мініатюрі є чимало якихось незвичайних поетичних слів (*терпко-піднесений, щемно, покора, благословляти*), проте вся вона дуже поетична. Її могла написати лише людина з багатим духовним світом і тонким відчуттям слова. Це — Василь Думанський, письменник із с. Серединки, що на Вінниччині. Сталося так, що з раннього дитинства він був прикутим до ліжка: здавалося, вибору не було, адже долю не зміниш... Але, приречений на нерухомість, Василь зробив свій вибір, єдино можливий та правильний, — він вибрав Слово.

Ще раз уважно прочитайте заголовок цього підрозділу: у ньому є важливі слова — *духовна діяльність людини*. Саме духовна діяльність В. Думанського й інших письменників створила літературні шедеври, якими ми сьогодні захоплюємося.

У чому ж секрет притягальної сили довершених художніх творів, зокрема й мініатюри В. Думанського «Коли копають картоплі»? Секретів багато, але головний — це наявність у творі різноманітних образів.

Що таке *образ*? **Образ** — це конкретна й водночас узагальнена картина людського життя, що створена за допомогою вимислу та має естетичне значення. Художній образ — це не копія дійсності, що має місце, наприклад, у газетних репортажах або у творах документального характеру. Віддзеркалений у художньому образі предмет дійсності постає в мистецтві не як конкретний — він слугує засобом утілення загального. Мистецтвознавець О. Андреев так пояснює це на прикладі живопису: «Візьмімо картину П. Брейгеля Старшого “Сліпі”»: на ній зображені люди, які повільно бредуть ланцюжком, тримаючись за плече товариша, який іде попереду. Передній із них, спіткнувшись, падає та тягне за собою наступного. Глядач бачить: ще одна мить — і весь ланцюжок чекає та ж сама доля. Живописець зобразив тут, здавалося б, конкретну, одиничну, побутову сцену. Проте це лише найелементарніший рівень прочитання змісту картини. Глибше проникнення в її зміст дає змогу витлумачити брейгелівських сліпих як певний узагальнений символ — образ людства, яке не знає і не бачить, куди воно йде».

П. Брейгель Старший. Сліпі. 1568 р.

Теорія літератури

Художній образ. Художній твір

Художній образ — це узагальнена та разом із тим конкретна картина людського життя чи навколишнього світу, що створена творчою уявою митця.

Художній твір — розповідь про певну життєву подію (вигадану або реальну), що ведеться від особи автора й має за мету здійснити на читача естетичне враження. Художній твір відіграє розважальну роль. Своєю естетичністю він відрізняється від творів наукового й публіцистичного стилів. Художній твір буває різних жанрів: *оповідання, новела, повість, роман, ліричний вірш, поема, драма* та ін.

Художні образи мають такі різновиди: словесний, слуховий, зоровий, нюховий, образ-символ, образ-персонаж та ін. Скажімо, у мініатюрі В. Думанського наявні **слухові образи** (*стихає гул комбайна, у тиші ночей, падають груші*), **зорові** (*жовтий листок, зелені клени*) і **нюхові** (*дим, пахощі яблук*).

Образами-символами можна вважати вересень (*пахне вереснем, сторінками нових підручників*), який символізує початок осені й навчального року в школах; зібрану картоплю — збір урожаю; відліт журавлів, що означає закінчення теплої пори року.

Захар і Максим Беркути, Мирослава, Бурунда-бегадир є **образами-персонажами** (повість І. Франка «Захар Беркут»). **Словесними образами** вважають тропи: епітети (*терпко-піднесена покора, пишні крони*), метафори (*дерева скидають листя, душа збагачується*) та ін.

Той самий художній образ люди сприймають по-різному: для одних — дим від підпаленого картоплиння їдкий і неприємний, а для інших він ароматний, пов'язаний із цікавими подіями, тому й викликає лише позитивні емоції. Скільки людей — стільки й думок. Тим-то світ і прекрасний! Отже, художній образ може бути багатозначним.

По-справжньому читати та сприймати поезію або прозу, уміти насолоджуватися художніми образами, тонко відчувати красу слова допоможе вміння аналізувати літературні твори. Тут стане в пригоді такий вид роботи,

як заповнення *літературного паспорта*. Його зразок ви знайдете на другому ф'орзаці цього підручника.

Сприйняття художніх образів літературного твору дає естетичну насолоду читачеві, виховує смак. Зважаючи на це, художні твори виконують різні *функції*, з-поміж яких найголовнішими є такі:

- *естетична* — твір дає інтелектуально-емоційне задоволення, збуджуючи уяву читача й спонукаючи його до співпереживання тому, про що йдеться у творі;

- *виховна* — художні твори виховують естетичний смак, за допомогою якого людина сприймає світ і може відрізнити потворне від красивого, типове від незвичайного, зле від доброго;

- *пізнавальна* — читаючи літературні твори, людина пізнає себе та світ, який її оточує, збагачується народними звичаями та традиціями, знаннями з історії, людської психології, різних видів мистецтва.

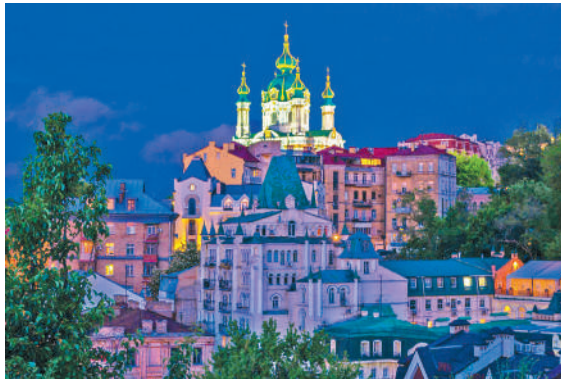
Твори Т. Шевченка й Лесі Українки, М. Коцюбинського та Н. Бічуї, фольклорні твори, з якими ви ознайомитеся на сторінках цього підручника, збагатять вас досвідом попередніх поколінь, підкажуть, як зорієнтуватися в складних життєвих ситуаціях, принесуть естетичну насолоду.

3. Прочитайте поезію та виконайте завдання.

Блискоче ніч перлиною Растреллі¹.
З гори збігає Боричів узвіз².
І солов'ї, пташині менестрелі,
всю ніч доводять яблуні до сліз.

Цвіте весна садами молодими,
шумлять вітри, як гості з іменин.
В таке цвітіння, князю Володимире³,
тобі не сумно бути кам'яним?

Л. Костенко

Андріївська церква вночі. Фото

- А.** Знайдіть і випишіть художні образи, визначте вид кожного з них.
Б. Знайдіть приклади гіперболи, метафори, епітета й порівняння.

¹ *Перліна Растреллі* — тут мається на увазі Андріївська церква (м. Київ), споруджена за проектом архітектора В. Растреллі.

² *Боричів узвіз* — вулиця в Києві.

³ Ідеться про пам'ятник князеві Володимирі в Києві.

Менестрель — у середньовічних Франції та Англії — мандрівний поет-музикант.

1. Прочитайте уривок із вірша.

*Коли копають картоплю —
стелиться дим над землею,
листя летить воскувате,
ніби метеликів рій,
пахне грибами й медом,
вогкістю пахне тією,
що, oprіч назви «осінь»,
немає імені їй.*

М. Рильський

Лише нюховим є образ

А меду	В грибів
Б диму	Г вогкості

2. Словесний образ-епітет вжито в рядку

А другому	В четвертому
Б третьому	Г п'ятому

3. У мініатюрі В. Думанського «Коли копають картоплі» НЕМАЄ образу

А диму	В картоплі
Б осені	Г метеликів

4. Що таке художній образ? Які ви знаєте різновиди художніх образів?
5. Згадайте раніше прочитаний художній твір, у якому яскраво виражена виховна функція. Прокоментуйте її.
6. Наведіть приклад пізнавальної функції одного з раніше прочитаних творів.
7. Згадайте раніше вивчений напам'ять вірш, від якого ви отримали естетичне задоволення. Прочитайте кілька рядків із нього.
8. Як ви розумієте слова із заголовка підрозділу — *духовна діяльність людини*?
9. Знайдіть на другому ф'орзаці підручника зразок літературного паспорта. Поміркуйте, чому заповнення (чи незаповнення) окремих пунктів залежить від того, до якого літературного роду — лірики, епосу чи драми — належить художній твір.
10. опишіть художній образ, що подано на обкладинці цього підручника (*усно*).

11. уважно розгляньте репродукцію картини «Дуб» І. Левітана та фото (с. 4). Який образ вам більше сподобався? Запишіть його в зошит, наділивши епітетами.
12. Заповніть у зошиті літературний паспорт вірша В. Симоненка «Лебеді материнства», який ви вивчали в 7 класі.

Згадайте, які художні образи є в «Пісні про рушник» А. Малишка. Запишіть по одному-два приклади в зошит.

Нюховий образ —

Слуховий образ —

Зоровий образ —

Образ-символ —

 УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИЧНІ ПІСНІ

Українські історичні пісні як окремий жанр виникли в XV–XVI ст., коли нашим землям постійно загрожували грабіжницькі набіги татар із Кримського ханства. Рятуючись від ворожої навали, мешканці українських сіл і міст покидали свій дім і вирушали за Дніпрові пороги. Так боротьба проти нападників перетворила хліборобів і ремісників на воїнів-козаків, які будували укріплення із січених дерев'яних колод. Згодом утворилася Запорозька Січ — суспільно-політична й військово-адміністративна організація українського козацтва, про яку ви більше дізнаєтеся на уроках з історії України.

Звичайно ж, український народ возвеличив своїх славних синів — захисників рідного краю — у піснях.

Теорія літератури

Історичні пісні

Історичні пісні — це народні ліро-епічні твори про важливі історичні події та реальних історичних осіб.

Вони розповідають про конкретні або типові історичні події, їхні персонажі — реальні особи. Основною темою творів цього жанру є боротьба українців із турецько-татарськими нападниками та польськими й московськими загарбниками. До якого ж літературного роду — лірики, епосу чи драми — належать історичні пісні? Цей жанр поєднує ознаки лірики (віршова форма, емоційність) та епосу (події, герої, сюжет). Тому історичні пісні є жанром ліро-епічних творів.

Історичні пісні, на відміну від дум, які ви вивчатимете на найближчих уроках, мають чітку будову: правильне чергування наголошених і ненаголошених складів; однакову кількість складів у рядках; поділ на строфи (здебільшого по два або чотири рядки). Між іншим, термін «історична пісня» у науковий обіг увів М. Гоголь.

Найдавніші історичні пісні змальовують складний період в історії України — звитяжну боротьбу козаків із турецько-татарськими ордами в XV–XVI ст., страшне спустошення українських земель, насильство. Одна

з найвідоміших пісень цього періоду — «*Зажурилась Україна*». Вона закликає всіх — від козака до бурлаки — дати дружню відсіч нападаючим, провчити їх. Хоч і йдеться в цій пісні про трагічні події, проте в ній звучать завзяття та оптимізм із нотами гумору. У творі змальовано загальну картину боротьби зі збірними образами.

ЗАЖУРИЛАСЬ УКРАЇНА

Зажурилась Україна,
 Бо нічим прожити.
 Витоптала орда кіньми
 Маленькі діти.
 Котрі молодії —
 У полон забрато;
 Як зайняли, то й погнали
 До пана, до хана.
 Годі тобі, пане-брате,
 Гринджоли¹ малювати,
 Бери шаблю гостру, довгу
 Та йди воювати!

Ой ти станеш на воротях,
 А я в закаулку,
 Дамо тому стиха лиха
 Та вражому турку!
 Ой ти станеш з шабелькою,
 А я з кулаками.
 Ой, щоб слава не пропала
 Проміж козаками.
 Ой козак до ружини²,
 Бурлака до дрюка:
 Оце ж тобі, вражий турчин,
 З душею розлука!

У пісні «*Та, ой, як крикнєв же козак Сірко*» ми бачимо не лише збірні образи козаків чи татар, а й конкретну історичну постать — Івана Сірка, який веде своє козацьке військо на боротьбу з татарами. І. Сірко — легендарний кошовий отаман Запорозької Січі, він здобув 65 перемог у боях, його вважали характерником³.

У творі отамана порівнюють із сизим орлом, а військо — із сонечком. У цих порівняннях легко розшифрувати всенародну любов до своїх захисників.

У пісні використано багато характерних для фольклорних творів художніх засобів, за допомогою яких яскраво оспівано героїзм І. Сірка та його війська, а саме:

- повтори (*та ми ж думали, козак Сірко*);
- вигуки (*ой, гей*);
- слова зі зменшено-пестливими суфіксами (*козаченьки, сонечко*);
- постійні епітети (*сизий орел, вороний кінь, битий шлях*);
- художній паралелізм — явища природи (*туман поле покриває*) зображено паралельно з явищами життя людей (*Сірко із Січі виїжджає*).

Н. Павлушенко. Кошовий отаман Іван Сірко. 2015–2020 рр.

¹ Гринджоли — сани.

² Ружина (від ружо) (діал.) — рушниця.

³ Характерник (заст.) — чаклун, чарівник.

ТА, ОЙ, ЯК КРИКНУВ ЖЕ КОЗАК СІРКО

Та, ой, як крикнув же козак Сірко,
 Та, ой, на своїх же, гей, козаченьків:
 «Та сідлайте ж ви коней, хлопці-молодці,
 Та збирайтеся до хана у гості!»
 Та туман поле покриває,
 Гей, та Сірко із Січі, та виїжджає.
 Гей, та ми ж думали, та ми ж думали,
 Що то орли та із Січі вилітали, —
 Аж то Військо та славне Запорозьке
 Та на Кримський шлях із Січі виїжджало.
 Та ми ж думали, ой, та ми ж думали,
 Та що сизий орел по степу літає, —
 Аж то Сірко на конику виїжджає.
 Гей, ми ж думали, ой, та ми ж думали,
 Та що над степом та сонечко сяє, —
 Аж то Військо та славне Запорозьке
 Та на вороних конях у степу виграває.
 Та ми ж думали, ой, та ми ж думали,
 Що то місяць в степу, ой, зіходжає, —
 Аж то козак Сірко, та козак же Сірко
 На битому шляху на татар виступає.

До речі...

Відомий лист запорозьких козаків до султана Туреччини Мехмета IV підписав Іван Сірко. Цю подію зображено на полотні І. Рєпіна «Запорозжці пишуть листа турецькому султану».

І. Рєпін. Запорозжці пишуть листа турецькому султану. 1880–1891 рр.

СИМВОЛ НЕЗЛАМНОСТІ ХРИСТИЯНСЬКОГО ДУХУ

Наприкінці XVI ст. дуже популярною на теренах Центрально-Східної Європи була *«Пісня про Байду»* — про гордого й відважного лицаря. Герой потрапляє до турецького полону. Підступний султан умовляє Байду прийняти мусульманську віру й одружитися з його донькою. Але козак відхиляє цю пропозицію. Ідучи на вірну смерть, Байда не зраджує християнську віру та свій народ. Турки підвішують козака на гак, на якому в страшних муках він висить протягом двох днів, проклинаючи своїх ворогів, а на третій день, діставши лук і стріли, убиває султана, його дружину й доньку.

Прототипом Байди вважають українського князя Дмитра Вишневецького. Польський історик М. Бельський писав: «Вишневецький і П'ясецький (соратник князя) були скинуті з башти на гаки, умуровані в стіни біля морської затоки дорогою з Константинополя в Галату. Вишневецький, зачеплений ребром за гак, так висів три дні, поки турки не вбили його з луків за те, що лаяв їхню віру». Це сталося 22 жовтня 1563 р. за особистим наказом Селіма II Пишного.

То як міг Байда-Вишневецький, висячи на гаку, уцілити в султана, його дружину та доньку? Безперечно, це перебільшення — гіпербола, яку створив український народ, щоб висловити свою вдячність героєві за його сміливість. В очах сучасників героїчна смерть Дмитра Вишневецького стала символом незламності християнського духу.

Історична «Пісня про Байду» складається із чотирьох частин: поява Байди в Царєграді на ринку; пропозиція султана й відмова Байди; гнів султана та його наказ стражити Байду; останнє прохання покараного й помста султанові. Діалоги, які Байда веде то із султаном, то зі своїм зброєносцем — джурою (або цюрою), додають пісні реалістичності, ефекту присутності. Хоча Байда й висить на гаку, але не втрачає мужності та почуття гумору. Він бадьорий, жартує, чим і наводить жах на ворогів. Зрозуміло, що це плід народної фантазії, проте він засвідчує любов українського народу до свого героя.

Поетичності «Пісні про Байду» додають постійні епітети (*кїнь вороний, лицар вірнесенький*), пестливі форми (*молодесенький, славнесенький, царівночка, нічка, годиночка*), гіпербола («*Ой як стрілив — царя вцілив, / А царицю в потилицю, / Його доньку в головоньку*»).

Ю. Чумак. Байда. 2014 р.

ПІСНЯ ПРО БАЙДУ

В Царєграді на риночку
Та п'є Байда мед-горілочку.
Ой п'є Байда та не день, не два,

Не одну нічку та й не годиночку;
Ой п'є Байда та й кивається,
Та на свого цюру поглядається:

«Ой цюро ж мій молодесенький,
Та чи будеш мені вірнесенький?»
Цар турецький к ньому присилає,
Байду к собі підмовляє:
«Ой ти, Байдо, та славнесенький,
Будь мені лицар та вірнесенький,
Візьми в мене царівночку,
Будеш паном на всю Україночку!» —
«Твоя, царю, віра проклятая,
Твоя царівночка поганая!»
Ой крикнув цар на свої гайдуки:
«Візьміть Байду добре в руки,
Візьміть Байду, ізв'яжіте,
На гак ребром зачепіте!»
Ой висить Байда та й не день, не два,
Не одну нічку та й не годиничку;
Ой висить Байда та й гадає,
Та на свого цюру поглядає,
Та на свого цюру молодого
І на свого коня вороного:

«Ой цюро ж мій молодесенький,
Подай мені лучок та тугесенький,
Подай мені тугий лучок
І стрілочок цілий пучок!
Ой бачу я три голубочки —
Хочу я убити для його дочки.
Де я мірю — там я вцілю,
Де я важу — там я вражу!»
Ой як стрілив — царя вцілив,
А царицю в потилицю,
Його доньку в головоньку.
«Ото ж тобі, царю,
За Байдину кару!
Було тобі знати,
Як Байду карати:
Було Байді голову істяти,
Його тіло поховати,
Вороним конем їздити,
Хлопця собі зголубити».

До речі...

У сучасній мові до імені *Байда* є спільнокореневі слова *байдикувати* й *байдуже*. У давнину словом *байда* називали відчайдушних і відважних людей, а також веселунів-гультаїв. Напевно, народ нарік Дмитра Вишневецького цим найменням через його веселу вдачу, відчайдушність і відважність. Саме ці риси чітко простежуються в образі головного героя в «Пісні про Байду».

- У пісні «Зажурилась Україна» розповідається про боротьбу українського народу з
 - польською шляхтою¹
 - турецько-татарською ордою
 - московськими загарбниками
 - тодішньою панівною верхівкою
- Козацьке військо в пісні «Та, ой, як крикнув же козак Сірко» порівнюють із

A сонечком	B місяцем
B туманом	Г шаблею
- Події в «Пісні про Байду» розгортаються в поданій послідовності
 - поява Байди в Царєграді на ринку — пропозиція султана та відмова Байди — гнів султана та його наказ стратити Байду — останнє прохання покараного й помста султанові

¹ *Шляхта* — дворянство Польщі, України, Білорусі та Литви.

- Б** поява Байди в Цареграді на ринку — пропозиція султана та відмова Байди — останнє прохання покараного й помста султанові — гнів султана та його наказ стратити Байду
- В** поява Байди в Цареграді на ринку — гнів султана та його наказ стратити Байду — пропозиція султана та відмова Байди — останнє прохання покараного й помста султанові
- Г** поява Байди в Цареграді на ринку — останнє прохання покараного й помста султанові — пропозиція султана та відмова Байди — гнів султана та його наказ стратити Байду

4. Перекажіть сюжет «Пісні про Байду».
5. Знайдіть гіперболу в «Пісні про Байду». З якою метою український народ вдався до перебільшення?
6. Які риси вдачі має Байда? Кого вважають прототипом¹ цього героя?
7. Розкрийте значення слів *орда*, *гринджоли*, *ружина*, *бурлака*.
8. Який заклик звучить у пісні «Зажирилась Україна»?
9. Який провідний мотив пісні «Та, ой, як крикнув же козак Сірко»?
10. Як оповідач ставиться до І. Сірка та його війська в пісні «Та, ой, як крикнув же козак Сірко»? Проілюструйте свою думку конкретними прикладами з тексту.

11. Опишіть картину І. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану» (с. 14), висловивши своє враження від неї (*усно*).
12. Випишіть по одному прикладу персоніфікації та художнього паралелізму з пісні «Та, ой, як крикнув же козак Сірко».

Заповніть літературний паспорт пісні «Та, ой, як крикнув же козак Сірко».

ЛЕГЕНДАРНИЙ МОРОЗЕНКО

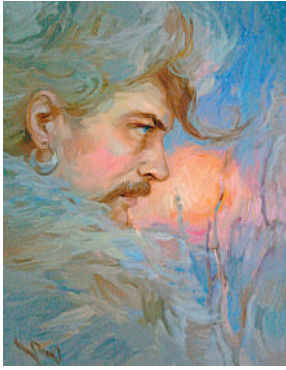
Український народ завжди з великою повагою ставився до своїх героїв. Про них складали легенди, перекази, думи та пісні, їх возвеличували у своїх творах письменники. Саме історичні пісні бережуть пам'ять про подвиги національних героїв. Бувало так, що ними ставали не тільки етнічні українці, а й представники інших народів.

Цікавою є історія героя історичної пісні «*Ой Морозе, Морозенку*». Прототипом Морозенка став Станіслав-Нестор Мрозовицький. Він жив на Поділлі, походив із шляхетської² польської родини, був одним із найбільших магнатів Речі Посполитої. Освіту здобув у Краківському й Падуанському університетах. Виростаючи серед казкової української природи та слухаючи задушевні українські пісні й мелодійну мову, Нестор полюбив народ цієї землі. Він зрікся католицтва, усіх своїх багатств і перейшов до православ'я. 1642 р. подався на Запорожжя та записався рядовим козаком. Під час Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького Морозенко (саме так він записався до курінного реєстру) швидко

¹ *Прототип* — конкретна особа, факти життя або риси характеру якої взято за основу образу літературного чи історичного персонажа.

² *Шляхетський* — від слова *шляхта*.

О. Звягінцева.
Мороз-Морозенко.
2016 р.

став улюбленцем гетьмана, дослужившись до полковника. Був організатором воєнних дій на Поділлі, відзначився в битві під Пилявцями, керував кіннотою у війську Б. Хмельницького під Збаражем, де в 1649 р. героїчно загинув у бою (за іншими джерелами — на Савур-могілі¹). Народ із вдячністю і любов'ю склав пісню про його подвиг.

Цікаво, що пісня «Ой Морозе, Морозенку» була настільки популярною в різних куточках України, що нині дослідники налічують сорок її варіантів. Фольклористи й історики вважають оспіваного Морозенка узагальненим образом українського козака, хороброго та відважного воїна, який увібрав найкращі риси козаків-патріотів, котрі мужньо й самовіддано боронили свій край від турецько-татарських завойовників і польсько-шляхетського гніту.

ОЙ МОРОЗЕ, МОРОЗЕНКУ

Ой Морозе, Морозенку,
Ти славний козаче,
За тобою, Морозенку,
Вся Україна плаче!

Не так тая Україна,
Як та стара мати,
Заплакала Морозиха,
Та стоячи біля хати.

Ой з-за гори та з-за кручі
Буйне військо виступає,
Попереду Морозенку
Сивим конем виграває.

То не грім в степу грохоче,
То не хмара світ закрила —
То татар велика сила
Козаченьків обступила.

А. Куцаченко. До останнього подиху. 2013 р.

Бились наші козаченьки
До ночі глухої —
Полягло наших чимало,
А татар — утрое.

Не вернувся Морозенко,
Голова завзята, —
Замучили молодого
Татари прокляті!

Вони його не стріляли
І на часті не рубали,
Тільки з його, молодого,
Живцем серце відірвали.

¹ Савур-могіла — назва, яка трапляється в історичних піснях, легендах і переказах XVII–XVIII ст.

Поставили Морозенка
На Савур-могилу:
«Дивись тепер, Морозенку,
Та на свою Україну!»

Вся ти єси, Україно,
Славою покрита,
Тяжким горем, та сльозами,
Та кров'ю полита!

І поки над білим світом
Світить сонце буде —
Твої думи, твої пісні
Не забудуть люди.

Зауважте

Не дивуйтеся, якщо в якомусь із варіантів пісні Морозенко бореться вже не з татарами, адже в інших версіях герой змагається з ляхами-панами, турками чи з лихими ворогами.

СЛАВЕТНИЙ МАКСИМ ЗАЛІЗНЯК

Максим Залізняк — керівник гайдамацького¹ повстання, яке в історії називають *Коліївщиною* (1768). Він родом із Чигиринщини (Черкаська область). Зберігся опис його зовнішності: «Середній на зріст, широкоплечий, сіроокий чоловік із темно-русявим оселедцем чуба, закинутим за праве вухо».

Проголосивши себе полковником, М. Залізняк зібрав у Холодному Яру загін повстанців і захопив Жаботин, жорстоко покаравши шляхту, потім завоював Смілу, Черкаси, Корсунь, Канів і підійшов до Умані, одного з найважливіших військових укріплень поляків. Загін польського війська під керівництвом І. Гонти, висланий проти Залізняка, перейшов на сторону повстанців. Згодом російські та польські війська жорстоко придушили повстання, І. Гонту стратили, а М. Залізняка вислали в Сибір² на довічну каторгу.

Пісня *«Максим козак Залізняк»* описує гайдамацьке повстання, ушлявлюючи його ватажка. Народ порівнює Максима з *тишиною рожею*, возвеличує його військову майстерність і вправність. Аби увиразнити ці якості, автор-творець використовує гіперболу, коли каже: *«Зібрав війська сорок тисяч»*, адже відомо, що загін гайдамацького ватажка перед захопленням Умані налічував лише кілька сотень осіб.

О. Звягінцева. Портрет козацького отамана Максима Залізняка. 2014 р.

¹ *Гайдамацький* походить від слова *гайдамака*. *Гайдамака* — учасник визвольної боротьби у XVIII ст. на Правобережній Україні проти польсько-шляхетського гніту.

² *Сибір* — місце заслання людей на каторгу в царській Росії та СРСР.

МАКСИМ КОЗАК ЗАЛІЗНЯК

Максим козак Залізняк,
Козак з Запорожжя,
Як поїхав на Україну,
Як пишная рожа!
Зібрав війська сорок тисяч
В місті Жаботині,
Обступили город Умань
В обідній годині.
Обступили город Умань,
Покопали шанці¹
Та вдарили з семи гармат
У середу вранці.

Та вдарили з семи гармат
У середу вранці,
Накидали за годину
Панів повні шанці...
Отак Максим Залізняк
Із панами бився,
І за те він слави
Гарной залучився.
Лине гомін, лине гомін
По степу німому —
Вертаються козаченьки
Із бою додому.

1. Повстання гайдамаків зображено в пісні

- А «Зажурилась Україна»
- Б «Ой Морозе, Морозенку»
- В «Максим козак Залізняк»
- Г «Та, ой, як крикнув же козак Сірко»

2. У битві під Збаражем (за іншою версією — на Савур-могілі) загинув герой пісні

- А «Зажурилась Україна»
- Б «Ой Морозе, Морозенку»
- В «Максим козак Залізняк»
- Г «Та, ой, як крикнув же козак Сірко»

3. Установіть відповідність.

Художній засіб	Приклад
1 епітет	А «...Попереду Морозенко сивим конем виграває».
2 гіпербола	Б «...Ой ти станеш з шабелькою, а я з кулаками».
3 порівняння	В «...Зібрав війська сорок тисяч в місті Жаботині...»
	Г «...Як поїхав на Україну, як пишная рожа!»

4. Розкажіть, що ви знаєте про С.-Н. Мрозовицького — героя, оспіваного народом.
5. З яким природним явищем народ порівнює татар? Чому, на вашу думку, з ним? Прочитуйте ці рядки.
6. Поділіть пісню «Ой Морозе, Морозенку» на сюжетні елементи — експозицію, зав'язку, розвиток подій, кульмінацію та розв'язку. Визначте, які рядки відповідають кожному сюжетному елементу.
7. Яка ідея звучить в останніх двох строфах пісні «Ой Морозе, Морозенку»?
8. Що ви знаєте про Коліївщину? Хто такі *гайдамаки*?

¹ Шанці — окопи.

9. Якими словами народ виявляє свою повагу й любов до героя в пісні «Максим козак Залізняк»?
10. Доведіть, що пісня «Максим козак Залізняк» історична.
11. Якою, на вашу думку, має бути мелодія до пісні «Ой Морозе, Морозенку»? У яких місцях твору вона змінюється, як саме та чому?
12. Заповніть літературний паспорт пісні «Максим козак Залізняк».

До речі...

Слово *залізняк* має кілька значень: 1) мінерал, що містить залізо; 2) річковий сірий рак із широкими клішнями; 3) торгівець залізними виробами; 4) ливарник — робітник, який відливає металеві вироби.

1. Підготуйтеся до виразного читання пісні «Ой Морозе, Морозенку».
2. Напишіть невелику легенду (7–10 речень) про те, як героя почали називати Залізнякам (за бажанням).

ГЕТЬМАН БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ

Богдан Хмельницький — один із найвідоміших у світі українців. Він — прославлений керівник Національно-визвольної війни українського народу, гетьман України 1648–1657 рр., організатор українського війська. Його вважають найавторитетнішим гетьманом за всю історію України, а період правління називають *Хмельниччиною*.

Б. Хмельницький народився в шляхетсько-козацькій родині, освіту почав здобувати в школах Чигирини й Києва, продовжив навчання в єзуїтському колеґіумі Львова. Опанував польську та латинську мови, а потім — турецьку й французьку. Добре знав історію, юридичну та військову справу. Богдан мав сильний і вольовий характер — риси справжнього воїна-захисника. Відомі блискучі перемоги Війська Запорозького під проводом Б. Хмельницького над польською шляхтою під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями та ін. У ході війни гетьман уперше в історії політичної думки України сформулював ідею створення власної незалежної держави.

Захоплення мудрістю та сміливістю славного гетьмана український народ висловив у пісні «*Чи не той то хміль*». Початок твору побудовано на художньому паралелізмі, коли явища природи (*хміль в'ється*) зображено паралельно з явищами життя людей (*Хмельницький з ляхами б'ється*). Хоча картина поразки ляхів (поляків) і жорстока, проте, за народними уявленнями, це справедлива кара, адже вороги прийшли на українську землю з мечем. Прийом гіперболи типовий для фольклорних творів: у пісні йдеться про сорок тисяч ляхів *хорошої вроди*, хоча відомо, що в битві під Жовтими Водами десятитисячне військо Б. Хмельницького розбило дванадцятитисячну армію

М. Хмелько. Богдан Хмельницький.
1950-ті роки

поляків. У багатьох піснях Жовті Води (інші назви — Золотий Брід, Золота Вода¹) символізують силу, могутність і непереможність військ Б. Хмельницького.

ЧИ НЕ ТОЙ ТО ХМІЛЬ

Чи не той то хміль, Що коло тичин в'ється? Ой той то Хмельницький, Що з ляхами б'ється. Чи не той то хміль, Що по пиві грає? Ой той то Хмельницький, Що ляхів рубає. Чи не той то хміль, Що у пиві кисне? Ой той то Хмельницький, Що ляшеньків тисне. Гей, поїхав Хмельницький К Золотому Броду, — Гей, не один лях лежить Головою в воду. «Не пий, Хмельницький, дуже Золотої Води, — Їде ляхів сорок тисяч Хорошої вроди». — «А я ляхів не боюся І гадки не маю — За собою великую Потугу я знаю,	Іще й орду татарськую За собою веду, — А все того, вражі ляхи, На вашу біду». — Ой втікали вражі ляхи — Погубили шуби... Гей, не один лях лежить, Виширивши зуби! Становили собі ляхи Дубовії хати, — Ой прийдеться вже ляшенькам В Польщу утікати. Утікали вражі ляхи; Де якії повки, — Їли ляхів собаки І сірії вовки. Гей, там поле, А на полі цвіти — Не по однім ляшку Заплакали діти. Гей, там річка, Через річку глиця — Не по однім ляшку Зосталась вдовиця...
--	---

НАРОДНИЙ МЕСНИК

Т. Шевченко нарік У. Кармелюка (у народі — Кармалюка) *славним лицарем України*, а ще в народі його називають *українським Робіном Гудом*. За що ж його так любили? У. Кармелюк підняв на велике повстання проти кріпосного ладу майже двадцять тисяч селян!

Він народився на Поділлі, яке в той час жило в м'ороку кріпосництва. Знущання над кріпаками були такі, що терпіти не ставало сил. Почуття страшної несправедливості не давало спокою Устимові, тож він протягом 23-х років здійснив із повстанцями понад тисячу нападів на поміщицькі маєтки (1813–1835). Його кілька разів заарештовували, катували, засиляли в Сибір, але він мужньо переносив торттури, чотири рази тікав із каторги й продовжував свою справу на батьківщині. Забрані в поміщиків гроші й майно Кармелюк

¹ Народні пісенні назви урочища Жовті Води.

роздавав селянській бідності. За словами тих, хто його знав, він був не дуже високий, але плечистий, надзвичайно сильний і розумний лицар. Ось один із спогадів жителя с. Гуменці. Якось Кармелюк відібрав багато золота в місцевого здирника й роздав бідним жінкам. Він їм сказав: «Беріть золото, хай діти ваші вдома не плачуть... Як мене десь уб'ють, згадуйте Кармелюка...»

І донині слава про лицаря України живе в багатьох піснях, одна з них — **«За Сибіром сонце сходить»**. Вона написана у формі розповіді від першої особи — самого Кармелюка. У ній ідеться про нелегку долю: повернувшись із Сибіру до рідного краю, він не може бачитися з родиною, адже його відразу ж схоплять, тож Устим і далі продовжує свою діяльність як народний месник.

Пам'ятник У. Кармелюку біля Летичівського замку. Хмельниччина.
Сучасне фото

ЗА СИБІРОМ СОНЦЕ СХОДИТЬ

За Сибіром сонце сходить...
Хлопці, не зівайте:
Ви на мене, Кармалюка,
Всю надію майте!

Повернувся я з Сибіру,
Та не маю долі,
Хоч, здається, не в кайданах,
А все ж не на волі.

Маю жінку, маю діти,
Та я їх не бачу!
Як згадаю про їх долю —
Сам гірко заплачу!

Куди піду, подивлюся —
Скрізь багач панує,
У розкошах превеликих
І днює, й ночує.

Убогому, нещасному —
Тяжкая робота,
А ще гіршая неправда —
Вічная скорбота!

Зібрав собі славних хлопців...
Що ж кому до того?
Засідаєм при дорозі
Ждать подорожнього.

Чи хто іде, чи хто їде,
Так час нудно ждати,
Що не маю пристанища,
Ані свої хати.

Асесори¹, исправники²
За мною ганяють, —
Більше ж вони людей вбили,
Як я гріхів маю!

Зовуть мене розбійником,
Що людей вбиваю, —
Я багатих убиваю,
Бідних награждаю.

З багатого хоч я візьму,
Убогому даю;
А так гроші розділивши,
Гріха я не маю.

¹ *Асесор* (іст.) — представник казенної палати чи військового суду.

² *Исправник* (іст.) — начальник повітової поліції.

1. Ім'я народного месника, який наділяв бідних награваним у багатіїв, уславлено в пісні

А «Чи не той то хміль»

В «Максим козак Залізняк»

Б «Ой Морозе, Морозенку»

Г «За Сибіром сонце сходить»

2. Пісня «Чи не той то хміль» закінчується словами

А «...Оце ж тобі, вражий турчин, з душею розлука!»

Б «...Не по однім ляшку зосталась вдовиця...»

В «...А так гроші розділивши, гріха я не маю».

Г «...Твої думи, твої пісні не забудуть люди».

3. Установіть відповідність.

Назва твору	Уривок
1 «Чи не той то хміль»	А «Годі тобі, пане-брате, Гринджоли малювати...»
2 «Ой Морозе, Морозенку»	Б «Іде ляхів сорок тисяч Хорошої вроди».
3 «Максим козак Залізняк»	В «Маю жінку, маю діти, Та я їх не бачу!»
4 «За Сибіром сонце сходить»	Г «Накидали за годину Панів повні шанці...»
	Д «Полягло наших чимало, А татар — утрое».

4. Розкажіть, що ви знаєте про Б. Хмельницького.

5. Яку історичну подію зображено в пісні «Чи не той то хміль»?

6. Знайдіть приклади гіперболи в пісні «Чи не той то хміль». З якою метою цей художній засіб використовують у піснях про народного героя?

7. Що таке *художній паралелізм*? Знайдіть кілька прикладів цього художнього засобу в пісні про Б. Хмельницького. Яку роль він відіграє у творі?

8. Чому Устима Кармелюка називають *українським Робіном Гудом*?

9. Як ви розумієте його слова: «...Хоч, здається, не в кайданах, а все ж не на волі»?

10. Як впливає на читача (слухача) виклад саме від першої особи — Устима Кармелюка — у пісні «За Сибіром сонце сходить»?

11. Поділіть пісню «Чи не той то хміль» на три частини за змістом. Доберіть до кожної заголовки і запишіть у зошит.

12. Поміркуйте, чому пісня про народного месника має назву «За Сибіром сонце сходить».

1. Підготуйтеся до конкурсу з виразного читання історичних пісень.

2. Підготуйте мультимедійну презентацію до однієї з вивчених історичних пісень на тему «Герой, уславлений у піснях» (за бажанням).

ПІСНІ МАРУСІ ЧУРАЙ

«Ця дівчина не просто так, Маруся. / Це — голос наш. Це — пісня. Це — душа» — цими словами захищає на суді Марусю Чурай закоханий у неї благородний козак Іван Іскра. Проте дівчина любить Григорія Бобренка, мати якого має інші плани: вона хоче одружити сина із заможною Галею Вишняківною.

Під час Національно-визвольної війни українського народу проти польської шляхти під проводом Б. Хмельницького 1648 р. в складі Полтавського полку служили Іван Іскра й Грицько Бобренко. За переказами, Маруся чекала з війни Гриця, проте той скорився волі матері й одружився з Галею. Ображена Маруся його отруїла, за це її засудили до смертної кари, але перед стратою Іван Іскра встиг принести помилування від гетьмана. Згодом Маруся померла від туги, залишивши нам у спадок свої безсмертні пісні.

Життєпис Марусі Чурай складено за її творами та на основі переказів, легенд, усних спогадів її сучасників, записи яких не збереглися. На початку цієї розповіді процитовано слова Івана Іскри з історичного роману у віршах Л. Костенко «Маруся Чурай», з яким ви ознайомитеся в 11 класі. Поетеса теж починає свою розповідь із застереження, що це її версія історії народної піснетворки, заснована на переказах, легендах і піснях самої Марусі Чурай. А як же з документами? Адже відомо, що в XVII ст. в Україні вже були судові установи, які мали б фіксувати всі справи на папері. Л. Костенко починає свій роман із розповіді, що влітку 1658 р. згоріла Полтава дощенту, перетворивши судові справи на попіл...

Чому ж гетьман Б. Хмельницький помилував Марусю? Її батько був героєм, хоробрим козаком, якого після поразки в битві під Кумейками 1637 р. стратили поляки. Крім того, Маруся мала чудовий голос і сама складала пісні, з якими козаки йшли в похід боронити свій край від нападників, про це говорить Іван Іскра під час суду: «Коли в похід виходила батава¹, — / її піснями плакала Полтава. / Що нам було потрібно на війні? / Шаблі, знамена і її пісні».

Відтоді й донині співають пісні, авторство яких приписують Марусі Чурай: «Засвіт встали козаченьки», «Віють вітри, віють буйні», «В кінці греблі шумлять верби», «Грицю, Грицю, до роботи» та ін. Її пісні найчастіше пов'язані з власним життям, наприклад «**Ой не ходи, Грицю**». Сюжет цього твору ви вже знаєте з прочитаного життєпису піснетворки.

М. Рачков.
Дівчина-українка.
Друга половина XIX ст.

¹Батава (заст.) — лава, ряд.

ОЙ НЕ ХОДИ, ГРИЦЮ

Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці,
 Бо на вечорницях дівки-чарівниці!
 Одна дівчина чорнобривая,
 То чарівниченька справедливая.

У неділю рано зілля¹ копала,
 А у понеділок переполоскала,
 А у вівторок зілля варила,
 А в середу рано Гриця отруїла.

Прийшов четвер — та вже Гриць умер,
 Прийшла п'ятниця — поховали Гриця.
 А в суботу рано мати дочку била:
 «Нащо ти, дочко, Гриця отруїла?»

«Ой мати, мати, жаль ваги не має,
 Нехай же Гриць разом та двох не кохає!
 Нехай він не буде ні їй, ні мені,
 Нехай достанеться він сирій землі!

Оце тобі, Грицю, я так ізробила,
 Що через тебе мене мати била!
 Оце ж тобі, Грицю, за тее заплата:
 Із чотирьох дощок дубовая хата!»

Пісня *«Засвіт встали козаченьки»* розповідає про козака, який вирушає в похід захищати рідний край. Він просить матір, аби вона прийняла його кохану Марусю, якщо з ним раптом щось трапиться. Пісня побудована на зворушливому діалозі сина з матір'ю, який прикрашають і постійні епітети

О. Сластіон. Проводи на Січ. Кінець XIX — початок XX ст.

¹Зілля — різноманітні, здебільшого запашні трав'янисті рослини; навар або настій із деяких рослин.

(*кінь вороненький, ясні очі*), і слова зі зменшено-пестливими суфіксами (*доріженька, Марусенько*), і повтори (*не плач, не плач, Марусенько*) — широкий набір художніх засобів, властивих фольклорним творам.

ЗАСВІТ ВСТАЛИ КОЗАЧЕНЬКИ

Засвіт встали козаченьки
В похід з полуночі,
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі.

— Ой рад би я, матусенько,
Скоріше вернутись,
Та щось кінь мій вороненький
В воротах спіткнувся.

Не плач, не плач, Марусенько,
Не плач, не журися,
А за свого миленького
Богу помолися.

Ой бог знає, коли вернусь,
У яку годину.
Прийми ж мою Марусеньку,
Як рідну дитину.

Стоїть місяць над горою,
Та сонця немає,
Мати сина в доріженьку
Сльозно проводжає:

Прийми ж її, матусенько,
Бо все в божій волі,
Бо хто знає, чи жив вернусь,
Чи ляжу у полі!

— Прощай, милий мій синочку,
Та не забувайся,
Через чотири неділеньки
Додому вертайся!

— Яка ж би то, мій синочку,
Година настала,
Щоб чужая дитиночка
За рідную стала?

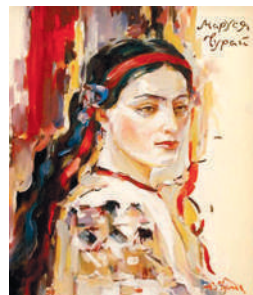
Засвіт встали козаченьки
В похід з полуночі,
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі...

До речі...

У народі пісня «Засвіт встали козаченьки» відома ще з іншою назвою — «Засвистали козаченьки». Багатоваріантність — типова ознака твору усної народної творчості. Пісні Марусі Чурай стали настільки популярними, що їх ми сприймаємо як фольклорні твори.

У пісні «*Віють вітри, віють буйні*» дівчина передає свої важкі почуття туги за коханим, який далеко від дому й невідомо, чи колись повернеться. Розлуку з милим-чорнобривим вона називає *лютим горем*, а себе порівнює з *билинкою в полі*. Підсилює ці почуття художній паралелізм (*дерева гнуться — сльози не льються*).

У 9 класі ви читатимете п'єсу «Наталка Полтавка» І. Котляревського, головна героїня якої виконує цю пісню, адже вона переживає ті самі почуття через розлуку з коханим, що й Маруся.

Ю. Чумак. Маруся Чурай. 2000-ні роки

ВІЮТЬ ВІТРИ, ВІЮТЬ БУЙНІ

Віють вітри, віють буйні,
Аж дерева гнуться;
Ой як болить моє серце,
А сльози не ллються.

Трачу літа в лютім горі
І кінця не бачу,
Тільки мені легше стане,
Як трошки поплачу!

Не допоможуть сльози щастю,
Серцю легше буде,
Хто щаслив був хоч з часочок, —
Повік не забуде.

Єсть же люди, що і моїй
Завидують долі:
Чи ж щаслива ж та билинка,
Що росте у полі?

Що у полі, на пісочку,
Без роси, на сонці...
Тяжко жити без милого
На чужій сторонці!

Без милого долі нема,
Стане світ тюрмою,
Без милого щастя нема,
Нема і спокою.

Де ти, милий, чорнобривий,
Де ти? Озовися!
Як без тебе я горюю,
Прийди подивися!

Полетіла б я до тебе,
Та крилець не маю,
Щоб побачив, як без тебе
З горя висихаю.

До кого ж я пригорнуся
І хто приголубить,
Коли тепер нема того,
Який мене любить?..

1. Прочитайте рядки.

*Засвіт встали козаченьки
В похід з полуночі,*

*Заплакала Марусенька
Свої ясні очі.*

В уривку наявний художній засіб

А персоніфікація

Б порівняння

В гіпербола

Г епітет

2. Установіть відповідність.

Назва пісні	Уривок
1 «Ой не ходи, Грицю»	А «Єсть же люди, що і моїй Завидують долі...»
2 «Віють вітри, віють буйні»	Б «У неділю рано зілля копала, А у понеділок переполоскала...»
3 «Засвіт встали козаченьки»	В «Ця дівчина не просто так, Маруся. Це — голос наш. Це — пісня. Це — душа».
	Г «Прийми ж мою Марусеньку, Як рідну дитину».

3. Установіть відповідність.

Назва твору	Провідний мотив
1 «Ой не ходи, Грицю»	А проводи сина в похід
2 «Віють вітри, віють буйні»	Б помста через зраду
3 «Засвіт встали козаченьки»	В захист рідної землі
	Г туга за коханим

4. З яких джерел ми знаємо про пісні Марусі Чурай?
5. Розкажіть про життя Марусі Чурай.
6. Згадайте, що таке *сюжет художнього твору*. Розкажіть, що допомагає в пісні «Ой не ходи, Грицю» рухати сюжет.
7. Коротко перекажіть зміст пісні «Засвіт встали козаченьки», використавши різні інтонації для відтворення реплік у діалозі.
8. Чому, на вашу думку, у пісні «Засвіт встали козаченьки» так багато слів із зменшено-пестливими суфіксами?
9. Хто є оповідачем у пісні «Віють вітри, віють буйні»? Поміркуйте, чому в ній для передавання почуттів використано саме монолог.
10. Назва художнього твору зазвичай передає його тему й головну думку. Чи відбувається це з назвою пісні «Віють вітри, віють буйні»?
11. Намалуйте словесний портрет Марусі Чурай, використавши репродукцію картини М. Рачкова «Дівчина-українка» (с. 25).
12. Пригадайте, що таке *балада* як літературний жанр. Проведіть невелике дослідження пісні «Ой не ходи, Грицю», щоб виявити в ній ознаки балади.

Вивчіть напам'ять пісню «Засвіт встали козаченьки».

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ДУМИ

Кожний народ пишається своїм героїчним епосом: греки — «Іліадою» та «Одіссеєю» Гомера, ісландці — сагами, французи — «Пісню про Роланда», а ми, українці, — «Словом про похід Ігорів» і народними думами.

Українські народні думи з'явилися в XV ст. — у час виникнення козацтва. Згадайте, що саме в цей період виникли й історичні пісні. Думи створювали здебільшого безпосередньо після важливих історичних подій, їхня тематика широка. Вони з'явилися у зв'язку із жорстокими нападами турецько-татарських орд, названі кобзарями *невільничими плачами*. У них оспівано страждання полонених, їхні муки на каторгах. Саме тоді й виникли думи про боротьбу українців проти турецько-татарських загарбників і неволю — «Козак Голота», «Маруся Богуславка», «Утеча трьох братів із города Азова», «Самійло Кішка» та ін.

І. Жсакевич.
Пісня кобзаря. 1950 р.

До нашого часу дійшло чимало дум про боротьбу українського народу проти польсько-шляхетського поневолення — «Хмельницький і Барабаш», «Корсунська перемога», у яких ушлявлено подвиги народних героїв, зокрема гетьмана Б. Хмельницького.

Також відомі соціально-побутові думи, у них оспівано родинні взаємини — між батьками і дітьми, сестрами та братами — «Дума про сестру та брата», «Бідна мати і три сини» та ін.

Велику роль у становленні та розвитку дум відіграли народні професійні співці — кобзарі, які виконували пісні й думи в супроводі кобзи, бандури чи ліри. Вони передавали наступним поколінням знання про минуле та світогляд предків у доступній формі. Такі співці існували в усіх народів: у вікінгів Скандинавії — скальди, у Стародавній Греції — поети-кіфареди, у середньовічній Франції — трубадури. У ті часи народні співці відігравали роль новинарів (тоді ще не було газет, журналів і мережі «Інтернет»). Постійно подорожуючи, кобзарі знали найсвіжіші новини, вони ділилися ними, попереджали людей про небезпеку, можливий напад чужинців. Бувало й так, що влада намагалася обмежити їхній вплив, аби тримати під контролем інформацію на своїх територіях.

З покоління в покоління кобзарі своєю творчістю виховували високу духовність, почуття національної гідності й патріотизм. Т. Шевченко зростає на кобзарських піснях і думах. З поваги до народних співців він назвав збірку своїх творів «Кобзар», а в одній зі своїх повістей зауважив: «...коли б грецький сліпець Гомер воскрес і послухав хоча б одну думу у виконанні українського сліпого співця, то розбив би на тріски свій козуб, званий лірою, і пішов би міхоношею до найбіднішого нашого лірника».

Тяжкі умови кобзарського життя змушували цих незрячих людей об'єднуватися в братства, у яких вони передавали свій досвід учням. Вони не були жебраками, а заробляли собі на життя професійною грою на бандурі та співом. Одні з них виконували думи так, як їх навчили, інші імпровізували, змінюючи твір. А були й такі, що самі створювали пісні й думи. До нас дійшли імена лише кількох авторів, а саме: Михайла Кравченка, Петра Ткаченка, Євгена Мовчана, Павла Носача, Євгена Адамцевича.

Остап Вересай.
Фото. 1873 р.

Неперевершеним бандуристом, якого високо цінувала Леся Українка, був *Гнат Гончаренко*. Пое-теса залишила про нього спогад: «Гончаренко грає ліпше, ніж співає: у музиці він віртуоз межі прости-ми бандуристами». Улюблена бандура Г. Гончаренка нині зберігається в Музеї Миколи Лисенка (м. Київ).

Блискучим імпровізатором був *Остап Вересай*. Яскравою гранню індивідуальності цього співця було виконання гумористичних і сатиричних пісень. Неймовірного ефекту він досягав за допомогою грайливості мелодії, жвавості ритму, своєрідної

міміки й пританцювання в такт пісні. Він був ніби театром одного актора. Понад 70 років бандурист мандрував від села до села — і його ім'я стало легендою. Співом українського Гомера захоплювалися композитори М. Лисенко та П. Чайковський. Сенсацією стали виступи О. Вересаєва 1875 р. в Петербурзі перед ученими й діячами культури. Тоді в пресі писали, що «сліпий сімдесятилітній співець наділений величезним талантом, у його думках, як жива, постає Україна, сповнена спогадів про минуле». Професор Л. Леже під впливом виконаних О. Вересаєва пісень почав активно пропагувати у Франції українську культуру, навіть читав курс української мови. У с. Сокиринцях, що на Чернігівщині, створено Музей-кімнату О. Вересаєва, а з 1988 р. тут проводять фестиваль кобзарського мистецтва «Вересаєве свято».

А. Михалюк. Бандурист і дівчина. 1954 р.

Нині кобзарські традиції продовжують різні творчі колективи. Основне завдання сучасних співців-бандуристів — популяризація словесно-музичної культури українців. Один із найвідоміших професійних музичних колективів нашої країни — Національна заслужена академічна капела¹ бандуристів України імені Г. Майбороди, створена ще в 1918 р. У колективі працює понад 50 співаків-музикантів. Сучасні кобзарі *Василь* і *Микола Литвини* створили кобзарську школу в с. Стрітівці, що на Київщині. Тут учнів навчають мистецтва гри та співу. Одним із професійних кобзарів сучасності є *Василь Нечена*. Нині він єдиний представник чернігівської кобзарської школи. Вражає дивовижне виконання ним народних пісень і старовинний репертуар митця.

Теорія літератури

Дума

Думи належать до героїчного епосу. Згадаймо, що за основу епічних творів узято розповідь про події. Які жанрові особливості дум?

1. Це твори героїчного або соціально-побутового змісту.
 2. За обсягом думи більші від історичних пісень, вони складаються з трьох частин: заспів, або зачин (заплачка), основна розповідь і закінчення (слово-словіє).
 3. У думах немає поділу на строфи, як в історичних піснях; рядки найчастіше поєднані дієслівною римою.
 4. Думи виконують **речитативом** — протяжним проказуванням, подібним до співу, супроводжуючи грою на бандурі, кобзі чи лірі.
 5. Урочистий стиль посилюється за допомогою прийому **ретардації** — хаотичного повторення частин тексту з метою уповільнення розповіді.
- Отже, можна сформулювати визначення.

Дума — це ліро-епічний віршований твір героїчного або соціально-побутового змісту, який виконують речитативом у супроводі кобзи, бандури чи ліри.

¹ *Капела* (з іт. *каплиця*) — хор церковних півчих; хор узагалі.

1. Установіть відповідність.

Народні співці	Країна (регіон)
1 кобзарі	А Україна
2 скальди	Б Ісландія
3 трубадури	В Скандинавія
4 поети-кіфареди	Г Стародавня Греція
	Д середньовічна Франція

2. *Українським Гомером* називають

- А Остапа Вересая
- Б Василя Литвина
- В Євгена Мовчана
- Г Михайла Кравченка

3. Протяжне проказування, подібне до співу, називають

- А строфою
- Б ретардацією
- В речитативом
- Г славословієм

4. Що таке *героїчний епос*? Коли виникли думи?

5. Назвіть жанрові особливості думи.

6. Розкажіть, що ви знаєте про народних співців — кобзарів.

7. Назвіть імена відомих вам кобзарів.

8. У яких раніше прочитаних творах є образ кобзаря?

9. Знайдіть і прочитайте рядки Т. Шевченка, у яких він згадує українських народних співців і Гомера. Як ви розумієте ці слова?

10. Чому виступи О. Вересая в Петербурзі стали сенсацією?

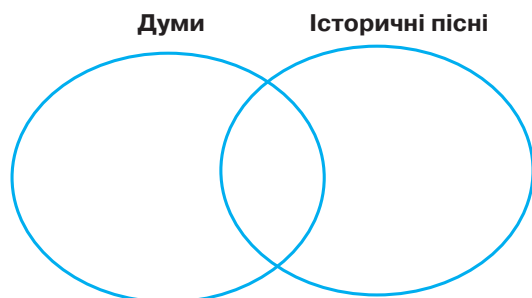
11. Поміркуйте, чому на звороті банкноти (номіналом 100 гривень) з портретом Т. Шевченка зображено саме кобзаря із хлопчиком-поводирем на тлі Чернечої гори в Каневі. Опишіть цю картину (*усно*).

Фрагмент звороту
100-гривневої купюри

12. Намалуйте в зошиті перетнуті кола. Упишіть у них ознаки дум та історичних пісень, а на перетині кіл — спільні особливості цих жанрів.

До речі...

2014 р. вийшов кінофільм «Поводир» режисера й сценариста О. Саніна, за основу сюжету якого взято мандри Україною в 1932–1933 рр. американського хлопчика й українського кобзаря напередодні та під час Голодомору. Ця стрічка здобула гран-прі на Варшавському міжнародному кінофестивалі. Радимо вам переглянути цей кінофільм.

1. Прочитайте матеріал «Маруся Богуславка — легендарна героїня» і навчіться його переказувати.
2. Знайдіть в інтернеті матеріал про відмінності між кобзою, бандурою та лірою. Підготуйте невелику мультимедійну презентацію про ці музичні інструменти (за бажанням).

МАРУСЯ БОГУСЛАВКА — ЛЕГЕНДАРНА ГЕРОІНЯ

Маруся Богуславка — цілком реальна особа, проте документальних свідчень про це немає. Літописи, легенди й перекази розповідають нам про українко-полонянок, які вимушені були стати дружинами турецьких багатіїв і навіть султанів. Деякі із цих жінок допомагали своїм землякам на чужині.

З усних і писемних джерел вимальовується узагальнений образ дівчини-бранки, створений народною фантазією. Маруся Богуславка — дочка священника, яка жила приблизно в XVI–XVII ст. в м. Богуславі. Її взяли в полон ординці й віддали до гарему турецького хана. Він настільки закохався в Марусю, шанував її, що довірив ключі від замку й темниці на час, поки поїхав до мечеті. Відважна українка, скориставшись такою можливістю, звільнила з тридцятирічного полону сімсот козаків-невільників — своїх дорогих земляків. Дівчина просить визволених земляків передати батькам вітання та сказати, аби вони її не чекали, бо вона вже *«...потурчилась, побусурменилась / Для розкоші турецької, / Для лакомства нещасного»*.

Ф. Гуменюк.

Маруся Богуславка. 1997 р.

Ця смілива дівчина символізує тих українок, котрі з примусу залишили рідний край, але любили його всім серцем і дбали про своїх земляків, які потрапили в полон.

Маруся — один із найсвітліших жіночих образів українських народних дум, у якому втілено високі патріотичні почуття. Українські письменники М. Старицький, І. Нечуй-Левицький, П. Куліш написали художні твори про Марусю Богуславку з однойменною назвою, а вдячне земляцтво в м. Богуславі, що на Київщині, звело пам'ятник легендарній героїні.

МАРУСЯ БОГУСЛАВКА

Що на Чорному морі,
На камені біленькому,
Там стояла темниця кам'яная.
Що у тій-то темниці пробувало сімсот козаків,
Бідних невольників.
То вони тридцять літ у неволі пробувають,
Божого світу, сонця праведного у вічі собі не видають.
То до їх дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Приходжає,
Словами промовляє:
«Гей, козаки,
Ви, біднії невольники!
Угадайте, що в нашій землі християнській за день тепера?»
Що тоді бідні невольники зачували,
Дівку-бранку,
Марусю, попівну Богуславку,
По річах познавали,
Словами промовляли:
«Гей, дівко-бранко,
Марусю, попівно Богуславо!»

М. Дерезус. Ілюстрація до думи «Маруся Богуславка». 1940-ві роки

Почім ми можем знати,
Що в нашій землі християнській за день тепера?
Що тридцять літ у неволі пробуваєм,
Божого світу, сонця праведного у вічі собі не видаєм,
То ми не можемо знати,
Що в нашій землі християнській за день тепера».

Тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Тее зачуває,
До козаків словами промовляє:
«Ой козаки,
Ви, біднії невільники!
Що сьогодні у нашій землі християнській Великодня субота,
А завтра святий празник, роковий день Великдень».

То тоді ті козаки тее зачували,
Білим лицем до сирої землі припадали,
Дівку-бранку,
Марусю, попівну Богуславку,
Кляли-проклинали:
«Та бодай ти, дівко-бранко,
Марусю, попівно Богуславо,
Щастя й долі собі не мала,
Як ти нам про святий празник, роковий день Великдень сказала!»

То тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Тее зачувала,
Словами промовляла:
«Ой козаки,
Ви, біднії невільники!
Та не лайте мене, не проклиняйте,
Бо як буде наш пан турецький до мечеті від'їжджати,
То буде мені, дівці-бранці,
Марусі, попівні Богуславці,
На руки ключі віддавати;
То буду я до темниці приходжати,
Темницю відмикати,
Вас всіх, бідних невільників, на волю випускати».

То на святий празник, роковий день Великдень,
Став пан турецький до мечеті від'їжджати,
Став дівці-бранці,
Марусі, попівні Богуславці,
На руки ключі віддавати.
Тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,

М. Дерзгус. Ілюстрація до думи «Маруся Богуславка». 1940-ві роки

Добре дбає, —
 До темниці приходжає,
 Темницю відмикає,
 Всіх козаків,
 Бідних невольників,
 На волю випускає
 І словами промовляє:
 «Ой козаки,
 Ви, біднії невольники!
 Кажу я вам, добре дбайте,
 В городі християнські утікайте,
 Тільки, прошу я вас, одного города Богуслава не минайте,
 Моєму батьку й матері знати давайте:
 Та нехай мій батько добре дбає,
 Ґрунтів, великих маєтків нехай не збуває,
 Великих скарбів не збирає,
 Та нехай мене, дівки-бранки,
 Марусі, попівни Богуславки,
 З неволі не викупає,
 Бо вже я потурчилась, побусурменилась
 Для розкоші турецької,
 Для лакомства нещасного!»
 Ой визволи, Боже, нас всіх, бідних невольників,
 З тяжкої неволі,
 З віри бусурменської,
 На ясні зорі,
 На тихі води,
 У край веселий,

У мир хрещений!
Вислухай, Боже, у просьбах щирих,
У нещасних молитвах
Нас, бідних невільників!

1. Слова «Тоді дівка-бранка, Маруся, попівна Богуславка...» є

- А** зачином **В** ретардацією
Б строфою **Г** славословієм

2. У думі «Маруся Богуславка» згадано свято

- А** Водохреще **В** Трійця
Б Великдень **Г** Різдво

3. Прокльони «Та бодай ти... щастя й долі собі не мала» належать

- А** турецькому панові
Б попові з Богуслава
В Марусі Богуславці
Г козакам-невільникам

4. Який період історії України зображено в думі «Маруся Богуславка»? Що ви про нього знаєте?

5. Чому Марусю Богуславку називають *легендарною героїнею*?

6. Доведіть на конкретних прикладах із тексту, що твір «Маруся Богуславка» за жанром — дума.

7. Які епізоди зображено на ілюстраціях картин М. Дерегуса до думи «Маруся Богуславка» (с. 34, 36)?

8. Прочитайте й прокоментуйте останні слова Марусі Богуславки про «розкіш турецьку» і «лакомства нещасні». У чому виявляється душевна роздвоєність героїні?

9. Кого символізує образ Марусі Богуславки?

10. Яке враження справила на вас дума «Маруся Богуславка»?

11. Перекажіть зміст думи «Маруся Богуславка».

12. Поділіть текст на частини за змістом, доберіть до них заголовки й запишіть їх у зошит.

1. Випишіть із думи «Маруся Богуславка» приклади епітетів.

2. Намалюйте ілюстрацію до думи «Маруся Богуславка» (за бажанням).

КОЗАК ГОЛОТА

У «Думі про козака Голоту» зображено події наприкінці XVI ст. — заселення козаками земель у гирлі Дунаю. Поле Киліємське не абстрактна назва, а степовий острів у гирлі Дунаю, де нині розташоване місто Стара Килія, яке існувало в часи, коли було створено думу.

Козак Голота — особа не історична. З його фольклорного образу стає зрозуміло, що він належить до козацької черні, це засвідчує прізвисько козака

Г. Якутович. Козак Голота.
2010 р.

(Голота) та його портрет: на ньому «...Три семирязі¹ лихії: / Одна недобра, друга негожа, / А третя й на хлів не згожа», «...шапка-бирка² — / Зверху дірка, / Травною пошита, / Вітром підбита». А ось портрет татарина, навпаки, підкреслює риси зажерливого загарбника, заможної людини. Козак сміливо виходить із ним на поєдинок, бо його основним обов'язком є оборона рідної землі. Голота «...Не боїться ні огня, ні меча...», тобто він людина хоробра. Татарин же зовсім інший: для нього головне — нажива, корисливість, підлість. Його мрія — заволодіти свободою українського воїна, тому він нападає першим, мов хижий шуліка. Голота дає гідну відсіч супротивникові, доводячи цим, що український народ назавжди залишиться вільним.

«Думу про козака Голоту» прикрашає типовий набір фольклорних засобів: постійні епітети (*кінь вороний, ясенька зброя*), порівняння (*на татарина, як вовк, поглядає*), риторичні оклики та ін.

ДУМА ПРО КОЗАКА ГОЛОТУ

Ой полем Киліємським,
То шляхом битим Гординським,
Ой там гуляв козак Голота,
Не боїться він ні огня, ні меча, ні третього болота.
Правда, на козакові шати дорогії —
Три семирязі лихії:
Одна недобра, друга негожа,
А третя й на хлів не згожа.
А ще, правда, на козакові
Постоли в'язові,
А онучі китайчані —
Щирі жіноцькі рядняні;
Волоки шовкові —
Удвоє жіноцькі щирі валові.
Правда, на козакові шапка-бирка —
Зверху дірка,
Травною пошита,
Вітром підбита.
Куди віє, туди й провіває,
Козака молодого прохолоджає.
То гуляє козак Голота, погуляє,

¹ Семиряга — верхній селянський одяг із грубого нефарбованого сукна.

² Бирка — смушева шапка.

Ні города, ні села не займає,
На город Килію поглядає.
У городі Килії татарин сидить бородатий,
По горницях походжає,
До татарки словами промовляє:
«Татарко, татарко!
Ой чи ти думаєш те, що я думаю?
Ой чи ти бачиш те, що я бачу?»
Каже: «Татарине, ой, сідий, бородатий!
Я тільки бачу, що ти передо мною по горницях походжаєш,
А не знаю, що ти думаєш да гадаєш».
Каже: «Татарко!
Я те бачу: в чистім полі не орел літає —
То козак Голота добрим конем гуляє.
Я його хочу живцем у руки взяти
Да в город Килію запродаати,
Ще ж ним перед великими панами-башами вихваляти,
За його много червоних, не лічачи, брати,
Дорогії сукна, не мірячи, пощитати».
То теє промовляє,
Дороге плаття надіває,
Дивіться також:
Чоботи обуває,
Шлик бархатний на свою голову надіває,
На коня сідає,
Безпечно за козаком Голотою ганяє.
То козак Голота добре козацький звичай знає,
Ой на татарина скрива поглядає.
Каже: «Татарине, татарине!
Навіщо ж ти важиш:
Чи на мою ясенькую зброю,
Чи на мого коня вороного,
Чи на мене, козака молодого?»
«Я, — каже, — вазу на твою ясенькую зброю,
А ще лучче на твого коня вороного,
А ще лучче на тебе, козака молодого.
Я тебе хочу живцем у руки взяти,
В город Килію запродаати,
Перед великими панами-башами вихваляти
І много червоних, не лічачи, набрати,
Дорогії сукна, не мірячи, пощитати».
То козак Голота добре звичай козацький знає,
Ой на татарина скрива поглядає.

«Ой, — каже, — татарине, ой сідий же ти, бородатий!
Либонь же, ти на розум небагатий:
Ще ти козака у руки не взяв,
А вже за його й гроші пощитав.
А ще ж ти між козаками не бував,
Козацької каші не їдав
І козацьких звичаїв не знаєш».
То теє промовляв,
На присішках став.
Без міри пороху підсипає,
Татарину гостинця у груди посилає.
Ой ще козак не примірівся,
А татарин з коня покотився!
Він йому віри не донімає,
До його прибуває,
Келепом межи плечі гримає,
Коли ж огледиться, аж у його й духу немає.
Він тоді добре дбав,
Чоботи татарські істягав,
На свої козацькі ноги обував;
Одежу істягав,
На свої козацькі плечі надівав;
Бархатний шлик іздіймає,
На свою козацьку голову надіває;
Коня татарського за поводи взяв,
У город Січі припав,
Там собі п'є-гуляє,
Поле Киліємське хвалить-вихваляє:
«Ой поле Киліємське!
Бодай же ти літо й зиму зеленіло,
Як ти мене при нещасливій годині сподобило!
Дай же, боже, щоб козаки пили да гуляли,
Хорошіі мислі мали,
Од мене більшу добичу брали
І неприятеля під нозі топтали!»
Слава не вмре, не поляже
Однині до віка!
Даруй, боже, на многії літа!

ІВАН БОГУН — ТАЛАНОВИТИЙ ВАТАЖОК

У думі «*Іван Богун*» змальовано оборону Вінниці в лютому–березні 1651 р. Разом із селянськими повстанськими загонами й військовими частинами полтавського полковника Мартина Пушкаря та уманського пол-

ковника Осипа Глуха, надісланими на допомогу Богданом Хмельницьким, Іван Богун змусив польські війська в паніці тікати.

І. Богун — народний герой, один із найвидатніших ватажків Національно-визвольної війни 1648–1654 рр. Він характеризувався винятковою сміливістю та винахідливістю, завдяки чому йому вдавалося перемагати меншими силами значно потужніші армії ворогів.

Український народ увіковічнив ім'я І. Богуну в однойменній думі.

А. Орлюнов. Гетьман Іван Богун. 2008 р.

ІВАН БОГУН

На Вінниці на границі,
 Під могилою над Бугом-рікою —
 Там стояв Іван Богун вільницький
 Під обителем-монастирем Кальницьким.
 Під Кальницькою обителлю
 Богун стояв,
 Із турками-пашами,
 Крулевськими ляхами,
 Калмицькими князями
 Богун воював!
 Силу він ляхів-турків стріляв
 І шабельками рубав,
 На аркан забирав,
 В річку Буг їх утоплював.
 А лядський круль
 І турецький коноїд-паша,
 Нехрещена душа,
 Силу війська збирали,
 Івана Богуну та його військо
 Хмарою бусурманською обступали.
 Веселились ляхи-турки,
 Круль і князь раділи,
 Що обложили Богуна
 На довгі неділі.
 Обступили ляхи-турки,
 Кругом обложили,
 Козаченьків Богунових голодом морили.

Три тяжкі неділі
Богун з військом
У тяжкій облозі бував...
Од свого ума білими руками
Хмельницькому листа писав,
Богун у Хмельницького батьківської поради питав
Та собі підмоги з Чигирина прохав:
«Просю Бога й тебе,
Дай помочі, радь і повесели нас!..
Бо вже нас ляхи й турки обступають,
Кругом знаменами своїми обкидають,
І кругом нас облягають,
І дуже сильно побіждають».
Як Хмельницький цеє зачуває,
До Вінниці за штири доби прибуває,
Його військо гетьманськеє морем нахлинає,
Турецько-польське крульське військо зничтожає,
Богуна з козаками з неволі визволяє.
А сам Хмельницький
До Богуна під'їжджає
І словами промовляє:
«Не сам Бог вас спасав —
І я не менше помагав!»
Іван Богун відмовляє:
«Слава Богу і хвала гетьману,
Що не дав нас у неволю, ляхам на поталу!»
Все козацтво
І вояцтво
У ряди ставало,
На всі голоси кричало,
Промовляло.
А кобзарі грали,
В струни дотинали
Та Богдана із Богуном
Піснями вихваляли!

1. У думі козакові Голоті протистоїть

- А турецький султан
- Б заможний татарин
- В полонені бусурмани
- Г польські загарбники

2. Славословієм є фрагмент із думи «Іван Богун»

- А** «Не сам Бог вас спасав —
І я не менше помагав!»
- Б** «Силу він ляхів-турків стріляв,
І шабельками рубав...»
- В** «А кобзарі грали,
В струни дотинали...»
- Г** «Просю Бога й тебе,
Дай помочі, порадь і повесели нас!..»

3. Увідповідніть назви творів із місцем подій.

Назва твору	Місце подій
1 «Дума про козака Голоту»	А Золотий Брід
2 «Максим козак Залізняк»	Б Жаботин
3 «Чи не той то хміль»	В Царгород
4 «Іван Богун»	Г Вінниця
	Д Килія

4. Перекажіть сюжет «Думи про козака Голоту», приділивши увагу опису зовнішності головного героя.
5. Коли відбуваються події в «Думі про козака Голоту»? Покажіть на карті місце подій.
6. Чи відомий прототип козака Голоти? Які риси вдачі він має?
7. Знайдіть і прочитайте портретні характеристики козака Голоти й татарина. Яку роль відіграють портрети в думі?
8. Поділіть «Думу про козака Голоту» на традиційні для цього жанру частини: зачин, основну частину й славословіє.
9. Що ви знаєте про подвиги Івана Богуня? Яку подію описано в однойменній думі?
10. Покажіть на карті місце подій, зображених у думі «Іван Богун».

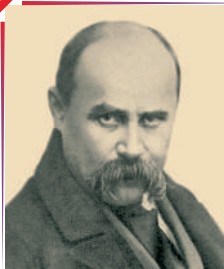

11. Розгляньте репродукцію картини А. Орльонова й опишіть портрет Івана Богуня (с. 41).
12. Випишіть із «Думи про козака Голоту» приклади таких художніх засобів: епітет, порівняння, повтор, гіпербола, риторичний оклик.

1. Напишіть есе на тему «Мій герой» (на прикладі одного з героїв вивчених історичних пісень і дум).
2. Дослідивши думу «Іван Богун», визначте, що в ній — правдиве, а що — вигадане.
3. Підготуйте мультимедійну презентацію про уславлених у народних піснях і думах українських козаків (за бажанням).

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

(1814–1861)

Український поет, основоположник нової української літератури, художник.

Найвідоміші твори: поеми «Гайдамаки», «Кавказ», «Сон», «Катерина», «Наймичка», «І мертвим, і живим...»; п'єса «Назар Стодоля» та ін.

Тарас Шевченко народився 9 березня 1814 р. в с. Моринцях Звенигородського повіту Київської губернії (нині Черкаська область) у кріпацькій родині. Про дитинство знаного у світі поета й художника ви вже дізналися в попередніх класах, тож тепер поведемо розмову про доросле життя митця.

У сімнадцятирічному віці Т. Шевченко прибув до м. Петербурга разом із челяддю пана Енгельгардта. Вирішивши мати кваліфікованого майстра та зваживши на невідступні Тарасові прохання, поміщик дозволив йому вчитися малювати. Учителем юнака був В. Ширяєв, відомий майстер декоративних розписів.

У його майстерні Тарас пройшов певну малярську підготовку, брав участь у виконанні живописних робіт в урядових будинках, виготовленні декорацій для петербурзьких театрів. У вільний від роботи час білими ночами юний художник змальовував статуї в Літньому саду. Вирішальне значення для нього мала зустріч із земляком — художником Іваном Сошенком, який увів юнака в коло найвідоміших діячів української та російської культури, познайомив з Є. Гребінкою, К. Брюлловим, О. Венеціановим і В. Жуковським. Помітивши великий талант Тараса, вони вирішили викупити його з кріпацтва й дати змогу здобути класичну освіту.

Марно К. Брюллов та О. Венеціанов намагалися переконати пана Енгельгардта відпустити на волю талановитого кріпака: поміщик зажадав від них нечувану на той час суму — 2500 карбованців. Щоб дістати такі гроші, К. Брюллов написав портрет поета В. Жуковського, який служив при царському дворі. Картину розіграли в лотерею, і бажану суму грошей було зібрано. 22 квітня 1838 р. Енгельгардт усе ж таки підписав відпускну, а 25 квітня на квартирі К. Брюллової в Академії мистецтв В. Жуковський вручив її Т. Шевченку. Ось як І. Сошенко описує цей день: «Нараз до кімнати моєї через вікно стрибає Тарас, ледве мене не звалив із ніг, кидається мені на шию і гукає: “Воля! Воля!” — “Чи не здурів ти, — кажу, — Тарасе?” А він усе своє — підстрибує та гукає: “Воля! Воля!”»

Т. Шевченко став вільною людиною. Юнака зарахували до Академії мистецтв. Розпочався новий етап у його житті. У листі до брата Микити Тарас так пише про відчуття свободи: «Так от, бач, живу, учуся, нікому не кланяюсь і нікого не боюся, окрім Бога, — велике щастя бути вільним чоловіком, робиш, що хочеш, ніхто тебе не спинить».

Навчання в Академії мистецтв, вивчення французької мови, відвідування музеїв і театрів, знайомство з відомими митцями — усе це формувало світогляд Т. Шевченка, сприяло зростанню його як митця.

Проте Тарасові боліло серце за рідний край, братів і сестер. Про це, зокрема, свідчать уривки із цитованого вище його листа до брата Микити: «...як тільки отримаєш мого листа, зараз до мене напиши, щоб я знав... Нехай же я хоч через папір почую рідне слово, нехай хоч раз поплачу веселими сльозами, бо мені тут так стало скучно, що я всяку ніч тільки й бачу вві сні тебе, Кирилівку, та рідню, та бур'яни; весело стане, прокинуся, заплачу».

Закінчивши Академію мистецтв, поет 1846 р. повернувся в Україну, улаштувався на роботу в Київську археологічну комісію, почав змальовувати й описувати історичні пам'ятки. У Києві познайомився з викладачем історії Київського університету М. Костомаровим. Він заігував Т. Шевченка ввійти до Кирило-Мефодіївського братства, яке, діючи таємно, поширювало ідеї ліквідації кріпацтва, єднання слов'янських народів на засадах рівності й братерства. Саме ці погляди поділяв Т. Шевченко, за них же й постраждав.

5 квітня 1847 р. поета було заарештовано й відправлено до Петербурга. Його звинувачували не лише за участь у братстві, а передусім за написання революційних творів. В очікуванні вироку поет провів у казематі¹ два місяці.

Петербурзька академія мистецтв. Сучасне фото

¹ *Каземат* — одиночна камера для ув'язнення у фортеці.

К. Устиянович. Шевченко на засланні. 1880-ті роки

Тут він написав більшість віршів, які увійшли до циклу «*В казематі*» (один із них — «Садок вишневий коло хати...» — ви вивчали в 5 класі). Деякі твори циклу подано в цьому підручнику. Прочитавши їх, ви дізнаєтеся, про що думав і що відчував митець у цей тяжкий для нього час.

З-поміж учасників Кирило-Мефодіївського братства найтяжче було покарано Т. Шевченка: «за створення підбурливих і найвищою мірою зухвалих віршів» він був засланий до Оренбурзького окремого корпусу рядовим солдатом. Імператор Микола I власноруч зробив помітку на вирокі: «Під найсуворіший нагляд із заборонаю писати й малювати».

У засланні поет провів 10 років. Перші три роки перебував в Орській фортеці, Оренбурзі й на Аралі в складі Аральської описової експедиції. Тут були люди, які його підтримували й намагалися полегшити умови заслання. У цей період Т. Шевченко написав низку віршів і поем, виконав майже двісті малярських робіт. На жаль, і така «воля» тривала недовго. За доносом прапорщика про те, що поет порушує царський наказ, Т. Шевченка заарештували й перевели на службу в Новопетровське укріплення. Прихильники попередили його про арешт заздалегідь, тому він устиг передати друзям деякі твори, а листи, які отримувал від рідних і товаришів, спалив.

Умови в Новопетровському укріпленні були жахливими: навколо пустеля, пісок і солоня вода, до найближчого культурного центру тисячі кілометрів, клімат такий шкідливий, що солдатів тут змінювали через два роки. Його ж протримали в цій глухомані майже сім років. На муштру він мусив ходити навіть хворим. За цей час Т. Шевченко не написав жодного вірша.

1857 р. поета було звільнено. Останні роки життя він провів у Петербурзі. 1860 р. Рада Академії мистецтв присвоїла йому звання академіка-гравера.

Т. Шевченко помер 10 березня 1861 р.

«ДУМИ МОЇ, ДУМИ МОЇ...»

У Т. Шевченка є два вірші, що починаються словами: «*Думи мої, думи мої...*» Один із них відкриває першу поетову збірку «Кобзар», яка побачила світ 1840 р., а другий — невідому поезію. Пропонуємо вашій увазі саме другий вірш, написаний у 1847 р., як ви здогадалися, у засланні.

Що хвилювало митця на чужині? Далеко від рідної землі, у неволі, Т. Шевченко по-особливому сумує за своїм краєм (*мотив любові до Батьківщини*). Згадування *киргизів убогих, голих*, але ще вільних (у той час киргизами іноді називали казахів) переносить читача в казахські степи — місце заслання поета. Ліричний герой вірша звертається до образу дум, порівнюючи їх із сизокрилим голуб'ятами, просить, щоб вони прилетіли до нього *«...Із-за Дніпра широкого / У степ погуляти...»*. Тобто для митця думи — це не лише поштовх для творчості, а й сама творчість. Отже, *провідний мотив* вірша *«Думи мої, думи мої...»* — творчість як єдина втіха на засланні.

* * *

Думи мої, думи мої,
Ви мої єдині,
Не кидайте хоч ви мене
При лихій годині.
Прилітайте, сизокрили
Мої голуб'ята,
Із-за Дніпра широкого
У степ погуляти
З киргизами убогими.
Вони вже убогі,
Уже голі... Та на волі
Ще моляться Богу.
Прилітайте ж, мої любі,
Тихими речами
Привітаю вас, як діток,
І заплачу з вами.

В. Корнійчук.
«Думи мої, думи...». 2009 р.

- 1838 року

А вийшов друком «Кобзар»	В народився Тарас Шевченко
Б викуплено поета з кріпацтва	Г відправлено поета в заслання
- Гроші для викупу Т. Шевченка з кріпацтва було виручено з продажу портрета, на якому був зображений

А Іван Сошенко	В Олексій Венеціанов
Б Карл Брюллов	Г Василь Жуковський
- Прочитайте уривок із вірша «Думи мої, думи мої...».

*Прилітайте, сизокрили
Мої голуб'ята,
Із-за Дніпра широкого
У степ погуляти...*

У цих рядках наявний художній засіб

А гіпербола	В архаїзм
Б анафора	Г епітет

- ?** 4. Розкажіть історію викупу Т. Шевченка з кріпацтва.
 5. За що поета було заарештовано? Яким був вирок?
 6. Яким настроєм сповнений вірш «Думи мої, думи мої...»? Чому?
 7. Які мотиви наявні в цьому творі?
 8. Навіщо автор використав три крапки в середині поезії?
 9. Розкрийте символічне значення образів *степу, вітру й Дніпра*.
 10. Як ви вважаєте, чому ліричний герой називає свої думи *дітками*?
- 11. Розгляньте репродукцію картини К. Устияновича «Шевченко на засланні» (с. 46) і розкажіть, чи можна її використати як ілюстрацію до вірша «Думи мої, думи мої...».
 12. Навчіться виразно читати поезію Т. Шевченка «Думи мої, думи мої...».
- 1. Випишіть епітети й порівняння з вірша Т. Шевченка «Думи мої, думи мої...».
 2. Підготуйте мультимедійну презентацію з малярськими роботами Т. Шевченка періоду заслання (за бажанням).

ЦИКЛ «В КАЗЕМАТІ»

Цикл «В казематі» Т. Шевченко створив навесні 1847 р., очікуючи в камері вироку за написання революційних творів. Але спочатку з'ясуймо, що таке цикл у літературі.

Художній (літературний) цикл — це сукупність художніх творів одного жанру, об'єднаних задумом автора в естетичну цілість. Послідовність творів, які включають до циклу, визначається мінливістю настрою ліричного героя.

Усього до циклу «В казематі» входить тринадцять віршів. З поезіями «**Мені однаково, чи буду...**» та «**Ой три шляхи широкії...**» ви сьогодні ознайомитеся. Усі вірші цього циклу різні за настроєм, мотивами, ритмікою, проте їх об'єднує задум автора. Який саме? Прочитавши ці два твори й пригадавши вірш «Садок вишневий коло хати...», визначте авторський задум, який їх об'єднує.

* * *

Мені однаково, чи буду
 Я жить в Україні, чи ні.
 Чи хто згадає, чи забуде
 Мене в снігу на чужині —
 Однаковісінько мені.
 В неволі виріс між чужими
 І, неоплаканий своїми,
 В неволі, плачучи, умру.
 І все з собою заберу,
 Малого сліду не покину
 На нашій славній Україні,
 На нашій — не своїй землі.

І не пом'яне батько з сином,
 Не скаже синові: — Молись,
 Молися, сину, за Україну
 Його замучили колись. —
 Мені однаково, чи буде
 Той син молитися, чи ні...
 Та не однаково мені,
 Як Україну злії люде
 Присплять, лукаві, і в огні
 Її, окраденую, збудять...
 Ох, не однаково мені.

До речі...

Жанр поезії, у якому автор висловлює свої роздуми над проблемами життя і смерті, сенсу людського буття тощо, називають **медитацією**. Вірш Т. Шевченка «Мені однаково, чи буду...» є зразком медитації.

* * *

Ой три шляхи широкії	Не прийнялись три ясени,
Докупи зійшлися.	Тополя всихала,
На чужину з України	Повсихали три явори,
Брати розійшлися.	Калина зов'яла.
Покинули стару матір,	Не вертаються три брати.
Той жінку покинув,	Плаче стара мати,
А той сестру. А найменший —	Плаче жінка з діточками
Молоду дівчину.	В нетопленій хаті.
Посадила стара мати	Сестра плаче, йде шукати
Три ясени в полі.	Братів на чужину...
А невістка посадила	А дівчину заручену
Високу тополю.	Кладуть в домовину.
Три явори посадила	Не вертаються три брати,
Сестра при долині...	По світу блукають,
А дівчина заручена —	А три шляхи широкії
Червону калину.	Терном заростають.

До речі...

Здавна в Україні різні дерева сприймали як символи, вони оспівані у творах усної народної творчості. А в *баладах* часто використовують *метаморфозу* — перетворення дівчини або парубка на тополю, калину, явір чи дуб.

Ясен — символ чоловічої чистоти, скромності й пісенної душі. Перебування під його кроною допомагає позбутися душевного тягара, що виник через буденні негаразди й життєві прикрощі.

Тополя — символ дівочої краси, а також жіночого й дівочого суму, їхньої самотності. Вважають, що це дерево здатне забирати в людей негативну енергію та очищати повітря від злих духів.

Явір — символ козацької сили, парубоцького здоров'я та вроди, єдності чоловічої краси й сили. Також це дерево символізує пам'ять, смуток і горе.

Калина — символ зрілості дівчини, українського роду, духовної нескореності та світлої пам'яті.

Терен — символ важких життєвих доріг, страждань і мук. Вважають, що він має магичну силу: проколотий терновим кілком упир, чи вурдалака, чи якийсь інший представник нечисті втрачає свою здатність здійснювати зло.

Види та жанри лірики

Твори художньої літератури поділяють на три роди: *епос*, *лірику* й *драму*. Слово *лірика* запозичене з грецької мови. Воно походить від назви струнного музичного інструмента — *ліри*. Під акомпанемент ліри в Стародавній Греції виконували пісні.

Ліричними називають твори, у яких відображено внутрішній світ людини через передавання почуттів, думок, переживань у певних обставинах, під впливом певних подій.

У ліричних творах з особливою виразністю виявляється емоційне ставлення *ліричного героя* до зображуваного.

Якщо в епічних і драматичних творах письменник відображає зовнішні обставини життєвих ситуацій людини, детально розкриває її характер, то в ліричних об'єктом зображення є внутрішній світ людини, її думки, переживання тощо.

Ліричні твори пишуть переважно віршованою мовою. Їх поділяють на чотири основні види:

- **громадянська лірика** — твори, у яких думки й переживання викликані суспільно-політичними подіями («Заповіт»);
- **філософська лірика** — твори, у яких передано думки й почуття, викликані складними проблемами буття: життя і смерті, розвитку суспільства, природи та ін. («Мені однаково, чи буду...», «Ой три шляхи широкії...»);
- **пейзажна лірика** — твори, у яких настрої ліричного героя суголосний із природою, переживання та відчуття виникають від споглядання природи («За сонцем хмаронька пливе...»);
- **особиста (інтимна) лірика** — твори, у яких настрої ліричного героя викликані особистими переживаннями, спогадами про рідний край («Думи мої, думи мої...»). Також у творах інтимної лірики настрої ліричного героя зумовлений гамою душевних відчуттів, поривань, що виникають від високого й тонкого почуття — кохання.

Значна частина художніх творів поєднує різні види лірики. Скажімо, вірш Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати...» належить до пейзажної лірики, проте цьому твору властиві й елементи громадянської лірики, оскільки в ньому йдеться не лише про ідилічний¹ вечір, а й про родину як одну з основ гармонії світу. Вірш «Мені однаково, чи буду...» належить як до громадянської лірики (*уболівання за долю поневоленої України*), так і до філософської (*роздуми над проблемами буття*).

1. Високу тополю («Ой три шляхи широкії...») посадила
А мати **В** дівчина
Б сестра **Г** невістка

¹ *Ідилічний* — близький до природи: мирний, безтурботний.

2. Установіть відповідність.

Уривок	Назва вірша
<p>1 «Сестра плаче, йде шукати Братів на чужину... А дівчину заручену Кладуть в домовину».</p>	<p>А «Садок вишневий коло хати...» Б «Мені однаково, чи буду...» В «Ой три шляхи широкії...» Г «Думи мої, думи мої...»</p>
<p>2 «Прилітайте, сизокрилі Мої голуб'ята, Із-за Дніпра широкого У степ погуляти...»</p>	
<p>3 «В неволі виріс між чужими І, неоплаканий своїми, В неволі, плачучи, умру. І все з собою заберу...»</p>	

3. Установіть відповідність.

Образ	Назва вірша
1 наша — не своя земля	А «Садок вишневий коло хати...»
2 хрущі над вишнями	Б «Мені однаково, чи буду...»
3 голуб'ята	В «Ой три шляхи широкії...»
4 три ясени	Г «Думи мої, думи мої...» Д «Заповіт»

- Що таке *художній цикл*? Які вірші, що ввійшли до циклу «В казематі», ви знаєте?
- Який, на вашу думку, авторський задум поєднує вірші циклу «В казематі»?
- Чим лірика як літературний рід відрізняється від епосу й драми? Які ви знаєте види лірики?
- Які види лірики поєднано в кожному з трьох віршів Т. Шевченка, прочитаних на уроках української літератури у 8 класі?
- Опрацюйте матеріал рубрики «До речі...» про медитацію (с. 49). Доведіть на конкретних прикладах із тексту, що вірш «Мені однаково, чи буду...» — медитація.
- Як ви розумієте поєднання протилежних за значенням слів (*оксиморон*) «На нашій — не своїй землі» (вірш «Мені однаково, чи буду...»)?
- Який провідний мотив вірша «Ой три шляхи широкії...»? Яким має бути характер мелодії до цього твору?

- Доведіть, що вірш «Ой три шляхи широкії...» має фольклорну основу (*образи, символи, епітети, мотиви*). Скористайтеся матеріалом рубрики «До речі...» про дерева-символи (с. 49).
- Проведіть мовне дослідження вірша «Мені однаково, чи буду...»: з'ясуйте, які три слова найчастіше повторюються в цьому творі, і поміркуйте, як вони перегукуються з його мотивами.

- Вивчіть напам'ять вірш «Мені однаково, чи буду...».
- Перегляньте в інтернеті третю частину фільму Ю. Макарова «Мій Шевченко» і підготуйте коротку розповідь про найцікавіші моменти (*за бажанням*).

Віршові розміри

Силабо-тонічне віршування — система віршування, за основу якої взято принцип вирівнювання наголошених і ненаголошених складів, їхнє чергування (закономірне повторення наголошених і ненаголошених складів). В українській поезії силабо-тонічне віршування з'явилося в XIX ст., витіснивши силабічну систему. Окремі поезії Т. Шевченка написані силабо-тонічним віршем.

Строфа — віршові рядки, з'єднані між собою римами й інтонацією, що повторюються.

Ріма — це співзвучність закінчень слів у віршових рядках, яка охоплює останній наголошений голосний та наступні за ним звуки. У вірші «Думи мої, думи мої...» римується перший рядок із третім:

Думи мої, думи мої,
Ви мої єдині,
Не кидайте хоч ви мене
При лихій годині.

Ритмічність у вірші часто досягається через закономірне повторення однакових груп складів (їх називають *стопами*). За типом таких груп визначають віршовий розмір — *ямб* і *хорей*. Як це зробити?

Ви знаєте, що склади бувають *наголошені* й *ненаголошені*. Скільки голосних у слові, стільки й складів. Прочитаймо уривок із вірша Т. Шевченка «Мені однаково, чи буду...» і поставмо наголоси:

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
Мені в снігу на чужині...

Зверніть увагу: з метою римування в поетичних творах наголос треба зміщувати (порівняйте: в *Україні* — нормативне наголошування; в *Україні* — поетичне наголошування). Спробуймо тепер побудувати схему цього вірша, щоб визначити його розмір. Наголошені склади позначимо рискою, а ненаголошені — за допомогою дужки:

U - U - U U U - U
U - U - U U U -
U - U - U U U - U
U - U - U U U -

Ви відразу помітите закономірність у повторенні ненаголошеного й наголошеного складу (U -), якщо через кожні два символи поставите вертикальну риску.

U - | U - | U U | U - | U
U - | U - | U U | U -
U - | U - | U U | U - | U
U - | U - | U U | U -

Отже, цей вірш написаний **ямбом**, бо в ньому повторюється комбінація, що складається з ненаголошеного й наголошеного складів. Комбінації складів, як уже зазначалося вище, називають **стопами**.

Віршові розміри	
ямб	хорей
U -	- U

У *хорєя* перший склад наголошений, а другий — ненаголошений. Побудуйте схему до перших чотирьох рядків вірша Т. Шевченка «Думи мої, думи мої...» — і переконаєтеся, що він написаний хореем. Зважте на те, що займенник *мбї* має не нормативне, а поетичне наголошування (з метою римування).

До речі, у віршах часто трапляється *піріхій* — так звана допоміжна стопа. Піріхій складається з двох ненаголошених складів, він не впливає на визначення віршового розміру. Ви, напевно, помітили, що в уривку з вірша «Мені однаково, чи буду...» наявний піріхій. У кінці рядків ямб чи хорей може бути неповним, тоді кажуть, що в рядку неповна стопа.

ЛІЛЕЯ

«За що мене, як росла я,
Люде не любили?
За що мене, як виросла,
Молодую вбили?
За що вони тепер мене
В палатах вітають,
Царівною називають,
Очей не спускають
З мого цвіту? Дивуються,
Не знають, де діти!
Скажи мені, мій братику,
Королевий Цвіте!» —
«Я не знаю, моя сестро».
І Цвіт Королевий
Схилив свою головоньку
Червоно-рожеву
До білого пониклого
Личенька Лілеї.
І заплакала Лілея
Росою-сльозою...
Заплакала і сказала:
«Брате мій, з тобою

Ми давно вже кохаємось,
А я й не сказала,
Як була я людиною,
Як я мордувалась.

Моя мати... чого вона,
Вона все журилась
І на мене, на дитину,
Дивилась, дивилась
І плакала? Я не знаю,
Мій брате єдиний!
Хто їй лихо заподіяв?
Я була дитина,
Я гралася, забавлялась,
А вона все в'яла
Та нашого злого пана
Кляла-проклинала.
Та й умерла. А мене пан
Взяв догодувати.
Я виросла, викохалась
У білих палатах.

Л. Новікова. Лілії. 2010-ті роки

Я не знала, що байстря я,
 Що його дитина.
 Пан поїхав десь далеко,
 А мене покинув.
 І прокляли його люде,
 Будинок спалили...
 А мене, не знаю за що,
 Убити не вбили,
 Тільки мої довгі коси
 Остригли, накрили
 Острижену ганчіркою.
 Та ще й реготались.
 Жиди навіть нечистії
 На мене плювали.
 Отаке-то, мій братику,
 Було мені в світі.
 Молодого, короткого
 Не дали дожити
 Люде віку. Я умерла
 Зимою під тином,
 А весною процвіла я
 Цвітом при долині,
 Цвітом білим, як сніг, білим!
 Аж гай звеселила.

Зимою люде... Боже мій!
 В хату не пустили.
 А весною, мов на диво,
 На мене дивились.
 А дівчата завітчались
 І почали звати
 Лілеєю-снігоцвітом;
 І я процвітати
 Стала в гаї, і в теплиці,
 І в білих палатах.
 Скажи ж мені, мій братику,
 Королевий Цвіте,
 Нащо мене Бог поставив
 Цвітом на сім світі?
 Щоб людей я веселила,
 Тих самих, що вбили
 Мене й матір?.. Милосердий
 Святий Боже милий!»
 І заплакала Лілея,
 А Цвіт Королевий
 Схилив свою головоньку
 Червоно-рожеву
 На білеє пониклеє
 Личенько Лілеї.

Теорія літератури

Балада

Бала́да (із фр. *танцювати*) — невеликий віршований ліро-епічний твір казково-фантастичного, легендарно-історичного чи героїчного змісту з драматично напруженим сюжетом і співчутливо-сумним звучанням. Баладі властиві такі ознаки:

- невелика кількість персонажів;
- незвичайність і загадковість подій;
- гострота, а часто й трагічність у розв'язанні конфлікту;
- похмурий колорит;
- ліризм.

Метаморфóза — перетворення людини на рослину чи тварину.

РУСАЛКА

«Породила мене мати
 В високих палатах
 Та й понесла серед ночі
 У Дніпрі скупати.
 Купаючи, розмовляла
 Зо мною, малою:
 “Пливи, пливи, моя доню,

Дніпром за водою.
 Та впливи русалкою
 Завтра серед ночі,
 А я вийду гуляти з ним,
 А ти й залоскочеш.
 Залоскочи, моє серце,
 Нехай не сміється

В. Котарбінський. Водяна німфа. 1900-ті роки

Надо мною, молодою,
Нехай п'є-уп'ється
Не моїми кров-сльозами —
Синьою водою
Дніпровою. Нехай собі
Гуляє з дочкою.
Пливи ж, моя єдина.
Хвилі! мої хвилі!
Привітайте русалоньку...» —
Та й заголосила,
Та й побігла. А я собі
Плила за водою,
Поки сестри не зустріли,
Не взяли з собою.
Уже з тиждень, як расту я,
З сестрами гуляю
Опівночі. Та з будинку
Батька виглядаю.
А може, вже поєдналась
З паном у палатах?
Може, знову розкошує
Моя грішна мати?» —
Та й замовкла русалочка,
В Дніпро поринула,

Мов пліточка. А лозина
Тихо похитнулась.
Вийшла мати погуляти,
Не спиться в палатах.
Пана Яна нема дома,
Ні з ким розмовляти.
А як прийшла до берега,
То й дочку згадала,
І згадала, як купала
І як примовляла.
Та й байдуже. Пішла собі
У палати спати.
Та не дійшла, довелося
В Дніпрі ночувати.
І незчулась, як зуспіли
Дніпрові дівчата —
Та до неї, ухопили,
Та й ну з нею гратись,
Радісінкі, що піймали,
Грались, лоскотали,
Поки в вершу не запхали...
Та й зареготались.
Одна тільки русалонька
Не зареготалась.

1. Уривок із балади «Лілея» наведено у варіанті

- А** «Вийшла мати погуляти,
Не спиться в палатах».
Б «За що вони тепер мене
В палатах вітають?..»

- В** «Та не дійшла, довелося
В Дніпрі ночувати».
Г «Три явори посадила
Сестра при долині...»

2. НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження, що в баладі «Русалка»
- А згадано Дніпро
 - Б дочка перетворилася на русалку
 - В русалка любилася з паном Яном
 - Г мати народила позашлюбну дитину

3. Прочитайте уривок із балади.

*Я умерла
Зимою під тином,
А весною процвіла я
Цвітом при долині,
Цвітом білим, як сніг, білим!
Аж гай звеселила.*

У цих рядках НЕМАЄ

- А епітета
- Б гіперболи
- В тавтології
- Г порівняння

- 4. Перекажіть сюжет балади Т. Шевченка «Лілея».
- 5. Проілюструйте кожну ознаку балади як літературного жанру на прикладі твору Т. Шевченка «Лілея» (див. матеріал з теорії літератури, с. 54).
- 6. Що таке *метаморфоза*? Знайдіть цей прийом у баладах Т. Шевченка «Лілея» і «Русалка».
- 7. Як суспільство ставилося до позашлюбних дітей? Обґрунтуйте свою відповідь, використовуючи уривки з балади «Лілея».
- 8. Охарактеризуйте ліричну героїню балади «Лілея».
- 9. Як, на вашу думку, ставиться Т. Шевченко до своїх баладних героїнь?
- 10. Дайте характеристику матері з балади Т. Шевченка «Русалка».

- 11. Поділіть текст балади Т. Шевченка «Лілея» на частини за змістом. Доберіть до них заголовки.
- 12. Знайдіть і випишіть із балади Т. Шевченка «Русалка» приклади таких художніх засобів: повтор, епітет, риторичний оклик, порівняння.

- 1. Побудуйте схему віршових рядків із творів Т. Шевченка й визначте віршовий розмір.

*Тричі крига замерзала,
Тричі розтавала,
Тричі наймичку у Київ
Катря проводжала...*

(«Наймичка»)

*Рече та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолю верби гне високі,
Горами хвилю підійма.*

(«Причинна»)

- 2. Підготуйтеся до виразного читання балад Т. Шевченка.

ІВАН ФРАНКО

(1856–1916)

Український поет, прозаїк, літературний критик, фольклорист, драматург, публіцист.

Найвідоміші твори: поетичні збірки «З вершин і низин», «Зів'яле листя»; поема «Мойсей»; повість «Захар Беркут»; драма «Украдене щастя» та ін.

Іван Франко народився 27 серпня 1856 р. в с. Нагуєвичах, неподалік від м. Львова. Родина Франків була досить заможною: батько мав понад тринадцять гектарів поля, славився як добрий коваль. Мати мала чудовий голос, співала дітям, розповідала казки. Саме це сприяло формуванню в майбутнього поета глибокого розуміння неповторної краси природи й людини.

Іван ріс допитливим хлопчиком, мав добру пам'ять. За два роки початкової школи він навчився читати й писати українською, польською та німецькою мовами. Коли хлопцеві виповнилося вісім років, батьки віддали його до так званої «нормальної школи» Дрогобича. За підсумками навчального року він став найкращим учнем. Його успіхами особливо тішився батько, про це письменник згадував так: «Я не бачив його, а тільки коли мене викликали першого, щоб отримати нагороду, то я почув, що він голосно заплакав».

А через два місяці батька не стало.

Іван почав заробляти на життя, пишучи однокласникам твори. Із цього часу вчитель почав дивуватися: усі учні так раптово порозумнішали, не списують, кожний розкриває тему по-своєму.

Після смерті батька хворій матері було складно утримувати велике господарство. Тож згодом вона одружилася з Гринем Гавриликом, який ставився до дітей Франкової родини як до рідних.

Хлопець продовжив навчання в Дрогобицькій гімназії. У цей час він втратив і матір. Як не було тяжко Іванові-сироті, проте в навчанні він виявляв феноменальні здібності: міг майже дослівно повторити подану вчителем на уроках інформацію, читав багато книжок, досконало оволодів німецькою та польською мовами.

У дев'ятнадцятирічному віці І. Франко вступив на філософський факультет Львівського університету. За відмінні успіхи його звільнили від сплати за навчання та призначили заохочувальну стипендію.

В університетські роки талановитий студент увійшов до складу редакції журналу «Друг», у якому раніше, коли ще навчався в Дрогобицькій гімназії, він дебютував як поет із сонетом «Народна пісня».

І. Франко здобував освіту також у Чернівецькому й Віденському університетах, в останньому, захистивши дисертацію, здобув учений ступінь доктора філософії.

Австрійська влада тричі ув'язнювала І. Франка, оскільки вважала небажаним напрям його громадсько-політичної діяльності. Ось один із спогадів

письменника від першого ув'язнення: «Дев'ять місяців, проведених у тюрмі, були для мене тортурою. Мене трактовано як звичайного злодія, посаджено між самих злодіїв і волоцюг. А що вікно задля задухи мусило бути день і ніч отворене й до дверей продувало, то я щодня будився, маючи на голові повно снігу, нав'язного з вікна».

І. Франко помер 28 травня 1916 р., похований у м. Львові.

ВЕСНЯНКИ І. ФРАНКА

Веснянки — календарно-обрядові пісні, що сягають сивої давнини, — ви читали в 6 класі. У них наші пращури славили прихід весни, оспівували воскреслу природу, висловлюючи сподівання на добрий врожай. «Веснянками» І. Франко назвав цикл своїх поезій, з якого починається його збірка «З вершин і низин». Вірші цього циклу наскрізь алегоричні. Нагадаємо: **алегорія** — спосіб двопланового художнього зображення, що ґрунтується на приховуванні реальних осіб, явищ і предметів під конкретними художніми образами з відповідними асоціаціями. Так, у поезії «**Гримить!..**» весняний грім символізує прихід «*благодатної пори*», що відроджує природу, так само й грім національних виступів є провісником щасливих змін, на які чекають мільйони людей. Тобто алегоричний образ грому передає тривожне передчуття змін у суспільному житті. Високої образності автор досягає за допомогою таких художніх засобів, як епітет (*спрагла земля, бурхливий вітер, темна хмара*), персоніфікація (*земля жде, вітер гуляє*), порівняння (*мов красна весна*), а також анафора, епіфора, алітерація та асонанс.

Теорія літератури

Анафора. Епіфора. Алітерація. Асонанс

Ана́фора — повторення окремих слів чи словосполучень на початку віршових рядків, строф чи речень. Такий єдинопочаток мають строфи поезії «Гримить!..». Анафора, як і епіфора, ритмізує поетичний рядок, виокремлює якусь дію чи образ.

Епіфо́ра — повторення однакових слів, словосполучень у кінці віршових рядків і строф. Кожна строфа згаданого вірша закінчується епіфорою «Гримить!».

Аліте́рація — накопичення однакових приголосних звуків із метою створити звуковий образ зображуваного або посилити інтонаційну виразність мови: *Природу розкішная дрож пронимає* — алітерація [р].

Асо́нанс — накопичення однакових голосних звуків для посилення милозвучності мови: *Природу розкішная дрож пронимає* — асонанс [о].

Трискладові віршові розміри

Щоб визначити віршовий розмір поетичного твору, треба з'ясувати, які стопи (дво- чи трискладові) і скільки їх у віршовому рядку. Двоскладові стопи — ямб і хорей — ви вивчали раніше. А які ж бувають трискладові стопи? Певна річ, такі стопи містять три склади, один з яких наголошений. Залежно від того, на який із трьох складів стопи падає наголос, і визначають віршовий розмір.

Трискладову стопу з наголосом на першому складі називають **да́ктилем** (– ∪ ∪), з наголосом на другому складі — **амфібра́хієм** (∪ – ∪), а з наголосом на третьому складі — **анапе́стом** (∪ ∪ –).

Зобразимо схематично першу строфу вірша «Гримить!..»:

Гримить! Благодатна пора наступає,
 0-0 | 0-0 | 0-0 | 0-0
 Природу розкішна дрозь пронимає,
 0-0 | 0-0 | 0-0 | 0-0
 Жде спрагла земля плодотворної зливи,
 0-0 | 0-0 | 0-0 | 0-0
 І вітер над нею гуляє бурхливий,
 0-0 | 0-0 | 0-0 | 0-0
 І з заходу темная хмара летить —
 0-0 | 0-0 | 0-0 | 0-
 Гримить!
 0-

Усі рядки написано чотиристопним амфібрахієм. У п'ятому рядку неповний чотиристопний амфібрахій, оскільки остання стопа не має третього складу, у шостому — неповний одностопний амфібрахій.

Вірш «Земле моя, всеплодющая мати...» написано неповним чотиристопним дактилем (останній рядок строфи — неповним двостопним дактилем):

Земле моя, всеплодющая мати,
 -00| -00| -00| -0
 Сили, що в твоїй живе глибині,
 -00| -00| -00| -
 Краплю, щоб в бою сильніше стояти,
 -00| -00| -00| -0
 Дай і мені!
 -00| -

До речі...

Цікавою є етимологія назв трискладових стоп: у грецькій мові *амфібрахій* — це «короткий з обох боків», *анapest* — «відбитий назад», а *дактиль* — це «палець».

ГРИМИТЬ!..

Гримить! Благодатна пора наступає,
 Природу розкішна дрозь пронимає,
 Жде спрагла земля плодотворної зливи,
 І вітер над нею гуляє бурхливий,

Ю. Прядко. Перед грозою. 2003 р.

І з заходу темная хмара летить —
Гримить!
Гримить! Тайна дрозж пронимає народи, —
Мабуть, благодатная хвиля надходить...
Мільйони чекають щасливої зміни,
Ті хмари — плідної будучини тіни,
Що людськість, мов красна весна, обновить...
Гримить!

У веснянці «*Земле моя, всеплодющая мати...*» ліричний герой — невтомний трудівник на благо народу, у якого він черпає сили. За спостереженнями літературознавця М. Дмитренка, давній фольклорний образ матері-землі І. Франко наповнив глибинним алегоричним змістом: у ньому митець уособив невичерпну енергію, безмежні сили народу, і саме їх ліричний герой просить у землі. Вірш звучить як урочиста пісня життєдайним силам природи, весняному відродженню та оновленню. Поезія розпочинається з риторичного звертання до матері-землі, наповнена повторами (*працювать, працювать, працювати*), епітетами (*всеплодющая мати, чиста любов, вічна страсть*). Ритміка вірша передає пристрасть ліричного героя, бажання працювати й змінювати світ на краще.

Завершує поетичний цикл «Веснянки» вірш «*Vivere memento!*», ліричний герой якого захоплюється весною, яка «*серце к житні будить*», творить чудо в його душі. Справді, весна пробуджує до активності навіть збайдужілих — тих, хто «*вчора тлів*» у домовині. Весна вивітрює з людини смуток і безнадію, дає їй нові сили. І. Франко вкладає в уста ліричного героя своє кредо: «*Лиш боротись — значить жити*», що перегукується з назвою вірша та її останнім рядком — «*Vivere memento!*» (з латин. *Пам'ятай, що живеш!*).

ЗЕМЛЕ МОЯ, ВСЕПЛОДЮЩАЯ МАТИ...

Земле моя, всеплодющая мати,
Сили, що в твоїй живе глибині,
Краплю, щоб в бою сильніше стояти,
Дай і мені!

Дай теплоти, що розширює груди,
Чистить чуття і відновлює кров,

Ю. Пацан. Рідні простори. Україна (Фрагмент). 2014 р.

Що до людей безграничною будить
Чисту любов!

Дай і огню, щоб ним слово налити,
Душі стрясати громову дай власть,
Правді служити, неправду палити
Вічну дай страсть!

Силу рукам дай, щоб пута ламати,
Ясність думкам — в серце кривди влучать,
Дай працювати, працювати, працювати.
В праці сконати!

VIVERE MEMENTO!

Весно, що за чудо ти
Твориш в моїй груді?
Чи твій поклик з мертвоти
Й серце к життю будить?
Вчора тлів, мов Лазар, я
В горя домовині —
Що ж се за нова зоря
Мені блисла нині?
Дивний голос мя кудись
Кличе — тут-то, ген-то:
«Встань, прокинься, пробудись!
Vivere memento!»
Вітре теплий, брате мій,
Чи твоя се мова?
Чи на гірці світляній
Так шумить діброва?
Травко, чи се, може, та
Втішно так шептала,

Що з-під криги мертвоти
Знов на світло встала?
Чи се, може, шемріт твій,
Річко, срібна ленто,
Змив мій смуток і застій?
Vivere memento!
Всюди чую любий глас,
Клик життя могучий...
Весно, вітре, люблю вас,
Гори, ріки, тучі!
Люди, люди! Я ваш брат,
Я для вас рад жити,
Серця свого кров'ю рад
Ваше горе змити.
А що кров не зможе змити,
Спалимо огнем то!
Лиш боротись — значить жити...
Vivere memento!

Д. Левін. Сніг тане. 2000-ні роки

1. Провідним мотивом вірша І. Франка «Гримить!..» є
 - А захоплення красою весни
 - Б очікування довгожданої зливи
 - В передчуття змін у суспільному житті
 - Г перемога народних мас над поневолювачами
2. Поезію І. Франка «Vivere memento!» прикрашають образи
 - А срібної ленти й нової зорі
 - Б чистої любові й вічної страсті
 - В золотистого горіха й трути-зілля
 - Г благодатної пори й розкішної дροжі
3. Прочитайте уривок.

*Дай теплоти, що розширює груди,
Чистить чуття і відновлює кров...*

Ці рядки написано

А ямбом	В дактилем
Б хореем	Г анапестом

4. Розкажіть про цікаві факти з дитинства І. Франка.
5. Чому І. Франко назвав цикл віршів про зміни в суспільстві жанром календарно-обрядових пісень — *веснянками*?
6. *Паралелізм* — це паралельне зображення явищ із різних сфер життя (явище природи — стан людини), відтворення одних явищ на тлі інших. Доведіть, що вірш «Гримить!..» побудовано на паралелізмі.
7. Літературознавець Б. Степанишин назвав поезію «Земле моя, всеплодющая мати...» *різновидом літературної молитви*. Чим, на вашу думку, цей вірш близький до молитви?
8. Пригадайте античний міф про Гею, від якої починається все на землі. Що подібне й що відмінне між міфом і поезією І. Франка?
9. Що в перекладі з латини означає назва вірша «Vivere memento!»? Чому І. Франко назвав так свою поезію?
10. Що таке *риторичне запитання*? Знайдіть приклади цього прийому в поезії «Vivere memento!» Яку роль він відіграє у творі?

11. Перепишіть останню строфу вірша «Земле моя, всеплодющая мати...», побудуйте схему. Визначте віршовий розмір.
12. Напишіть вільне есе на тему «Художній образ, який мені найбільше запам'ятався» (на прикладі вивчених поезій І. Франка).

1. Підготуйтеся до виразного читання поезій І. Франка.
2. Знайдіть і випишіть по одному прикладу асонансу й алітерації у віршах І. Франка.
3. Прочитайте «Легенду про вічне життя».

ФІЛОСОФСЬКА ЛІРИКА І. ФРАНКА

«*Мій Ізмарagd*» (1898) складається із шести циклів, найпопулярніші з яких — «Поклони» (саме до цього циклу увійшов вірш «Декадент»), «Притчі» і «Легенди». З давньої книжної традиції було запозичено не тільки назву

збірки, а й повчання, притчі, легенди, які письменник використав для творчих переробок.

Основні стильові особливості збірки — *філософічність, притчевість*.

Цікаві й повчальні сюжети мають твори філософського спрямування, зокрема *«Легенда про вічне життя»*, яка своїми мотивами перегукується з поезіями збірки «Зів'яле листя», у притчевій формі розкриває трагізм людського існування у світі облуди та фальші. Випрошений аскетом у богині чудодійний горіх, що приносить безсмертя, потрапляє до Александра Македонського¹. Він віддає його коханій Роксані, а та дарує коханцеві — генералові Птоломею, Александрові ж підсипає у вино отруту. Горіх повертається до смертельно хворого царя з рук куртизанки. Македонський, дізнавшись про мандри горіха, воліє краще вмерти, аніж жити *«в сітях брехні»* і зради, а тому й кидає горіх у вогонь, промовляючи:

Вічно жить! О богине, се жарти, се сміх!
Вічне щастя чи дасть сей чудовний горіх?
А без щастя, без віри й любові внутрі
Вічно жить — се горіть вік у вік на кострі!

Трагедія Александра Македонського стає для нього водночас і прозрінням: він відмовляється жити в тенетах лицемірства, облесливої любові, ошуканства й гнилої моралі.

У творі відображено душевний стан самого автора, який тяжко переживав і любовні драми, і підступи, і цькування під час виборів до австрійського парламенту.

ЛЕГЕНДА ПРО ВІЧНЕ ЖИТТЯ

1

Олександр Великий весь світ звоював
І отсе в Вавилоні, мов бог, раював.
А побожний аскет вік в пустині прожив
І молитвою й постом богині служив.
Наче сонце, що разом прогонює тьму,
Так богиня в опівніч явилась йому.
Прихилилась і мовить: «Мій вірний слуго!
Чим тебе вдовольить? Чи бажаєш чого?»

Аскет мовить:

«Хоч яке се життя і трудне, і сумне,
Дай, щоб старість і смерть оминули мене».

Богиня мовить:

«Ну, як се в тебе дар найцінніший з усіх,
На ж тобі сей малий золотистий горіх.

¹ Традиційно ім'я царя Македонії пишуть Александр Македонський, а у версії І. Франка — Олександр Македонський.

Одну нічку не спи, один день промовчи
 І, очистивши ум, сей горіх розтовчи.
 Шкаралющу в огонь, а розкусиш зерно,
 Дасть тобі молодим вічно жити воно».

2

Цілий день промовчав, і не спав усю ніч,
 І готовивсь аскет на велику річ.
 Ось огонь розпалив із пахучих полін,
 І кадило в огонь щедро кидає він,
 І закони Господні проходить умом,
 Щоб очистити ум, не схибити притьмом.
 Та ось сумніви в серці повстали страшні:
 «Вічно жить — молодим — ну, пощо се мені?
 Чи вертати у світ, де панує борба?
 Чи ось тут вічно жить? Се ж безумство хіба!
 О богине, прости! Я згрішив, бачу сам!
 Та безцінний твій дар комусь іншому дам.
 У нас цар молодий, богорівний наш цар!
 Богорівним зовсім його зробить твій дар.
 Мільонам він сонце, життя є нове,
 Для добра мільонів хай вічно живе».

3

Олександр Великий весь світ звоював,
 Та дівчини рабом себе він почував.
 Персіянки Роксани предивна краса
 В його серці горить, мов пожар, не згаса.
 У обіймах його та красуня горда
 Наче тає, на груди його припада;
 Та хвилина мине, і він чує, що ось
 В її серці вороже ворухиться щось,
 І в очах, ще вогких від любові і жаги,
 Дикі іскри горять, наче злі вороги.
 З її уст вилітають бажання страшні —
 Се бажання пожарів, убійства, різні.
 Їй опертись король не здоліє й на мить:
 Там згорів Персеполь! Завтра Суза згорить!
 Кліта вбив при вині! Чи любов се, чи чад?..
 День у день із небес його кидає в ад.

4

Олександр Великий богині моливсь:
 «Дай, богине, щоб нині весь світ проваливсь!

Або дай, щоб скінчилася мука моя,
 Щоб я знав, чи богиня вона, чи змія?
 Чом міняється так, кільки є в дні годин?
 І чи в серці її я паную один?»
 В тій хвилині аскет перед ним опинивсь
 І покірно царю до землі поклонивсь.
 «Вічно жий, царю мій! Хай твої вороги
 Згинуть! Ось тобі дар від твого слуги.
 Не згордуй! Сей малий золотистий горіх —
 Від богині се дар! Моя гордість, мій гріх».
 І він все розповів, відки має сей плід,
 Що робить, щоб богині сповнить заповіт.
 «Міліонам ти сонце, добродій еси, —
 Будеш жить вічно юний, як плід сей з'їси».

5

«Вічно жить! Молодим! Справді, божеський дар!»
 І великим, безсмертним почув себе цар.
 «Вічно жить! Молодим! А вона? А вона?
 Постаріє, зів'яне, мов квітка марна!
 Що без неї життя? Сонце? Небо? Сам рай?
 З нею жить! Або радше ти сам умирай!»
 Вже й не думає цар, до Роксани біжить:
 «Серце, ось тобі дар: вічно в юності жить!»
 І сказав їй усе, відки має сей плід,
 Що робить, щоб богині сповнить заповіт.
 «Коли любиш мене, моє сонце ясне,
 Дасть безсмертя обом нам зерно те дрібне.
 А не любиш... — урвав. — Кого хочеш люби!
 Ось тобі сей горіх! Що захочеш — роби!»
 Зчервоніло дівча, в личко вдарила кров, —
 Олександр не ждав її слова — пішов.

6

Гей, Роксано, красуне, що думаєш ти?
 Чи про те, щоб з царем до безсмертя дійти?
 Не про те! Інший жар в її серці горить!
 Інший бог там живе! Інший цар там царить.
 Він мета її мрій, осолода очей,
 Над усіх милий їй генерал Птолемей.
 Хоч не любить її і холодний, як лід,
 Вона рада свій вік дати за сам його вид.
 «Вічно жить молодій, а без нього? О ні!

Краще він хай живе, дасть безсмертя й мені!
Ну ж, допоможе сей плід його серце здобуть!
А як ні, то мені краще в світі не бути».
Птолемея знайшла, і дала йому плід,
І сказала, який в нім лежить заповіт.
А як ніч надійшла, вона тихо пішла,
Олександру в вино трути-зілля влила.

7

Занедужав король, важко стогне, кричить,
А Роксана при нім не ридає, мовчить.
Головами хитають старі лікарі,
І тривога, як ніч, залягла у дворі.
По всім краю йде вість, наче змора та сон,
І сумує весь край, і рида Вавилон.
Ось у строях, білилах, рум'янах ціла,
В Олександрів покій куртизанка ввійшла.
«Вічно жий, царю мій, на потіху для всіх!
Ось від мене тобі чудодійний горіх!
Се богині є дар. Як з'їси те зерно,
Вічно жить тобі дасть вічно юним воно».
Спалахнув Олександр: «Нещасна, дрижи!
Від кого маєш плід сей? По правді скажи!»
Та дівча не дрижить, не спускає очей:
«Мені дав його твій генерал Птолемей».

8

Олександр у болях жорстоких лежав
І в руці свій плід чудодійний держав.
«Вічно жить і любить! День за днем! День від дня!
А життя — то борня! А любов — то брехня!
Вічно жить у борні! Биться в сітях брехні!
День за днем! День за днем! Без кінця! Ні, ох, ні!
Не для нас, о богине, твій божеський дар!
Хоч над світом я цар, та над серцем не цар.
Міліони людей можу вбить, погубить,
Та чи змушу кого мене вірно любить?
Вічно жить! О богине, се жарти, се сміх!
Вічне щастя чи дасть сей чудовний горіх?
А без щастя, без віри й любові внутрі
Вічно жить — се горіть вік у вік на кострі!
Ні, богине! Візьми свій дарунок назад!
Я в нірвану волю, чи в Олімп, чи у ад!»

Серед болю в постелі підводиться цар,
 І побожно цілує чудовний той дар,
 І в тріскучий огонь із пахучих полін
 Чудодійний горіх бисто кидає він.
 І здалось, що вже біль не так люто палив,
 Мовби в збурену кров охолоди налив.
 Прояснів його ум, серце збулось химер,
 А в опівніч саму Олександр умер.

- Герої «Легенди про вічне життя» передавали одне одному золотий горіх у поданій послідовності
А аскет — Птоломей — Роксана — Олександр — куртизанка — Птоломей
Б аскет — Олександр — Роксана — Птоломей — куртизанка — Олександр
В Олександр — аскет — Роксана — Птоломей — куртизанка — Олександр
Г Птоломей — куртизанка — Олександр — Роксана — аскет — Птоломей
- НЕПРАВИЛЬНОЮ є думка про те, що
А «Легенда про вічне життя» складається з дев'яти частин
Б Роксана закохана в Олександра Великого
В події твору відбуваються у Вавилоні
Г аскет отримав горіх від богині
- Слова «*А без щастя, без віри й любові внутрі / Вічно жить — се горить вік у вік на кострі!*» промовляє
А аскет **В** Птоломей
Б Роксана **Г** Олександр

- Що ви знаєте про Александра Македонського?
- Перекажіть сюжет «Легенди про вічне життя».
- Назвіть героїв «Легенди про вічне життя». Хто з них, на вашу думку, заслуговує особливої поваги? Аргументуйте свою позицію.
- Що б ви зробили із золотим горіхом, якби він дістався вам?
- Який епізод «Легенди про вічне життя» є кульмінаційним?
- Знайдіть і випишіть епітети й порівняння, якими наділено героїв «Легенди про вічне життя».
- Доведіть, що «Легенда про вічне життя» має філософський характер. Яка філософська проблема в ній порушена?

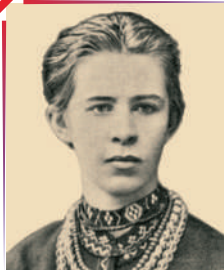

- Доберіть і запишіть заголовок до кожної з дев'яти частин «Легенди про вічне життя».
- Поміркуйте, чому в «Легенді про вічне життя» дарунок богів став неприйнятним для людей.

- Напишіть вільне есе на тему «Чого навчає “Легенда про вічне життя”?».
- Перепишіть перші чотири рядки «Легенди про вічне життя», побудуйте схему. Визначте віршовий розмір.

ЛЕСЯ УКРАЇНКА
(справжні ім'я та прізвище
Лариса Косач
(1871–1913)

Українська поетеса, перекладачка, громадська діячка.
Найвідоміші твори: поема «Давня казка»; драма-феєрія «Лісова пісня»; драматичні поеми «Бояриня», «Одержима».

Леся Українка народилася 25 лютого 1871 р. в м. Новограді-Волинському (нині Житомирська область) у родині українських інтелігентів. Батько Петро Косач був повітовим службовцем — юристом, людиною передових поглядів; мати Олена Пчілка — українською письменницею.

Леся навчилася читати в чотири роки, а в п'ять — грала на фортепіано й навіть написала змістовний лист своєму дядькові Михайлу Драгоманову (відомий український учений та громадський діяч). У родині Косачів панувала повага до народних звичаїв і традицій.

У сім'ї Леся була другою дитиною із шести. Вона найбільше дружила зі старшим братом Михайлом. Якось узимку на свято Водохреща разом із Михайлом Леся пішла на річку Стир. Вона настільки захопилася побаченням, що навіть не помітила, як замочила ноги в крижаній воді. Після того дівчинка почала тяжко хворіти. Спочатку батьки думали, що це звичайна застуда, проте згодом київський хірург поставив страшний діагноз — туберкульоз кісток. Лесі в цей час ще не виповнилося і десяти років! Потім патологічний процес поширився на легені й нирки. Тож із дитинства вона мала рішучий характер, засвоївши одне правило, яке впродовж життя її підтримувало: «Щоб не плакати, я сміялась».

З 1882 р. постійним місцем проживання сім'ї Косачів стало с. Колодяжне. Саме тут, на Волині, серед розкішної і чарівної природи формувався стиль майбутньої поетеси. До речі, любов до природи стане провідним мотивом усієї її творчості.

Через тяжку хворобу Леся до школи не ходила, а здобувала освіту самотужки, проявляючи феноменальні здібності. Незважаючи на постійні болі в кістках, вона й далі грала на фортепіано, малювала, знала майже всі європейські мови (більше десяти!), а в дев'ятнадцятирічному віці для молодшої сестри написала книжку «Стародавня історія східних народів», яку вже після смерті поетеси було видано як підручник для національної школи.

Свій перший вірш Леся написала в дев'ятирічному віці. Коли дівчині виповнилося двадцять два, світ побачила її перша поетична збірка «На крилах тісень», яку високо оцінив І. Франко, назвавши найвищим

Білий будиночок у с. Колодяжному.
Сучасне фото

здобутком української літератури за 1893 рік. У 1894 р. Леся Українка відвідала свого дядька М. Драгоманова в Софії. Вона впорядкувала його бібліотеку, познайомилася з емігрантами й культурними діячами Болгарії. Повернення додому було затьмарене негласним наглядом, установленим царською охранкою. Щоразу, коли поетеса поверталася з-за кордону, по-особливого відчувала політичну неволю, про що переконливо свідчать такі її рядки: «Мені сором, що ми такі невільні, що носимо кайдани й спимо під ними спокійно. Отже, я прокинулась, і тяжко мені, і жаль, і болить...»

Леся Українка.
Фото. 1888 р.

Щодня долаючи фізичний біль, Леся Українка виявляла неабияку мужність — писала високохудожні твори, наприклад вірш «*Contra spem spero!*»:

Я на гору круту, крем'яную
Буду камінь важкий підіймать
І, несучи вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співать.

Усе життя мисткиня боролася з тяжкою недугою: вона виїжджала на лікування в Карпати, до Криму, Італії, Єгипту, Грузії. Передчуваючи трагічний кінець, 1913 р. поетеса написала заяву до бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка прийняти її твори на депозит (на збереження).

Леся Українка померла 1 серпня 1913 р. в м. Сурамі (Грузія). Її поховано в м. Києві на Байковому кладовищі.

МОТИВ ЛІРИЧНОГО ТВОРУ

Згадаймо, що таке *мотив ліричного твору*. **Мотив** — це те саме, що й тема. Аналізуючи епічні твори, використовують термін «тема», а для ліричних — «мотив». Читаючи поезії Лесі Українки, малюйте в уяві картинку, образи, намагайтеся «побачити» вірш у барвах, відчути запахи, настрої, тоді ви глибше зрозумієте емоційний стан ліричного героя (ліричної героїні). Це допоможе навчитися визначати мотиви; їх може бути кілька у вірші. Зазвичай один із них провідний. Прочитайте спочатку вірші, дотримуючись цих порад, і визначте їхні мотиви самостійно, а потім опрацюйте подані в наступних двох абзацах коментарі. Сподіваємося, що це буде цікаво.

У вірші «*Давня весна*» відчуваються автобіографічні нотки: поетеса через тяжку недугу мусила лежати й страждати від нестерпного болю. Єдиною її раддю був клаптик неба у вікні, гілка яблуні, ніжний вітерець і пташині співи. Давня весна сприймається як дарунок долі, адже Леся навчилася цінувати найменші радощі. Весна в уявленнях людини нагадує щось нове, свіже, легке, тепле й красиве. Зверніть увагу на ці означення — вони випромінюють позитивну енергію та оптимізм. Саме мотив естетичного задоволення від приходу весни є *провідним* у поезії «Давня весна». Хай там яка недуга, а весна та творчість сильніші, бо це краса. Мотив молодечого оптимізму наявний у багатьох творах Лесі Українки.

У вірші «*Хотіла б я піснею стати...*» лірична героїня відчуває гармонію з природою, черпає в ній сили. Вона хоче стати піснею і полетіти світом, дарувати людям красу. Мотиви волелюбності («*Щоб вільно по світі літати...*») і творчості («*Щоб геть аж під яснії зорі / Полинати співом дзвінким...*») звучать чи не в кожній строфі цього вірша. Емоційний стан героїні увиразнюють численні епітети й інверсії.

ДАВНЯ ВЕСНА

Була весна весела, щедра, мила,
Промінням грала, сипала квітки,
Вона летіла хутко, мов стокрила,
За нею вслід співучії пташки!

Все ожило, усе загомонило —
Зелений шум, веселя луна!
Співало все, сміялось і бриніло,
А я лежала хвора й самотна́.

Я думала: «Весна для всіх настала,
Дарунки всім несе вона, ясна,
Для мене тільки дару не придбала,
Мене забула радісна весна».

Ні, не забула! У вікно до мене
Заглянули від яблуні гілки,
Замиготіло листячко зелене,
Посипались білесенькі квітки.

Прилинув вітер, і в тісній хатині
Він про весняну волю заспівав,
А з ним прилинули пісні пташині,
І любий гай свій відгук з ним прислав.

Моя душа ніколи не забуде
Того дарунку, що весна дала;
Весни такої не було й не буде,
Як та була, що за вікном цвіла.

Інтимна лірика. Пейзажна лірика

Інтимна лірика (або **особиста**) — твори, у яких настрої ліричного героя (героїні) викликані особистими переживаннями; емоційний стан ліричного героя (героїні) може зумовлюватися гамою душевних відчуттів, поривань, що виникають від високого й тонкого почуття кохання.

Пейзажна лірика — твори, у яких настрої ліричного героя суголосний із природою, переживання і відчуття виникають від споглядання природи.

Поетизація Лесі Українки «Давня весна» поєднує елементи пейзажної та інтимної лірики. Лірична героїня розповідає про свої душевні переживання (інтимні моменти) на тлі весняного пейзажу:

Все ожило, усе загомоніло —
Зелений шум, веселя луна!
Співало все, сміялось і бриніло,
А я лежала хвора й самотна́.

* * *

Хотіла б я піснею стати
У сюю хвилину ясну,
Щоб вільно по світі літати,
Щоб вітер розносив лу́ну.

Щоб геть аж під яснії зорі
Полинати співом дзвінким,
Упасти на хвилі прозорі,
Буяти над морем хибким.

Лунали б тоді мої мрії
І щастя моє таємне,
Ясніші, ніж зорі яснії,
Гучніші, ніж море гучне.

О. Гудима.

«Стояла я і слухала весну». 2016 р.

ЗОРІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Поетизація «**Ви щасливі, пречистії зорі...**» має ознаки філософської лірики, адже лірична героїня ділиться із читачами своїми роздумами про життя, шукає своє місце в Усесвіті.

Зверніть увагу, кожна строфа розпочинається з анафори й риторичного звертання до зірок. І щоразу лірична героїня наділяє небесні світила різними епітетами: *пречистії зорі* — чиста розмова; *високії зорі* — самотність, але водночас звисока весь світ можна обійняти поглядом; *холоднії зорі* додають твердості й стійкості в почуттях.

Провідний мотив поезії — боротьба з труднощами.

Про сильний характер, оптимізм, незламність, нескореність духу також ідеться в поезії «**Хто вам сказав, що я слабка...**». Навіть незважаючи на

смертельну недугу, Леся Українка творила. Лірична героїня — це друге «Я» поетеси, тому рядки вірша мають автобіографічний характер. І. Франко писав, що з Лесею Українкою «не зрівняється жоден поет-мужчина, бо чоловіча лірика тієї пори часто хибувала нотками безнадії, розпачу, розгубленості».

ВИ ЩАСЛИВІ, ПРЕЧИСТІІ ЗОРІ...

Ви щасливі, пречистіі зорі,
ваші промені — ваша розмова;
якби я ваші промені мала,
я б ніколи не мовила слова.

Ви щасливі, високіі зорі,
все на світі вам видно звисока;
якби я так високо стояла,
хай була б я весь вік одинока.

Ви щасливі, холодніі зорі,
ясні, тверді, неначе з кришталю;
якби я була зіркою в небі,
я б не знала ні туги, ні жалю

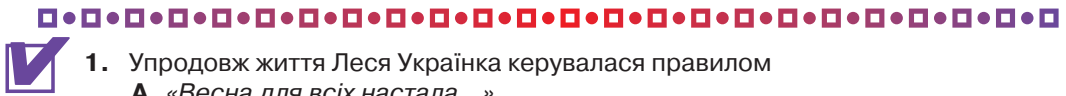
ХТО ВАМ СКАЗАВ, ЩО Я СЛАБКА...

Хто вам сказав, що я слабка,
що я корюся долі?
Хіба тремтить моя рука
чи пісня й думка кволі?

Ви чули, раз я завела
жалі та голосіння, —
то ж була буря весняна,
а не сльота осіння.

А восени... Яка журба,
чи хто цвіте, чи в'яне,
тоді й плакучая верба
злото-багряна стане.

Коли ж суворою зима
покриє барви й квіти —
на гробі їх вона сама
розсипле самоцвіти.

1. Упродовж життя Леся Українка керувалася правилом
А «Весна для всіх настала...»
Б «Хотіла б я піснею стати...»
В «...я прокинулась, і тяжко мені...»
Г «Щоб не плакати, я сміялась».
2. У вірші Лесі Українки «Хто вам сказав, що я слабка...» НЕМАЄ образу
А весни
Б літа
В осені
Г зими
Д квіти

3. У вірші «Хотіла б я піснею стати...» поєднано філософську лірику з

- А інтимною
- Б пейзажною
- В патріотичною
- Г громадянською

4. Знайдіть приклади персоніфікації у вірші «Давня весна». Чому для зображення приходу весни авторка використовує саме цей художній засіб?
5. Чи збігаються барви й динаміка приходу весни, що виникли у вашій уяві під час читання вірша «Давня весна», із зображенням на фото (с. 70)?
6. Доведіть, що мрія є одним із мотивів поезії «Хотіла б я піснею стати...».
7. Якщо вірш не має назви, то нею традиційно стає перший рядок. Доберіть свою назву до вірша «Хотіла б я піснею стати...».
8. Визначте у вірші «Хотіла б я піснею стати...» слова, що позначають кольори й звуки. Поміркуйте, як вони впливають на настрій цієї поезії. Перемалюйте в зошит таблицю і заповніть її.

Зорові образи	Слухові образи

9. Побудуйте схему до першої строфи поезії «Ви щасливі, пречистії зорі...» і визначте її віршовий розмір.
10. Заповніть літературний паспорт вірша Лесі Українки «Хто вам сказав, що я слабка...».

11. Якби вам довелося написати музику до вірша Лесі Українки «Давня весна», то якими були б її темп і настрої? Які б музичні інструменти ви використали? У якому місці та чому відбулася б зміна в темпі й настрої пісні?
12. Складіть невеликий опис (5–7 речень), розглянувши фото зоряної ночі (с. 72) і використавши цитату з вірша Лесі Українки «Ви щасливі, пречистії зорі...».

1. Вивчіть напам'ять ліричний вірш Лесі Українки «Хотіла б я піснею стати...».
2. Прочитайте поему Лесі Українки «Давня казка». Випишіть у зошит незнайомі слова.

МИТЕЦЬ І СУСПІЛЬСТВО

Поемі «*Давня казка*» понад 120 років, але порушені в ній проблеми актуальні й нині. Коли Леся Українка написала цей твір, у середовищі митців тривала гостра дискусія про роль мистецтва. Одні заявляли, що мистецтво має бути лише для розваги, інші ж наполягали на тому, що історію пишуть царі й королі як володарі народів. Але поемою «Давня казка» Леся Українка гостро й переконливо заперечує ці думки. Хто ж творить історію і відповідає за свою країну? Яка роль митця в розбудові своєї країни? На ці запитання ви знайдете відповідь, прочитавши поему «Давня казка».

ДАВНЯ КАЗКА

(Поема)

Може б, хто послухав казки?
Ось послушайте, панове!
Тільки вибачте ласкаво,
Що не все в ній буде нове.

Та чого там, люди добрі,
За новинками впадати?
Може, часом не завадить
І давніше пригадати.

Десь, колись, в якійсь країні,
Де захочете, там буде,
Бо у казці, та ще в віршах,
Все можливо, добрі люде.

Десь, колись, в якійсь країні
Проживав поет нещасний,
Тільки мав талан до віршів
Не позичений, а власний.

На обличчі у поета
Не цвіла уroda гожа,
Хоч не був він теж поганий, —
От собі — людина божа!

Той співець — та що робити! —
Видно, правди не сховати,
Що не був співцем поет наш,
Бо зовсім не вмів співати.

Хто нам може розповісти
Щось таке цілком нове,
Щоб ніхто з нас не відмовив:
«Ет, вже ми чували сее!»

Тож, коли хто з вас цікавий,
Сядь і слухай давню казку,
А мені коли не лаврів,
То хоч бубликів дай в'язку.

I

Та була у нього пісня
І дзвінкою, і гучною,
Бо розходилась по світу
Стоголосною луною...

І не був поет самотнім:
До його малої хати
Раз у раз ходила молодь
Пісні-слова вислухати.

Тее слово всім давало
То розвагу, то пораду;
Слухачі співцю за тее
Ділом скрізь давали раду.

Що могли, то те й давали,
Він зо всього був догодний,
Досить з нього, що не був він
Ні голодний, ні холодний.

О. Базилевич. Ілюстрація до поеми Лесі Українки «Давня казка». 1991 р.

Як навесні шум зелений
Оживляв сумну діброву,
То щодня поет приходив
До діброви на розмову.

Так одного разу ранком
Наш поет лежав у гаю,
Чи він слухав шум діброви,
Чи пісні складав — не знаю!

Тільки чує — гомін, гуки,
Десь мисливські сурми грають,
Чутно разом, як собачі
Й людські крики десь лунають.

Тупотять прудкіі коні,
Гомін ближче все лунає,
З-за кущів юрба мисливська
На долину вибігає.

Як на те ж, лежав поет наш
На саміснійкій стежині.
«Гей! — кричить він. — Обережно,
Віку збавите людині!»

Ще, на щастя, не за звіром
Гналася юрба — спинилась.
А то б, може, на поета
Не конечне подивилась.

Попереду їхав лицар,
Та лихий такий, крий боже!
«Бачте, — крикнув, — що за птиця!
Чи не встав би ти, небоже?»

«Не біда, — поет відмовив, —
Як ти й сам з дороги звернеш,
Бо, як рими повтікають,
Ти мені їх не завернеш!»

«Се ще также полювання, —
Мовить лицар з гучним сміхом. —
Слухай, ти, втікай лиш краще,
Бо пізнаєшся ти з лихом!»

«Ей, я лиха не боюся,
З ним ночую, з ним і дною;
Ти втікай, бо я, мосьпане¹,
На таких, як ти, полюю!

В мене рими-соколята,
Як злетять до мене з неба,
То вони мені вполюють,
Вже кого мені там треба!»

«Та який ти з біса мудрий! —
Мовить лицар. — Ще ні разу
Я таких, як ти, не бачив.
Я тепер не маю часу,

А то ми б ще подивились,
Хто кого скорій вполює.
Хлопці, геть його з дороги!
Хай так дуже не мудрує!»

«От спасибі за послугу! —
Мовить наш поет. — Несіте.
Та візьміть листки з піснями,
Он в траві лежать, візьміте».

«Він, напевне, божевільний, —
Крикнув лицар. — Ну, рушаймо!
Хай він знає нашу добрість —
Стороною обминаймо.

А ти тут зажди, небоже,
Хай-но їхатиму з гаю,
Я ще дам тобі гостинця,
А тепер часу не маю».

«Не на тебе ждять я буду, —
Так поет відповідає, —
Хто ж кому подасть гостинця,
Ще того ніхто не знає».

Лицар вже на те нічого
Не відмовив, геть подався;
Знову юрба загукала,
І луною гай озвався.

¹ Мосьпане (заст.) — вживають як звертання в значенні «Милостивий пане добродію!».

Розтеклись ловці по гаю,
Полювали цілу днину,
Та коли б вже вполювали
Хоч на сміх яку звірину!

А як сонечко вже стало
На вечірньому упрузі¹,
Стихли сурми, гомін, крики,
Тихо стало скрізь у лузі.

Гурт мисливський зголоднілий
Весь підбився, утомився,
Дехто ще зоставсь у гаю,
Дехто вже й з дороги збився.

Геть одбившись від гурту,
Їде лицар в самотині.
Зирк! — поет лежить, як перше,
На самісінській стежині.

«Ах, гостинця ти чекаєш! —
Мовив лицар і лапнувся
По кишнях: — Ой, небоже,
Вдома гроші я забувся!»

Усміхнувся поет на тее:
«Не турбуйсь за мене, пане,
Маю я багатства стільки,
Що його й на тебе стане!»

Спалахнув від гніву лицар,
Був він гордий та завзятий,
Але ж тільки на упертість
Та на гордощі багатий.

«Годі жартів, — крикнув згорда, —
Бо задам тобі я гарту!²»
А поет йому: «Та й сам я
Не люблю з панами жарту...

Бачиш ти — оця діброва,
Поле, небо, синє море —
То моє багатство-панство
І розкішне, і просторе.

При всьому сьому багатстві
Я щасливий завжди й вільний». —
Тут покликнув лицар: «Боже!
Чоловік сей божевільний!»

«Може быть, — поет відмовив, —
Певне, всі ми в божій волі.
Та я справді маю щастя
І з мене його доволі.

Так, я вільний, маю бистрі
Вільні думи-чарівниці,
Що для них нема на світі
Ні застави³, ні границі.

Все, чого душа запрагне,
Я створю в одну хвилину,
В таємні світи надхмарні
Я на крилах думки лину.

Скрізь гуляю, скрізь буяю,
Мов той вітер дзвінкий в полі;
Сам я вільний і ніколи
Не зламав чужої волі».

Засміявся на тее лицар:
«Давню байку правиш, друже!
Я ж тобі скажу на тее:
Ти щасливий, та не дуже.

Я б віддав отой химерний
Твій таємний світ надхмарний
За наземне справжнє графство,
За підхмарний замок гарний.

¹ На упрузі (заст.) — у вечірні години.

² Задати (дати) гарту — понівечити, знищити.

³ Застава — перешкода, пастка.

Я б віддав твоє багатство
І непевнії країни
За єдиний поцілунок
Від коханої дівчини...»

Щось поет хотів відмовить
На недбалу горду мову,
Та вже сонечко червоне
Заховалось за діброву.

Надійшла сільська молодь,
Що з роботи поверталась,
І побачила поета,
З ним приязно привіталась.

Літнім вечором пізенько
Сам поет сидів в хатині,
Так од ранку цілу днину
Він присидів в самотині.

Тож сидів поет в віконці,
Слухав співів, що лунали
Скрізь по полю і до нього
У хатину долітали.

Співи стихли, потім хутко
Налетіла літня нічка;
Дерева шуміли з вітром,
Гомоніла бистра річка.

І поет в своїй хатині
Прислухавсь до того шуму,
Погляд в темряву втопивши,
Він таємну думав думу.

Тільки чує — хтось під'їхав
На коні до його хати
І спинився, потім зброя
Почала чиясь бряжчати.

Що за диво! Під віконце
Хтось помалу підступає.
Тут поет не втерпів: «Хто там? —
Невідомого питає. —

Тут поет взяв мандоліну¹,
І на відповідь гуртові
Він заграв, і до музики
Промовляв пісні чудові.

Всі навколо нерухомі,
Зачаровані стояли,
А найбільше у дівчаток
Очі втіхою палали.

Довго й лицар слухав пісню,
Далі мовив на відході:
«Що за дивна сила слова!
Ворожбит якийсь, та й годі!»

II

Якщо злодій, то запевне
Помиливсь ти, любий друже! —
«Ні, се я, — озвався голос, —
Маю справу, пильну дуже...»

«Хто ж се “я”?» — поет питає.
«Я, Бертольдо, лицар з гаю».
Тут поет пізнав той голос:
«А, мисливий! Знаю, знаю!

Вибачай, прошу до хати,
Хоч у мене трошки темно,
Бо коли я сам у хаті,
Не палю вогню даремно;

Та для гостя запалю вже».
І добув вогню з кресала.
Перед ним лицарська постать
Владаря Бертольда стала.

«Добрий вечір!» — «Добрий вечір!»
Став тут лицар і — ні слова.
Щось ніяк не починалась
Тая пильная розмова.

«Де ж твоя, мій гостю, справа?» —
Далі вже поет озвався.
Лицар стиха одмовляє:
«Я, мій друже, закохався...»

¹ *Мандоліна* — струнний щипковий музичний інструмент з овальним корпусом і чотирма парами струн, на якому грають тонкою пластинкою із загостреним кінцем (медіатором).

Тут поет йому говорить:
«Що ж на се тобі пораджу?
А проте доказуй далі,
Може, чим тебе розважу».

«Закохався я і гину, —
Каже лицар, — вдень і вночі
Бачу я перед собою
Ясні оченьки дівочі».

«Що ж? — поет на те говорить. —
То за ручку та й до шлюбу!» —
«Ох! — зітхає лицар. — Візьме
Інший хтось дівчину люблю!

Під балкон моєї донни¹
Кожен вечір я приходжу,
І в журбі тяжкій, в зітханнях
Цілу нічку я проводжу.

На мою журбу й зітхання
Я відповіді не маю,
Чим я маю привернути
Серце милої, — не знаю!

Може б, краще їй припали
До сподоби серенади?..»
Тут поет на те: «Запевне,
Треба пташечці принади!»

«Голос маю, — каже лицар, —
Та не тямлю віршування...» —
«Певна річ, — поет говорить, —
То нелегке полювання,

А то б досі вже на лаври
Хто б схотів, то й був багатий,
Ні, — химерний, норовистий
Кінь поезії крилатий!» —

«Правду кажеш, — мовив лицар, —
Але ж я тебе благаю,
Щоб поміг мені в сій справі.
Пам'ятаю, як у гаю

Ти своїм віршем чудовим
Чарував усю громаду,
Тільки ти один тепера
Можеш дати мені пораду!

За пораду все, що хочеш,
Дам тобі я в надгороду». —
«Ну, на се, — поет відмовив, —
Не надіюся я зроду.

Можу я знайти й без плати
Для приятеля пораду.
Ось пожди лиш трохи, зараз
Будеш мати серенаду.

Та мені для сього треба
Ймення й вроду панни знати». —
«Їй наймення Ізідора,
А вродлива!.. Не сказати!..»

Більш поет вже не питався,
Сів, задумавсь на хвилину,
Записав щось на папері,
Зняв з кілочка мандоліну,

Показав слова Бертольду,
Мандоліну дав у руки
Та написанії вірші
І промовив для науки:

«Ти, співаючи, на струнах
Маєш так перебирати:
Ut-fa-lá-sol, fa-mi-ré-sol...
Далі можеш сам добрати...»

«От спасибі!» — крикнув лицар.
Ще ж поет не відозвався,
А вже лицар був надворі.
На коня — і геть погнався.

І погнався лицар хутко
Через доли, через гори
І спинився під віконцем
У своєї Ізідори.

¹ *Донна* — слово, що додають до імен знатних жінок в Італії.

Хутко в неї під віконцем
Мандоліна залунала,
Із потоку гуків чулих
Серенада виринала:

«Гордо, пишно, променисто
Золотії світять зорі,
Та не може дорівнятись
Ні одна з них Ізідорі!

Найчистіші діаманти
Сяють ясні та прозорі,
Та не може дорівнятись
Ні один з них Ізідорі!

Дорогих перлин коштовних
Є багато в синім морі,
Та не може дорівнятись
Ні одна з них Ізідорі».

Отже, ледве серенада
Залунала у просторі,
Вийшла з хати Ізідора
Подивитися на зорі.

А як стихли під балконом
Любі гуки мандоліни,
До Бертольда полетіла
Квітка з рожі від дівчини.

В ту ж хвилину Ізідора
Зникла хутко, наче мрія,
Та зосталася в Бертольда
Квітка з рожі і — надія!

III

Боже, Боже! Що то може
Наробити серенада!..
Зникли в серденьку в Бертольда
Темна туга і досада.

Усміх донни Ізідори
Був дедалі все ясніше,
І щораз вона ставала
До Бертольда прихильніше.

Далі перстень Ізідорин
На руці у нього сяє,
Нареченою своєю
Він кохану називає.

Як же бучно, як же втішно
Всім гулялось на весіллі!
Танцювали, попивали
Від неділі до неділі.

Всіх приймали, всіх вітали.
Всім уміли догодити,
Тільки нашого поета
Пан забувся запросити.

Звісно, клопоту багато
Завжди пану молодому.
Хто ж би міг ще пам'ятати
Про якогось там сірому?

Час летів, немов на крилах,
І, мов сон, життя минало.
Та незчувсь Бертольд, як лихо
Несподівано настало.

Забажалось королеві
Звоювать чужее царство,
Розіслав він скрізь герольдів¹
На війну скликать лицарство.

¹ Герольд — глашатай, оповісник при дворах феодальних правителів, а згодом при дворах європейських монархів.

І якраз серед бенкету
В замку нашого Бертольда
Залунала гучна сурма
Королівського герольда.

Прощавай, дружино любя!
Всі розкоші, всі вигоди,
Все те треба проміняти
На далекії походи.

Залишить Бертольдо мусив
Молодую Ізідору,
У неділю вранці-рано
Вже він вирушив із двору.

Подалося геть за море
Все одважнеє лицарство;
Там за морем десь лежало
Бусурманське господарство.

І пішло одважне військо
Через нетрі та пустині;
Не один вояк смутився
По своїй рідній країні.

Та коли вже надто тяжко
Туга серце обгортала,
То співці співали пісню,
Пісня тугу розважала:

«Не журись, коли недоля
В край чужий тебе закине!
Рідний край у тебе в серці,
Поки спогад ще не гине.

Не журись, не марно пройдуть
Сії сльози й тяжка мука;
Рідний край щиріш любити
Научає нас розлука».

Так вони співали, йдучи
Через дикії пустині,
Додавав той спів розваги
Не одній смутній людині,

Попереду всього війська
Три старші виступали:
Карлос, Гвідо і Бертольдо;
За одвагу їх обрали.

Їдуть, їдуть, врешті бачать —
Три дороги розійшлися,
Розлучились тут найстарші,
Кожний різно подалися...

Карлос вибрав шлях направо,
Гвідо вибрав шлях наліво,
А Бертольд подався просто.
«Дай же, боже, нам!» — «Щасливо!»

І Бертольдові спочатку
Справді щастя панувало —
Довелося звоювати
Городів чужих чимало.

От вже він на стольне місто
Погляда одважним оком,
Але тут-то саме щастя
Обернулось іншим боком.

Чи то врешті у Бертольда
Притомилося лицарство,
Чи то владар бусурманський¹
Міцно так тримавсь за царство, —

Тільки твердо так трималось
Місто гордеє, уперте:
Раз одбилось, потім вдруге,
Потім втретє, ще й вчетверте.

Тут прийшлося Бертольду з лихом:
Край чужий, ворожі люде,
Голод, злидні, військо гине...
Що то буде, що то буде?!

Місяць, другий вже ведеться
Тая прикрая облога,
Серед війська почалися
Нарікання і тривога.

¹ *Владар бусурманський* (заст.) — володар країни іншої віри.

Присутили до Бертольда
Вояки й гукають грізно:
«Гей, виводь ти нас ізвідси!
Геть веди, поки не пізно!

Нащо ти сюди на згубу
Підманив нас за собою?
Чи ти хочеш, щоб усі ми
Наложили головою?

Осоружне нам се місто!
Хай їй цур, такій облозі!
Хай їй цур, самій тій славі!
Хай їй цур, тій перемозі!..»

Хтів Бертольд розумним словом
Люте військо вгамувати,
Та воно дедалі гірше
Почало репетувати.

Далі кинулись до зброї...
Бог зна чим би то скінчилось...
Але тут хтось крикнув: «Стійте!» —
Військо раптом зупинилось.

Вийшли тут наперед війська
Військові співці славутні,
Всі вони були при зброї,
А в руках тримали лютні.

З них один промовив: «Браття!
Часу маєте доволі,
Щоб Бертольда покарати,
Він же й так у вашій волі.

Ми б хотіли тут в сій справі
Кілька слів до вас сказати,
Та співцям співати личить,
Отже, ми почнем співати».

Тут один із них тихенько
Струни срібнії торкає,
Усміхається лукаво
І такої починає:

«Був собі одважний лицар,
Нам його згадать до речі,
Він робив походи довгі —
Від порога та до печі.

Він своїм язиком довгим
Руйнував ворожі міста...
Чули ви його розповідь:
“Я один, а їх аж триста!”

Ну, та сей одважний лицар
Якось вибрався до бою.
І вернувся живий, здоровий:
Талісман він мав з собою.

Я, гадаю, талісман сей
Кожен з вас тут знать готовий,
Се буде речення мудре:
“Утікай, поки здоровий!”»

«Утікай, поки здоровий!» —
Всі співці тут заспівали;
Вояки стояли тихо,
Очі в землю поспускали.

Раптом зброя заблищала,
І гукнуло військо хором:
«Ми готові йти до бою,
Краще смерть, ніж вічний сором!»

І метнулися у напад
Так запекло, так завзято,
Що не встигла й ніч настати,
Як було вже місто взято.

Місто взято, цар в полоні
Бусурманський. Перемога!
От тепер уже одкрита
Всім у рідний край дорога.

Тут на radoщах Бертольдо
Всіх співців казав зібрати,
І, коли вони зібрались,
Привселюдно став казати:

«Ви, співці слаутні наші,
Ви, красо всього народу!
Ви нам честь відрятували,
Вам ми винні нагороду!»

Та співці відповідали:
«Ні, не нам, ласкавий пане:
Той, хто сих пісень навчив нас,
Нагороду хай дістане».

«Де ж він, де? — гукнув Бертольдо. —
Що ж він криється між вами?» —
«Він не тут, — співці говорять, —
На війні не був він з нами.

Він зостався, щоб піснями
Звеселять рідну країну,
Там він має розважати
Не одну сумну родину».

«Знаю я сього поета
І його величну душу
І тепер йому по-царськи
Я подякувати мушу.

Тільки б дав нам Бог щасливо
Повернутися додому,
Срібла, золота насиплю
Я співцеві дорогому!...»

IV

Кажуть, весь поміст у пеклі
З добрих замірів зложився!
Для пекельного помосту
І Бертольдо потрудився...

Вже давно Бертольд вернувся
Із далекої чужини,
Знов зажив життям веселим
Біля милої дружини.

Знов у нього в пишнім замку
Почалося вічне свято, —
О, тепер було у нього
Срібла, золота багато!

Окрім того, що набрав він
На війні всього без ліку,
Ще король йому в подяку
Нагороду дав велику.

Сила статків та маєтків!
Вже Бертольдо граф заможний!
Він живе в своєму графстві,
Наче сам король вельможний.

Та околиця, де жив він,
Вся була йому віддана,
Люд увесь в тім краю мусив
Узнавать його за пана.

Тож спочатку того щастя
Справді був Бертольдо гідний:
Правий суд чинив у панстві,
До підданих був лагідний.

Але то було недовго,
Він дедалі в смак ввіходив
І потроху в себе в графстві
Інші звичаї заводив.

Що ж, напитки, та найдки,
Та убрання прехороші,
Та забави, та турніри,
А на все ж то треба грошей!

Та й по всіх далеких війнах
Граф привчився до грабунку,
А тепер в своїй країні
Він шукав у тім рятунку.

Почалися нескінченні
Мита, панщина, податки,
Граф поставив по дорогах
Скрізь застави та рогатки.

Трудно навіть розказати,
Що за лихо стало в краю, —
Люди мучились, як в пеклі, —
Пан втішався, як у раю.

Пан гуляв у себе в замку —
У ярмі стогнали люди,
І здавалось, що довіку
Все така неволя буде.

Розливавсь людський стогін
Всюди хвилиєю сумною,
І в серденьку у поета
Озивався він луною...

Ось одного разу чує
Граф лихі, тривожні вісті,
Донесла йому сторожа,
Що не все спокійно в місті;

Що співці по місті ходять
І піснями люд морочать,
Все про рівність і про волю
У піснях своїх торочать.

Вже й по тюрмах їх саджають,
Та ніщо не помагає,
Їх пісні ідуть по людях,
Всяк пісні ті переймає.

«Ну, — гукнув Бертольд, — то байка!
Я візьму співців тих в руки!»
Раптом чує — десь близенько
Залунали пісні гуки:

«В мужика землянка вогка —
В пана хата на помості;
Що ж, недарма люди кажуть,
Що в панів біліші кості!

У мужички руки чорні —
В пані рученька тендітна;
Що ж, недарма люди кажуть,
Що в панів і кров блакитна!

Мужики цікаві стали,
Чи ті кості білі всюди,
Чи блакитна кров поллється,
Як пробити пану груди?»

«Що се, що? — кричить Бертольд. —
Гей, ловіть співця, в'яжіте!
У тюрму його, в кайдани!
Та скоріш, скоріш біжіте!»

Коли се з-за мурів замку
Обізвася голос долі:
«Гей, біжіте, панські слуги,
Та спіймайте вітра в полі!

Не турбуйся ти даремно,
Все одно, вельможний пане,
Вловиш нас сьогодні десять,
Завтра двадцять знов настане!

Нас таки чимале військо,
Маєм свого отамана,
Він у нас одважний лицар,
Врешті, він знайомий пана...»

Мов крізь землю провалився
Той співець, утік од лиха.
А Бертольд сидів і думав,
Далі так промовив стиха:

«“Маєм свого отамана!” —
Ось де корінь цілій справі!
Ну, та я тепера хутко
Положу кінець забаві!»

Тут він двох щонайвірніших
Слуг до себе прикликає
І до нашого поета
У хатину посилає:

«Ви скажіть йому від мене,
Що я досі пам'ятаю,
Як пісні його втішали
Нас колись в чужому краю.

Власне, я тепер бажаю
Дать йому за них заплату:
Я поетові дарую
В себе в замку гарну хату.

Я його талан співацький
Так високо поважаю,
Що співцем своїм придворним
Я зробить його бажаю.

Ви скажіть, що він у мене
Буде жити в шані, в славі,
Тільки, звісно, хай забуде
Різні вигадки лукаві».

Слуги зараз подалися
До убогої оселі,
Принесли вони поету
Ті запросини веселі.

Усміхаючись, він слухав
Те запрошення знатнее,
А коли вони скінчили,
Так промовив їм на сее:

«Ви скажіть своєму пану,
Що заплати не бажаю,
Бо коли я що дарую,
То назад не одбираю.

Хай він сам те пригадає,
Що то ж я йому дав злото,
Хоч тепер об тім жалкую,
Краще б кинув у болото!

Ви скажіть, що я не хочу
Слави з рук його приймати,
Бо лихую тільки славу
Тії руки можуть дати.

Золотих не хочу лаврів, —
З ними щастя не здобуду.
Як я ними увінчаюсь,
То поетом вже не буду.

Не поет, у кого думки
Не літають вільно в світі,
А заплутались навіки
В золотії тонкі сіті.

Не поет, хто забуває
Про страшні народні рани,
Щоб собі на вільні руки
Золоті надіть кайдани!

Тож підіте і скажіте,
Що поки я буду жити,
Не подумаю довіку
Зброї чесної зложити!»

З тим вернулись вірні слуги
До Бертольда і сказали:
«Так і так поет відмовив,
Ми даремне намовляли...»

Аж скипів Бертольд, почувши
Гордовитую відмову,
До поета посилає
Посланців тих самих знову:

«Ви скажіть сьому зухвальцю,
Що тепер настав день суду,
Що терпів його я довго,
Але більш терпіть не буду.

Коли він складання віршів
Бунтівничих не покине,
То в тюрму його закину,
Там він, клятий, і загине!»

Знову слуги подалися
До убогої хатини
І, підходячи, почули
Тихий бренькіт мандоліни.

У вікно зирнули слуги,
Бачать: зібрана громада,
Всі стоять навколо ліжка,
Мов якась таємна рада!

Утомивсь поет від праці,
Третій день лежить в недузі,
Слухачі навколо нього
Посхиляли чола в тузі.

А поет усе то грає,
То щось пише на папері
Й роздає писання людям, —
Тут вступили слуги в двері.

Всі метнулись хутко з хати,
І поет один zostався,
Подививсь на слуг спокійно,
Гордовито привітався.

Всі Бертольдіві погрози
Слухав мовчки, усміхався.
А коли скінчили слуги,
Так до них він обізвався:

«Ви скажіть своєму пану,
Що готовий я в дорогу,
Тільки хай велить прислати
Слуг ще двох вам на підмогу.

На запросини ласкаві
Я не можу встать з постелі,
Вам нести мене прийдеться
Аж до нової оселі.

Та й в темниці буду вільний —
Маю думи-чарівниці,
Що для них нема на світі
Ні застави, ні границі.

І мого прудкого слова
Не затримає темниця,
Полетить воно по світі,
Наче тая вільна птиця.

З словом зіллються в темниці
Гіркий жаль і тяжка туга,
І тоді потрійна стане
І страшна його потуга.

І поет від свого люду
Не почує слів догани
В день сумний, коли на нього
Накладатимуть кайдани!»

Так довіку у темниці
Довелось поету жити,
За тюремний спів він мусив
Головою наложити.

Та zostалися на волі
Молоді його нащадки,
Що взяли собі у спадок
Всі пісні його, всі гадки.

Здійнялось повстання в краю,
І Бертольда вбили люде,
Та й гадали, що в країні
Більш неволі вже не буде.

Та zostався по Бертольду
Молодий його нащадок,
І пиху його, й маетки
Він забрав собі у спадок.

І тепер нащадки панські
Тюрми міцні будують,
А поетові нащадки
Слово гострее гартують.

Проти діла соромного
Виступає слово праве —
Ох, страшне оте змагання,
Хоч воно і не криваве!

А коли війна скінчиться
Того діла й того слова,
То скінчиться давня казка,
А настане правда нова.

1. Основною проблемою поеми «Давня казка» є

- А** жадоба до збагачення
- Б** роль митця в суспільстві
- В** служіння своїй Батьківщині
- Г** прагнення людини до вдосконалення

2. «Не поет, хто забуває / Про страшні народні рани» — це слова
А ліричного героя
Б Бертольда
В Ізидори
Г поета

3. Установіть відповідність.

Частина поеми	Зміст
1 I частина	А на прохання Бертольда поет складає серенаду для Ізидори
2 II частина	Б автор звертається до читачів із настановою прочитати казку
3 III частина	В поет знайомиться з Бертольдом, між ними виникає конфлікт
4 IV частина	Г поета ув'язнюють; Бертольд помирає
	Д Бертольд одружується з Ізидорою, а потім захоплює бусурманську столицю

4. Чи справедливий аргумент, на вашу думку, навів поет лицареві, коли під час першої зустрічі пояснював, чому не хоче поступитися дорогою?
 5. Як проявилось почуття гідності й гумору поета наприкінці першої зустрічі з лицарем? Проілюструйте свою відповідь рядками з твору.
 6. Чому добрий граф Бертольд став жорстокою та жадібною людиною?
 7. Бертольд не раз хотів віддячити поетові. Чи можна вважати графа невдячною людиною? Обґрунтуйте свою відповідь.
 8. Прокоментуйте подані слова поета.

Золотих не хочу лаврів,
 З ними щастя не здобуду.
 Як я ними увінчаюсь,
 То поетом вже не буду.

9. Як ви розумієте слова поета: «*Та й в темниці буду вільний*»?
 10. Чому Леся Українка назвала свій твір *казкою*? Чи є в ньому щось фантастичне, справді казкове?

11. Доберіть до кожної частини «Давньої казки» заголовки і запишіть у зошит.
 12. Об'єднавшись у групи по три-чотири учні (учениці), підготуйтеся до виразного читання за ролями першої та останньої частин поеми.

1. Складіть і запишіть план порівняльної характеристики поета й Бертольда.
 2. Знайдіть в інтернеті інформацію про те, що таке *буктрейлер*. Підготуйте буктрейлер (5–7 слайдів) до поеми Лесі Українки «Давня казка» (за бажанням).

ВОЛОДИМИР СОСЮРА

(1898–1965)

Український письменник.

Найвідоміші твори: поеми «Червона зима», «Мазепа»; вірші «Любіть Україну!», «Так ніхто не кохав...»; роман «Третя Рота».

Лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка (1963).

Володимир Сосюра народився 6 січня 1898 р. в м. Дебальцевому Донецької області. Дитячі роки поета минули в с. Третя Рота, куди переїхала його сім'я. В автобіографічному романі «Третя Рота» В. Сосюра так описує родину: «...За походженням мати була сербкою, хоча прізвище мала Локотош, що угорською мовою означає “слюсар”. Батько за походженням був французом — правильне прізвище “Соссюр”, навіть із префіксом “де”. Пономаренко Пантелеймон Кіндратович, який читав початок цього роману, сказав мені, що я ніякий не француз і що моє правильне прізвище не Соссюр, а Сюсюра (і звідки він це взяв, бо в документах нашого колишнього волосного правління я дійсно записаний на прізвище Сюсюра). Але дід мій підписувався Соссюр і казав, що наше прізвище українізували писарі».

Володя здобув початкову освіту під опікою батька, який, будучи креслярем за фахом, працював і шахтарем, і писарем, і вчителем, й адвокатом.

Після двокласної сільської школи юнак навчався в ремісничому училищі, а потім в агрономічній школі. Вищу освіту здобував на робітфаці Харківського інституту народної освіти. У романі «Третя Рота» він згадує цікавий випадок, який трапився з ним під час навчання в цьому закладі.

«І от я на третьому триместрі робітфаку ХІНО. До класу входить викладач української літератури Єрофеїв. Між іншим, тоді вийшла друком хрестоматія з української літератури, укладена професором Плеваком, й основники-студенти вивчали мене по всій Україні, а я навчався на робітфаці. Цікаво? Такі “казуси” могли бути тільки за диктатури пролетаріату. Єрофеїв почав за списком знайомитись із робітфаківцями. Коли він дійшов до мене й назвав моє прізвище, я підвівся.

— Сидіть, сидіть!

Я сів.

— Ви не родич того Сосюри, що пише вірші?

— Це — я.

— А може, Ви його брат?

— Та ні! Це — я.

А потім професор Єрофеїв, коли закінчував свою лекцію, часто питав мене:

— Ну, як? Правильно я говорив?»

Протягом життя В. Сосюра написав і видав понад шістьдесят поетичних збірок і десятки поем. Згаданий автобіографічний роман «Третя Рота» письменник написав наприкінці життя, проте книжка побачила світ через

багато років після його смерті. У ній він відверто й чесно розповів не лише про романтичні дитячі роки, а й про формування та становлення людини як особистості в тоталітарній радянській країні.

В. Сосюра помер 8 січня 1965 р., похований у м. Києві.

ВІРШ «ЛЮБІТЬ УКРАЇНУ!»

Історію вірша «Любіть Україну!» В. Сосюра повідав нам в автобіографічному романі «Третя Рота». Ось уривок про долю цього твору: «Радісно ми поверталися до Києва... Та от, як удар страшного й несподіваного грому з безхмарного неба, редакційна стаття “Правди”, у якій мене за вірш “Любіть Україну!”, за любов до України “в стягів багряному шумі” названо, по суті, націоналістом, за те, що я нібито пишу про Україну поза часом і простором».

Відтоді минуло багато років, нині ми живемо в незалежній Україні. Сучасна літературознавиця Н. Бернадська, професорка Київського національного університету імені Тараса Шевченка, так пише про сьогодення цього вірша: «Цей вірш став хрестоматійним, проте його й досі друкують не за першою публікацією 1944 р., а за “виправленим” радянською цензурою. Порівняймо, наприклад, різні варіанти п'ятої строфи. Донедавна її текст звучав так: вона, тобто Україна, “...у квітці, в пташині, в електровогнях...”, натомість у В. Сосюрі: “...у квітці й пташині, в кривеньких тинах...” Здавалося б, зміна лише кількох слів, але вона спотворювала пафос твору, думку поета, його справжні почуття до України. *Електровогні* — символ радянської влади, її здобутків; *кривенькі тини* — символ споконвічного селянського хліборобського краю, не завжди щасливого, але свого, рідного, єдиного, наділеного щедрою долею і божою ласкою».

Шановні восьмикласники та восьмикласниці, ваші батьки вивчали в школі другу версію вірша (виправлену). Ми пропонуємо вам ознайомитися з його первинним варіантом.

ЛЮБІТЬ УКРАЇНУ!

Любіть Україну, як сонце, любіть,
Як вітер, і трави, і води...
В годину щасливу, і в радості мить,
Любіть у годину негоди.

Любіть Україну у сні й наяву,
 Вишневу свою Україну,
 Красу її, вічно живу і нову,
 І мову її солов'їну.
 Без неї — ніщо ми, як порох і дим,
 Розвіяний в полі вітрами...
 Любіть Україну всім серцем своїм
 І всіми своїми ділами.
 Для нас вона в світі єдина, одна,
 Як очі її ніжно-карі...
 Вона — у зірках, і у вербах вона,
 І в кожному серця ударі,
 У квітці й пташині, в кривеньких тинах,
 У пісні у кожній, у думі,
 В дитячій усмішці, в дівочих очах,
 І в стягів багрянотому шумі...
 Як та купина, що горить — не згора,
 Живе у стежках, у дібровах,
 У зойках гудків, і у хвилях Дніпра,
 У хмарах отих пурпурових,
 В огні канонад, що на захід женуть
 Чужинців в зелених мундирах,
 В багнетах, що в тьмі пробивають нам путь
 До весен, і світлих, і щирих...
 Юначе! Хай буде для неї твій сміх,
 І сльози, і все до загину...
 Не можна любити народів других,
 Коли ти не любиш Вкраїну.
 Дівчино! Як небо її голубе,
 Люби її кожду хвилину...
 Коханий любить не захоче тебе,
 Коли ти не любиш Вкраїну.
 Любіть у труді, у коханні, в бою,
 В цей час, як гудуть батареї...
 Всім серцем любіть Україну свою, —
 І вічні ми будемо з нею.

Теорія літератури

Патріотична лірика

На уроках вивчення творчості Т. Шевченка й Лесі Українки ви вже ознайомилися з видами лірики. Нагадаємо: лірика буває громадянською, патріотичною, філософською, пейзажною та інтимною. Сьогодні детальніше розглянемо особливості патріотичної лірики на прикладі вірша В. Сосюри «Любіть Україну!».

Патріотична лірика — твори, у яких ліричний герой ділиться своїми почуттями до рідного краю, захоплюється красою його природи, традиціями та звичаями, культурою, мистецтвом, історією.

Прикладом патріотичної лірики є вірш В. Сосюри «**Любіть Україну!**». Прочитавши статтю «Вірш “Любіть Україну!”», ви помітили, що саме за патріотичну позицію поета було піддано нищівній критиці, звинувачено в націоналізмі. Насправді, у кожному рядку цього вірша звучить любов до рідного краю, ліричний герой закликає любити Україну і в «радість мить», і в «годину негоди». Перед читачем ніби пролітають кадри з різними реаліями рідної країни: зірки, верби, вишневі сади, птахи, кривенькі тини, стежки й діброви, заводи та фабрики... У цій поезії дуже чітко простежується громадянська позиція ліричного героя, який сповнений патріотичних почуттів. Отже, вірш В. Сосюри «Любіть Україну!» належить до патріотичної лірики.

Твір поета «**Солов'їні далі...**» поєднує елементи патріотичної та пейзажної лірики.

СОЛОВ'ІНІ ДАЛІ...

Солов'їні далі, далі солов'їні...
Знов весна розквітла на моїй Вкраїні.
На гіллі рясному цвіт, немов сніжинки.
Знову серце б'ється молодо і дзвінко.

Я іду до гаю. Краю, ти мій краю,
кращого за тебе я в житті не знаю!
Кращого не знаю, далі мої сині,
як весну стрічати на моїй Вкраїні.

У росі фіалки, ріки у тумані...
В серці сяють очі, рідні і кохані...
В птичій щебетанні все кругом проснулось,
і до мене знову молодість вернулась.

Я іду до гаю, і в блакить безкраю
серце моє лине й птицею співає
про весну чудесну на моїй Вкраїні...
Солов'їні далі, далі солов'їні!

О. Дарчук. Весна в Карпатах. 2015 р.

- Вірш В. Сосюри «Солов'їні далі...» поєднує елементи патріотичної лірики та
 - А** громадянської
 - Б** філософської
 - В** пейзажної
 - Г** інтимної
- Твір В. Сосюри «Любіть Україну!»
 - А** епічний
 - Б** ліричний
 - В** ліро-епічний
 - Г** драматичний
- Установіть відповідність (вірш «Любіть Україну!»).

Образ	Ознака
1 мова	А жива і нова
2 Україна	Б щаслива
3 краса	В вічна
4 година	Г солов'їна
	Д вишнева

- Розкажіть цікавий епізод із життя В. Сосюри.
- Які ви знаєте види лірики? До якого виду лірики належить вірш «Любіть Україну!»?
- Поясніть значення слів (або з'ясуйте за словником) *купина, діброва, батареї, канонади, мундири, багнети, пурпуровий*.
- Знайдіть у вірші «Любіть Україну!» слова-символи й запишіть їх у зошит.
- Розкажіть про історію написання вірша «Любіть Україну!».
- Чи справедливим, на вашу думку, є повернення до шкільних підручників першого варіанта вірша «Любіть Україну!»?
- Знайдіть у вірші В. Сосюри «Солов'їні далі...» приклади таких художніх засобів: епітет, порівняння, риторичне звертання, повтор. Випишіть їх.

- Проведіть мовне дослідження вірша «Любіть Україну!» за поданим планом.
 - Визначте однорідні члени речення у творі;
 - поміркуйте, чому їх так багато саме в цьому вірші;
 - з'ясуйте, яку роль відіграють однорідні члени речення в поетичних рядках;
 - сформулюйте висновок і запишіть його в зошит.
- Заповніть літературний паспорт вірша В. Сосюри «Солов'їні далі...».

Вивчіть напам'ять вірш В. Сосюри «Любіть Україну!».

КРАСА ЛЮДСЬКОЇ ДУШІ Й ПРИРОДИ

З давніх-давен і донині люди мистецтва у своїх творах оспівують красу навколишнього світу, людей, їхніх почуттів і стосунків. Саме поети, художники й композитори вміють робити це якнайкраще. Сьогодні ви прочитаєте поезії В. Сосюри, у яких тонке почуття кохання нерозривно пов'язане з красою природи. У вірші «**Васильки**» очі коханої нагадують сині польові квіти — васильки (або волошки). Поет вибрав таке порівняння не випадково. Чому? На це запитання вам може дати відповідь одна українська легенда...

В. Півень. Волошки. 2008 р.

Юнака. Може, через те в багатьох регіонах України волошку саме так і називають — *васильок*.

Ось така сумна й водночас красива легенда.

І якщо у вірші «Васильки» домінує синій колір, то в поезії «*Осінь*» ця барва гармонійно поєднується із жовтим і золотим...

ВАСИЛЬКИ

Васильки у полі, васильки у полі,
а у тебе, мила, васильки з-під вій,
і гаї синіють ген на видноколі,
і синіє щастя у душі моїй.

Одсіють роки, мов хмарки над нами,
і ось так же в полі будуть двоє йти,
але нас не буде. Може, ми квітками,
може, васильками станем — я і ти.

Так же буде поле, як тепер, синіти,
і хмарки летіти в невідомий час,
і другий, далекий, сповнений привіту,
з рідними очима порівняє нас.

ОСІНЬ

Облітають квіти, обриває вітер
пелюстки печальні в синій тишині.
По садах пустинних їде гордовито
осінь жовтокоса на баскім коні.

В далечинь холодну без жалю за літом
синьоока осінь їде навмання.
В'яне все навколо, де пройдуть копита,
золоті копита чорного коня.

Облітають квіти, обриває вітер
пелюстки печальні й розкида кругом.
Скрізь якась покора в тишині розлита,
і берізка біла мерзне під вікном.

До речі...

Часто художні твори поєднують і різні види лірики. Наприклад, у вірші «Васильки», який є зразком інтимної лірики, наявні й елементи пейзажу: «*Так же буде поле, як тепер, синіти, / і хмарки летіти в невідомий час...*» У таких випадках кажуть, що це інтимна лірика з елементами пейзажної.

- У першій строфі вірша «Васильки» наявний художній засіб
 - А** епітет
 - Б** гіпербола
 - В** персоніфікація
 - Г** художній паралелізм

- Установіть відповідність.

Назва твору	Уривок
1 «Осінь»	А « <i>Так же буде поле, як тепер, синіти, і хмарки летіти в невідомий час...</i> »
2 «Васильки»	Б « <i>Не поет, хто забуває Про страшні народні рани...</i> »
3 «Любіть Україну!»	В « <i>Без неї — ніщо ми, як порох і дим, Розвіяний в полі вітрами...</i> »
	Г « <i>Скрізь якась покора в тишині розлита, і берізка біла мерзне під вікном.</i> »

3. Установіть відповідність.

Назва твору	Художній образ
1 «Осінь»	А рідні очі
2 «Васильки»	Б баский кінь
3 «Любіть Україну!»	В кров ворожа
	Г пурпурові хмари

- Доведіть, що вірш «Васильки» є зразком інтимної лірики.
- Елементи якого виду лірики також властиві поезії «Васильки»? Проілюструйте свою думку уривком із цього твору.
- Чи перегукується вірш «Васильки» з легендою про волошку? Чим саме?
- Що навчає цінувати вірш «Васильки»?
- Які слова у вірші «Осінь» навіюють сумний настрій?
- Випишіть у зошит усі епітети з вірша «Осінь». Які з них вам найбільше сподобалися? Чим саме?
- Знайдіть приклади персоніфікацій у вірші «Осінь». Яку роль вони відіграють у цьому творі?

- Повністю чи частково відповідає пейзаж, зображений на фото, тому, який створив у поезії «Осінь» В. Сосюра? Якщо ні, то які, на вашу думку, є відмінності?

- Якби вам довелося покласти на музику слова вірша «Васильки», то якою б вона була за настроєм і темпом? Які музичні інструменти довелося б використати?

- Підготуйтеся до виразного читання віршів «Васильки» та «Осінь».
- Намалюйте ілюстрацію до одного з вивчених віршів В. Сосюри (за бажанням).

ВОЛОДИМИР ПІДПАЛИЙ

(1936–1973)

Український поет, перекладач.
Найвідоміші поетичні збірки: «Зелена гілка», «В дорогу — за ластівками», «Вишневий цвіт».

Володимир Підпалий народився 9 травня 1936 р. в с. Лазірках на Полтавщині в сім'ї залізничника. Коли хлопчику було сім років, батько загинув під час форсування Дніпра. Поет гірко зізнався: «Дитинство... украла війна в мого покоління». У школі дуже багато читав, любив літературу й історію.

Володимир працював у тракторній бригаді, служив на флоті, а після демобілізації закінчив філологічний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Упродовж подальшого життя був редактором у різних видавництвах. У царині художньої літератури прославився як поет.

В. Підпалий помер 24 листопада 1973 р. в м. Києві від невиліковної хвороби.

Прочитавши подані нижче уривки з «Автобіографії» В. Підпалого, ви дізнаєтеся про дитинство поета.

«У травні 1939 року в дитячих яслах, що містилися в обійсті тодішнього голови сільської ради, робили уколи. Загледівши небезпеку від жінки в білому халаті, я заховався під ліжку, а коли вона хотіла витягти мене, я направив на неї важезного нагана, якого надібав під подушкою. Був переполох, цукерки; нагана я віддав, за що відразу був покараний: окрім уколу, щеміли днів зо два вуха.

На четвертому році життя батько дозволив мені посидіти на коні. Уже дорослим я кілька разів убивався з коней до смерті, але в серці разом із страхом падіння посилилася любов до гриви й вітру від швидкого галопу.

Із тварин найбільше жалю собак і волів. Перших, що все розуміють, а сказати не вміють. Волів — що терплять, хоча могли б і не терпіти, — силу яку ж мають, але чого варте їхнє терпіння! Навіть у людей, коли вони важко живуть, не такі сумні очі».

БЕРЕЖЛИВЕ СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ

Ми приходимо в цей світ, щоб зростати, допомагати, дарувати, насолоджуватися, творити, любити... Але люди бувають різними: щедрими і скупими, добрими і злими, милосердними і байдужими...

Одне із завдань мистецтва — прищеплювати любов до людей, природи, до краси як такої. В. Підпалий у своїх поезіях культивує ідею людяності, любові до свого краю, бережливого ставлення до природи. Ліричний герой віршів «...Бачиш: між трав зелених...» і «Зимовий етюд» настільки щирий та переконливий, що навіть будь-який читач змушений буде впустити у своє серце любов і тепло. Прочитайте ці вірші й переконайтеся в цьому.

С. Сидоров. Соняшники. 2011 р.

* * *

...Бачиш:
між трав зелених,
як грудочки,
пташата...
Станьмо ось тут навшпиньки
спокій їх берегти.
Може,
не зможу батьком —
стану їм старшим братом;
будь їм,
маленьким, сірим,
просто сестрою ти...
Кажеш,
що не зумієм,
не маєм любові й хисту...
Що ти?!
А руки?! Серце?!
Куди заховати їх?!

Яструб-розбійник свисне
раптом над беззахисними,
ляже на нашу совість
за нашу байдужість
гріх...
Треба в житті любити
г'яряче і багато:
сонце,
дощі зернисті,
дороги в пилу,
траву!
...Бачиш:
в гнізді малому,
як грудочки,
пташата,
немічні ще,
невміло ворущаться
і живуть!..

ЗИМОВИЙ ЕТЮД

Трішки туману і трішки інею,
неба льодинку холодну —
на шлях...
Вечір, мов казка, над Україною
казка, як вечір,
аж синьо в очах...
Там, за тополями,

за огорожами,
де місто тікає на ніч в степи, —
все запорошене,
все насторожене,
вся Україна заслухалась —
і не спить...

Зауважте

Епію́д (із фр. *вправи, вивчення*) — невеликий за обсягом, переважно безсюжетний твір настроєвого характеру.

ПОЕТИЧНИЙ ОБРАЗ МАТЕРІ

Ніжними почуттями сповнена поезія В. Підпалого «*Матері*». Її митець написав зовсім молодим — у 22 роки. Тоді він уже мріяв про доньку, яка мала б велике та щедре серце, як у його матері. Ліричний герой прикрашає портрет своєї неньки її улюбленими квітами — ніжними фіалками, торкається до її чола, порізаного ласкавими зморшками, — так зворушливо ставитися до рідної людини може тільки справжній люблячий син.

Поезія рясніє епітетами (*голубі фіалки, ласкаві зморшки, свята земля, щедре серце*), повторами (*фіалки, мене, все, що*), символами (*крихта хліба, зозуля, серце*). *Провідний мотив* поезії — любов до рідної матері.

МАТЕРІ

Я твій портрет фіалками вберу —
ти ж так любила голубі фіалки.
Мене ти вчила правді і добру,
мене до праці ти привчала змалку...
Я доторкнуся до твого чола,
на ньому зморшки — й ті такі ласкаві...
Ти все дала й нічого не взяла:
ні крихти хліба, ні спасибі навіть...

Все те, що мав, і те, що в мене є,
що від людей, що від землі святої,
що радістю в рядках моїх встає,
передано в моє життя тобою...

О. Шилов. В очікуванні. 1982 р.

Дочку, можливо, матиму... Хто зна,
про що в гаю зозуля накувала...
О, як я хочу, мамо, щоб вона
твоє велике, щедре серце мала!..

- Вірш «Зимовий етюд» належить до

А епосу	В лірики
Б драми	Г ліро-епосу
- «Заслухалась — і не спить...» у вірші «Зимовий етюд»

А казка	В Україна
Б тополя	Г льодинка
- Установіть відповідність.

Художній засіб	Приклад
1 епітет	А «Станьмо ось тут навшпиньки спокій їх берегти».
2 інверсія	Б «Там, за тополями, за огорожами, де місто тікає на ніч в степи...»
3 порівняння	В «Вечір, мов казка, над Україною казка, як вечір...».
4 персоніфікація	Г «Може, не зможу батьком — стану їм старшим братом...».
	Д «Треба в житті любити гáряче і багато: сонце, дощі зернисті...»

- Прочитайте ті рядки вірша «...Бачиш: між трав зелених...», які вас найбільше зворушили. Обґрунтуйте свою думку.
- Серед художніх образів — *трави зелені, сонце, дощі зернисті* — виокремлюється образ *дороги в пилу*. Невже й запылену дорогу треба любити? Що символізує цей образ?
- До якого виду лірики належить вірш «Зимовий етюд»? Аргументуйте свою думку.
- Опрацювавши в рубриці «Зауважте» (с. 97) визначення терміна «етюд», доведіть, що вірш «Зимовий етюд» належить до цього жанру.
- Визначте мотиви вірша «Зимовий етюд».
- Розкажіть, за що вдячний ліричний герой своїй матері в однойменному вірші В. Підпалого.
- До якого виду лірики належить вірш «Матері»?

- Чи згодні ви з твердженням ліричного героя («...Бачиш: між трав зелених...»), що бути байдужими — це гріх? Аргументуйте свою думку.
- Словесно намалюйте пейзаж, який ви побачили в «Зимовому етюді».

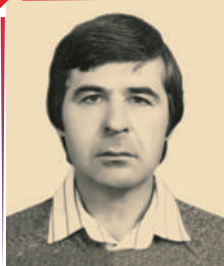

Заповніть літературний паспорт вірша «...Бачиш: між трав зелених...».

ВАСИЛЬ ГОЛОБОРОДЬКО

(Народився 1945 р.)

Сучасний український поет.

Найвідоміші поетичні збірки: «Летюче віконце», «Зелен день», «Ікар на метеликових крилах», «Калина об Різдві».

Лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка (1994).

Василь Голобородько народився 7 квітня 1945 р. в с. Адріанополі Луганської області за місяць до закінчення Другої світової війни — найжорстокішої в історії людства. Поет пише: «Моє дитинство припало на післявоєнні роки, але запам'яталися не ті, найтяжчі, щонайближчі до закінчення війни, а ті, коли люди вже стали жити заможніше й з їхніх очей зник отой характерний полиск голоду, що так нівечить образ гарного обличчя».

Розповідаючи про своє дитинство, письменник згадує все найкраще й найцікавіше, що відбувалося в його житті.

«Зовсім малим, у віці посівальника, мати будила мене зимовим ранком і посилала посівати до сусідів, це недалечко, через дорогу лише перейти. Заходив я до хати вісником свята, мені раділи, підводили до покутя¹, я сипав із жмені пшеничне зерно й промовляв поздоровлення з Новим роком, як мене навчила мати. З радісним відчуттям виходив я з хати, обдарований кількома монетами грошей і жменькою цукерок із бубликом, бо я порадував сусідів: і тітку, і дядька, і дітей їхніх.

Уже як ходив до школи (школа в нашому селі на той час була семирічною та українськомовною), то з однолітками ходив колядувати. Але вже так, ніби переступаючи межу забороненого, бо в школі обов'язково нагадають перед усіма учнями тих, хто ходив колядувати. Здається, недовго й протримався той давній звичай після нашого колядування. Умер той звичай...»

Були часи, коли в Україні влада не поважала народних традицій та обрядів сивої давнини. Натомість поет зберігає їхню казковість і таємничість у своїх творах, адже віками, з покоління в покоління, народ передавав свою історію та культуру через пісню, казку й обряд. Тому фольклорний струмінь у поезії В. Голобородька особливо відчутний.

Прочитайте твори митця й насолодіться їхньою чистотою, образністю та мудрістю.

З ДИТИНСТВА: ДОЩ

Я уплетений весь до нитки
у зелене волосся дощу,
уплетена дорога, що веде до батьківської хати,
уплетена хата, що видніється на горі,

¹ *Покуть, покúття* — в українській селянській хаті куток, розміщений по діагоналі від печі, і місце біля нього.

В. Потанов. Червень. 2008 р.

як зелений птах,
уплетене дерево, що, притихле, стоїть над дорогою,
уплетена річка, наче блакитна стрічка
в дівочу косу,
уплетена череда корів, що спочивають
на тирлі¹.
А хмара плете і плете
зелене волосся дощу,
холодне волосся дощу.

Але усім тепло,
усі знають — дощ перестане,
і хто напасеться,
хто набігається,
хто нахитається,
хто насидиться на горі,
хто належиться,
а хто прийде додому
у хату, наповнену теплом, як гніздо.

Теорія літератури

Вільний вірш

Прочитавши вірш В. Голобородька «**З дитинства: дощ**», ви, напевно, помітили, що він суттєво відрізняється від прочитаних вами раніше поетичних творів. І не дивно, бо цей вірш вільний. Що означає *вільний*? Передусім згадаймо, що таке *рима*.

Ріма — це співзвучне закінчення у віршових рядках. Саме такої співзвучності у творі В. Голобородька немає. Отже, сформулюймо визначення.

Вільний вірш — це поезія з неримованими рядками. Вільний вірш також називають **верлібром**, хоча є літературознавці, які вкладають різний зміст у ці терміни. Докладніше про них ви дізнаєтеся в 11 класі.

¹ *Тирло* — місце для відпочинку худоби, найчастіше біля водоюю.

До речі, своїм звучанням він наближається до розмови:

Ми їли густий мед, намазаний на окраєць, і запивали вечірнім молоком.	На призьбі сиділи мати і дивилися, як ми їмо із сестричкою...
---	--

Хоча рядки вільного вірша й не римуються, проте звучать музикально, поетично та смачно: «*густий мед... запивали вечірнім молоком*». Така поезія викликає багато асоціацій: Україна, село, вечір, тепле молоко, трав'яні пахощі, духмяний мед, запашний окраєць хліба, мама, рідна хата, сестричка... — невже не поезія? Перечитайте ще раз вірш «З дитинства: дощ», чітко уявляючи картини, навіяні поетичними рядками, і переконайтеся в їхній ліричності.

До речі, *вільний вірш* ще називають *білим*.

РІДНА МОВА

Молодість і становлення В. Голобородька як поета припали на той час, коли наша країна входила до складу СРСР. Радянська влада вела політику звуження сфер використання національних мов, зокрема й української. Поет у своїй статті «Посівальником через усе життя» розповідає, що його було відраховано з Донецького університету «через [його заяву] про звуження предметів, які в цьому університеті викладали українською мовою».

Мова, культура, історія — це наша духовна скарбниця. А спроби духовного спустошення були й раніше: монгольська навала, гніт царської Росії... Тому В. Голобородько й створює таку поезію, яка не дасть нам і наступним поколінням українців перервати традицію, що визначає належність людини до національної культури.

НАША МОВА

кожне слово нашої мови проспіване у Пісні тож пісенними словами з побратимами у товаристві розмовляємо	кожне слово нашої мови записане у Літописі тож хай знають вороги якими словами на самоті мовчимо.
---	--

ТЕПЛІ СЛОВА

Співаймо пісні про кохання,
щоб не вмерло слово «Дунай»,

гуляймо весілля своїм дітям,
щоб не вмерло слово «коровай»,

розповідаймо казки своїм онукам,
щоб не вмерло слово «Змій», —
наповнюймо
цей холодний Всесвіт
теплими словами нашої мови,
які народжуються разом із диханням.

1. Ліричний герой вірша «Теплі слова» закликає «Співаймо пісні про кохання, / щоб не вмерло слово...»

- А** Дунай **В** Змій
Б коровай **Г** Всесвіт

2. Установіть відповідність.

Назва твору	Уривок
1 «Наша мова»	А «...гуляймо весілля своїм дітям, щоб не вмерло слово "коровай"...»
2 «Теплі слова»	Б «...тож хай знають вороги якими словами на самоті мовчимо».
3 «З дитинства: дощ»	В «Ми їли густий мед, намазаний на окраєць, і запивали вечірнім молоком». Г «...а хто прийде додому у хату, наповнену теплом, як гніздо».

3. Установіть відповідність.

Художній засіб	Уривок
1 епітет	А «...а хто прийде додому у хату, наповнену теплом, як гніздо».
2 анафора	Б «...хто набігається, хто нахитається, хто насидиться на горі...»
3 порівняння	В «...Я уплетений весь до нитки у зелене волосся дощу...» Г «Але усім тепло, усі знають — дощ перестане...»

4. Розкажіть, що ви знаєте про дитинство В. Голобородька.
5. Чому волосся дощу холодне, проте всім тепло у вірші «З дитинства: дощ»?
6. Що, на вашу думку, найдорожче ліричному героєві з переліченого в останній строфі вірша «З дитинства: дощ»?
7. Чому загальні назви *пісня* та *літопис* написано з великої букви (вірш «Наша мова»)?
8. Згадайте, що таке *контраст* як художній прийом. Які рядки обох частин вірша «Наша мова» протиставлено? З якою метою автор використав цей прийом?
9. Прокоментуйте зв'язок між словами *пісні про кохання* — *Дунай, весілля* — *коровай, казки* — *Змій* у вірші «Теплі слова».
10. Яким ви побачили ліричного героя віршів В. Голобородька? Опишіть його.

11. Уважно розгляньте репродукцію картини В. Потапова «Червень» (с. 100) Якій частині вірша вона більше відповідає — першій чи другій? Словесно домалуйте пейзаж так, щоб він більше відповідав поезії В. Голобородька.
12. Напишіть мінівір (5–7 речень), який розпочинається словами: «*Поезії Василя Голобородька незвичайні тим, що...*» Розкажіть про особливості лексики, будови вірша, фольклорні джерела, символи та лаконізм.

1. Підготуйтеся до виразного читання поезій В. Голобородька «З дитинства: дощ», «Наша мова», «Теплі слова».
2. Намалюйте ілюстрацію до вірша «З дитинства: дощ» (за бажанням).

ЛИС

Жив один лис який умів писати
і він писав у шкільному зошиті про осінь
носив під пахвою зошит
і олівець за вухом і сідав на пні
коли бачив що ще один лист упав
або бачив гніздо птахів
Коли мерзли пальці і груди
грівся над багаттями глиняних круч
Коли лягав спати зошита клав під голову
і згадував що він побачив за увесь день
а того ранку прокинувся і побачив сніг
і заховав він зошита до наступної осені.

Теорія літератури

Асоціативні образи

Художні образи часто утворюються на основі асоціацій, які виникають в уяві людини. Якщо ми читаємо в поезії про дощ, то кожний згадує дощ, яким він чи вона його бачили. У когось він буде синім, хтось його бачить прозорим, комусь він видається теплим, а вам, наприклад, холодним. Той чи той художній образ у різних людей може викликати різні асоціації.

Асоціативними називають образи, які виникають в уяві людини на основі подібності чи контрасту залежно від її життєвого досвіду, смаку, світогляду та ін.

У поезії В. Голобородька лис асоціюється з творчою людиною-письменником, який пише тоді, коли є натхнення, а коли воно зникає, то він, побачивши сніг, ховає зошит до наступної осені. Але ви можете в лисові побачити іншу особистість, скажімо, музиканта, який записує осінню мелодію в нотний зошит... Скільки людей, стільки й може виникати асоціативних образів.

Прочитайте вірш В. Голобородька «**Золота птаха**» і розкажіть, із чим або ким у вас асоціюються золоті птахи, зокрема та птаха, що забрала руки, серце, очі й спокій ліричного героя. А що то за дівча, що випурхнуло з-під крил золотої птахи?

ЗОЛОТА ПТАХА

У квітні
білим небом вишневого молока
літають золоті птахи:
золоті птахи дахів.
Вони політають-політають

і, як голуби, знову сідають на хати.
Аж якось одна золота птаха
прилетіла із білого неба до мене
і забрала мої руки, моє серце,
мої очі і мій спокій.

С. Рю. Золоті птахи. 2019 р.

І потім зникла у білому небі.
 Довго я ходив,
 довго ходив —
 аж поки знайшов ту пташу золоту.
 — Віддай, птахо золота,
 мої руки, моє серце,
 мої очі і мій спокій...
 А з-під крил птахи золотої

випурхнуло дівча:
 маленьке-маленьке —
 у чашечці вишневої квітки
 умістилося б! —
 І на її малесеньких білих
 долоньках
 лежали мої руки, моє серце,
 мої очі і мій спокій...

1. Установіть відповідність.

Художні образи	Назва твору
1 біле небо, чашечка вишневої квітки	А «З дитинства: дощ»
2 шкільний зошит, глиняні кручі	Б «Золота птаха»
3 холодний Всесвіт, теплі слова	В «Теплі слова»
4 блакитна стрічка, череда корів	Г «Наша мова»
	Д «Лис»

2. Які асоціативні образи виникають у вашій уяві, коли згадуєте вірш В. Голобородька «З дитинства: дощ»?
3. Як ви розумієте слова «біле небо вишневого молока» і «чашечка вишневої квітки»?
4. Чому, на вашу думку, В. Голобородько не використовує розділових знаків? Як без них сприймається вірш?

5. Дослідіть кольорову гаму вірша В. Голобородька «Золота птаха». Чому саме ці барви використав поет?

Намалюйте ілюстрацію до вірша В. Голобородька «Лис».

ДМИТРО ПАВЛИЧКО

(Народився 1929 р.)

Сучасний український поет, перекладач, літературний критик.

Найвідоміші поетичні збірки: «Любов і ненависть», «Моя земля», «Гранослов», «Таємниці твого обличчя», «Сонети» та ін.

Лауреат Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка (1977), Герой України.

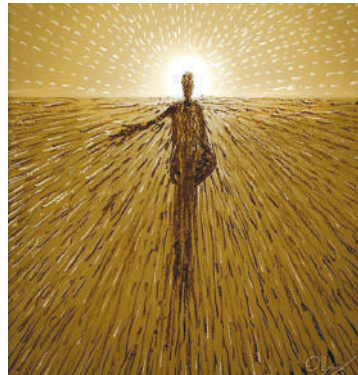

Дмитро Павличко народився 28 вересня 1929 р. в с. Стопчатіві, що на Івано-Франківщині, у багатодітній селянській родині. Початкову освіту здобув у польськомовній школі в Яблуневому, потім навчався в Коломийській гімназії. Вищу філологічну освіту здобув у Львівському університеті. Працював у журналах «Жовтень» і «Всесвіт». Перша збірка поезій «Любов і ненависть» з'явилася в 1953 р. Пізніше побачили світ такі поетичні книжки: «Моя земля» (1955), «Чорна нитка» і «Правда кличе» (1958), «Пальмова віть» (1962), «Гранослов» (1968), «Сонети подільської осені» (1973), «Спіраль» (1984), «Поеми й притчі» (1986), «Покаянні псалми» (1994) та ін. Окрім поетичної творчості, Д. Павличко захоплюється перекладом художніх творів англійської, іспанської, італійської, французької, португальської та багатьох слов'янських літератур; працює на ниві літературознавства; бере активну участь у громадсько-політичному житті держави (організатор Народного Руху України, депутат Верховної Ради України кількох скликань, посол України в Словацькій Республіці й у Республіці Польщі). Також Д. Павличко має здобутки і в українському кінематографі: він написав сценарії для фільмів «Сон» і «Захар Беркут».

Митець велику увагу приділяє сонету (сьогодні ви ознайомитеся із цим літературним жанром). Але найбільше Д. Павличко прославився як поет-пісняр. Багато його віршів, покладених на музику, стали популярними в народі, зокрема «Лелеченьки», «Два кольори», «Впали роси на покоси», «Явір і яворина», «Долиною туман тече», «Я стужився, мила, за тобою...». Дуже плідно поет працював у тандемі з композитором О. Білашем.

Я НАРОДИВСЯ НА ЗЕМЛІ...

Я народився на землі
Від батька, що орав ту землю.
Ніколи я не відокремлю
Себе від хлопської ріллі.
Із неї виріс я, немов
Пшеничний колосок зернистий.
Я тілом — дужий, духом — чистий:
В мені землі моєї кров.

О. Шупляк. Ярило-сіяч. 2017 р.

Мої зернини — то слова.
 Як відберуть їх на насіння —
 Мене чекає воскресіння,
 І сонце, і весна нова,
 І слави жнива золоті.
 Та мав би вищу нагороду,
 Як стали б хлібом для народу
 Хоч на єдиний день в житті.

Теорія літератури

Сонет

Сонет — ліричний вірш, що складається із чотирнадцяти рядків п'ятистопного або шестистопного ямба: двох чотиривіршів і двох тривіршів. У сонеті другу строфу за змістом протиставлено першій.

Сонет як жанр лірики з'явився в поезії провансальських трубадурів, але розвинувся в Італії. У XIV ст. остаточної форми йому надав Ф. Петрарка (установив кількість рядків і порядок рим). Сонет дисциплінує поетичне мовлення, є виявом високої творчої майстерності.

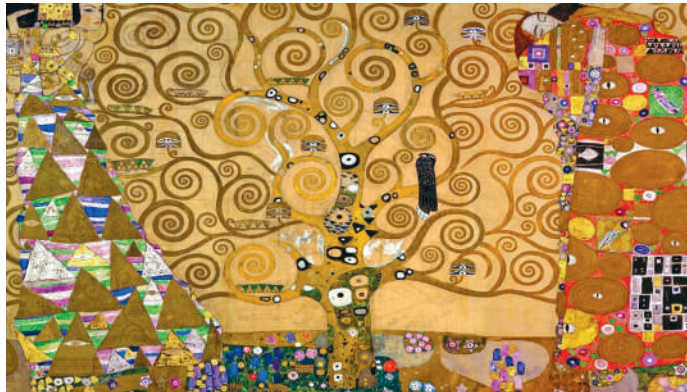
РОДИНА

Є в кожній людині рідне древо —
 Як зірка чи як мати. Доки грім,
 Захекана сокира чи пила
 Не вб'ють його, душа росте і квітне.

Залежність незбагненна і сувора
 Від неба і землі. А як знайти
 Свою зорю і дерево своє,
 Свою небесну і земну родину?

Ні, не одразу розгадаєш дух
 Спорідненого світла, таємницю
 Руки своєї в жилавім листку.

Шукаєш деревини і світила,
 Але знаходиш матір. Скрізь вона —
 І в променях, і в коренях, і в дзвонах.

Г. Клімт. Дерево життя. 1905–1909 рр.

Зауважте

На репродукції картини Г. Клімта дерево складається зі своєрідних стежок, усіяних камінням (символ життєвих труднощів). На одній із гілок сидить чорний птах. Цей колір означає небезпеку й смерть. Так символічно художник передав вічне протистояння всього органічного, природного, живого темному, похмурому в душі кожної людини.

ПОГЛЯД У КРИНИЦЮ

Я розумію світло. Це — душа.
Любові й космосу глибини. Жертва.
Блиск розуму. Благословіння миру.
Палання рук. Веселощі трави.

А що таке темноти? Я не знаю.
Можливо, це — самотності печаль.
Дух каменя. Жало злости. Липкі
Пов'язки мумій. Заздрість ненаситна.

Але без темряви свою снагу
Не може сяйво людям об'явити;
Потрібна ніч знесиленим очам.

Тьма смерті очищає джерело
Людського зору, як пісок підземний —
Ті води, що прозріють у криниці.

О. Шупляк. Святилище. 2017 р.

1. Прочитайте уривок із твору.
*Є в кожній людині рідне древо —
 Як зірка чи як мати. Доки грім,
 Захекана сокира чи пила
 Не вб'ють його, душа росте і квітне.*
 У цих рядках НЕМАЄ
А порівняння
Б метафори
В гіперболи
Г епітета
2. НЕ є ознакою сонету
А наявність приспіву
Б чотирнадцятирядковий вірш
В два чотиривірші та два тривірші
Г другу строфу протиставлено першій

3. Установіть відповідність.

Назва твору	Художні образи
1 «Родина»	А липкі пов'язки мумій, тьма смерті
2 «Погляд у криницю»	Б хлопська рілля, жнива золоті
3 «Я народився на землі...»	В хвилі Дніпра, просторів солодкий чар
	Г рідне древо, жилавий листок

4. Визначте провідний мотив вірша Д. Павличка «Я народився на землі...». Як ви розумієте вислів «*хлопська рілля*»?
5. Побудуйте схему до поданих рядків. Визначте віршовий розмір.
 Із неї виріс я, немов
 Пшеничний колосок зернистий.
 Я тілом — дужий, духом — чистий:
 В мені землі моєї кров.
6. Що символізує *криниця*? Прокоментуйте назву сонету Д. Павличка «Погляд у криницю».
7. Чому для ліричного героя сонету Д. Павличка «Погляд у криницю» важлива «*темрява*», «*ніч*», «*тьма смерті*»?
8. До якого виду лірики належать вірші «Родина» і «Погляд у криницю»?
9. Як ви розумієте слова з поезії «Родина», що мати скрізь: «*І в променях, і в коренях, і в дзвонах*»? Розкрийте символіку кожного процитованого слова.
10. Знайдіть ознаки сонету як літературного жанру в поезії Д. Павличка «Родина».

11. Заповніть літературний паспорт поезії Д. Павличка «Погляд у криницю».
12. Розгляньте картину Г. Клімта «Дерево життя» (с. 106). Чи можна цю роботу вважати вдалою ілюстрацією до сонету «Родина»? Обґрунтуйте свою відповідь. За потреби скористайтеся матеріалом рубрики «Зауважте» (с. 107).

Вивчіть напам'ять вірш Д. Павличка «Я народився на землі...».

ОЛЕНА МАТУШЕК (Народилася 1953 р.)

Сучасна українська поетеса.
Найвідоміші поетичні збірки: «Акварель міста», «Телефон довіри», «Розімкнуте коло».

Олена Матушек народилася 26 квітня 1953 р. в м. Запоріжжі. Після закінчення середньої школи якийсь час працювала на заводі «Азовсталь», але серце прагло творчості, тож майбутня поетеса вирушає до Києва. 1976 р. вона закінчила факультет журналістики Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка. Працювала в редакціях газет «Вечірній Київ», «Київський вісник», журналів «Краса і мода», «Ранок».

У збірці «Телефон довіри» мисткиня поетично осмислює неперехідність людського буття, його духовних і моральних цінностей. Лірична героїня її поезій — наша сучасниця, яка сприймає світ небайдужим серцем, завжди стає на захист правди, любові та добра. У вірші «**Порятуйте красу**» простими словами сказано про високе — чисту природу, чесність, привітне, добре слово, безкорисливу любов, душевну чистоту. Усе це лірична героїня називає красою. І якщо ми рятуватимемо цю красу, то вона порятує нас.

ПОРЯТУЙТЕ КРАСУ

Порятуйте красу —
У зерні, у стеблі, у росині,
Порятуйте красу —
У бджолині і в слов'ї,
Бо з усіх дефіцитів
Найбільше потрібні людині
Нелинялі, нетлінні
Скарби безкоштовні її.

Порятуйте красу —
У привітному, доброму слові,
Порятуйте красу —
У відправленім вчасно листі,
Ви її порятуйте

В своїй безкорисній любові,
Ви її порятуйте
В душевній своїй чистоті.

Ви її поверніть у притихлу,
Натомлену днину,
Доки німб сонцесайний
У ночі потворній не згас,
Ви її захистіть,
Як довірливу ніжну дитину...

Порятуйте красу —
І вона
порятує
вас!

До речі...

Мурал, присвячений проблемі збереження середовища проживання людини, прикрашає фасад будівлі Державної санітарно-епідеміологічної служби України (с. 110). Його створив відомий британський художник Ф. Магі, який живе в Австралії.

1. Вірш О. Матушек «Порятуйте красу» належить до лірики
- А інтимної
 - Б пейзажної
 - В філософської
 - Г громадянської

2. У вірші О. Матушек «Порятуйте красу» НЕМАЄ
- А епітета
 - Б повтору
 - В гіперболи
 - Г порівняння

3. Провідний мотив вірша О. Матушек «Порятуйте красу» —
- А захоплення красою природи
 - Б оспівування почуття кохання
 - В порятунок краси як високої цінності
 - Г роль безкорисливої любові в житті людини

4. Як краса, на вашу думку, може врятувати нас?
5. Як ви розумієте слова «Доки німб сонцесяйний / У ночі потворній не згас...»?
6. Побудуйте схему до перших чотирьох рядків вірша «Порятуйте красу». Визначте віршовий розмір.

7. Яким рядкам вірша «Порятуйте красу» найбільше відповідає мурал Ф. Магі? Яку б ви дібрали ілюстрацію до цієї поезії?

Підготуйтеся до виразного читання вірша О. Матушек «Порятуйте красу».

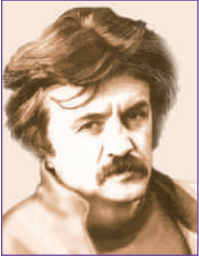

ІЗ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ (наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.)

ВАСИЛЬ ГЕРАСИМ'ЮК (Народився 1956 р.)

Василь Герасим'юк народився 18 серпня 1956 р. в м. Караганді (Казахстан), куди були вислані його батько і мати. Потім родина повернулася на батьківщину, у рідне с. Прокураву, що на Гуцульщині.

Закінчив філологічний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Працював редактором у провідних видавництвах, нині автор і ведучий радіо- та телепередач.

В. Герасим'юк — автор поетичних збірок *«Смереки»*, *«Потоки»*, *«Космацький узір»*, *«Кров і легіт»*. У його поезіях живе екзотика Карпат, його герої — національно свідомі особистості, які люблять і бережуть традиції та звичаї свого краю.

Лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (2003).

ТАНЕЦЬ ІЗ ГЛИБИНИ ВІКІВ

Одна з найкolorитніших поезій В. Герасим'юка — вірш *«Чоловічий танець»*. Він написаний у формі звертання до юнака, який повинен стати дорослим, відчутти на собі вагу чоловічих обов'язків і відповідальності, силу побратимства й міцної чоловічої дружби.

Із самого початку ми стаємо ніби учасниками аркана — гуцульського чоловічого танку, відчуваємо його енергетику, наче відбувається ритуал посвячення.

Під час першого прочитання вірша не відразу впадає в око біблійний мотив страждання Ісуса Христа як свідомий вибір спасіння ближніх, що вгадується в описі трагічної української історії, позначеної постійною необхідністю українського чоловіцтва виборювати державну незалежність.

Міфологічний образ кола символізує у вірші вічність людського страждання, його циклічну повторюваність.

Карпати. Фото

До речі...

Аркан — старовинний український чоловічий танець. Його танцюють зімкнутим колом або півколом із топірцями в руках. Цей танець поширений у Карпатах. У давнину він був головним елементом обряду посвячення гуцульського двадцятирічного хлопця в легені. Після участі в цьому танці чоловік (легінь) мав право виконувати танці, носити бартку (топірець), знищувати ворогів і підперізуватися широким паском, тобто ставав потенційним опришком¹. Перекази свідчать, що вперше аркан виконали легені, які спустилися з гір.

Чоловічий танець

Ти мусиш танцювати аркан.
Хоч раз.
Хоч раз ти повинен відчути,
як тяжко рветься на цій землі
древнє чоловіче коло,
як тяжко зчеплені чоловічі руки,
як тяжко почати і зупинити
цей танець.
Хоч раз
ти стань у це найтісніше коло,
обхопивши руками плечі двох
побратимів,
мертво стиснувши долоні інших,
і тоді в заповітному колі

ти протанцюєш під безоднею неба
із криком по-звіриному протяжним.
Щоб не випасти із цього грішного
світу,
хоч раз
змішай із ближніми
піт і кров.
Сину людський,
ти стаєш у чоловіче коло,
ти готовий до цього древнього танцю
тільки тепер.
З хрестом за плечима.
З двома розбійниками.
Тільки раз.

В. Кушнір. Аркан. 1960-ті роки

1. Що ви знаєте про аркан як танець? Що він символізує?
2. До кого звертається ліричний герой вірша «Чоловічий танець»? Що він говорить адресатові?
3. Як ви розумієте слова про готовність до давнього танцю *із хрестом за плечима і з двома розбійниками*?

¹ *Опришок* — народний месник, учасник народно-визвольної боротьби в Галичині, на Закарпатті та Буковині проти феодално-кріпосницького гніту в другій половині XVI — першій половині XIX ст.

4. Згадайте, що таке *вільний вірш*. Доведіть, що поезія «Чоловічий танець» написана вільним віршем.
5. Який провідний мотив вірша В. Герасим'юка «Чоловічий танець»?
6. Чи можна вірш «Чоловічий танець» назвати *екзотичним*? Якщо так, то чому?
7. Навчіться виразно читати вірш «Чоловічий танець».

Знайдіть у вірші В. Герасим'юка «Чоловічий танець» епітети й выпишіть їх у зошит.

ІВАН МАЛКОВИЧ

(Народився 1961 р.)

Іван Малкович народився 10 травня 1961 р. в м. Нижній Березів Івано-Франківської області. Закінчив скрипковий клас Івано-Франківського музичного училища та філологічний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

На Всеукраїнському семінарі молодих авторів дев'ятнадцятирічного І. Малковича було визнано найкращим поетом.

Вихід його першої книжки гаряче вітала Л. Костенко.

Митець заснував видавництво дитячої літератури «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», яке нині асоціюється з красивими та цікавими книжками для тих, кому «від 2 до 102» (такий віковий читацький діапазон визначає видавець для своїх видань).

Нині І. Малкович мешкає в Києві зі своєю родиною — дружиною і двома синами. Пише поезії та казки.

Лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (2017).

ЯНГОЛ – НАШ ОБЕРІГ

Згідно із християнським ученням, кожен людину протягом життя супроводжує янгол-охоронець. При цьому людина має право вибирати, як їй будувати своє життя: хтось іде легкими шляхами, а хтось торує важкі дороги. Ліричний герой балади І. Малковича «*Із янголом на плечі*», напевно, вибрав собі непростий шлях пошуків, коли доводиться долати різні перешкоди. Янгол ліричного героя ледь живий. А чи стане йому снаги пройти життя до кінця та донести свого охоронця на плечі, не розгубивши тією дорогою чеснот? І ми віримо в перемогу добрих сил, приймаючи побажання з іншого вірша поета — «*З нічних молитов*»: «*Хай кожен в цьому світі спасеться...*»

Отже, *провідний мотив* балади «Із янголом на плечі» — вічний двобій чистого добра із жорстокою сірістю буденності.

Хоч автор назвав свій твір *старосвітською баладою*, проте проблеми, порушені в ній, актуальні й у наші дні.

До речі...

Ангел, янгол — символ світла, доброго, духовного, піднесеного; символ вісника долі, божої волі. За давніми уявленнями, кожна людина від народження отримує від Бога свого ангела-хранителя (М. Дмитренко, «Словник символів»).

ІЗ ЯНГОЛОМ НА ПЛЕЧІ

Старосвітська балада

Краєм світу, уночі,
при Господній при свічі
хтось бреде собі самотньо
із янголом на плечі.

Йде в ніде, в невороття,
йде лелійно, як дитя,
і жене його у спину
сірий маятник життя, —
щоб не вештав уночі
при Господній при свічі,

щоб по світі не тинявся
із янголом на плечі.

Віє вітер вировий,
виє Ірод моровий,
маятник все дужче бухка,
стогне янгол ледь живий...
А він йде і йде, хоча
вже й не дихає свіча,
лиш уста дрижать гарячі:
янголе, не впадь з плеча.

З НІЧНИХ МОЛИТОВ

Господи, літа стебельце
всели до самотніх душ,
дай кожному звити кубельце,
і не поруш.

Хай кожен в цім світі спасеться,
хай світить з-за темних круч
довкола кожного серця
віри твоєї обруч.

1. Балада «Із янголом на плечі» — приклад лірики

А інтимної
Б пейзажної

В філософської
Г громадянської

2. Вірш «З нічних молитов» написаний у формі

А пісні
Б казки

В молитви
Г колискової

3. Прочитайте рядки.

*Віє вітер вировий,
виє Ірод моровий... .*

В уривку наявні

А омоніми
Б антоніми

В пароніми
Г синоніми

4. Що символізує янгол? Яким ви побачили його в баладі І. Малковича «Із янголом на плечі»?

5. Що символізує свіча в цьому творі?

6. Яким стає звуковий малюнок через повторення звуків [в] і [р] у реченні «**Віє вітер вировий, виє Ірод моровий...**»?

7. Який провідний мотив балади «Із янголом на плечі»?

8. Що символізують образи стебельця та кубельця у вірші «З нічних молитов»?

9. Як ви розумієте вислів: «Вірш “З нічних молитов” за своїм ідейним спрямуванням християнський»?

10. Чого навчають прочитані вірші І. Малковича?

11. Охарактеризуйте слухові й зорові образи балади «Із янголом на плечі». Яким за настроєм має бути музичний супровід до цього твору?
12. Знайдіть в інтернеті та прослухайте пісню «Із янголом на плечі» у виконанні М. Бурмаки. Висловіть кількома реченнями свої враження від музичної версії вірша.

Навчіться виразно читати твори І. Малковича.

АНАТОЛІЙ МОЙСІЄНКО

(Народився 1948 р.)

Анатолій Мойсієнко народився 9 липня 1948 р. в с. Бурівці на Чернігівщині. Закінчив філологічний факультет Ніжинського державного педагогічного інституту імені Миколи Гоголя. Нині професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Досліджує мову, пише чудові поетичні твори.

Особливості творчості А. Мойсієнка якнайкраще характеризує літературознавець М. Жулинський: «Поезія митця відкриває унікальні можливості пізнання естетичної, зображувальної, змістової, звукової цілісності художнього твору». І ці якості поета ви зможете виявити на прикладі одного вірша — *«Жовтень жовті жолуді...»*.

* * *

Жовтень жовті жолуді
 На базар несе,
 Пише осінь охрою¹
 Золоте есе².
 Листопадом, бабиним літом
 Набиває вітер
 Золотий кисет³,
 Злотом люльку креше⁴,
 Золоті пожежі
 Попасом пасе.
 Сонце — обережне —
 Золотими клешнями —
 В золоту Родош
 Золотим пожежником
 Походжає дощ.

Р. Айрапетян. Золото осені. 2012 р.

¹ *Охра* — фарба червоно-брунатного або жовтого кольору.

² *Есе* — нарис — короткий твір, який вирізняється вишуканістю форми.

³ *Кисет* — гаманець у формі торбинки, що з'ятується шнурком.

⁴ *Кресати* — добувати іскри, вогонь кресалом.

1. Розкрийте лексичне значення слів *охра, есе, кисет* і *кресати*.
2. У якому кольорі ви «побачили» вірш А. Мойсієнка «Жовтень жовті жолуді...»? Чи буває насправді такою осінь? Чи, може, це художнє перебільшення?
3. Скільки разів повторюється прикметник *золотий*? Як називається цей художній засіб? Якого ефекту автор досяг за його допомогою?

4. Які рядки за своїм звучанням нагадують шелест осіннього листя? За допомогою яких звуків досягнуто такого ефекту?
5. Знайдіть і прочитайте приклади персоніфікації.
6. Що дає підстави назвати вірш «Жовтень жовті жолуді...» музикальним і кольоровим?
7. Чи вдало, на вашу думку, дібрано ілюстрацію до вірша «Жовтень жовті жолуді...» (Р. Айрапетян «Золото осені», с. 115). Якщо не точно, то «домалюйте» цю ілюстрацію своїми словами.

Вивчіть напам'ять вірш А. Мойсієнка «Жовтень жовті жолуді...».

ІГОР ПАВЛЮК

(Народився 1967 р.)

Ігор Павлюк народився 1 січня 1967 р. в с. Ужові на Волині. Ігоря виховували дід і баба, бо мама померла після його народження. Школу закінчив із золотою медаллю, а потім — і факультет журналістики Львівського державного університету імені Івана Франка.

Нині І. Павлюк живе в Києві, працює провідним науковим співробітником Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України. Окремі його вірші вже стали піснями, а за деякими поетичними творами навіть створено театральні постановки.

Яскраві художні образи — прикметна ознака його віршів. У поезії «*Дівчинка*» цих образів кілька, хоча у творі всього вісім рядків...

ДІВЧИНКА

Плаче дівчинка боса
На бабусин поріг.
Розчарована осінь
Клигає¹ по дворі.

На душі прохолода.
Навіть півень затих...
— А кого тобі шкода?
Каже дівчинка: — Всіх...

¹ *Клигати* — важко, повільно йти.

- ?
1. Що, на вашу думку, означає «бути відмінником по життю»? Чи можна так назвати І. Павлюка? Чому?
 2. Які художні образи є у вірші І. Павлюка «Дівчинка»?
 3. Знайдіть і выпишіть приклади епітета й персоніфікації.
- 🎵
4. Чому осінь у вірші *розчарована* й не йде, а саме *клинає*?
 5. Ви знаєте, що в ліричних творах сюжету як такого немає. Чи можна сказати, що у вірші «Дівчинка» вимальовується легкий сюжет або ж є натяк на сюжет? Аргументуйте свою думку.
 6. Який провідний мотив вірша «Дівчинка»?
 7. В одному інтерв'ю І. Павлюк розповів, що на міжнародній конференції вірш «Дівчинка» демонстрував один японець. Як, на вашу думку, цей вірш можна продемонструвати?

Заповніть літературний паспорт вірша І. Павлюка «Дівчинка».

ГАЛИНА КИРПА

(Народилася 1950 р.)

Галина Кирпа народилася 1 січня 1950 р. в с. Любарці, що неподалік м. Києва. Закінчила філологічний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Багато років працювала у видавничій і журналістській галузі. Відома передусім як авторка поетичних творів для дітей, про що свідчать назви її книжок — «День народження грому», «Слон мандрує до мами». Крім того, Г. Кирпа написала кілька посібників з етики для учнів початкових класів. Між іншим, етичні й естетичні настанови звучать і в її поезіях.

До речі...

Розрізняйте слова *етика* й *естетика*. **Е́тика** — норми поведінки, сукупність моральних правил у суспільстві, а **есте́тика** — краса, художність чого-небудь.

МІЙ АНГЕЛ ТАКИЙ МАЛЕНЬКИЙ...

Мій ангел такий маленький,
ну просто крихітка —
я навіть не бачу,
чи він сидить
на моєму плечі.
Мій ангел такий легенький,
ну просто пушинка —
я навіть не чую,
як він сидить
на моєму плечі.

Н. Ноел. Білий ангел. 2000-ні роки

Мій ангел такий тихенький,
 ну просто тихіший трави —
 я навіть не знаю,
 коли він спить,
 а коли прокидається
 на моєму плечі.

КОЛИ ДО ВАС ТЕМНОЇ НОЧІ...

Коли до вас темної ночі
 прийде Лев,
 ви не кажіть йому нічого
 про зоопарк.
 Нехай він не знає,
 що на світі є зоопарки.
 Нехай хоч один Лев
 цього не знає.
 А потім цього не знатимуть
 його діти.
 А потім — його онуки.
 Потім — правнуки.
 І колись буде
 ціла Лев'яча Держава,
 де жоден Лев
 не знатиме про зоопарк.
 Коли б тільки вижив
 той Лев,
 що прийде до вас темної ночі.

1. Яким ви побачили ангела в поезії Г. Кирпи «Мій ангел такий маленький...»?
2. До якого нещодавно прочитаного вірша про янгола ця поезія за настроєм сприймається як контраст?
3. Знайдіть і назвіть слова зі зменшено-пестливими суфіксами. З якою метою їх використала Г. Кирпа?

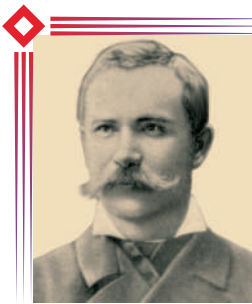

4. Яким ви уявили ліричного героя поезії «Мій ангел такий маленький...»?
5. Пригадайте, що таке *вільний вірш*. Доведіть, що обидва вірші поетеси вільні.
6. Пригадайте, що таке *етика*. Яку етичну настанову дає нам ліричний герой поезії «Коли до вас темної ночі...»?
7. У чому полягає незвичайність вірша Г. Кирпи «Коли до вас темної ночі...»?

1. Підготуйтеся до виразного читання поезій Г. Кирпи.
2. Намалюйте ілюстрацію до одного з віршів Г. Кирпи (за бажанням).

ІВАН КАРПЕНКО-КАРИЙ
(справжні ім'я та прізвище
Іван Тобілевич)
(1845–1907)

Український драматург, актор, режисер, один з основоположників українського професійного театру.

Найвідоміші твори: трагікомедії «Мартин Буруля», «Сто тисяч»; комедія «Хазяїн»; драми «Наймичка», «Безталанна»; трагедія «Сава Чалий».

Іван Карпенко-Карий народився 29 вересня 1845 р. в с. Арсенівці (тепер с. Веселівка Кіровоградської області) у сім'ї управителя поміщицького маєтку Карпа Тобілевича — вихідця зі здрібнілої дворянської родини, який викупив із кріпацтва свою майбутню дружину Євдокію Садовську. Ця родина дала Україні трьох братів, відомих під псевдонімами Іван Карпенко-Карий, Микола Садовський і Панас Саксаганський, і сестру Марію Садовську-Барілотті — усі вони стали відомими артистами «Театру корифеїв¹», про який ітиметься далі.

Іван на «відмінно» закінчив Бобринецьке повітове училище. Коли в Бобринці почав працювати драматичний² гурток, він відвідав його й настільки захопився театральним мистецтвом, що якось подолав пішки 53 кілометри до Єлисаветграда (нині м. Кропивницький), щоб подивитися «Наталку Полтавку» І. Котляревського й «Отелло» В. Шекспіра.

¹ *Корифей* (із грецьк. *вождь, ватажок*) — той, хто досягнув великих успіхів, найвизначніший діяч у галузі науки чи мистецтва.

² *Драматичний* — театральний.

1865 р. І. Карпенко-Карий разом із М. Кропивницьким організували аматорський театральний гурток у Єлисаветграді. За його участю були поставлені п'єси І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка й М. Гоголя. Найяскравіше сценічна майстерність драматурга проявилася в п'єсах «Хазяїн» і «*Сто тисяч*».

І. Карпенко-Карий помер 15 вересня 1907 р. в м. Берліні від невиліковної хвороби. Похований за його ж заповітом біля хутора Надія (нині Державний заповідник-музей І. Карпенка-Карого «Хутір Надія»).

«ТЕАТР КОРИФЕЇВ»

Історія українського професійного театру розпочалася 27 жовтня 1882 р., коли в Єлисаветграді М. Кропивницький поставив на сцені міського театру драму «Наталка Полтавка» І. Котляревського.

Розквіт театру пов'язаний з іменами І. Карпенка-Карого, М. Садовського, П. Саксаганського, М. Заньковецької, М. Кропивницького, М. Старицького й інших діячів, які були справжніми подвижниками національного мистецтва.

Згодом театр переїхав до Києва, звідси й розпочалася його нова історія.

Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка

Насправді не все було так добре, як хотілося, адже російський уряд (а українські землі в той час входили до складу Російської імперії) обмежував розвиток української літератури. Емський указ (1876) забороняв українське друковане слово; тематика вистав звужувалася до селянського побуту; під загрозою були переклади українською мовою п'єс зарубіжних драматургів. Тож основу репертуару «Театру корифеїв» становили твори І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького й М. Старицького. Слава про «Театр корифеїв» поширилася далеко за межі України.

До речі...

Державний заповідник-музей І. Карпенка-Карого «Хутір Надія» (Кіровоградська область, с. Миколаївка)

Хутір Надія був улюбленим місцем відпочинку І. Карпенка-Карого. Коли він сюди приїжджав, то знімав із себе міський одяг, брав до рук плуг і працював. Тут, на ниві, він і обідав, і ночував, уставав удосвіта й знову брався до роботи. Працю на землі вважав найефективнішими ліками від міської перевтоми.

СТО ТИСЯЧ

Комедія в 4-х діях

(Скорочено)

ДІЄВІ ЛЮДЕ

Герасим Никодимович Калитка —
багатий селянин.
Параска — жінка його.
Роман — син їх.
Савка — кум Герасима, селянин.

Бонаventura — копач.
Невідомий — єврей.
Гершко — фактор¹.
Мотря — наймичка.
Клим — робітник.

ДІЯ ПЕРША

ЯВА I

У хаті якусь хвилину немає нікого; входе Невідомий.

Невідомий. Нікого нема... Охо-хо-х! Трудно теперечки жить на світі. А через чево трудно? Через того, що багато розумних понаставало... Усі торгують, а покупателі тільки глазами купують, і торгівлі нема — один убиток. Так я сібе видумал нову комерцію: хороший будет гендель², ежелі удасться... Попробуєм!.. (...)

ЯВА VI

Герасим і Роман.

Герасим. А ви чого тут збіглися, роботи нема, чи що?

Роман. Та я розірвав рукав... Мотря зашила.

Герасим. А мати ж де?

Роман. Пішли до попа...

Герасим. Знайшла празник. Іди ж до роботи, бо там роти пороззявляють та й стоятимуть. Нехай коней розпряжуть, а зброю³ зараз однеси в комору, щоб якої реміняки не порізали на батоги.

Роман. Добре. Тут жид⁴ якийсь питає Вас і копача. (Вийшов.)

Герасим (один). Жид — то діло, а копач — морока. Ху! Слава богу, справився з ділами: совершив купчу, і земельки прибавилося. І бумага зелена, мов земля, укрита рястом!.. Ох земелько, свята земелько, божа ти дочечко! Як радісно тебе загрибати до купи, в одні руки... Приобрітав би тебе без ліку. Легко по своїй власній землі ходити. Глянеш оком навколо — усе твоє: там череда пасеться, там орють на пар, а тут зазеленіла вже пшениця і колосується жито — і все то гроші, гроші, гроші... Кусочками, шматочками купував, а вже й у мене набралось: тепер маю двісті десятин — шматочок кругленький!

¹ *Фактор* — маклер; професійний посередник в укладанні торговельних і біржових угод; посередник у розв'язанні різних побутових справ.

² *Гендель* (зневажл.) — торгівля, комерція з метою наживи; баринш.

³ *Збрўя* — предмети для запрягання або сідлання коней та інших тварин; упряж.

⁴ *Жид* (заст.) — те саме, що єврей.

Сцена з вистави за п'єсою І. Карпенка-Карого «Сто тисяч».
Київський драматичний театр «Браво»

Але що ж це за шматочок! Он у Жолудя шматочок — так-так! — однієї шпанки ходить дванадцять тисяч, чотири чи п'ять гуртів випасається скоту. Та що? Свиной одних, мабуть, з тисяча, бо то ж зимою тільки біля свиной шість чоловік день при дні працює!.. І яким побитом Жолудь достав таку силу грошей — не зрозумію... Я сам пам'ятаю, як Жолудь купував баранців, сам їх різав, торгував м'ясом у різницях, а тепер — багатир. Де ж воно набралось? Не інакше, як нечистим путем! Тут недоїдаєш, недопиваєш, день при дні працюєш, жінка з діжі рук не виймає — і тільки ж усього-на-всього двісті десятиє, а то ж, мабуть, і в десять тисяч не вбереш. Не спиться мені, не їється мені... Під боком живе панок Смоквинов, мотається і туди й сюди, заложив і перезаложив — видно, що замотався: от-от продасть або й продадуть землю... Ай, кусочок же! Двісті п'ятдесят десятиє, земля не перепахана, ставок рибний, і поруч із моєю, межа з межею. Що ж, копиталу не хватає... Маю п'ять тисяч, а ще треба не багато, не мало — п'ятнадцять тисяч! Де ти їх візьмеш? Прямо як іржа, точить мене ця думка! Де їх узять?.. Де?.. Хіба послухать жидка, піти на одчай, купити за п'ять тисяч сто тисяч фальшивих і розпускать їх помаленьку: то робітникам, то воли купувать на ярмарках... Мужик не дуже-то шурупає в грошах, йому як розмальована бумажка, то й гроші. Страшно тільки, щоб не влопатися... Обіщав жид сьогодні привезти на показ. Може, це він уже й заходив. Цікаво дуже бачити фальшиві гроші.

ЯВА VII

Савка і Герасим.

Савка. Здрастуйте, куме! Добре, що я Вас дома застав.

Герасим. А навіщо ж то я Вам так пильно потрібен?

Савка. Відгадайте! Шкода, не відгадаєте... Грошей позичте, куме! Карбованців із сотню, до Семена.

Герасим. Я ж кажу, що так!.. Виходить: недовго думавши — давай! Хіба в мене банк, чи що?

Савка. Та до кого ж ти і вдаришся? Жид злує такого проценту, що ніяк не викрутишся потім.

Герасим. Хто ж тепер, куме, не лупить? Лупи та дай.

Савка. То вже лупіть краще Ви, куме, та дайте.

Герасим. Нема! Хоч носа відкрути, то й десятки зайвої не витрусиш — усі віддав за землю.

Савка. Де ж ті гроші, куме?

Герасим. Та господь їх знає. Я сам не раз, не два над цим думав.

Савка. Чув я, що Жолудь нечисті гроші має, від самого, не при хаті згадуючи, сатани, то, може, і другі так саме достали... Тільки де ж вони з ним познайомились і як? От що цікаво! Уже ж і я не похлопаво десятичка, пішов би до нього в гості в саме пекло: надокучило отак раз у раз позичати, нехай би дав, іродів син! Чи душу йому, луципірові, треба, то нехай би брав, бо без душі, мабуть, легше, як без грошей. Я Вам, куме, признаюся, що сам ходив під Івана Купайла, як мені казано, на роздоріжжя... Повірите, звав, нехай бог простить, Гната безп'ятого! Так що ж — не вийшов, тільки налякав.

Герасим. Цікаво! Розкажіть, будь ласка...

Савка. Знаєте, за третім разом, як я гукнув: «Вийди до мене, безп'ятий, я тобі в ніжки вклонюся, до смерті слугою твоїм буду!..» А він — і тепер моторошно — зайцем мимо мене — тільки фа! аж свиснув, та — хо-хо-хо! То я тікав із того місця, мало дух із мене не виперло... Прости, господи! Дві неділі слабів: бувало, тільки що шерхне, так увесь і затремтю, і волосся на голові підніметься. На превелику силу одшептала Гавриліха.

Герасим. Не надіявся, куме, щоб Ви такі сміливі були...

Савка. Ну, а що ж його робить, коли грошей треба день у день! От і тепер: післязавтрього строк платить Жолудю за землю, держу там у нього шматочок, а тут не вистачає. Договір же такий: як грошей у строк не віддам — хліб зостанеться за Жолудьом без суда. Та що там балакати! От, ей, правду Вам кажу, куме: якби знав, що за цим разом дасть, знову пішов би кликати — так грошей треба.

Герасим. Сміливі, сміливі Ви, куме... З Вами й не такі діла можна робить.

Савка. Ха! Чого там бояться? Страшно тільки без грошей, а з грішми, сказано ж, і чорт не брат.

Герасим (*набік*). Треба це на ус закрутить.

Савка. Куме! Та, може ж, таки найшлася б у Вас там яка сотняга? Позичте! Батьком буду величати.

Герасим. Що його робить? Хіба от що: я, знаєте, сам позичив оце в Хаскеля для домашнього обіходу; тільки платю п'ять процентів у місяць. Коли дасте п'ять процентів, то я поділюся з Вами, так уже, для кума.

Савка. П'ять?.. Та що маєш робить... І за це велике спасибі, давайте.

Герасим. Принесіть же мені запродажню запис на воли.

Савка. Як? Хіба ж я Вам воли продав?

Герасим. Вийде так, ніби продали... Ніби! Розумієте? А я ті самі воли віддам Вам до Семена, а на Семена Ви віддасте мені сто карбованців і запродажню я розірву, а як не віддасте, то я візьму воли... Так коротча справа.

Савка. Це добра справа!.. То й воли до Вас вести, чи як?

Герасим. Ні. Ви підіть у волость, то писар знає і напише таку запродажню як слід, а Ви запродажню принесете мені, то я Вам дам гроші.

Савка. Та візьміть, куме, векселя¹. Навіщо Вам ця плутанина?
 Герасим. Ні, куме, я переконався, що запродажня надьожніше векселя...
 Савка. Так... Ну, добре. То вже ж, мабуть, завтра принесу. А Ви дома будете завтра?

Герасим. Дома.

Савка. Так... Прощайте. (*Набік.*) Е, куме, мабуть, і в тебе нечисті гроші, і в тебе душа вже не своя. (*Зітхає, виходить.*)

Герасим (*сам*). Одважний чоловік! До чорта ходив, і на все піде за гроші, а я візьму з нього вексель. Найшов дурня! Продай воли — бери гроші... не віддаси грошей — давай воли, бо то ж мої, я вже їх купив, я вже не буду править грошей, а воли давай. Так надьожніше.

ЯВА VIII

Герасим і Невідомий.

Невідомий. Здрастуйте Вам!

Герасим. Здрастуй. (*Набік.*) Той самий жид... аж мороз поза шкірою пішов. Ну що?

Невідомий (*озирається*). А нічого...

Герасим. Приніс?

Невідомий. Є.

Герасим (*зітхнув*). Показуй.

Невідомий (*оглядається кругом, заглядає у вікно, потім виймає гроші, усе нові, несе до столу, розкладає на столі*). Теперечки пізнавайте, поштенний, де тут фальшиві, а де настоящі.

Герасим (*довго розглядає, придивляється на світ*). От так штука! От так штука! Не вгадаю! (*Розглядає*.) Не вгадаю!

Невідомий (*знову зазирає у вікно*). І ніхто не вгадає. Я присягну на Біблію, що всякий прийме! Ето робота первий сорт. Ми не робимо такой дрянї, як другі... Їх роблять в англичан, й англичанин їх возить, а я в нього агентом.

Герасим. Ну й зроблені, ну й зроблені — прямо настоящі, і не кажи... Як дві каплі води, усі однакові... руб — руб, три — три — однаковісінькі! Покажи ж, будь ласка, котра фальшива.

Невідомий. Оце одна — руб, а це друга — три.

Герасим. Оці-о? Оці? Та ти давай мені таких грошей хоч лантух — прийму. Як же ти їх розбираєш?

Невідомий. Ми?.. Ето секрет. Нащо Вам усе знать? Товар нравиться — візьміть, не нравиться — не беріть. Ми не нуждаємося в покупателях; ми їх розпустили й розпускаємо, може, мільон, і всі благодарять... Ви знаєте, теперечки етих денег скрізь доволі, може, і у Вас у кишені єсть такі самі.

¹ *Вексель* — борговий документ установленого державою зразка про обов'язкову сплату боржником певної суми грошей у вказаний строк.

Герасим. Ну так! Звідкіля вони в мене візьмуться? Хіба дав хто, справді? Ану, глянь. *(Показує свої гроші.)*

Невідомий *(розгляда)*. Как нема, коли є!.. От одна трьохрубльовая, от друга... Хе-хе-хе! Это усе нашей фабрики.

Герасим. Свят, свят, свят! Та ти брешеш?

Невідомий. Побей меня бог!

Герасим. Диво! От так штука! Оце, кажеш, фальшиві? Це я взяв від Жолудьова прикажчика. Виходить, їх і в Жолудя доволі є... Он як люди багатіють. Я їх помітю: надірву краї... От тільки одно мені дивно: чом же ти сам не торгуєш на ці гроші, а тільки другим наділяєш?

Невідомий. Ви все любопитнічаєте. Ну, а отчего Ви не продайте фальшивих денег? Відіте, у всякого своя комерція. (...)

Герасим. І то правда. *(Розгляда гроші.)* Не надивуюся! Настоящі, натуральні! Помітю й ці. *(Надрива краї.)*

Невідомий. У нас порядок; фірма почтенная, товар із Лондона прямо ідьот у кожаних мішках; ежелі возььмете, то скажіть, сколько Вам нужно, — я буду телеграму пускати у Адессу, й англичанин сам вивезет їх на нашу станцію.

Герасим. Розпалилася до них моя душа... Сто тисяч візьму!

Невідомий. Нехай Вам бог помагає! А коли вивезти?

Герасим. Сьогодні в нас субота... У понеділок можна?

Невідомий. Можна, зачем не можна — усе можна!

Герасим. А ці дві бумажки ти дай мені — може, я пробу зроблю: куплю на них що-небудь.

Невідомий. Навіщо, коли у Вас свої є... А между прочім, візьміть. Так у понедельнік увечері Ви будете на вокзалі в тому місці, де для мужчін і для дам. Розумієте?

Герасим. Розумію.

Невідомий. Прощайте. *(Іде.)* Дай Вам бог із моєї легкої руки зробіться мільонером!

Герасим. Спасибі!..

Сцена з вистави за п'єсою І. Карпенка-Карого «Сто тисяч».
Київський драматичний театр «Браво»

Невідомий виходить.

Тепер коли б розмінять фальшиві гроші в казначействі... Самому страшно, щоб не влопаться... Хіба кума взять у компаньйони? Що ж, коли він чорта не боявся, то не побоїться казначея, щоб розмінять гроші. Кращого компаньйона, як кум, не знайти!

Входе копач.

ЯВА ІХ

Герасим і копач.

Герасим. От чортяка принесла цього бродягу! Пів обіда сам злопає і на перешкоді ділові стане... Треба його як-небудь вирядить.

Копач. Здоровенькі були! Як поживаєте, що поробляєте, кого виглядаєте? Хе-хе!

Герасим. Хоч голий, так веселий! Здрастуйте!

Копач. Поздравляю з придобуттям земельки, дай бог ще стільки прикупить... Безподобная у вас вода, зараз пив; і містечко в леваді біля верби гарне. Отам би каші наварить із таранькою та попоїсти по-чумацьки... Хе-хе-хе!

Герасим. Мабуть, голодний, бо змаху про кашу забалакав. (...)

Копач. (...) Так, так, Никодимовичу! Скупуйте помаленьку, скупуйте! Єй-богу! Чого Ви? Думаєте — шуткою? Які тут шутки? Хазяйственный мужик — велике діло! Ворухіться, ворухіться! Крутіть головою: купили в Борща, купуйте в Смоквинова, а там у Щербини... Пани горять, а мужички з пожару таскають... Це не пустяк! Ви як помагаєте? Вони привикли омари там, шампанське — от грошики й ухнули, а там і іменія ахнули! А Ви — галушечки, картопельку, кулешик, чехоньку, та й то не щодня, а воно жирок і наростає... Гляньте навколо: Жолудь — десять тисяч десятин, Чобіт — п'ять тисяч десятин, Пузир — три тисячі; а тут і Ви помаленьку та помаленьку прикупуйте та прикупуйте.

Герасим. Що там я купив, і балакать не варт.

Копач. Одрозу ж не можна! Ви візьміть примір із свині: от вона ходить на подвір'ї — худа, обдрипана, а закинули Ви її в саж, стали харчі кращі давати, то вона помалу й отягнеться, а там і сало наростає — так і Ви... Опит — велике діло!

Герасим. Спасибі! То це Ви мене із свинею рівняєте?

Копач. Не в тім річ! Ви не обіжайтеся — це примір. Ви не взирайте! Помалу, помалу й у Вас сала набереться доволі, тоді порівняєтеся із Чоботом, а може, із Жолудьом... На все свій час, своє врем'я. Не можна ж зразу, у тім і примір. Практика, опитність — велике дело. Вас уже не обманеш, Ви всякого обманете, а це велике дело, коли не тебе за чуба держать, а ти других за чуба держиш. (...)

Герасим. Ох Бонавентуро Бовтуровичу, усе то добре, що Ви кажете, тільки речі Ваші — не гроші, за них земельки не купиш, а тут грошей, грошей, грошей треба. Ось під боком лежить земелька, а я слину ковтаю. Та яка земля? Неперепахана, ставок рибний, і з моєю — межа з межею!

Копач. Потрошку, потрошку — пам'ятайте мій приємер. От Ви б самі ставочок тут унизу викопали, рибу завели: лини, карасі... Нема краще, як м'ясо свинина, а риба линина. Хе-хе-хе!

Герасим. Викопаєм. Може, Ви вже грошей знайшли, то позичили б на хазайство?

Копач. І це діло таке, що одразу не можна, — ще не наскочив! (...)

Герасим. Ет! Ви тільки хвалитеся... Тридцять літ шукаєте грошей, а нічогоісенько не знайшли. (...) Що ж би Ви зробили, якби гроші викопали?

Копач. Зараз би поїхав у Париж.

Герасим. Чого? Щуп оцей показувать? Та Ви ж і балакать по-їхньому не вмієте.

Копач. О, я їм скажу... Та все одно Ви не зрозумієте!

Герасим. Е, бачите, Ви не вмієте, та вже й круть-верть.

Копач. Не вмію? Вів ля Буланже, вів ля Ельзас, аб-а Ельман! Оле куго ля фуршет!.. Оле кашон, ля помдетер, вів ля патрі!.. А що?

Герасим. Та хто його знає що! Чую тільки, що не по-нашому лопочете.

Копач. У тім сила! Ви собі думаєте, що це дурак який ходить?

Герасим. Та хто його знає.

Копач. Отож-бо і є! А я мовчу та таки свого доб'юсь... а тоді й будете руками об поли бить... Хе-хе-хе! Наука, Никодимовичу, наука! Можна пожаліть, що Ви сина не вчили, а я б коло нього був позанявся, і він би знав французького язика не хуже мене, для того є самоучитель Марго й другі книги. (...)

Герасим Калитка цікавиться, чи не знає копач багаті дівчини для його сина Романа. Той радить сходити на оглядини до Пузиря, у нього саме «дві дочки на возрасті».

Завіса.

1. Справжнє прізвище І. Карпенка-Карого

- А Кропивницький
- Б Саксаганський
- В Садовський
- Г Тобілевич

2. Установіть відповідність.

Дійова особа	Соціальний (родинний) статус
1 Роман	А кум Герасима, селянин
2 Савка	Б багатий селянин
3 Гершко	В син Герасима
4 Бонаventura	Г фактор
	Д копач

3. Установіть відповідність.

Репліка	Дійова особа
1 «— Глянеш оком навколо — усе твоє: там череда пасеться, там орють на пар... і колосується жито — і все то гроші, гроші, гроші...»	А Герасим Калитка Б Бонаventura В Невідомий Г Роман Д Савка
2 «— От і тепер: післязавтрього строк платить Жолудю за землю, держу там у нього шматочок, а тут не вистачає».	
3 «— Прощайте... Дай Вам бог із моєї легкої руки зробиться мільонером!»	
4 «— Нема краще, як м'ясо свинина, а риба линина. Хе-хе-хе!»	

- ?** 4. Який факт із дитинства І. Карпенка-Карого свідчить про його великий потяг до театру?
5. Що ви знаєте про «Театр корифеїв» та його засновників?
6. Де відбуваються події дії першої твору?
7. Прочитайте монолог Герасима Калитки (*ява VI*) і дайте йому характеристику.
8. Чи рівними, на вашу думку, є куми Герасим і Савка? Із чого це видно?
9. Чи є в дії першій твору хоча б один позитивний герой? Якщо так, то хто це?
10. Чому Герасим Калитка пішов на сумнівну й ризиковану справу — купівлю фальшивих грошей?

11. Прочитайте за ролями діалог Герасима Калитки й копача (*ява IX*).
12. Проведіть мовне дослідження. Випишіть у зошит по одній репліці Герасима Калитки, Невідомого, копача й Савки, у якій слова героя промовисто свідчать про рівень його освіти й культури.

1. Прочитайте дію другу трагікомедії І. Карпенка-Карого «Сто тисяч». Випишіть не зрозумілі вам слова в зошит.
2. Підготуйте мультимедійну презентацію на тему «Театри нашого обласного центру» (*за бажанням*).

Теорія літератури

Драматичний твір

Ви вже читали драматичний твір у 5 класі — це була казка в чотирьох картинах Олександра Олеся «Микита Кожум'яка». Пропонуємо вам згадати особливості драматичних творів і поглибити знання про них.

Художні твори поділяють на три літературні роди: *лірику*, *епос* і *драму*. Коли ведуть розмову про драму, то в уяві виникає аналогія з театром. Чому? Тому що драматичні твори пишуть для постановки на театральній сцені. Розгляньте таблицю.

Літературний рід	Драма		
Літературний жанр	комедія	трагедія	власне драма

Як бачите, термін «драма» можна вживати в ширшому значенні як літературний рід й у вузькому значенні як літературний жанр.

Драматичний твір — це літературний твір, побудований на основі дії персонажів та їхніх висловлювань у діалогах, монологів і полілогах. Поведінка героїв часто зазначена в ремарках, наприклад: «виходить», «довго розгляда, озирається на світ», «показує свої гроші».

Ремарка (із фр. *спостерігати, відмічати*) — авторські пояснення в драматичному творі щодо умов і часу дії, зовнішнього вигляду, жестів, міміки дійових осіб. Саме в ремарках міститься авторська характеристика й оцінка подій і героїв.

Героїв (персонажів) драматичних творів називають **дійовими особами**. Перелік дійових осіб автор зазвичай ставить на початку твору, зазначаючи їхній родинний чи соціальний статус: *Параска* — жінка його; *Бонавентура* — копач...

Сюжет драматичного твору має такі самі елементи, як і епічний: експозиція, зав'язка, розвиток подій, кульмінація, розв'язка. Окрім вчинків персонажів, у драматичному творі важлива внутрішня дія — зіткнення поглядів, ідей і життєвих позицій, виражених через діалоги. Саме на гострому конфлікті вибудовується драматичний твір.

Конфлікт (з латин. *зіткнення, боротьба*) — зіткнення, боротьба протилежних поглядів; серйозне непорозуміння, суперечка.

Мова дійових осіб є основним зображальним засобом драматичного твору, адже в їхніх репліках виявляються риси характеру й душевний стан.

Які ж композиційні особливості драматичних творів? Такі твори складаються з кількох великих частин — *дій* (або *актів*). Дія, у свою чергу, поділяється на *яви* (або *сцени, картини*) — частини драматичного твору, пов'язані з появою на сцені або виходом із неї дійових осіб.

З таблиці видно, що драматичні твори бувають трьох основних жанрів: комедія, трагедія та власне драма.

Комедія (з грецьк. *пісня, весела процесія*) — драматичний твір, у якому засобами гумору й сатири відображено смішне, висміяно негативні явища й риси людського характеру.

Трагедія — драматичний твір, що ґрунтується на гострому, непримиренному конфлікті особистості, яка прагне максимально реалізувати свій творчий потенціал, з неможливістю його втілення в життя. Часто, потрапивши в безвихідь, герой трагедії гине.

Трагікомедія — різновид комедії; драматичний твір, у якому поєднані ознаки комедії та трагедії; під час комедійного конфлікту відбуваються трагічні події.

Літературознавці визначають жанр п'єси І. Карпенка-Карого «Сто тисяч» як *сатиричну трагікомедію характерів*, бо в ній висміяно жадобу до збагачення, яка є визначальною рисою вдачі Герасима Калитки.

Хоча драматичні твори й призначені здебільшого для постановки на сцені, проте їх використовують і для читання.

ДІЯ ДРУГА

ЯВА II

Герасим (*за коном*¹). Уставайте ж, уставайте! Не мніться. Чепіга² зайшла, пора скотину порать.

Копач. Еге! Герасим уже по хазяйству гасає — невсипущий.

¹ *Кін, на коні* — спеціальний майданчик, на якому показують вистави; сцена.

² *Чепіга* — рукоятка в плузі; тут: місяць.

Входе Герасим.

Герасим. О, і Ви вже встали? Чого так рано? Полежали б ще.

Копач. Не спитьсья. Почув, що Ви встали, і я піднявся. А знаєте, що я придумав?

Герасим. А що?

Копач. Ви б зробили калакольчик у ту хату... Тут віршовка над ліжком. От прокинулися, пора вставать — зараз: дзінь, дзінь, дзінь; сам ще лежиш, а там встають.

Герасим. Та це чортзна-що! Я буду лежать, то всі будуть лежать. (*Загляда у двері.*) Чи не послули знову, щось тихо в тій хаті? От Вам і дзвінок, і вигидає ж, скажи на милість. Ану, ану!

Копач. Оце саме добра пора копати: не душно, холодком можна бог знає скільки викопать. Воно ще рано, тільки на світ благословиться.

Герасим. Та де воно Вам рано? Вони надолужать: то вмиваннячком, то взуваннячком, або як почнуть Богу молиться, то й сонце зійде. Хоч би ж молилося, а то стоїть, чухається та шепче собі губами, аби простоять більше без роботи. Уже ж я їм і Отченаша даю. Як затоплю — то зараз і на землі. (*Одчиня двері навстіж і стоїть на дверях.*) Кажете — рано, уже — світ білий, кури піднімаються. Так і хазяйство проспий! Стара, а стара! Параско, пора до коров! Чого ви там мнетесь? Ану, ану! Хлопці, гайда з хати! Тільки коти в таку пору сидять у хаті на печі, а робітники та собаки надворі повинні бути. Це хто вийшов? Клим! Ти що ото несеш під пахвою? А йди сюди, я полапаю.

Входе Клим.

ЯВА III

Ті ж і Клим.

Клим. Що? Хліба взяв окраєць — поки до обіда, то їсти захочеться.

Герасим. І тобі не гріх? Неділя свята, а ти ні світ ні зоря вже й жереш! Не пропадеш, як до обіда попостиш хоч раз у тиждень. Однеси хліб назад. Стара, Параско!

ЯВА IV

Ті ж і Параска.

Параска (*на дверях, з дійницею в руках*). Чого ти гвалтуєш?

Герасим. Що це в тебе за порядки? Диви! Хто хоче, той і бере без спросу, мабуть, ти хліба не запираєш!

Параска. Оце вигидав! Де ж таки, щоб хліб був незапертий, нехай бог милує, усе заперто.

Герасим. Один візьме, другий візьме — так і хліба не настачиш! Де ти взяв хліб?

Клим. Та я ще вчора за вечерю заховав окраєць.

Герасим. Чуєш, Параско? Хліб крадуть у тебе з-під носа, гарна хазяйка! Чого ж Мотря глядить?

Параска. Ну, а що ж я зроблю, коли хватають, як на зарванській вулиці? Чи чуєш, Мотре, уже хліб крадуть, скоро самим нічого буде їсти... (Пішла.)

Герасим. Це так, це так! Однеси зараз назад — гріх у неділю снідять.

Клим. Якби я спав у неділю, то й не снідав би, а то із цієї пори до обіду на ногах, не ївши, охлянеш.

Герасим. Бійся бога! Хіба ти з'їси до обіда пів хліба?

Клим. Атож! Бога треба боятися, щоб не з'їсти до обіда пів хліба.

Герасим. Одріж собі скибку, подався ти нею, а то однеси назад.

Клим. Поживишся скибкою, як собака мухою. (Пішов.)

Герасим (до копача). Така з'їжа, така з'їжа, що й сказати не можна! Повірите: з млина привезуть пуд тридцять борошна, не встиєш оглянутися — уже з'їли. Настане день, то роботи не бачиш, а тільки чуєш, як губами плямають.

Копач. Сарана.

Герасим. Гірш! Повірите, що в них тільки й думка — як би до сніданку; а після сніданку все погляда на сонце — коли б скоріше обідать. Чи воно таке ненажерливе, чи господь його знає! По обіді: сюди — тень, туди — тень — давай полуднувати, та ще коли б хоч їли скоріше, а то жує та й жує, прямо душу з тебе вимотує: хліб з'їдає і час гаїть! Він собі чавкає, а сонце не стоїть, котиться наниз; йому ж того тільки й треба, аби мершій до вечері.

Копач. Хе-хе-хе! Ви опит великий у цім ділі маєте.

Герасим. Та ні, Ви те візьміть: ти мізкуєш, ти крутиш головою: де того взять, де того, як обернуться, щоб земельки прикупить; та за думками й не їсться тобі, і не спиться тобі... Мене вже ці думки зовсім ізсушили... До того додумаєшся, що іноді здається, наче хто вхопив тебе за ноги й крутить кругом себе! А вони до того байдужі, тільки й думають: їсти і спати — і жеруть, і жеруть, як із немочі, а сплять, як мертві.

Копач (зітхнувши). Щасливі люде... Я і сам від думок не сплю. (...)

ЯВА V

У розмові з Герасимом Бонавентура розповідає про свої марення, мрії про знайдений і викопаний скарб.

Герасим. (...) Що це кума й досі нема за грішми? Цілу ніч не спав, усе міркував і таки став на одній думці: побалакати із кумом і, коли згодиться, послати його в гóрод розмінити гроші. (Затирає двері, виймає гроші й розглядає.) Прямо як настоящі, і не пізнав би, коли б не понадривав сам краї, а все-таки береженого бог береже — треба розмінити у казначействі.

Стук.

Чи не кум?

За дверима голос Параски: «Та відчини-бо!»

Жінка. І чого її чортяка несе? *(Одмика двері.)*

ЯВА VI

Герасим і Параска.

Параска. Що ти затіваєш, скажи на милість божу?

Герасим *(злякано)*. А ти почім знаєш?.. А тобі яке діло?

Параска. Хоч би ж сказав, пораявся...

Герасим. Звідкіля вона довідалася?! Знай свою діжу, а в мої діла носа не тикай!.. Иди собі, иди, не заважай мені думать.

Параска. Та ти на старість щодня дурніший робишся.

Герасим. Ей, Параско!

Параска. Чого там Параско?

Герасим. Не чіпляйся! У мене в шапці більше розуму, ніж у тебе в голові.

Параска. Та з великого розуму в дурний заходиш! Що це ти затіяв — женить Романа на Пузирівні?

Герасим. А-а! То ти про це? *(Набік.)* Думав, що довідалася за гроші, — аж усередині похолонуло. Ну, так що ж? Тобі яке діло?

Параска. Не хочу я нікого за невістку, окрім Мотрі. Сам казав, що будеш її сватать; діти полюбилися, я до неї привикла, вона — до мене; дівка красива, здорова, зна всі порядки: коло птиці, коло свиней, коло корів — одне слово, хазяйка біля всього; у хаті, як у кімнаті; я вже нездужаю, а против неї, скільки їх у нас не було, ніхто хліба не спече, ніхто борщу не наваре, хоч і без олії іноді, а всі їдять, не нахваляться.

Герасим. Не треба мені ні доброго хліба, ні доброго борщу, бо що краще спече, а смачніше зваре, то більше робітники з'їдять... Мені треба невістку з приданим, з грішми.

Параска. Візьмеш в обидві жмені.

Герасим. Иди собі, не заважай мені думать.

Параска. Нехай же тільки Роман жениться на Пузирівні — не буде їй пресвітлої години: я її заїм.

Герасим. Про мене, хоч цілком із начинням ковтни її, мені аби гроші. Иди собі, Параско, від мене. Тут думок, як піску в морі, а ти із чортзна-чим причепилася.

Параска. Які там думки, чому ж ти не пораяшся зо мною?

Герасим. Не з твоєю головою мене вчить... Иди собі.

Параска. Тьфу на твою дурну голову!

Герасим. Я тебе як плюну!.. *(Заміряється її вдарить.)*

Входить Савка.

ЯВА VII

Ті ж і Савка.

Савка. Здрастуйте, з неділею будьте здорові!

Герасим. Спасибі, будьте й Ви здорові.

Савка. А Ви зі старою, як сизі голуби, і досі вуркочете?

Герасим. Еге!.. Нема нікого, то ми собі вдвох...

Савка. Нагадали молодощі й вуркотали?

Герасим. Иди, Парасю, по своєму ділу, а в нас своє.

Параска. Бодай ти пропав! *(Вийшла.)*

Савка. Бач — «Парасю». Любо й слухать, то все достатки роблять. А ми зі старою тільки лаємось і все через гроші: того нема, другого нема — і раз у раз гир-гир-гир, гар-гар-гар! Оце й зараз посварилися: виряджав її до церкви, а вона й напосіла: у других, каже, фургони, любо глянуть, а я на возі: який ти хазяїн, каже. Така мене злість узяла, що мало-мало не потяг віжками, а все гроші...

Герасим. Я, слава богу, і фургони маю, та моя стара не хоче їздить. Каже, потрудюся пішечком для божого храму, а скотинка нехай одпочине.

Савка. От через те вам і бог дає! Охо-хо-х! Приніс же я запродажню... А Роман куди збирається їхать?

Герасим *(лічить гроші)*. Хочу свинку й кнурця купити у Пузиря — хвалять завод... *(Перелічивши, ліче другий раз.)* Що то гроші, куме! Свині завідські, коні завідські, вівці завідські... *(Дає гроші.)*

Савка. І де вони набрали таку силу грошви? Уже, куме, хоч Ви мені що хочете кажіть, а я знаю, що більше нігде було достать грошей, тільки од нечистого. Їх дід, кажуть, знався з нечистим, він, як умирав, то доти не вмер, поки стелю не розібрали. *(Хова гроші.)*

Герасим. То було колись. А тепер, куме, такі люде понаставали, що чорт, не при хаті згадуючи, боїться й носа показати між них. Так, хіба зведе дурну дівку із чужим чоловіком, поскоромить яку непутящу молодицю з недолітком, посварить батька із сином, зведе на бійку приятелів, а щоб він узяв у розумного чоловіка душу й за це дав йому грошей? Шкода: і душі не візьме, і грошей не дасть, бо чоловік його обмане... Тільки вдариться до доброго аблаката, то той таку машину підведе, що в чорта очі на роги повилазять. Ні, куме, тепер не ті часи... *(Таїнственно.)* Люде самі вміють робить гроші краще від чорта.

Савка. Тобто фальшиві?

Герасим *(озирається, запира двері)*. Еге. Та ще й які гроші. У вік вічний не розбереш, чи вони фальшиві, чи вони настоящі.

Савка. Не віряться мені, щоб такі гроші були. Я пам'ятаю, як один панок наробив фальшивих грошей, аж із Варшави привозив майстрів, а тільки випустив, зараз і піймався.

Герасим. Ну, а якби були такі гроші, що всяке прийме, то Ви б згодилися достать таких грошей?

Савка. Я? З охотою. Коли люде багатіють, то чом же нам не поспробувать щастя... Надокучили прокляті злидні!.. Тільки горе моє — грошей нема; а без грошей же не достанеш і фальшивих бумажок. Та й де вони є отакі, як це Ви кажете?

Герасим. Є... є... куме... Та Ви зараз від мене прийняли на десять рублів фальшивих бумажок.

Савка (*витяга гроші з кишені*). Що це Ви, куме?.. Господь із Вами! Мені так страшно стало, як тоді, коли ходив викликать безп'ятого... (*Розгляда.*) Де ж вони тут? Це Ви на глум мене піднімаєте?.. Гроші всі натуральні, як є!

Герасим. Отже, побий мене бог, меж ними є фальшиві, і таких грошей можна купить скільки хочеш... Пристанете в компанію? Купимо сто тисяч.

Савка. Стривайте, куме, помовчіть, нехай я опам'ятаюся, бо з мене мало дух не випре... Сто тисяч! (*Тре голову, потім тяжко зітхає.*) Ні... куме, може, Ви жартуєте зо мною?

Герасим. Не до жартів мені, куме, самому. Бодай я завтра сонця не побачив, коли жартую!

Савка. Покажіть же мені, котра настояща, а котрі фальшиві.

Герасим. Угадайте самі.

Савка (*розглядає*). Не вгадаю.

Герасим. Оце вони! Ну, як таких грошей не купить? (*Вийма з пачки три бумажки по три й одну рубльовку.*)

Савка. Ніколи у світі б не подумав, що це фальшиві.

Герасим. Отже, неважаючи на те, що гроші зроблені дуже добре, усе-таки перше, ніж купить таку суму, їдьте Ви, куме, хоч зараз у казначейство й розмінійте ці гроші; як казначей прийме, то всяке прийме...

Савка. А як казначей не прийме та протокола зроблять, га?

Герасим. Е, куме, Ви чорта не боялися, а протокола боїтеся.

Савка. Отож-бо і є, що чорт не такий страшний, як його малюють, а протокол...

Герасим. Дурниця! Скажете, що Ви продали незнакомому чоловікові воли й між іншими грішми взяли й ці, а я посвідчу, що іменно так, то й край.

Савка. Добре, їду! Тільки договір краще грошей! Скільки Ви мені дасте, як купите?

Герасим. А скільки хочете?

Савка. Скільки? Від кожної тисячі, що купите, мені сто карбованців.

Герасим. Багато буде. Я ж таки буду гроші свої крівні терять, а Ви тільки поміч мені дасте. Візьміть п'ятдесят від тисячі.

Савка. Ні, куме! Коли вже труситься, то хоч знать за віщо.

Герасим. А нехай буде так. Отоді, куме, заживем, га?

Савка. Заживем! Об землю злидні, а розторгувавшись, ще прикупимо... А тим часом гаяться нічого: давайте мені цих безбілетних окрімно, а замість їх дайте настоящих десять.

Обмінюють гроші.

Може, і це такі? Хе-хе-хе!

Герасим. Ні, більше десятки нема.

Савка. Прощайте, зараз їду до Жолудя, а звідтіля в гóрод. (*Пішов.*)

Герасим. Нехай вам бог помагає та щастить на добрее діло... Якась полегкість на серці, і наче душа моя почуває удачу. Коли б господь поміг, тоді земелька Смоквинова наша! (...)

Мотря дізнається про мету поїздки Романа до Пузиря. Між ними виникає сварка, після якої хлопець остаточно вирішує: «Оце дівка!.. Оце жінка — сама за косарем зв'яже! Та хоч би батько цапа скавав, а я таки женюся на Мотрі».

ЯВА ХІ

Герасим і Параска.

Параска. Звели й нам коней запрягти.

Герасим. Навіщо?

Параска. У церкву поїду з Мотрею.

Герасим. Ще що вигадай! До церкви можна й пішки піти, тут недалеко — три верстви.

Параска. Туди три та назад три, то вже шість.

Герасим. Люде в Київ ходять за чотириста верстов, а ти не хочеш потрудитися для божого дому й шість верстов — ай-ай-ай, а ще й богомольна! Важко вже тобі пішки піти до божого дому шість верстов... Худобу ганять у празник — гріх. Блажен чоловік, іже скотину милує.

Параска. Що ж, тобі більше коней жаль, ніж жінки?

Герасим. Скотина гроші коштує, вона цілий тиждень робить на нас, а в неділю, щоб мала відпочить — гони в церкву. Це не по-божому й не по-хазяйськи.

Параска. Та я ж цілісінккий тиждень на ногах і роблю не покладаючи рук.

Герасим. То — ти, а то — коняка... Ти собі робиш, а коняка тобі. Та й знову — робота до роботи не приходитьсь. Хіба ти борону або плуга тягаєш? От якби ви вдвох із Мотрею крумера попотягали — то інша річ... Не дам коней. Пожалій скотину раз, вона тобі послуже десять раз... Іди пішки, господь прийме твої труди й дасть тобі здоров'я.

Параска. Та чи ти ж із розумом? Усяке знає, що ми хазяїни неабиякі, а я буду тьопатися стільки світу пішки до церкви.

Герасим. Ото ж бо і є, що хазяїни, і кожний скаже, що це по-хазяйськи: скотинка одпочива, а хазяйка пішки. Іди, іди, Параско, пішки. Бог прийме твої труди... а коні одпочинуть — завтра робота...

Параска. Сором людям в очі дивиться! Та ми ж пішки поспіємо на шапкобання. Так буде, як у ту неділю: люде із церкви, а ми в церкву.

Герасим. Не мніться, то поспієте й на херувими... а коней гріх ганять у неділю.

Параска. А бодай ти пропав зі своїми кіньми разом.

Герасим. Параско! Не лайся, щоб я, часом, ради неділі не дав тобі по потилиці.

Параска. Бий, бодай тобі руки посохли! І ззамолоду із синяків не виходила, бий і на старість! У! Харциз — коняку жаліє, а жінку бити збирається. Тьфу!

Герасим. От же вдарю!

Параска. Бий, бий, я не тікаю!

Герасим. Ах ти ж відьма чортова, то ти оце мене дратувать заходи-лася, та я... (*Кидається на Параску, хватає за очінок.*)

Входе копач. Калитка цілує Параску.

ЯВА XII

Копач, Калитка і Параска.

Копач (*заміча поцілунок*). Старики — емпе-амуре! Ха-ха-ха! За щупом я сюда вернувся. (*Бере щуп.*) І на амури здесь наткнувся! Собственный експромт! Адьє! Оставляю вас у пріятном тет-а-тет. Ха-ха-ха!

Завіса.

- Слова «...Ви чорта не боялися, а протокола боїтеся» Герасим Калитка адресує

А Бонавентурі	В Жолудю
Б Романові	Г Савці
- У неділю Герасим Калитка застав з крайцем хліба

А Савку	В Мотрю
Б Клима	Г Романа
- Установіть відповідність.

Термін	Визначення
1 конфлікт	А частина твору, пов'язана з появою на сцені або виходом із неї дійової особи
2 ремарка	Б відповідь або заперечення, зауваження однієї дійової особи іншій у діалозі
3 репліка	В момент найвищого емоційного напруження в сюжеті твору
4 ява	Г зіткнення, боротьба протилежних поглядів; серйозне непорозуміння
	Д авторські пояснення щодо умов і часу дії, зовнішнього вигляду дійових осіб

- Для чого призначені драматичні твори? Поміркуйте, чому театри називають *драматичними*.
- Що таке *драматичний твір*? Назвіть його ознаки.
- Що таке *трагікомедія*? Що в неї спільного й відмінного з комедією та трагедією?
- Знайдіть і выпишіть у зошит приклади ремарок (2–3) з дії другої трагікомедії. Яку роль вони відіграють?
- Прокоментуйте стосунки Герасима Калитки та Параски. Із чого видно, що він грає на публіку, удаючи повагу й любов до своєї дружини?
- У чому виявилася скупість Герасима Калитки?
- Знайдіть і прочитайте комічні епізоди в дії другій трагікомедії.

11. Доведіть на конкретному прикладі з твору, що мова дійових осіб є яскравим виражальним засобом.

12. Розіграйте діалог між Герасимом і Параскою (ява XI).

Прочитайте трагікомедію І. Карпенка-Карого «Сто тисяч» до кінця. Випишіть не зрозумілі для вас слова в зошит.

ДІЯ ТРЕТЯ

Декорація та ж.

ЯВА I

Герасим одягнутий лежить на лаві, спить; а потім Роман.

Герасим (*сонний, бормоче*). Став рибний! Риба все линина... лини, карасі... (*Стогне.*)

Входе Роман.

Роман. Ого, батько сплять і досі. Що за знак? Чи не випили, буває, учора? Тільки вони не охочі гулять, хіба хто могорича поставив, а на свої не будуть пий. Від своєї, кажуть, у грудях пухне. Навідаюсь потім, учора приїхав пізно й не бачився ще з батьком. (*Виходе.*)

Герасим (*сонний, бормоче, так бува в кошмарі*). Ва-ва-ва! О-о-о-ші! Го-ом, го-ом! (*Балака ясніше.*) Кругом, кругом усе моє. (*Спить тихо, потім знову так само.*) Е-е-а-ам, а-а-ам. (*Говоре хутко.*) Не дам, не дам, не дам! (*Стогне.*) У-у-у! (*Схоплюється.*) Господи, помилуй! (*Оглядається кругом.*) Спав... Тьфу! Снилось, що кум гроші однімав. (*Витира ніт.*) Аж упрів, так боровся, не давав. А робітники, мабуть, сплять. (*Біжить до дверей, одчиняє і кричить.*) Хлопці, уставайте! Чепіга зайшла.

ЯВА II

Входе Роман.

Роман. Де там чепіга, уже сонце зійшло, давно всі на роботі.

Герасим. Ото диви, як заснув! Побудив усіх, а сам тільки прикурнув — і до цієї пори проспав. А ти ж чого це дома?

Роман. Підстовба¹ зламалася, то я заніс до коваля, а поки зварить — зайшов додому.

Герасим. Чорт на вас настачить, катюги, — залізо ламають! Чого ти так запізнився, мабуть, упівночі приїхав від Пузирів?

Роман. Та задержали.

Герасим. Ну-ну, розкажуй: як приймали, чим частували. Чи вподобалися дівчата? Га?

Роман. У них були гості: пани якісь, офіцери.

Герасим. Хе-хе-хе! І ти рядом із панами, з офіцерами? Он куди Калитка заліз! Що то гроші!

¹ Підстовба (діал.) — деталь плуга.

Роман. Та мене, тату, у горниці¹ й не кликали, я на кухні й обідав.

Герасим. Оце гарно... А сто чортів їх матері — хазяйського сина й у хату не закликали! Ну, а Бонавентура ж що?

Роман. Бодай той Бонавентура сказився! Тільки під'їхав під крильце, а він зараз зіскочив із фургона й почав кумедію приставлять: вірші читає, по-турецькому, чи що, балака. Люде аж за животи беруться та регочуть, а він рад, що на посміх здався, та ще гірше! Тут вийшов і Пузир. Теж регоче й закликає його в хату. Бонавентура, показуючи на мене, каже: «Кличте ж і його, це Калитчин син — хазяїн гарний»... А Пузир одказує: «Голяк масті, чирва світить!»² Нехай, — каже, — розпряга коні та йде в застольну³, там і пообідає, у мене гості не такі, щоб рядом його посадить».

Герасим. Ах ти ж погань! Мужва репана! Давно лизала панам руки, за верству шапку скидала, а тепер розжилася, кумпанію з панами водить і зараз морду пиндючить перед своїм братом! Ах ти ж Пузир із горохом! Та я, як позичав князеві гроші, то рядом сидів... Чого ж ти там zostався? Було б круть — і додому.

Роман. Ждав Бонавентуру, думав свиней купити... Свині завідські, остроухі, гарні свині, я бачив.

Герасим. Та нехай їм чорт з їх завідськими свинями, коли вони самі гірш свиней.

Роман. Бачив я і дочок Пузиревих — ходили з охвицерами на проходку. Одягнені по-панячи й ходять із вихилясами — настоящі панночки.

Герасим. Чортзна-що, покручі! Роботи з неї ніякої, знаю я: усе подай, усе прийми, від дзеркала вірвовкою не відтягнеш, надвір — не то зимою, а й літом — виходе тільки на шпацір! На біса нам білоручки, дармоїди... Стривай лишень, хтось, либонь, під'їхав. (*Біжить до вікна.*) Чи не кум Савка вернувся? І ноги затрусилися. Іди по своєму ділу.

Роман вийшов.

Ой Пузирі! Глядіть, щоб ви не полопалися, а замість вас Калитку розіпре грошвою... Отоді я вам покажу, як хазяйнують! Я не буду панувати, ні! Як їв борщ і кашу, так і їстиму, як мазав чоботи дьохтем, так і мазатиму, а зате всю землю навкруги скуплю. Їдеш день — чия земля? Калитчина! Їдеш два — чия земля? Калитчина! Їдеш три — чия земля? Калитчина! Диханіє спирає... А скотини, а овець розведу — земля під товаром буде стогнати! Отоді і я скажу про Пузиря: голяк масті, чирва світить!

Входе Гершко, одягнений чисто, по-городському.

ЯВА III

Гершко і Герасим.

Гершко. Здрастуйте, Герасиме Никодимовичу!

¹ *Горниця* (розм.) — гарно прибрана кімната.

² *Голяк масті, чирва світить!* — каламбур із термінів, що стосується гри в карти: голяк — убога людина, масть — один із чотирьох розрядів у колоді карт, чирва — масть у картах — червоне серце; тут образно: біднякові скрізь невдача.

³ *Застольна* — місце для прислуги.

Герасим. Знову жид!.. А ти звідкіля знаєш, що мене звать Герасим та ще й Никодимович?

Гершко. Хто ж не знає такого хазяїна... Усі знають.

Герасим. Невже всі? *(Набік.)* От тобі й чирва світить. *(До Гершка.)* А Вас як звать?

Гершко. Григорій Мойсеевич. (...)

Герасим. А чого ж ти приїхав до мене?

Гершко. Єсть гендель — хотіте купить землю?

Герасим. Оце спитав! Та чи єсть же на світі такий чоловік, щоб не хотів землі купить? Тут під боком межа з межею Смоквинова земля: неперепахана, ставок рибний — а! Та все лини й карасі — можна грошики лупить у городі.

Гершко. Ну, і Ви хочете покупать цю землю?

Герасим. Ох, хочу, голубчику, хочу! І вдень, і вночі тільки про це й думаю... Одна біда — грошей не вистача.

Гершко. Я можу Вам помогать покупать землю Смоквинова.

Герасим. Як? Грошей даси?

Гершко. Зачим гроші? Ми грошей не маємо, ми із розумом живемо.

Герасим. Як грошей нема, то й розуму біг дасть.

Гершко. Помиляєтеся, Герасиме Никодимовичу, не так: як розум є — будуть гроші! Хе-хе-хе!

Герасим. А може, і так. Ну, показуй же твій розум.

Гершко. Извольте, з нашим удовольствием: Смоквинов позичає на улучшение хазяйства п'ять тисяч! Хе-хе-хе! Яке там улучшение? Пхі! Между прочево, мне досконально звесно, що він уже п'ять іменієв проїв. Ну, добре, нехай собі їсть!.. Він любе смачно їсти, а Ви любите землю... Давайте йому п'ять тисячов під закладну, візьміть добрі проценти — і земля буде Ваша.

Герасим. Яким побитом?

Гершко. А скудова він візьме заплатити долг, га? Скудова, я Вас питаю. Земля заложена й перезаложена в банк, прийде строк платити — її будуть продавать з аукціону, тоді Ви приймете на себе банк — і земля Ваша.

Герасим. Це виходить, я йому не позичу, а дам завдаток на землю і ще й процент візьму?

Сцена з вистави за п'єсою І. Карпенка-Карого «Сто тисяч».
Київський драматичний театр «Браво»

Гершко. Зараз видко комерчеську голову, з Вами легко діло мать.

Герасим *(про себе)*. Що ж його робить? Два діла збіглося докупи... Кума ще нема... Голова тріщить! *(До Гершка.)* Треба подумать.

Гершко. Ви довго не думайте, бо до Смоквинова вже приїздив фактор купувать землю... (...)

Калитка торгується з Гершком, який пропонує за факторську послугу п'ятдесят карбованців спочатку й після закінчення справи — ще п'ятдесят. Герасим обурюється.

Гершко. Наш заробіток у год раз, треба пользоваться. *(Устає.)* Не дасте Ви, дасть Жолудь. Разлі міне не всьо равно — аби гроші.

Герасим. Аби гроші... Правда. Візьміть же тепер двадцять п'ять, а решту — як діло скінчиться, бо, ей, нема при собі! Хоч гарячим залізом печіть, не можу зараз більше дати.

Гершко. Ну, край. Давайте гроші, зараз поїду.

Герасим *(шука)*. Отак! Тільки двадцять і знайшов... Зділайте милость, візьміть двадцять, а решту потім, за мною не пропаде.

Гершко. Ну що робить?.. Нічого з Вами робить, давайте. *(Бере гроші.)* Теперечки поїду прямо до Смоквинова. Ну, прощайте. Так через день-два?

Герасим. Найбільше, як через три.

Жид вийшов.

ЯВА IV

Герасим *(сам)*. От збіглися діла докупи... Упустить землю Смоквинова, та ще в такі лапи, як у Жолудя, — гріх смертельний, усе одно, що посиротить свою землю на віки вічні, бо від Жолудя вже не поживишся. А тут знову, як його упустить случай: дати п'ять, а взяти сто тисяч! Серце перестає битися, як подумаю: за п'ять — сто тисяч! Господи! Коли б тільки кум благополучно розміняв, а тоді я і Гершка обманю, на біса мені його факторство здалося? Сам куплю в Смоквинова землю. Аби тільки гроші. А кума нема. О господи, чого він бариться? Ну, що як кума арештували? От тобі й сто тисяч.

Входе Савка.

Кум! Слава богу, діждався... думав — умру. Що?..

ЯВА V

Савка і Герасим.

Савка розповідає Герасимові, як він обмінював так звані фальшиві гроші на справжні: спочатку в трактирі в Кукленчихи, потім у Лошкаря в казначействі.

Герасим *(цілує)*. Сьогодні увечері в нас буде сто тисяч!

Савка. А в мене тільки десять!

Герасим. Куме! Я подарую Вам ті сто рублів! *(Вийма запродажню і рве.)* От Вам запродажня! Погуляймо ж трохи, а ввечері, куме, як смеркне, — на вокзал... А знаєте, треба щось видумати, яку-небудь причину нашій гульні — щоб не догадались, бува. Я ніколи не гуляю, щоб не було підозріння. А от що:

засватаю я Романа на Мотрі — от і буде причина нашої гульні. *(Гука.)* Параско! Мотря! Роман! А йдіть сюди!

ЯВА VI

Ті ж, Мотря, Параска й Роман.

Герасим. Випий, стара.

Параска. Що це з ним? *(П'є.)* Будьте здорові!

Герасим. Обідив Пузир Романа! Не закликав у хату, так я женю Романа на Мотрі. Мотре, підеш за Романа?

Мотря. Атож!

Герасим. Стара, що ти скажеш?

Параска. Я рада, що ти мене послухав! Такої невістки пошукать.

Герасим. А ти, Романе?

Роман. Спасибі Вам, тату, що Ви уважили мою просьбу.

Герасим. А Ви, куме?

Савка. Я? *(Сніває.)*

Ой куме, куме, добра горілка —

Вип'ємо, куме, ще й з понеділка!

Герасим. Підтягуйте!

Савка. Складемося, куме, грошей по сорок —

Вип'ємо, куме, ще й у вівторок. (...)

Завіса.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Роман спілкується з Мотрею. Він потрапляє в комічну ситуацію, коли хотів поцілувати Мотрю, а виявилось, що це Гершко, якому здається, що на нього напали розбійники. Параска дивується зміні настрою чоловіка, його незрозумілій веселості. Мотря теж здивована змінами в діях Калитки.

ЯВА VII

Входить тихо Герасим, а за ним Савка, несе на плечах здоровий мішок із кожі.

Герасим. Ідіть же Ви, куме, розпряжіть коней і поставте їх біля фургона.

Савка. Ходім удвох.

Герасим. От тобі й маєш!.. А хто ж буде біля грошей?

Савка. Хіба ж їх хто візьме тут?

Герасим. Е, куме, на гріх майстра нема! Краще я тут посидю — береженого й бог береже.

Савка. І відходить од грошей не хочеться, так би й держався за мішок. *(Вийшов.)*

ЯВА VIII

Герасим сам. Світить свічку, засвітив, поставив, глянув на мішок, поцілував його.

Герасим. Отепер Пузир нехай скаже: голяк масті, чирва світить! Ще поміряємося — хто голяк. Він думає, що дуже розумний. Ні, братіку, потягайся

ще зо мною. Хе-хе-хе! Я не то що, я і жида сьогодні обманив: поки мішок розшили — дзвінок, він вийняв пачку, глянув я на неї — гроші... усередині колотиться, а сам думаю, як би його обманить; другий дзвінок — жид зашамотався, бере мішок, не дає... «Давай гроші», — каже. Слово за слово, а тут — третій; я тоді йому тиць замість п'ятох та тільки три тисячі. Ха-ха-ха! Отак ушквар! А він, не лічивши, прямо у вагон. (...)

ЯВА Х

Герасим, а потім Савка.

Герасим. От цікаве бісове насіння, так і загляда, а жидом перелякала на смерть... Жолудь землю перекупує!.. Ха-ха-ха! Завтра чуть світ однесу йому гроші, переплатю по десять рублів на десятині, а не попустю, щоб Жолудь купив.

Входє Савка.

Савка. Ну, куме, нігде нічирк! Давайте мені моє, та, поки глуха північ, я собі піду.

Герасим. Куме, де Ви дінете таку силу грошей? Нехай у мене будуть на схові.

Савка. Ні, так не буде! Я знайду, де своє сховать, а Ви ховайте своє.

Герасим. Візьміть собі яку тисячу, бо зараз попадемося, а решту — через год.

Савка. Куме!.. Давайте моє мені... З мене печінка мало не витрусилася, поки це діло скінчилося, та щоб я не мав у руках свого заробітку, а заглядав Вам у вічі, як цуцик? Вам цього хочеться, я знаю Вас добре, бачу, куди Ви гнете, але гляньте сюди! *(Вийма ніж із-за халяви.)* Бачите? Не розпалюйте ж мене, бо тут Вам і амінь, коли почнете крутить.

Герасим *(вийма з-за халяви ніж)*. А Ви думаєте, що я без запасу? Ха-ха-ха! Тільки, знаєте, це все чортзна-що! *(Хова ніж.)* Це я для дороги мав... здіймайте лиш свиту, закривайте вікно, та будемо ділитися...

Закривають вікна свитами.

Я хотів як краще, бо у Вас ніколи грошей не було, то зараз що-небудь і виявиться... а коли Ви так боїтеся, то беріть собі, бог із Вами.

Савка. Не журіться, я зумію заховать, аби було що. *(Підходить до мішка.)*

Герасим. То Вам п'ять тисяч?

Савка. Десять... десять... кажу Вам, десять... не розпалюйте мене!

Герасим. Та не кричіть-бо! Беріть, беріть десять... *(Набік.)* Щоб тебе за печінку взяло. *(Вийма з мішка пачки по тисячі, навхрест оперезані бумагою, а кум розгляда.)* Оце одна, а це друга, а це третя...

Савка. Стривайте... куме, гляньте...

Герасим. А що?

Савка. Та це не гроші, це чистісенька бумага.

Герасим. Як?!

Савка. Чиста бумага! От так машину підвела жидівська голова, тільки на трьох пачках спереду і ззаду наклеєні гроші, а то все чиста бумага.

Герасим (*хвата пачки одну за другою, перегляда*). Бумага!.. Обманив!.. Куме, він же гроші давав, я сам бачив! (*Хвата знову бумажки, розрива й кида*.) Сама бумага... чистісенька бумага!.. (*Несамовито*.) Ха-ха-ха!.. Сто тисяч! Ха-ха-ха!

Савка. От же збожеволіє! Куме, заспокойтеся; що з воза впало, те пропало.

Герасим озирається, хватає пояс на лаві й біжить із хати.

Куме, куме! Куди Ви? Господь із Вами! Схаменіться, що з воза впало, те пропало.

Входе Параска.

ЯВА XI

Савка і Параска.

Параска. Що тут таке? Боже мій милостивий, кажіть, куме, куди він побіг, чого він так галаснув.

Савка. Сором признатися. Гляньте: оце добро ми купили за п'ять тисяч.

Параска. Як?

Савка. Так. Обманив жид: дав чистих бумажок замість грошей. А може, то й не жид був, може, нечиста сила перекинулась у жида й отуманила нас так, що ми не роздивились і прийняли бумагу чисту за гроші.

Параска. Господи, Господи! Бач, яке нещастя скоїлося; чула моя душа, що з ним щось недобре діється. Та чого ж він побіг?

Савка. Я і сам до пам'яті ніяк не прийду, усередині все колотиться.

Голос копача: «Поможіть, рятуйте!»

Чуєте? Хтось кричить!..

Параска. Ох, куме, голубчику, у мене й руки, і ноги тремтять — ходім.

ЯВА XII

Ті ж, копач і Герасим.

Копач (*несе Герасима на плечах*). Та допоможіть-бо!

Помагають і кладуть Герасима на ліжко.

Параска. Що з ним, що з ним? Скажіть на милость божу?

Копач. Це, я вам скажу, реприманд¹! Качайте його, отак, отак! (*Качає Герасима*.) Ну, реприманд!

Параска. Та що воно? Що? Ради бога, скажіть, що то за болість така.

Копач. Та яка там болість! Стривайте, я розкажу, а ви тим часом тріть груди, добре тріть. Так, так... Ви мене слухайте... стоп! (*Прислухається до серця*.) Тріть, тріть, тріть... Опит — велике діло... Серце наче ворушиться... А-а. Та й перелякав же ти мене, Никодимовичу, мало не вмер від страху, ну і йому б не жить на світі, якби не мій опит.

¹ Реприманд — тут: короткий вставний номер у цирку.

Савка. Кажіть, що трапилося.

Копач. Усе по порядку — коло одного центра. Ножа!

Дають ножа.

Івановно, лийте йому воду ложкою в рот.

Наливають воду.

Ковтнув, ей-богу, ковтнув. Не журіться! Щастя маєте, що я ліг у клуні спать... Ліг, знаєте, я в клуні спать, і так мене один предмет заняв, що я і задрімав із думкою про нього; коли це сниться мені, що Роман позабирав копили кам'яні. Пам'ятаєте? Я вам розказував! Що на Боковеньці! Позабирав ті копили та й повісив надо мною їх. Тільки що оце сниться, аж щось мене по носі чирк, чирк... я рукою лапнув угору, піймав за ногу, нога гойднулася, задрігала і вирвалася, та як захарчить. Я схопився мов не-самовитий, але зараз опам'ятався, запалив сірничок, дивлюся — і в очах потемніло! На перекладині висить Никодимович.

Параска. Боже мій, боже, яке тяжке нещастя!

Копач. Но! Опит — велике діло! Я зараз вийняв перочинний ніж і пере-різав пояс... — і Никодимович упав на землю. Гляньте — дише.

Герасим поворушився та спазматично в себе потягнув воздух.

Підводьте, підводьте.

Підводять Герасима, він ще потягнув у себе воздух і ніби позіхає, дрижить і витирає піт.

Параска *(плаче)*. Старий, старий!

Герасим. Де я? *(Спазми.)*

Копач. Пийте воду. *(Подає.)*

Герасим п'є.

Що з Вами? Що це Ви вигадали?

Савка. Та годі, куме! Буде здоров'я — будуть і гроші, а я навіки від них одрікаюсь, ніколи у світі не буду хотіть більше, ніж бог дає. Такої пригоди ніколи не ждав.

Копач. Які гроші?

Савка. Он гляньте, як нас обманили.

Копач. А-а! Зразу догадався! Опит — велике діло! На тім тижні в горіді була така сама okazія! І багато видурили?

Савка. П'ять тисяч...

Герасим *(захльобується воздухом)*. Ой... ой!..

Копач. Бризкайте водою.

Бризкають. Герасим піднімається.

Та годі Вам, Никодимовичу, убиваться. Заспокойтеся нащот грошей! От поїдемо на Боковеньку, там є гроші, там є сила грошей, вірте, що достанем. Мені само провіденіє указує цей путь... Примети які: скала, копил — так і копил — так, а посередині — кам'яна фігура... не я буду...

Герасим. Обікрали... ограбили... Пропала земля Смоквинова! Нащо Ви мене зняли з віршовки? Краще смерть, ніж така потеря! (Ридає.)

Завіса.

Зауважте

В античній літературі драматичним творам була властива така ознака: єдність місця, часу й дії. І. Карпенко-Карий дотримується цієї єдності, розширюючи часові рамки. Ви, напевно, помітили, що події відбуваються протягом кількох днів і в одному місці — у хаті Герасима Калитки. Це пояснюється тим, що під час вистави часто змінювати декорації на сцені не було можливості.

- Слова «*Ах ти ж погань! Мужва репана! Давно лизала панам руки, за верству шапку скидала*» Герасим Калитка промовляє на адресу

А Пузиря	В Жолудя
Б Гершка	Г Бонавентури
- Вислів «*Що з воза впало — то пропало*» належить

А Герасимові	В Романові
Б Гершкові	Г Савці
- Установіть відповідність.

Дійова особа	Подія
1 Бонавентура	А з горя вішається
2 Параска	Б рятує Герасима від смерті
3 Гершко	В долучається до Герасимової авантюри
4 Савка	Г наполягає на одруженні сина з Мотрею
	Д пропонує Герасимові обдурити Смоквинова

- Чому в драматичних творах події здебільшого відбуваються в одному місці? Доведіть це на прикладі трагікомедії «Сто тисяч».
- Чому Калитка різко змінив свою думку щодо вибору нареченої для свого сина?
- Чи вдалося Калитці насправді обманути Невідомого під час обміну фальшивих грошей у вагоні? Обґрунтуйте свою думку.
- Яких скупих героїв із творів зарубіжної літератури нагадує вам Герасим Калитка?
- Які слова героя дають надію на те, що він усвідомив свою найбільшу помилку й зробив відповідний висновок? Знайдіть і прочитайте ці слова.
- Який момент у творі *кульмінаційний*?
- Які проблеми І. Карпенко-Карий порушив у трагікомедії «Сто тисяч»?
- Чи випадковими іменами І. Карпенко-Карий наділив Калитку (*гаманець із грошима*), Пузиря (*виріб із тонкої гуми, який може луснути під час надування*) і Бонавентуру (*античний філософ, який вирізнявся красномовністю*)? Обґрунтуйте свою думку.
- Складіть і запишіть план характеристики Герасима Калитки.

Заповніть літературний паспорт трагікомедії І. Карпенка-Карого «Сто тисяч».

МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ
(1864–1913)

Український письменник, перекладач, громадський діяч.
Найвідоміші твори: повісті «Fata morgana», «Тіні забутих предків», «Дорогою ціною»; новели «Intermezzo», «Подарунок на іменини», «Коні не винні»; оповідання «Харитя», «Ялинка», «Маленький грішник».

Михайло Коцюбинський народився 17 вересня 1864 р. в м. Вінниці. Його батько був чиновником. Своім вихованням він зобов'язаний передусім матері, яка походила з аристократичних родів — польського (по материній лінії) і молдавського (по батьковій).

В одинадцятирічному віці Михайло мусив уперше відірватися від рідної домівки. Закінчивши дворічну народну школу в м. Барі, де мешкала тоді родина, хлопець їде до Шаргорода, щоб продовжити навчання в духовному училищі. І хоча в цей період освітньою реформою було скасовано в школі «волосодраніє», «вуходраніє» і вистювання голими коліньми на гречці, проте задоволення від навчання учні все одно не діставали, адже лекції обмежувалися лише запитаннями й відповідями, від учнів вимагали тільки зазубрювання текстів підручників.

М. Коцюбинський.
Фото. 70-ті роки XIX ст.

У родині Коцюбинських за чиновницькою традицією панувала російська мова. І як же були здивовані батько і мати, коли якийсь дев'ятирічний Михайло, захворівши на запалення легенів, під час марення раптом заговорив

по-українськи. Після одужання хлопчиків розповіли про цю дивину — і він загорівся цікавістю до українського слова.

Якось в училищі сталася подія, про яку потім письменник згадував із гумором: 12-літнім підлітком він закохався в 16-річну дівчину, а щоб привернути її увагу, вирішив стати «великою людиною» і захопився читанням книжок. Твори Т. Шевченка й Марка Вовчка здійснили на Михайла таке сильне враження, що він і сам захотів стати письменником. Почав складати українські пісні на зразок народних, а потім узявся за написання повісті.

Літературним дебютом М. Коцюбинського стали вже відомі вам оповідання «Харитя», «Ялинка», «Маленький грішник».

М. Коцюбинський помер 25 квітня 1913 р., похований у м. Чернігові.

Сьогодні ви ознайомитеся з повістю «Дорогою ціною», а в 10 класі — з новелою «Intermezzo» і повістю «Тіні забутих предків».

ВІД ПРОЛОГУ... ДО ЕПІЛОГУ

Повість М. Коцюбинського «Дорогою ціною» починається *прологом*, а закінчується *епілогом*. Це — елементи композиції (будови) художнього твору.

Згадайте, що композиція складається із *сюжетних елементів* (експозиція, зав'язка, розвиток подій, кульмінація та розв'язка) і *позасюжетних* (портрет, авторський відступ, інтер'єр, екстер'єр, пейзаж).

Пролог (з грецьк. *pro* — передмова, *logos* — слово) — вступ, що містить оповідь про події, які передували основній розповіді. Прочитавши пролог повісті «Дорогою ціною», ви відразу зорієнтуєтеся в добі, яка зображена, у її особливостях. Це допоможе глибше зрозуміти зміст усього тексту.

Епілог (з грецьк. *epi* — після, *logos* — слово) — післяслово, заключна частина твору, що розповідає про події, які відбулися після завершення розв'язки.

Не кожний літературний твір має пролог та епілог.

ДОРОГОЮ ЦІНОЮ

Повість
(Скорочено)

Діялося це в тридцятих роках минулого століття. Українське поспільство (...) з ярмом панщизняної неволі на ший тягло свою долю з глухим ремством. То не віл був у ярмі, звичайний господарський віл, якого паша й спочинок могли зробити щасливим: ярмо було накладене на шию дикому турові, загнаному, знесиленому, але ов'яному ще степовим вітром, з не втраченим іще смаком волі, широких просторів. Він ішов у ярмі, скорившись силі, хоча часом із гніву очі йому наливалися кров'ю, і тоді він хвищав ногами й наставляв роги...

Вільний дух народу ще тлів під попелом неволі. Свіжі традиції волі, такі свіжі, що часом трудно було відрізнити сьогодні від учора, підтримували жевріючу під попелом іскру. Старше покоління, свідок іншого життя, показувало ще на долонях мозолі від шаблі, піднятої в оборону народних і людських

прав. Пісня волі, споетизованої, може, у дні лихоліття, чаруючим акордом лунала в серцях молоді, поривала її туди, де ще не чуть кайданів, скованих на людей людьми. На широкі бессарабські степи, вільні, без пана й панщини, рвалася гаряча уява та тягла за собою сотки й тисячі...

От хоч би там, за Дунаєм, гей, там, за Дунаєм!.. (...)

Ярами, коритами висохлих річок, лісовими нетрями, прикриваючись нічною темрявою, ховаючись, мов од дикого звіра, тікало від пана й панщини все, що не заплісніло в неволі, не втратило ще живої душі, тікало, щоб здобути собі те, за що предки виймали шаблі з піхов або ставали до бою з кіллями та вилами...

А тим часом ворог не дрімав...

Власники душ, повернених у робоче бидло, записаних у господарський інвентар дідича разом із волами й кіньми, найбільше боялися того неспокійного, вільнолюбного духу народного, бо його ніяк не можна було припасувати до панських інтересів, погодити з незмірними скарбами, які давала панові оброблена хлопом українська земля. Віковічна боротьба двох станів — панського й мужичого, боротьба хронічна, що часом приймала гострі форми та бурею проносилася над нещасним краєм, — ніколи не кінчалася, ба й не могла скінчитися, хоча пан переміг.

Ще недавно, умившись в Умані власною кров'ю та накидавши в Кодні стіжок гайдамацьких голів, пан смакував перемогу, пильно обороняючи свої права на живий робочий інвентар — хлопа.

Хлоп протестував, хлоп тікав на вільні землі, рятуючись, як міг, од панщини, лишаючи на рідній землі все дороге, усе миле його серцю.

Але й там, далеко від рідних осель, настигала його панська рука. (...) На півдні Бессарабії, од бистрого Пруту, по лівім боці Дунаю, аж ген до моря стояло на чатах військо й заслоняло волю, що там, за широким Дунаєм, за зеленими прибережними вербами, синіла десь у чужій країні...

Голову втікача оцінено. За кожного спійманого прибережні козаки діставали плату. Сотні, тисячі нещасних попадалися до рук козакам — і мусили випити гірку до краю. Лиха доля чекала втікача: його віддавано в некрути, заслано в Сибір, катовано канчуками, тавровано, мов худобу, або з оголеною напів головою, збитого, збасаманеного, одсилали в кайданах назад до пана, знов у неволю, на панщину...

Чого він міг сподіватися вдома від пана?

А проте, мов талії води під теплим подихом весни, річкою текло вкраїнське селянство туди, де хоч дорогою ціною можна здобути бажану волю, а ні — то полягти кістками на вічний спочинок...

I

- То ти, Остапе?
- Я, Соломіє...
- Що ж воно буде?

— А що ж буде?.. Хай воно загориться без вогню та диму... Утечу... Піду за Дунай, може, ще там люди не пособачилися... От бачиш — сакви¹... Бувай здорова, Соломіє...

— Тікаєш... покидаєш мене... І отсе я лишуся сама з тим осоружним чоловіком... Ні, тікай, тікай, Остапе... Коли б ти знав, що робиться в горницях: пан біга по хаті, мов скажений: «Бунтар, — кричить, — гайдамака! Він мені людей баламутить!..» Покликав осавулу: «Веди мені зараз Остапа Мандрику...»

— Так...

— «Із живого шкуру здеру, чисто оббілюю²... Я ж йому пригадаю, гайдамаці, Кодню...»

— Так...

— «У некрути, — каже, — оддам...» А паня біла-біла, тряця трясе її, а вона руки заломила та: «Ромцю, — каже, — тікаймо звідси, бо ті хлопи заб'ють нас, як мого дідуся в Умані...» Тікай, Остапе, тікай, серце... Спіймають — катуватимуть, нелюди, живого не пустять...

— Враг його бери... Не так мені страшно ляха, як злість бере на наших людей: застромив віл шию в ярмо та й байдуже йому, тягне, хоч ти що... Ех, піду, де воля, де інші люди... Бувай здорова, Соломіє...

— Перелазь, хоч попрощаємося. (...) Ти ж кудою подасися, Остапе?

— Та мені аби на Чорний шлях, а там уже якось воно буде... там напутять уже...

— Ну, то не йди, голубе, селом, щоб не побачив хто... Я тебе духом перехоплю човном на той бік, а там чагарником, полем — та й вийдеш на шлях. Так безпечніше буде.

Соломія підійшла до ставка, скочила в човен і почала шарити на днищі.

— Капосний дід, одніс весло в катрягу³... Ну, та дарма — обійдемося. (...)

Остап сів у човен, і Соломія відіпхнулась од берега. Човен плавко загойдався на воді, а далі тихо й рівно посунув по воді над зорями, що тремтіли на

¹ *Сакви* — дві з'єднані одним полотнищем торби, які перекладають через плече на груди й спину або через спину коня чи осла.

² *Оббілювати* — обробити тушу забитої тварини (зняти шкуру); *тут*: дуже сильно побити, закатувати.

³ *Катряга, катряга* (розм.) — дерев'яний курінь на пасіці.

дні блакитної безодні. Соломія з тихим смутком дивилася на Остапа й чула, як по її виду котилася сльоза за сльозою. Вони мовчали. (...)

Остап скочив на берег, легким рухом закинув на плечі сакви й незабаром зник у чагарнику, а на човні, як велетенська чавунна постать, іще довго стояла Соломія, спершись на кіл і вдивляючись у чагарник, де разом з Остапом зникло її щастя.

Остап ішов навпростець, минаючи вузькі, криві стежки, протоптані товаром і пастухами. (...)

Чи то під впливом прощання і Соломіїних сліз, чи внаслідок реакції по пережитих турботах, його обгорнув жаль. Чого саме було жаль, він не міг би сказати, та й не думав про те. Так, просто жаль стис за серце, підступив до горла. Якась струнка сердечна бренькнула, зачеплена тим жалем, а із чагарів і з нив, таких рідних і милих, — він се почув зразу, — натовпом знялися давні згадки дитинства, неясні, невиразні, але вимагаючі частини серця для землі, яку він покидав тепер навіки, може.

Кожний кущик, горбок, долинка, кожна стежечка — усе се було йому знайоме, промовляло до його. Тут, у товаристві однолітків-пастушків, заводив він безконечні грища. Тут він пас худобу. Панську! Тим-то й ба, що панську. Та й хіба він сам за весь свій двадцятилітній вік не був лишень панською худобою? Хіба його батько, мати, Соломія, навіть дідусь його, який ходив у Січ, а потім різав панів в Умані, — хіба ж вони не стали такою худобою?.. Коли б вони не були панським товаром, то не міг би пан розлучити його із Соломією та силою віддати її за свого хурмана¹, не міг би сивого дідуся катувати на стайні нагаями... не похвалявся б оббілувати Остапа за сміливе слово.

— Оббілуєш... — злорадно осміхнувся Остап до себе. — Шукай вітру в полі... (...)

Коли б хоч дідусеві нічого не сталося через його... Та що йому станеться? Він уже старий, не сьогодні-завтра покладуть у яму... На згадку про діда Остап відчув щось тепле в грудях. Ті билиці-казки про Січ, козацтво, про боротьбу з панамі за волю, яких він слухав, затаївши дух і не зводячи розжеврілого ока з уст дідових, будили в дитячій голові химерні мрії, вояцький запал. Не раз телята й вівці, спокійно пощипуючи травичку в чагарнику, були свідками козацьких нападів або уманської різні, виконаної підпасичами під проводом Остаповим. Воля, воля і воля! Се чарівне слово, споетизоване столітнім дідом, розпалювало кров у хлопця, а дедалі, з літами, під впливом витворених панщиною умов, прибирало більш конкретну форму, глибше значення. Народ стогнав у неволі, але стогнав потай, не протестуючи, і коли Остап, вихований дідом у давніх традиціях, здіймав річ про те, що пора вже висунути шию з панського ярма, люди спочували² йому, але далі спочуття діло не йшло. Знайшлися навіть такі, що вклали панові в уха бунтівничі речі молодика — і от тепер Остап, скривджений і цькований, мусив покинути рідний край. (...)

¹ *Хурман* (заст., розм.) — візник.

² *Спочувати* — співчувати.

Тим часом темна блакить нічного неба почала потроху бліднути. Зі сходу дихнув вітрець та овіяв Остапа. І враз Остапові зробилося весело й легко. (...) Він ішов тепер прудко, сильно вимахуючи ціпком, мов усю силу свою молодечу вкладав і в ту ходу, і в рухи, а думки одна за одною, як на крилах, летіли наперед. Не так думки, як уява. Уявляється йому Дунай, широкий-широкий. За Дунаєм — Січ. Басують під козацтвом коні, мов змії ті, повигинали шиї... Козацтво — як мак... Жупан червоний, вус чорний, довгий, при боці шаблюка. Попереду... попереду — Остап. Кінь під ним гарячий, вороний, той, що в пана залишився на стайні; одіж із щирого срібла-злата, шабля довжелезна. Він оповіда козакам, за віщо пан хотів його оббілувати, яка повелася тепер у них неволя в Уманщині, що треба піти й визволити народ із неволі, потішити на старість дідуся та одняти Соломію від її чоловіка, бо вона не хурмана панового, а його, Остапа, кохає... Козаки вклоняються йому, пускають із копита коні, кидаються в Дунай, перепливають його, а далі мчать — Остап попереду — через луки й поля до них у село, в Уманщину... Чи бачиш, Соломіє?... (...)

Остап вийшов на шлях та озирнувся. Оддалік щось маячіло на шляху, немов який подорожній, з клунками на плечах, плентався шляхом од села. (...) Але тільки Остап звернув із дороги, як йому причулося, що хтось немов гукє. Він озирнувся: прискорюючи ходу, подорожній махав до нього рукою, бажаючи, очевидно, спинити його. Що за мара? Першою думкою в Остапа було тікати. Але зваживши, що поки він один на один, жахатися нічого, Остап зупинився, очікуючи та вдивляючись у подорожнього. (...)

Був то молодий, безвусий парубок, міцно збудований, у високій сивій кучмі, короткій чугайнці¹, з довгим ціпком. Остапові було чудно, що парубок немов осміхався, але коли той наблизився й привітався до нього, Остап із несподіванки скрикнув:

- Соломіє!.. Чи ти здуріла?
- Може, і здуріла... — сміялася Соломія.
- Пек тобі, маро... Чисто парубок... Куди ти й по що?
- За Дунай, на Січ із тобою... Приймаєш товариша чи не приймаєш?
- Чи ти знавісніла, молодеце, чи тебе нині жарт узявся?..

— Які там жарти... Скоро ти пішов, я як стала на човні, так і задубіла. Холодна, холодна, мов завмерла!.. Далі прокинулась і чую, що все мені противне, усе гидке: і чоловік, і панщина, і життя моє безщасне... Пропадай воно все пропадом... Піду і я світ за очі... Уже ж за тобою хоч серцю легше буде... Та чимдужч додому, за торбину: укинула, що треба на дорогу. Тільки, думаю, пан ловитиме нас. Але і я не дурна. Дідька з'їсть, що спіймає... Метнулася до комори — чоловіка нема дома: повіз паню в гості; зняла із жердки сорочку й штани... Тоді спідницю із себе, штани на ноги, накинула на плечі чугайнку, а на голову шапку — і козак козаком... Шукай тепер, пане, парубка з молодницею... ніхто не бачив, лише двох парубків стрічали... Що ж мені з тим, що скинула, діяти? Покинути боюся, догадаються ще... Узяла своє під пахву, побігла до

¹ Чугайнка (діал.) — свита.

ставка, прив'язала камінь — і шубовств у воду. Вічна пам'ять. А тоді селом, та на шлях, та біжу-біжу, щоб догнати. Ху, як ухекалася... Що ж, приймаєш парубка в товариші чи ні?

— А що ж я робитиму з тобою на Січі, гей?! (...)

Остап осміхнувся. Він, властиво, радий був Соломії, лише ота несподіванка збила його з пантелику. (...)

Сонце було низько, так у два чоловіки від землі, коли Остап прокинувся. Він хотів збудити Соломію, але лиш глянув на неї, як схопився за боки від шаленого реготу.

— Ха-ха-ха!.. От козак — розкозак!.. — реготався Остап. — Ха-ха-ха!..

Той регіт збудив Соломію. Вона схопилась і, протираючи очі, здивовано зиркала на Остапа.

— Ти чого?..

— Продери, продери очі... Ха-ха-ха!..

— Бачу вже... Та чого ти?

— Ну, тепер ходім.

Остап підвів Соломію та потяг її до кринички.

— Стань на коліна й дивись у воду...

Соломія нагнулась і зазирнула до кринички. Звідти глянуло на неї свіже, повне обличчя з карими очима, що так виразно біліло при картатому очіпку й пасмах чорного волосся, що під час сну повисмикувалось із-під очіпка.

— Тепер глянь на свої ноги.

Соломія глянула й ураз залилася дзвінким сміхом.

— Ха-ха-ха!.. — не вгавав Остап. — Голова молодичина, а ноги парубочі!..

Вони реготалися, мов діти: вона — тонко та дзвінко, як молода дівчина, він — грубше, передчасним баском двадцятилітнього парубка.

— Що ж воно буде? — спитав перегодом Остап. — Та ж як хто підглядить твій очіпок, не мине нас халепа.

— А ось що буде! — рішуче промовила Соломія та із цими словами здерла з голови очіпок. Чорні буйні коси впали їй на плечі й вкрили нижче пояса. — На, ріж...

— Що ти кажеш? — жахнувся Остап.

— Ріж, кажу...

— І тобі не жаль, Соломіє?

— Ані крихти... Ріж! — уперто намагалася молодича та сіла долі.

— Та в мене й ножиць чортма.

— Ріж ножем!..

Остап стояв вагаючись, але, бачачи молодичину впертість, вийняв ніж, поточив його об камінь і почав обтинати в кружок Соломіїне волосся.

Довгі пасма чорних кіс, мов мертві гадюки, тихо зсувалися по плечах додолу й лягали на землі дивними покосами.

Однак Соломія дурила себе, запевняючи, що їй не жаль кіс. Як тільки ніж шурнув по волоссю та до ніг Соломіїних упало перше пасмо кіс, вона почувла якийсь біль у грудях, щось стисло за серце, і на очі набігли сльози.

Робота була скінчена. Остап одступивсь од Соломії, щоб здалека краще придивитися до своєї роботи, а Соломія, мовчазна й замислена, сиділа долі серед обтятого волосся та вдивлялася кудись у простір.

Заходяче сонце червоним світлом осявало сю картину: його, стрункого й міцного, із чорними очима, орлиним носом і темним молодим вусом на засмаленому обличчю, і її, що в образі білолицього чорнявого хлопця дивилась у простір засмученими карими очима.

- Ну, пора нам рушати... Гей ти, парубче, як тебе звати — Семеном чи як?
- Про мене й Семене... — зітхнула Соломія та знялась із місця.

1. Остап збирається втекти за

А Дон	В Дніпро
Б Дунай	Г Дністер
2. Остапові належить репліка

А «— Я тебе духом перехоплю човном на той бік, а там чагарником...»
Б «— Спіймають — катуватимуть, нелюди, живого не пустять... »
В «...— На Січ із тобою... Приймаєш товариша чи не приймаєш?»
Г «— Пек тобі, маро... Чисто парубок... Куди ти й по що?»

3. Установіть відповідність.

Слово	Лексичне значення
1 чугайнка	А свита
2 хурман	Б дідусь
3 дідич	В візник
4 хлоп	Г селянин
	Д поміщик

4. Розкажіть цікаві факти з дитинства М. Коцюбинського.
5. Що таке *пролог*? Яку роль він відіграє в повісті «Дорогою ціною»?
6. Прочитайте перший діалог Остапа й Соломії за ролями. Які історичні події пов'язані зі словами *Кодня, Уманщина, гайдамаки*?
7. Чи легко було Соломії відмовитися від довгого волосся? Як цей вчинок її характеризує?
8. Хто і в яких традиціях виховав Остапа Мандрику?
9. Яким ви уявляєте Остапа? Про яку рису вдачі свідчить ставлення хлопця до свого діда?
10. Намалюйте словесні портрети Остапа й Соломії.

11. Доведіть, що сюжет повісті «Дорогою ціною» *пригодницький* і *романтичний*.
12. Спрогнозуйте подальші події повісті (*кілька речень*).

1. Прочитайте II й III частини повісті М. Коцюбинського «Дорогою ціною». Випишіть у зошит не зрозумілі вам слова.
2. Підготуйте невелике повідомлення про Івана Гонту й Максима Залізняка (*за бажанням*).

Була темна осіння ніч. Густа мряка чорним запиналом єднала з небом спалену сонцем полонину. У долині, на виднокрузі, сіріло щось широкою смугою та розпливалося в п'їтмі.

То був Дунай. Ще густіший морок виповняв глибокі чорторії, що збігали в долину по схилу прибережного узгір'я. В одній із таких яруг, глибоких і покручених по всіх напрямках весняними водами, на самому дні ворушилися люди. То були втікачі. Два дні та дві ночі сиділи вони тут у вогкості й п'їтмі, ховаючись від козачих пікетів, розкиданих по лівому березі Дунаю. Якраз сьогодні, з опівночі, мусили вони прокрастися в прибережні комиші й там чекати перевізників із-за Дунаю.

Було їх там чоловік із тридцять, з дітьми, з усяким хатнім збіжжям, зі слабими навіть, яких не можна було кинути в чужій стороні. (...)

Межи втікачами були й Остап із Соломією. Зазнавши всяких пригод, вони врешті добилися до Дунаю і вкупі з іншими чекали перевозу. (...)

Іван пристав до Остапа десь у дорозі. Вони були з одного повіту, навіть села їхні були близько. Се їх з'єднало, і з того часу Іван не розлучався із земляками. Весела й добродушна вдача Іванова не раз ставала їм у пригоді при довгій і важкій блуканині по чужих краях. Іван охоче оповідав про своє життя домашнє; з оповідання того можна було зрозуміти, що втік він не так од панщини, як від лютої жінки, яка мала занадто великі кулаки для малого на зріст Івана. От тією-то лютою жінкою і дратували раз у раз Івана, але він не сердився та добродушно викручувався жартами. (...)

Утікачі рушили до перевозу в суцільній темряві. Почалося пожвавлення. Раптом форкнув кінь — біля втікачів з'явилися козаки, які охороняли кордон. Вони стали вилловлювати людей. Усі запанікували. У руки москаля потрапила й Соломія, яку виволовив Остап. Іван кликав Остапа та Соломію до себе на човен, але вони розлучилися.

* * *

Що далі було — ні Остап, ні Соломія не могли добре пригадати. Вони лише пам'ятали, що бігли на одчай, через комиші, через воду, у безпросвітній темряві, з почуттям звірини, за якою женуть собаки. Кілька разів Остап ускакував у воду мало не по пояс, часто Соломія з розгону натикалася на кущ верболозу, але кожний раз вони давали собі раду й знову мчали вперед, добуваючи останні сили. (...) Тут вони намацали сухе, затишне місце й тільки тоді почули, що страшенно втомлені та зогріті шаленим бігом. Утома була така сильна, що брала верх над усім: вони просто впали. Без розмов, без думок вони послули твердим, здоровим сном.

Прокинулися вони нерано. (...) Першою думкою в Остапа було довідатися, де вони. Він подався на розвідку й скоро вернувся, щоб заспокоїти Соломію: скрізь тихо, спокійно, днина тепла та ясна. Почали радитися. Обое згадали, що один мірошник із-над Пруту, одноокий Яким, такий забіглий, як і вони, тільки з Поділля, хвалився, що знає спосіб переправити їх у Туреччину (...).

Тепер нічого іншого не залишалось, як звернутися до того мірошника, бо переховуватися далі на сьому боці було небезпечно: їх могли спіймати, одіслати до пана або запроторити в тюрму. (...)

І вони, почистивши трохи свою молдаванську, заболочену вчора одержу, не гаючись, подались у дорогу. Вони йшли то шляхом, то стежками навпростець, намагаючись не звертати на себе уваги. (...)

За Прутом була Туреччина. Уже була ніч, коли вони підходили до кишиницьких вітряків, що ліниво помахували крилами. На радість їм, у Якимовому вітряку світилося. Вони відхилили двері й увійшли. (...)

Мельників план був дуже простий: зв'язати невеличкий пліт, аби міг здержати двох людей, — і в темну ніч, ховаючись од козаків, переплисти в плавні. А там уже безпечно. Коли б не стало прихованого тут матеріалу, можна роздобути на березі річки. Аби обережно. (...)

При світлі воскової свічки, що роздобули в млині, вони взялися до роботи й так захопилися, що забули про втому та сон. Та матеріалу було не доволі для плота, і треба було відкласти роботу. (...)

Тільки вночі Остап із Соломією зважилися податися на берег. Вилязючи на гору, вони побачили червоне крайнебо, наче сходив місяць.

— Що за мара, — обізвався Остап, — адже тепер не місячні ночі.

Та Соломія, що встигла вже злізти, раптом одхилилась і мало не скрикнула:

— А дивися!.. Дивися!..

Остап глянув та остовпів.

Перед ним, на крайнебі, стояли високі вогняні гори. Та ні, вони не стояли. Вони рухалися, як живі, хиталися, тремтіли, осідали в одному місці й виростали в другому. Вони тихо жевріли, як купа іскристого золота, або вибухали червоним снопом полум'я. (...)

З опівночі пліт лежав готовий, аж просився на воду. Він був важкий, кострубатий, і його треба було нести так, щоб не ослаб мотуз. Остап і Соломія крєктали, зупинялися, спочивали, обливалися потом і знову тягли його на гору.

Навколо — ні душечки. Ні, їм таки везло нині! Туман стояв густий, мов кисіль; до світла було далеко, а кордонна сторожа або поснула, або вигинула.

— Поки сонце зійде — ого-го! де ми будемо... — радісно шептав Остап.

— Тоді кажи гоп, як перескочиш...

На березі було теж тихо й безлюдно. Каламутний Прут дихав вогким холодом. Сірі, ледве помітні в тумані плавні непривітно шуміли.

Остап із Соломією потиху спустили пліт на річку. Він хлюпнув і глибоко осів у воду. (...) Прудка течія крутнула ним і понесла вниз (...) Остап придержав пліт — й обоє вискочили на берег, утомлені й мокрі. (...) Вони були за кордоном.

Дивне почуття обхопило Остапові груди: замість радості — сильне обурення стрепенуло його істоту. В один мент відчув він усі кривди й знущання,

які зазнав у покинутому краї, і, твердо упираючись ногами в нову, не панщизняну землю, він затис кулак і погрозив на той бік річки:

— Бодай ти запалася, триклята країно, з твоїми порядками! — закликав він наголос.

Одночасово на тому березі почувалася кінська ступа.

— Хто там?.. — кинув у п'їтьму кордонний козак і, не дочекавшись відповіді, бахнув наосліп із рушниці.

— Ой! — скрикнув Остап, ухопився за груди й захитався.

— Нічаво-о!.. Коли не влучив, тікай собі з богом! — добродушно промовив козак і ступою подався далі...

Ш

— Що тобі? — прискочила Соломія до Остапа й піддержала його.

Вона вся похолола й тремтіла від жаху.

— Ой, — тихо стогнав Остап, — поцілив мене отут, під серце...

Соломія немов не розуміла того, що сталося. Вона торсала Остапа за одєжу, тягла його із собою і з жахом повторяла:

— Тікаймо... тікаймо... він іще стрілятиме, він уб'є тебе...

Помітивши, що Остап не рушиться з місця, вона вхопила його під руку та поволокла за собою. Вона вскочила в комиші й бігла прудко, наскільки позволяв се Остап і густий очерет (...).

Остап несвідомо піддавався їй. Він біг за нею, хоч із кожним віддихом і рухом кололо його в грудях і нападали часом млости, а з-під руки, якою він затуляв рану, стікало щось тепле й мокре.

«Аби лиш перебігти оце місце... аби лиш перебігти, — і все минеться... — нічого лихого не буде...» — блукали думки в його голові, і він біг, напружуючи останні сили, аби не відстати від Соломії.

Урешті він почув, що мліє.

— Стій... не можу... — шепнув він, опускаючись додолу.

— Що тобі? — опритомніла молодиця, схилившись над ним.

— Крові багато витекло... — насилу вимовив Остап.

— Тебе зранено? Де? — скрикнула Соломія, опускаючись перед ним на коліна та намагаючись розглянути рану. (...) — Де тебе поранено?

— Отут, під серцем.

Соломія провела рукою по його грудях і намацала мокру й липку сорочку. Остап сикнув од того дотику. У голові в Соломії розвиднілося. Жах її щез без слїду. Вона знала, що робити.

Обережно розстебнула йому сорочку й відкрила груди. Сього було мало. Вона роздерла пазуху, одліпила скривавлену сорочку, потім одшматувала довгий пас зі своєї підтички й із поміччю Остапа тісно зав'язала йому рану.

— Води!.. — попрохав ранений.

Води! Се легко було сказати! У сїй п'їтьмі, у сїй чорній невідомій пустині, де доволі було зробити кілька кроків, щоб заблудитися, трудно було шукати

воду. (...) Соломія спробувала викопати рукою ямку й справді докопалася до води. Була се густа, гнила та тягуча рідина, з противним запахом шувару¹. Соломія зачерпнула її в пригорщі й подала Остапові. Той змочив уста, але пити її не міг. Соломія змочила йому чоло, скинула із себе верхню одіжку й підмостила йому під голову. Про те, щоб пускатись у дорогу в таку пійтму в невідомій стороні, не було й гадки.

Треба було дочекатися світу. (...) Утома взяла своє: Соломія навсидячки задрімала.

Коли вона прокинулася, сіре світло падало із хмарного неба. (...) Остап лежав тут же з розплющеними очима; його молоде обличчя немов прив'яло, на уста впала смага. (...)

З поміччю Соломіїною Остап звівся. Він затискав зуби та кріпився, щоб не стогнати, — так його боліло за кожним рухом десь під лопаткою. Соломія підтримувала його, і так вони звільна йшли поміж високими стінами жовтого комишу.

Недовго їм довелося шукати воду. Незабаром заблищало крізь комиш спокійне дзеркало озерця. Соломія напоїла Остапа, оглянула й обмила його рану. Вона приклала до рани мокру холодну ганчірку — й Остапові стало легше. Почали радитися, як їм вибратися з плавнів, куди йти. (...)

(...) Вони йшли так довго, не відаючи пори дня, бо над ними висів клопоть олив'яної хмари, а круг них усе їжився височенний, цупкий, жовтий комиш, немов сунувся разом із ними, як зачарований. (...)

— Примости мене коло озерця, аби я міг воду дістати, а сама йди, розглянь... — згоджувався Остап.

— Ти, певно, зголоднів, їсти хочеш?

— Ні, не хочеться... тільки пити.

Соломія нагнула комиш і зробила хворому ложе. Не зводячись, він міг зачерпнути пригоршнею воду. (...)

— Не сумуй же тут без мене, я швидко повернуся, — обернулася вона до нього та зникла в комишах.

Вона йшла й старалася нагадати собі плавні, як бачила їх згори, до переправи. Управо — горіло... так, управо горіло, — і туди гнав вітер вогонь; у ліву руку виднілися гори й верби. Значить, треба йти туди, проти вітру. Вона стрибала з купини на купину сливе бадьора. З кожним ступенем надія росла в її серці, хоч картина не мінялася. Часом їй доводилося продиратися через таку гущину, що вона ледве пролазила поміж жовтими стінами. Посковзнувшись, Соломія вскочила вище колін у холодну тванюку. (...)

(...) Раптом Соломія зупинилась і мало не зомліла від страшної думки: їй прийшло до голови, що вона може не знайти Остапа, бо нічим не значила своєї дороги. Треба було ламати комиш абощо. Треба зараз вертатися, поки вона недалеко відійшла й не забула дороги. Серце її неспокійно калатало, коли вона бігла назад, одшукуючи свої сліди. Вона не мала часу на обережність — комиш бив її по лиці й навіть скалічив ногу. Та то були дрібниці. Коли б

¹ Шувар — аїр.

швидше знайти Остапа, вона тоді знову подається на розвідку, тільки не буде такою дурною, не забуде значити дорогу. Спочатку все йшло добре, вона знаходила свої сліди й по них верталася. Та скоро сліди щезли. Соломії здалося, що вона дуже відхилилась уліворуч. (...)

— Остапе-е!.. Оста-апе-е!..

Голос її прогучав глухо, стіна ворожого очерету не пустила його далеко, забрала в себе, ковтнула.

Соломія ще раз гукнула — те ж саме. Серце в Соломії упало, руки звисли безвладно. Та ненадовго. Новий приплив енергії, шалена відвага поїняли її волю, і вона кинулась уперед, розхилиючи й ламаючи очерет зі сліпою завзятістю зраненого оленя. Од часу до часу вона кликала Остапа. Відповіді не було. (...) Комиш шумів. Він їжився перед нею, тіснив із боків, настигав іззаду, ловив корінням за ноги, колов і різав шорстким листом. Жовтий, гладкий, високий — він глузував із неї, помахуючи над її головою рудим чубом. Соломія чула до нього зненависть, як до живої істоти. Він дратував її. Коли б у неї був серп або ніж, вона різала б його доти, поки б він не поліг увесь або вона сама не впала трупом. Соломія накинулася на нього й почала трощити зі злості, з озвірінням, як свого ворога.

Вона рвала його, ламала, крутила й била ногами, а він згинався, упирався, зчіплювався вгорі китицями, ранив їй руки й тільки корінням тремтів, немов од скритого реготу.

Соломія знесилена і впала. Їй стало душно. Піт краплями стікав по виду, груди важко дихали, й очі блищали, як у звіра, що попавсь у лабеті. Значить, немає виходу: вона мусить тут погібати, а Остап через неї — десь у другому місці. Соломії не так жалко було себе, як Остапа: вона уявляла собі, як він тепер лежить, хворий і самотній, у пущі й вигляда її з очеретів. Їй жаль стало молодого змарнованого життя — і вона заплакала. (...)

Вона не могла б сказати, прокинувшись, чи було пізно, чи рано. Над комишами ще нижче, ніж учора, спускалось олив'яне небо. Усе тіло в Соломії боліло, як побите. Важкі повіки мимохіть спускалися на очі, голова була несвіжа. (...) Що далі вона йшла, то більше дивувалася, що сьогодні попалося їй так багато живих істот. Тричі вона помітила крізь комиші сірий вовчий хребет, раз лисиця майнула коло неї хвостом, а здалеку чулося кабаняче рохкання. Вужі й гадюки набралися сьогодні особливої рухливості, бо все

повзли в тому напрямку, як йшла Соломія, і їй треба було особливо вважати, щоб не наступити на слизьке та холодне гадюче тіло. Птахи кружляли над плавнями цілими хмарами й так верещали, що заглушали навіть шум плавнів. Соломія все йшла. Вона збрала свою енергію, усю силу волі, усю міць тіла та йшла вперто й завзято з вірою, що її широкі й високі груди зламають усі перешкоди. Однак краю плавням не було. Комиші, озерця, ерики... І знову комиші, і знову вода, і знову той самий згук розміреного, однотонного прибою морської хвилі. (...)

Обернувшись назад і глянувши на небо, вона побачила червоні, як грань, хмари — і зразу стали зрозумілими їй і той дим, що вона чула, і тепло, і неспокій птахів, і тікання звірів. Плавні горіли, вогняні гори наступали на них, несли всьому смерть. Але вогонь іще десь далеко. Коли швидше побігти, можна ще втекти. Тільки так душно, так важко... наче хто женеться ззаду й дихає, налягає на плечі. Соломіїне вухо ловить уже далекий лускіт сухого комишу, невиразне гудіння, наче звір-велет трощить щось, жвакує й важко сопить. Се ж видима смерть здоганяє її!.. Тут нема вже рятунку. Ніхто й ніщо не допоможе. Несказаний жах обняв Соломію. З криком «ох, боже мій!.. ох, боже!..» вона шарпнулась з останніх сил і наосліп кинулася в очерети, слідом за гадюками, звіриною і всім живим, що, рятуючись од наглої смерті, мчало в перестрашу перед наступаючими бурунами вогняного моря... (...)

* * *

По відході Соломії Остап почув себе відрізаним од світу, од людей. Гарячка палила його всередині, він щохвилини мочив руку у воді й охолоджував чоло, очі, голову. Йому докучило дивитися на жовті стіни комишу — і він заплющив очі. Він думав. Згадувались йому давні заміри, він думав про те, чого йшов сюди, у Туреччину, через віщо покинув рідне село та дідуся. Як-то тепер живуть дідусь, чи живі й здорові? Чи згадують Остапа? От коли б вони прийшли та подивилися на свого внука, підстреленого, знесиленого, покинутого в комишах на обід вовкам і воронам.

Йому все щось верзлося, і в маячні він кликав дідуся.

Дідусь приходив. Тихо й непомітно вилазив він із комишів і ставав перед Остапом, згорнувши руки. (...)

Остап вів бесіду з дідусем — і дідусь потішав його, давав ради, розказував про колишнє та про те, що діється в селі тепер...

Як тільки Остап розплющував очі, дідусь ховався у комиші, але доволі було заплющити їх, як дідусь знову з'являвся і слухав пригоди Остапові або оповідав про себе.

Надвечір Остап почав турбуватися: де ділася Соломія, що її нема досі? (...)

Уночі йому стало гірше. Пропасниця тіпала ним, гарячка палила вогнем, а в грудях так кололо, що він на превелику силу діставав собі воду. Він хотів кашляти й не міг од болю. А Соломія не приходила. Остап не спав, а лиш часом, на кілька хвилин, западав у нетяму. Ніч тяглася довго, безконечно, як смерть... А Соломії не було...

— Де ж вона, що з нею? — Остап нудився.
Удосвіта Остап почув, що коло нього жива істота.
— Ти, Соломіє? — поспитав він і відкрив очі.

«Чи вона жартує, що перекинулася собакою?» — подумав він і трохи опритомнів.

Проти нього стояв не пес, а вовк. Великий, сірий, забовтаний, з гарячими й голодними очима. Він насторошив вуха та простяг до Остапа морду, міркуючи, чи безпечно йому нападати, чи ні. Остап лежав безборонний і дивився на вовка. Він добре бачив трохи кривий, глибокий і заслинений рот вовка, закрутки шерсті на його грудях і міцні замочені лапи.

Звір стояв нерухомо, урешті переставив одну лапу, далі другу й трошки присунувся до Остапа.

Остап зачерпнув пригоршнею води та бризнув на вовка. Бризки долетіли до його морди, кілька з них упало на неї. Вовк вискалив зуби й осів на задні лапи, але не відходив.

Остап знову покропив його водою. Вовк клацнув зубами й блимнув очима. Він був невдоволений. Посидівши трохи та не зводячи очей з Остапа, він раптом витяг шию, подався наперед і так жалібно завив, що Остапові аж мороз пішов поза шкіру. (...) Єдиним оружжям Остаповим була вода, і він од часу до часу обливав нею вовка, не допускаючи до себе. Вовк урешті скучив. Він кілька разів сердито, із запеклістю клацнув на Остапа зубами, крутнувся і щез у комишах.

По сих одвідинах Остап почав думати про смерть. Прийшла пора вмирати.

Чи живого, чи мертвого, а таки з'їсть вовк або сточать хробаки в сих нетрях. Чи не однаково? Остапові згадався Іван. «Хіба я боюся смерті? — чув він його цапиний голос. — Зроду-звіку... Пошли, господи, хоч зараз. Раз умирати — не двічі... Умер — і край, більше не встанеш...»

Остап теж не боявся смерті. Йому тільки хотілося перед смертю побачити Соломію. Дідуся він бачив, той приходив до нього, а Соломії як нема, так нема... Десь заблудилась у плавнях, або вовки роздерли її. Й Остапові стало жалко Соломії, страх як жалко. Вона така добра, так кохала його, вона пішла за ним у далеку дорогу, не пожалувала кіс своїх задля нього; вона доглядала його,

як рідна мати, була вірна, як товариш. І саме тепер, коли вони здобули собі волю й мали в щасті та радості почати нове життя, приходить погибель і, як щенят у річці, топить їх обох... (...) Він не хоче вмирати. Він хоче жити. Світ такий красний... Остап іще молодий, він не жив іще, не зазнав усього... Йому ще хочеться глянути на сонце, побачити світ божий, людей, обняти Соломію... Він іще живий, він не лежатиме тут колодою, не ждатиме, поки прийде смерть...

Остап зсувається зі свого ложа й повзе.

Йому боляче. Ну, та нічого, терпи, козаче... Він буде плазувати, чіплятиметься не тільки руками та ногами, а й зубами навіть, а таки вилізе із сих мочарів.

Остап повзе. Йому трудно, кожну купину доводиться брати з бою, у грудах коле й спирає дух, ноги важкі, як колодки. Він спочиває, омліває часом, прокидається і знову повзе на дні комишевого моря. До серця б'є гаряча хвиля; дика, непереможна згага життя палить усередині, сповняє всю його істоту...

Раптом він чує над собою:

— Остапе! Остапе! Се ти? Живий?

Він знає, чий то голос: то вірна його жінка, то Соломія злинула з неба, щоб узяти його до себе.

— То я, то я, серце моє... — обзивається він до неї і чує, як вона зводить його, бере на руки, як малу дитину, і вони летять обоє у високості, ген-ген до зоряного неба... Йому так радісно, так добре...

1. У дорозі до Остапа й Соломії пристав

A Іван

B мірошник Яким

B дід Овсій

Г кордонний козак

2. Прочитайте речення.

«Вона рвала його, ламала, крутила й била ногами, а він згинався, упирався, зчіплювався вгорі китицями, ранив їй руки й тільки корінням тремтів, немов од скритого реготу».

У ньому наявний художній засіб

A інверсія

B метаморфоза

B анафора

Г персоніфікація

3. Сюжет повісті розгортається в поданій послідовності

A Соломія шукає вихід — думки Остапа про смерть — переможний поєдинок із вовком — поранення Остапа

B поранення Остапа — Соломія шукає вихід — думки Остапа про смерть — переможний поєдинок із вовком

B думки Остапа про смерть — Соломія шукає вихід — поранення Остапа — переможний поєдинок із вовком

Г поранення Остапа — Соломія шукає вихід — переможний поєдинок із вовком — думки Остапа про смерть

4. Стихло перекажіть зміст II і III частин твору.

5. Який настрій навіюють пейзаж і погода в II і III частинах твору? Яку роль вони відіграють у розкритті внутрішнього стану героїв повісті?

6. Що давало сили героям долати такі великі труднощі на шляху? Ці труднощі руйнували чи зміцнювали переконання Остапа й Соломії? Обґрунтуйте свою думку.
 7. Знайдіть і прочитайте епізод, коли до Остапа прийшов вовк. Прокоментуйте майстерність М. Коцюбинського в змалюванні цієї напруженої сцени.
 8. Покажіть на карті місцевість, де відбуваються події в II і III частинах твору.
 9. Спрогнозуйте подальші події в повісті.
 10. Виразно прочитайте уривок, як Соломія заблукала в плавнях (починаючи з речення «Голос її прогучав глухо...» і закінчуючи словами: «...і вона заплакала»).
- 11. Проведіть мовне дослідження уривка, який ви щойно виразно читали. Знайдіть і запишіть по 1–2 приклади епітета, персоніфікації, інверсії, порівняння.
12. Які кольори та звуки зображено в III частині повісті? Наведіть конкретні приклади з твору. До яких видів мистецтва ці засоби наближають повість «Дорогою ціною»?
- Прочитайте повість М. Коцюбинського «Дорогою ціною» до кінця. Випишіть у зошит не зрозумілі вам слова.

IV

Край битого шляху, яким селяни наддунайських сіл їздять у Галац, заховався серед купи верб і поміж очеретами циганський виселок. Він складався всього-на-всього з трьох хаток, властиво курників, низеньких, кривих, зліплених із глини, як ластівчані гнізда.

У двох із них, очевидно, ніхто не жив, бо вікна були повидирані, комишеві стріхи обсипались і кінці лат стирчали з них, як ребра кістяка. Тільки в одній ліплянці світилися два віконця і вився димок із вербового димаря.

Там жила одинока у висілку циганська сім'я. (...)

Під вікном у благаючій позі стояла перед циганкою якась страшна жінка, бліда, простоволоса, у подертій, заболоченій одежі, і намагалася щось вимовити. Її уста ворушилися, та голос не добувався. Се її мучило, і вона говорила очима — червоними, наляканими, страшними. Урешті їй вдалося прохрипіти:

— Люди... добрі... рятуйте... рятуйте!.. Остап лежить там, недалеко... ходім... рятуйте!..

Цигани нічого не розуміли.

— Сбдеш дўша?¹ — питав старий циган.

Соломія, одначе, не слухала його — вона зверталася до Раду, хапала за плащ циганку, благала старого. Вона стогнала й тягла їх за собою. (...)

(...) Урешті зупинилася, нагнулася до землі й промовила:

— Остапе!..

Відповіді не було.

Цигани теж нагнулися придивляючись. Лежав якийсь чоловік. Старий циган викресав вогню, запалив очеретину й наблизив її до Остапового обличчя. Очі в Остапа були заплющені, а на білому виду виразно зачорніли молоді вуса й густі брови. (...)

¹Сбдеш дўша? (Рум.) — Що кажеш?

— Люди добрі, — благала Соломія, стоячи на колінах, — змилуйтеся, прийміть нас до хати... Ви ж бачите, пропадаємо... Чоловіка мого пострілено, він ледве живий, мало не загинули ми в плавнях... Я вам оддячу, я вам одроблю... Візьміть усе, що маю... усе... та не кидайте нас... Ось нате...

Із сими словами Соломія зірвала із шиї торбинку й висипала з неї на руку старому циганові кілька срібних монет. (...)

Стара циганка віджила, коли принесено раненого. Її страшне, жовте, відьомське обличчя зразу стало добрішим, а сиві пасма кіс, що вибивались із-під чорної хустини, спокійно лягали на Остапові груди, мов на груди сина, коли вона обмивала та перев'язувала йому рану. Напоєний незабаром зіллям, з перев'язаною раною, зогрітий теплом, Остап розплющив очі. Се так врадувало стару циганку, що вона забелькотала щось жваво, сильно зачаділа з люльки й радісно потріпала Соломію по плечах.

Стара циганка взяла Остапа під свою опіку. Вона ходила коло нього, варила йому зілля, обдивлялася рану, поїла козячим молоком, особливо, коли Гіца та Раду виходили з дому. (...)

По обіді Гіца знімав зі стіни свою скрипку. Уся сім'я знала вже, чого має сподіватися, і розташовувалася під хатою. Стара циганка накладала червону люльку свіжим тютюном і вигідно мостилася на призьбі. Гіца насував на чоло подертий бриль, ставав у позицію коло дверей і починав. Спочатку Маріуца тільки світила на Раду білками, а він злегка підморгував їй гарячим оком і чорним вусом, але коли скрипка починала підсипати жару й лоскотати танцюристу жили, молодиця не витримувала, зривалася з призьби, як чорний птах, і кидалась у танець так прудко, що синій плащ її надувався і лопотів на вітрі. Раду був наготові. Усі рухи його, важкуваті звичайно, ставали в танці легкими й повабними, ноги ледве торкалися землі, руки гнулися, як гумові, уся фігура його нагадувала тонку та гнучку лозину. Спочатку танцювали повільно, плавно, мов хитались од вітру. Та ось Гіца зігнувся і наліг на скрипку. Він підняв одну ноту й усе викочував і викочував її нагору, усе вище та й вище, аж млоїло, аж дух захоплювало в грудях. Урешті нота зірвалася із високості та покотилась униз. Спочатку вона котилась одна, підскакуючи й розганяючись, та ось ненароком зачепила другу, третю. Бренькнули ті ноти й покотилися разом униз, як камінці з гори, усе швидше та швидше, усе більш розганяючись, усе більше захоплюючи нот, зростаючи в лавину згуків, у грізний музикальний водоспад, у якому чулася дика енергія руху.

Той водоспад цілком захопив танцюючих, стрепенув усі їхні жилки. Вони все прискорювали темп (...).

Остап уже вилазив із хати подивитися на танці.

«Чортзна-як гуляють, немов п'яні», — думав він і згадував музики у своїм селі, що наймав колись Соломії.

Несподівано трапилася пригода, яка змінила життя втікачів. Цигани однієї ночі вчинили розбій, у якому Гіцу поранили. Остап і Соломія вирішили залишити небезпечне місце — свій тимчасовий притулок у циган. Однак наступного дня прийшли турецькі жовніри й забрали всіх, навіть Остапа, хоча той запевняв, що він тут чужий.

Соломія, нічого не знаючи про жовнірів, працювала з охотою, бо їй щастило: хазяїн дозволив прихистити в себе обох. Несподівано на базарі вона зустріла Івана, якому розповіла про їхні пригоди. Коли вони прийшли до циган, побачили одні погроми. Остапа заарештували.

Соломія та Іван стали радитися, як визволити Остапа з тюрми. Вирішили підкупити турецьких жовнірів у поліційній дільниці. Іван віддав Соломії всі свої гроші. Проте коштів виявилось недостатньо. Їм лише повідомили, коли мають переправляти Остапа назад додому.

Соломія переконала Івана здійснити напад на човен на Дунаї та звільнити коханого. Іван погодився. Вони придбали зброю та вирушили до річки.

Соломія не відривала очей від берега. Там, над водою, купка людей лагодилася сідати в човен. «Чи їх троє, чи четверо?» — мучило Соломію запитання, і вона ніяк не могла порахувати. (...) Обидва човни сунулися по чорному дзеркалі й лишали за собою гóрод. Турецький човен теж вплив на середину, певно, хотів покористуватися силою течії. Так вони пливли далеко один від одного, не наближаючись до себе. (...) Іван наліг тоді на весла, і його човен почав наганяти передній. Уже можна було розібрати, що там сиділо четверо — двоє на веслах, а двоє — один проти одного. Соломія впізнала Остапа.

Треба його сповістити.

— Оста-а-пе-е! — вигукнула вона на голос пісні, і той музикальний вигук покотився поміж білими берегами, долинув до людини на передньому човні й стрепенув нею.

— Оста-а-пе! — співала Соломія. — Ми їдемо тебе визволяти!.. Іван б'є одного... я стріляю другого, а ти возьми собі третього... (...)

Соломіїн човен повернув боком і був усього на аршин від турецького, коли турки загалакали. Та було пізно: човни черкнулися, загойдалися, і саме тоді, як турки з лайкою нагнулися, щоб відіпхнутися, Іван підняв весло й з усієї сили спустив його на червоний фез¹.

У той же мент між них блиснув постріл і звилася хмарка диму.

— Алла! — скрикнули турки з несподіванки.

Одного душив Остап.

Той мент був таким блискавичним, що видався хвилиною сну. Іван, спустивши весло на голову туркові, підняв його знов і на хвилину зачляк, дивлячись на розгойданий, стрибаючий по воді човен із переляканими людьми. Соломію крізь серпанок диму опік лютий погляд чорних очей, і їй здавалося, що вона стріляє безперестанку, хоча могла вистрілити лише раз.

Раптом Іван почув, що його впекло щось у живіт. Він машинально спустив весло на турка, але весло сковзнуло й випало йому з рук; червоний фез турка якось витягся перед очима, немов виріс, відтак щез; Іван розкинув руки, похитнувся, у голові мигнула свідомість, що йому щось недобре.

— Ой, боже ж мій! — скрикнув він раптом і полетів навзаки у воду.

Хиткий човен нагнувся під вагою його тіла й викинув Соломію. Льодова вода голками пройшлася по Соломіїному тілу, сон щез, і свідомість освіжила

¹ Фез — феска, головний убір східних народів.

мозок. Намагаючись ухопитися за перекинутий човен, Соломія побачила, що Остап б'ється в руках двох турків, а третій — той самий, що був під Івановим веслом, — держить у руках димучу ще рушницю. Довгий човен тріпався перед її очима на воді, як велика риба.

Значить, ні вона, ні Іван нікого не забили... Значить, усе пропало... Але їй не до того... Вона чує, що могутня течія бере її у свої обійми, а чорна глибіння тягне за ноги. Приходить смерть. Але вона не дасться. Вона має сильні руки, а до берега недалеко. Вона чує за собою якісь крики, Остапів голос, та їй не до них. Вона мусить поспішатися, поки не змерзло тіло... (...)

— Остапе!.. — з розпукою кличе душа.

— Соломіє-є!.. — доноситься до неї крик серця. — Соломіє!.. — чує вона крізь холодну хвилю, що б'є їй в очі, торкається чола, розплутує коси...

Жовте, каламутне світло потиху лине догори... згадки життя займаються, як іскри, і гаснуть, попеліють, як іскри...

По чорній річці поміж білими берегами прудко пливе човен, тане вдалині й обертається на цятку... за ним несе вода другий, порожній, хлюпає в його білі боки і фарбує їх у червоний колір...

Тихо в повітрі...

* * *

Чимало води утекло в Дунаї з того часу. (...)

Тьмяно світяться вікна в маленькій хатинці, де сторож варить собі убогу вечерю. Весело, з тріском палає в печі сухий комиш і гуготить у комині. У печі щось булькає. Сивий дід гріє свою бороду біля вогню і слухає розмову вітру.

Що не кажіть, а він живий, той вітер. Він летить іздалеку, понад тихими селами й забирає по дорозі, всичує в себе й тишу села, і клекіт міста, шемрання темного лісу, дзюрчання вод і дзвін стиглого колоса. Він несе в собі весь гомін землі, від тихого бриніння мушки до гуркоту грому, від скритого зітхання серця до крику смертельної розпуки.

Треба тільки вміти слухати. А дід навчився. Довгі роки самотнього життя серед розлогих просторів, у цьому царстві вітру, навчили його розуміти таємну розмову. Ось і тепер приносить йому той вірний товариш усякі звістки світу й кидає, мов цінний дарунок, у комин хатинки.

Дід піднімає кудлаті брови та слухає. Його мутні очі дивляться в простір, а усмішка розсуває зморшки.

— Чую, чую... — шепоче він і виходить із хати.

Темрява й пуста обгортають його.

Він повертається в той бік, де далеко, за селами й ланами, пливе Дунай, і шепоче:

— Знову мене кличеш, Соломіє? Почекай, швидко прийду, не забарюся вже...

А вітер гуде, розвіває дідові бороду й приносить йому тихий, ледве чутний, мов із дна Дунаю, поклик:

— Оста-а-пе-є!..

З УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ

— Отак вона мене часто кличе, — оповідає дід людям, що інколи заходять у сторожку. — Як тільки вітер загуде — так і кличе до себе... то в комин гукне, то надворі покличе... а часом серед ночі збудить... А не приходить, ні... Та й хвала богу, бо засмутилася би небіжка, коли б прочитала моє життя, як воно списане на спині...

Й Остап охоче піднімає сорочку й показує збасаманений синій хребет, де списана, як він каже, його життєпись.

— Оце ззаду пам'ятка від пана, а спереду, між ребрами, маю дарунок від москаля... кругом латаний... з тим і до Бога піду... Дорого заплатив я за волю, гірку ціну дав... Половина мене лежить на дні Дунаю, а друга чекає і не дочекається, коли злучиться з нею...

- Слова «Оце ззаду пам'ятка від пана, а спереду, між ребрами, маю дарунок від москаля» належать
А Раду **В** Соломії
Б Іванові **Г** Остапові
- Звільнити Остапа від турків Соломія допомагав (допомагала)
А Раду **В** Іван
Б Гіца **Г** Маріуца
- Установіть відповідність.

Уривок	Позасюжетний елемент
1 «...Ярмо було накладене на шию дикому турові, загнаному, знесиленому...»	А епілог Б пролог
2 «...Якась страшна жінка, бліда, простоволоса, у подертій, заболоченій одежі...»	В портрет Г екстер'єр
3 «...Вікна були повидирані, комишеві стріхи обсипались і кінці лат стирчали з них...»	Д інтер'єр
4 «Дорого заплатив я за волю, гірку ціну дав...»	

- Прочитавши опис циганського висілка на початку IV частини повісті, прокоментуйте засоби зображення хаток.
- Який спосіб придумала Соломія, щоб сповістити Остапа про їхній напад на турецький човен?
- Чому, на вашу думку, М. Коцюбинський для опису сцени смерті Соломії використав неповні речення та крапки?
- Які якості має Іван Котигорошок? За що йому симпатизує читач?
- З якою метою М. Коцюбинський увів у твір епілог? Прокоментуйте останнє речення епілогу.
- Прокоментуйте назву повісті М. Коцюбинського «Дорогою ціною».
- Яка головна ідея твору «Дорогою ціною»?

- Визначте сюжетні елементи повісті «Дорогою ціною».
- Прокоментуйте вибір кольорів для ілюстрацій до твору «Дорогою ціною».

Доберіть заголовки до кожної частини повісті М. Коцюбинського «Дорогою ціною» і запишіть у зошит.

ОЛЕКСАНДР ДОВЖЕНКО

(1894–1956)

Український письменник, кінорежисер, кінодраматург, художник.

Найвідоміші твори: кіноповісті «Зачарована Десна», «Повість полум'яних літ», «Поема про море», «Арсенал», «Україна в огні»; оповідання «Мати», «Ніч перед боєм»; «Щоденник».

Олександр Довженко народився 10 вересня 1894 р. в с. В'юнищі (нині смт. Сосниця), що на Чернігівщині, у родині неписьменних селян. Батько і мати мали 14 дітей, з яких вижило лише двоє — Сашко та Поліна, майбутня лікарка.

Олександр спочатку навчався в Глухівському вчительському інституті, потім учителював у Житомирі та Києві. Він мріяв навчатися в Академії мистецтв, бо відчував потяг до малярства, проте вступив на економічний факультет Київського комерційного інституту.

1921 р. О. Довженка направили за кордон на дипломатичну службу. Цікавими були життя та робота у Варшаві, Парижі, Лондоні, Берліні... У німецькій столиці Олександр приватно навчався в майстерні відомого в Європі художника В. Єккеля, часто відвідував лекції в Берлінській академічній вищій школі образотворчого мистецтва.

Повернувшись в Україну, О. Довженко став знаним у мистецьких колах художником-ілюстратором, автором політичних карикатур.

1926 р. митець потрапляє до Одеси, яка в ті часи була колискою українського кіномистецтва, що тільки зароджувалося. Тут він зрозумів, що кіно — його природна стихія. Перші кінороботи митця «*Вася-реформатор*» і «*Ягідка кохання*» мали успіх, а фільм «*Земля*» приніс йому світову славу.

1933 р. О. Довженко переїхав до Москви, потім працював на Далекому Сході, тут він зняв фільм «*Аероград*».

На початку Другої світової війни разом із Київською кіностудією, якою керував, переїздить до Уфи, а згодом до Ашхабада. Проте добровольцем іде на фронт як кореспондент газети «Червона армія», потім бере участь у визволенні Харкова та Києва. У цей період О. Довженко пише статті й оповідання, які друкують фронтові газети, починає вести свій знаменитий «Щоденник», створює кіноповість «*Зачарована Десна*». Саме в цей час було видано оповідання «*Ніч перед боєм*» про героїзм і самовідданість українців, проявлені під час воєнного лихоліття. Із цим твором ви сьогодні ознайомитеся.

1943 р. О. Довженко завершує кіноповість «*Україна в огні*», яку Й. Сталін заборонив друкувати та ставити за нею фільм. Це стало відчутним ударом для митця. У повоєнний час письменникові не дозволяли повернутися в Україну, його мучила серцева недуга, і до останніх своїх днів митець жив у Москві.

О. Довженко помер 25 листопада 1956 р., похований у м. Москві.

НІЧ ПЕРЕД БОЄМ

Оповідання

(Скорочено)

— Товаришу командире! Завтра Ви поведете нас у бій. Ми всі ось тут — і старі, що вже по пів року на війні, і молоді, ось як Овчаренко, що йтимуть у бій уперше, — усі ми знаємо, що завтра бій буде великий і дехто з нас, звичайно, загине. Чи правду я кажу?

Іван Дробот, молодий танкіст із надзвичайно приємним і скромним лицем, хвилювався.

— Правду, — відповів просто й спокійно Герой Радянського Союзу, їхній знаменитий командир Петро Колодуб.

— Я хотів спитати Вас, хоча про Вас і пишуть у всіх газетах і на зборах говорять як про людину безстрашну й невтомну, хоча Ви на вид такі, пробачте, і маленькі, і не дуже неначебто й здорові, так от, звідки воно у Вас береться, оте все (...), де Ваш не бойовий, а, так би мовити, внутрішній секрет? (...)

Усі бійці й командири, — а їх було в землянці чоловік тридцять, — раптом заворушилися і, розташувавшись для довгого приємного слухання, притихли. Командир умів оповідати. Вони були добрі бійці, і Петро Колодуб любив їх (...).

— Це було на Десні, — почав знаменитий капітан, усміхнувшись. — Да... одним словом, звичайний наш український дід-рибалка перевернув мені тоді всю душу. Хто з бійців, які пізнали весь тягар торішнього німецького вторгнення, не пам'ятає цього діда? Пригадуєте осінь? Що не річка, то й драма, то й діди, мов добрі річні духи. Вони були сміливі, діди оті, сердиті й не боялися смерті. (...)

Ми відходили без зв'язку, без артилерії, ми відступали на схід день і ніч. Ворожі кліщі мали от-от замкнутися перед нами. Ми несли на плечах своїх поранених товаришів, падали з ними, проклинали все на світі й ішли далі. Ніде правди діти, були такі, що й стрілялися від розпачу, і гордості, і жалю. Були й такі, що кидали зброю та з гіркою лайкою повзли до рідних хат, не мавши сили духу пройти мимо.

Колодуб замовк замислившись.

— Нас було небагато, чоловік п'ятнадцять. (...) Я був тоді ще командиром танка, що залишився в німців із пробитим мотором. А до війни я був садівником.

Капітан Колодуб так тепло й разом із тим із такою тонкою, знайомою всім іронією всміхнувся, що за ним тихо всміхнулися всі в землянці.

— Ми вибилися із сил. Ноги вже не несли, наступала ніч. Перед нами за селом велика річка. А німці були недалеко. Чимало з нас не вміло плавати. Нам показали хату перевізника.

— Тікаєте, бісові сини? — спитав нас дід Платон Півторак, який виходив уже із сіней із веслом, сіткою та дерев'яним ковшем для виливання води із човна. — Багато я вже вас перевіз. Ой, багато, та здорові все, та молоді, та все — перевези та перевези. Савко! — крикнув Платон до сусідньої хати. — Ходімо, Савко. Треба перевезти, нехай уже тікають. (...) Це вже, мабуть, останні.

Савка вийшов зі своєї хатки й дивився на нас, як намальований. Було йому літ сімдесят чи, може, і більше. Він був маленький, з підстриженою борідкою. Був би він сильно схожий на святого Миколу-угодника, коли б величезна, мов коров'ячий кізяк, стара кепка не лежала в нього на ушах і землистого, так би мовити, кольору светр не висів на ньому, як на хлопчику батьків піджак. За дідом Савкою виходив чималий хлопець із двома опачинами¹.

— Еге-ге! Щось ви, хлопці, не той, не як його, не туди неначе йдете, — сказав дід Савка й хитро подивився на нас: — Одежа ось нова, і торбочки, і ремні, еге, і самі ось молоді, а звертаєте неначе не туди, га?! (...)

— Не знаю, чого вони оце так тікають, — сказав дід Платон, ідучи за Савкою до річки, так, ніби нас тут зовсім не було, — чого вони так тієї смерті бояться? Раз уже війна, так її нічого боятися. Уже якщо судилася вона кому, то не втечеш од неї нікуди.

— Еге! — погодився Савка. — Уже, казав той, ні в танку не сховаєшся, ні в печі не замажешся.

— Душа несерйозна, розбалувана, — сердився Платон. — Візьми мого Левка. Як він на Кохин-Голі² тих, як їх, бачив? Усіх до одного вичистив. Читав лист? Полковник Левко Півторак — я розумію! А це — казна-що, не люди.

Ми йшли стежкою мовчки в густих лозах. Діди йшли попереду із сітками дуже повільно, ніби на звичайну нічну риболовлю, і, здавалося, не звертали жодної уваги ні на гарматну стрілянину, ні на рев німецьких нахабних літаків, — одним словом, увесь німецький феєрверк, що так замучив нас за останні дні важкого відступу, для них ніби не існував зовсім.

— Слухай, батьку! Ти не можеш іти трохи швидше? — звернувся до Платона Троянда.

Платон не відповів.

— Слухайте, діду, Ви не можете йти трохи швидше? — стримуючи дрижаки, спитав Троянда ще раз.

— Ні, не можу, — одповів Платон. — Чого пак Ви отакий швидкий стали, хто знає? Старий я вже швидко ходить. Одходив уже своє. (...)

Перед нами була тиха, широка Десна. За річкою крутий берег, а далі, праворуч, другий висип і лози. За лозами темні ліси, а над річкою і над лісами вечірне небо, якого я ніколи таким ще не бачив.

Сонце давно вже зайшло. Але його проміння освітлювало ще з-за горизонту верхи велетенського нагромадження хмар, що насувалися із заходу на все небо. Хмара була важка, темно-темно-синя, унизу зовсім чорна, а самий верх її, самий вінець майже над нашими головами, було написано шаленими крученими криваво-червоними й жовтими мазками. Величні, німі, зловісні блискавиці горобиної ночі палахкотіли не вгасаючи між шарами хмар. І все це відбивалося у воді, і здавалося, що ми стояли не на землі, що річки немає, а є міжхмарний темний простір, і ми, розгублені в ньому, малесенькі, як річні піщинки. Небо було надзвичайне. (...)

¹ Опачина — весло.

² Ідеться про переможні бої радянської армії з японцями на річці Халхин-Голі 1939 р.

— Ну, сідайте, повеземо. Чого стали? — сказав дід Платон. Він стояв уже біля човна з веслом. — Повеземо вже, а там, що бог дасть. Не вміли шануватися, так уже повеземо, тікайте, чорт вашу душу бери... Куди ти хитаєш? Човна не бачив, воїне! — закримав дід на когось із нас.

Ми розсілися в човні мовчки, і кожний думав свою невеселу думу. (...)

— А хмар наперло... Ач, що робиться! Страшний суд, чи що, починається? — Дід Платон подивився на небо та плюнув у долоню. Потім він узяв весло й сильним рухом одштовхнувся від берега.

Савка з онуком гребонули опачинами.

Човен був великий та старий-престарий. Він увесь був просмолений смолою і покарбований часом.

Я сидів у човні близько коло діда Платона. Я дивився на тиху чарівну річку, і на берег, і на суворого кормчого діда, який піднімався наді мною на фоні урочистого неба. Мені здалося, що мене перевозять на той світ. Сором, і розпач, і невимовний жаль, і безліч інших гострих почувань охопили мою душу, і скрутили її, і пригнули. Прощай, моя рідна, дорога Десно.

Мене вивів із думи голос Платона. Він продовжував із Савкою свою розмову, образливу й гірку для нас. Видно, щось сильно його мучило, щось хотілось йому додумати до кінця. Він ніби думав уголос:

— Чорт його знає, що воно таке почалося. Сьогодні вранці заходить до хати (...), та все кругом у зброї та в ремінні, та не в абиякому ремінні, а новому. (...) «Уставай, — каже, — вези, годі спати». А я три ночі не спав, возив.

Платон трохи помовчав.

— А оце недавно, перед вечором, перевозив із Митрофаном одну партію. Так одно, чорти його батька бери нехай, вроді отого, що коло тебе в очках сидить, теж у новому ремінні, так ще револьвер витягло та кричить: «Вези, — каже, — мерщій, куркулю!» Їй-богу, правда. А в самого руки тремтять та очі викарячені, немов у носаря чи в окуня, од страху. От пак людина, хай бог милує.

— А чорті-що.

— Еге. Так товариші заступилися, спасибі їм. «Що ж ти, — кажуть, — чортів сину, діда обижаєш?» Та чуть не побили. Так притихло. Отака пустота, ну, ти подумай... О, здорово гуцає. — Прислухався Платон до гарматних пострілів. — Скоро, мабуть, появиться герман¹. (...)

— Еге, — підхопив Савка. — А не знають, трясця їх матері, що вже кому на війні судилося вмерти, так не викрутишся, ніякий човен тебе не врятує. Не здожене куля, здожене воша, а війна своє, казав той, візьме... Бери вліво, бистра велика, — закрівав Савка опачиною.

— Беру. Коли б оце Левко зі своїм полком та був тут, той би не відступив, ні. Той би цього човна повернув назад — та по шиях, по шиях! — розсердився Платон і наліг на весло. — Той не відступить, ні, чорта з два!

— Еге! Отакий і мій Демид. Його вогнем печи, на шматки ріж, ну, не відступить. Куди твоє діло! — сказав Савка й плюнув на долоню. — А ці дума-

¹Герман — німець.

ють урятуватися, а воно, мабуть, вийде на те, що харкатимуть кров'ю довго... Це ж усе доведеться забирати назад!

— А доведеться! — підхопив Платон і гребонув веслом з усієї сили три рази. — Шутка сказати, скільки землі доведеться відбирати назад. А це ж усе кров!

Я дивився на діда Платона та з насолодою слухав кожне його слово. Дід вірив у нашу перемогу. Він був для мене живим грізним голосом нашого мужнього народу.

— Наша частина змушена була відступити, — сказав полковник.

— Балакай. Не вміли битися. От тобі й відступ, — сказав Платон. — Що у військовому статуті сказано про війну — ну? Хто скаже? Мовчите, вояки. Сказано: коли цілиш у ворога, возненавидь ціль.

— А де ваша ненависть? — підхопив Савка.

— Еге, а вмирать боїтеся. Значить, немає у вас живої ненависті. Немає! — Дід Платон аж крякнув і підвівся на кормі. (...)

— Я, діду, ненавиджу фашизм усією душею, — крикнув Троянда й навіть піднявся від хвилювання.

— Значить, душа в тебе мала, — сказав Платон. — Душа, хлопче, вона буває всяка. Одна глибока й бистра, як Дніпро, друга — як Десна ось, третя — як калюжа, по кісточки, а часом буває, що й калюжки нема, а так щось мокреньке, неначе, звиняйте, віл покропив. (...)

Пропливли трохи мовчки. Платон почав сильно гребти веслом. Видно, йому хотілося щось іще сказати, чимось перебити своє невдоволення.

— Ти собі подумай, Савко, як оце народу дивитися на отаке паскудство. Він же надіявся на їх усіх, як я на свого Левка, а воно он що виходить — «діду, перевези!».

— Еге, — промовив Савка. — Скільки літ їх учили, ти подумай, Платоне. А вони тікають. От він і каже тепер, що ж це ви, каже, робите? Стійте! Що далі ви тікаєте, то більше крові проллється! Та не тільки вашої, солдатської, а й материнської, і дитячої крові.

— Не знаю, як ти, Савко, — сказав Платон, — а мене б із Дніпра чи з Десни не те що Гітлер, а сам нечистий би не вигнав, прости господи, не при ночі згадуючи.

— Легко сказати, діду, а от побачили б Ви танкетки!¹ — виправдовувався лейтенант Сокіл.

— Ну й що ж? — перебив його Платон Півторак, очевидно, не маючи ніякого бажання вислуховувати нас. — Скільки вона вас там може вбити, тая танкетка? Усе одно вам же доведеться її розбивати, не мені. Я своє одвоював. А от мій Левко на Кохин-Голі, чули, що зробив із тими, як їх?.. Танкетки, — розгнівався дід. — Людська душа молодецька сильніша за всяку танкетку! Була, єсть і буде! Як-то в піснях про Морозенка співають: «Де проїхав Морозенко — кривава річка». О! Ото був воїн!

Я не витримав далі дідових розмов — так важко було мені його слухати.

¹ *Танкетка* — невеликий швидкохідний танк, оснащений кулеметами.

У цю мить він здався мені жорстоким і несправедливим дідом.

— А хіба Ви думаєте, діду, що нам не важко? Хіба Ви думаєте, що біль і жаль не роздирають наші душі, не печуть нас пекельним вогнем? — простогнав я йому в самі очі.

— А що мені думати? — подивився на мене дід Платон. — Думайте ви. Життя-бо ваше вже, а не моє. А тільки я так скажу вам на прощання. Не з тієї пляшки наливаєте. П'єте ви, як бачу, жаль і скорботи. Марно п'єте. Це, хлопці, не ваші напої. Це напої бабські. А воїну треба напитися зараз кріпкої ненависті до ворога та презирства до смерті. Ото ваше вино. А жаль — це не ваше занятіє. Жаль підточує людину, мов та шашіль. Перемагають горді, а не жалісливі! — сказав дід Платон і примовк. Він висловив нарешті свою думку. Це була його правда. Він стояв на кормі з веслом, суворий і красивий, і дивився вперед поверх нас. (...)

Човен м'яко вткнувся в річний пісок. Я вийшов із човна на берег абсолютно спустошений і разом із тим якийсь неначе зовсім інший, новий. Я неначе втопив у Десні і свій жаль, і тугу, і розпач відступу. Я оглянувся. За Десною горіло. І червона заграва пожежі якось по-новому освітила мою душу. Нестерпний огонь пропік мене наскрізь. На одну мить мені здалося, що кинься я зараз назад до Десни — і вода б розступилася переді мною. Цього я, хлопці, ніколи не забуду...

Ми стали прощатися з дідами, поспішаючи в лози.

— Постійте трохи, — сказав Платон, спершись на весло. — Так що ж прикажете передати герману? Як стрічать його, як у вічі дивитися?

— Передайте, що ми повернемося. Не дрейфте, діду. Повернемося! — спробував підбадьорити діда Троянда.

Дід подивився якось мимо планшеток Троянди й легенько сплюнув. (...)

Ми пішли в лози.

Я ішов останнім і думав про діда Платона. «Спасибі йому, — думав я, — що не пожалів нас, не окропив нашу сумну стежку сльозами, що викресав із мого серця вогонь уночі... Правдо, чом же ти часом така гірка та солоня?!»

Потім я побіг назад, до Десни. Я мусив щось сказати на прощання дідові Платону. Я вибіг на висип.

Платон стояв на березі по кісточки у воді з веслом, як пророк, нерухо- мий, і дивився, очевидно, нам услід.

— Прощайте, діду. Простіть нас, що не доглянули Вашу старість, — сказав я, задихаючись. — Ми Вас, діду, ніколи...

— Иди, не крутися перед очима, — сказав Платон Півторак, навіть не по- дивившись на мене. По сухому, темному його лицю текли сльози й падали в Десну.

— Оце, друзі мої, і все. Оце й увесь секрет, — сказав капітан Колодуб (...). Усі в землянці зітхнули. — Зараз я Герой Радянського Союзу. Багато я знищив во- рога, що й говорить! Багато постріляв у наступі й гусеницями подушив багато. Часом бувало так, що нудно робилось од хрусту фашистських кісток. І сам по- падав у бувальці не раз. Але, де б я не був, як би не гули навколо мене ворожі ви- хори, їм ніколи вже не затушить того вогню, що викресав із мене колись у човні дід Платон... Що наше життя? Що наша кров, коли страждає вся наша земля, увесь народ? — голос капітана зазвучав, як бойова сурма. — Я, хлопці, у бою сторукий, помножений стократ на гнів і ненависть!.. Так. — Капітан Колодуб усміхнувся. — А все ж таки нічого у світі я б так не хотів, як після війни поїхати на Десну до діда Платона і... І поклонитися діду Платону в ноги за науку.

Стало тихо. Ніхто не рухався, наче всі танкісти були ще думками на Десні.

— Ні, товаришу капітане, не поклонитесь Ви діду Платону, — зітхнув мо- лодий танкіст.

Усі обернулися. Це був Іван Дробот. Він стояв у самому кутку землянки. Він був якось особливо схвильований.

— Діда Платона, товаришу капітане, уже немає живого, — сказав Дро- бот. — Ото як ви пішли в лози, через годину прийшли німці. Довго вони били діда, що перевіз вас, хотіли розстріляти, а потім був наказ негайно переправитися на другий берег. Ну, повезли. Насіло їх ущерть. Випливли на середину Десни. Тоді дід Платон і каже:

— Савко, прости мене!

— Бог простить. Прости й ти мене, Платоне, — сказав дід Савка.

— Бог простить. (...)

Та як повиймали вони весла, та як стрибнули на правий борт, та й пере- кинули човна. Усе потонуло — і кулемети, і німці, і діди. Один тільки я вплив на наш берег.

— А хто ж ти такий? — тихо спитав капітан Колодуб.

— Я онук діда Савки. Я сидів на другій опачині...

— Устати! — скомандував Колодуб.

Усі встали. Цілу хвилину сім'я бійців стояла мовчки. Колодуб був блідий та урочистий. Він стояв із закритими очима. Потім на мить став на одне коліно, і всі послідували за його рухом.

— Готові до бою? — спитав Колодуб і виріс перед бійцями, як дід Платон на Десні.

— Готові на будь-який вогонь!!!

Тихо стало в землянці. Тихо й на позиції. Тільки далеко на обрії гойдався в небі вогненний знак прожектора.

1. Світову славу О. Довженку приніс фільм
 - А «Земля»
 - Б «Аероград»
 - В «Ягідка кохання»
 - Г «Вася-реформатор»

2. Твір «Ніч перед боєм» за жанром —
 - А роман
 - Б новела
 - В повість
 - Г оповідання

3. Установіть відповідність.

Репліка	Герой твору
1 «— Діда Платона, товаришу капітане, уже немає живого...»	А дід Савка
2 «— Часом їхня нелюбов і навіть презирство до нас не мали впливу».	Б дід Платон
3 «— Що наше життя? Що наша кров, коли страждає вся наша земля, увесь народ?...»	В Іван Дробот
4 «— Не здожене куля, здожене воша, а війна своє, казав той, візьме ...»	Г Борис Троянда
	Д Петро Колодуб

4. Коли й де відбуваються події в оповіданні «Ніч перед боєм»?
5. Як ви вважаєте, чому Іван Дробот, знаючи історію про перевезення солдатів і смерть свого діда, поставив запитання про сміливість Петрові Колодубу?
6. Прочитайте слова діда Платона: «*Душа, хлопче, вона буває всяка. Одна глибока й бистра, як Дніпро, друга — як Десна ось, третя — як калюжа, по кісточки, а часом буває, що й калюжки нема, а так щось мокреньке, неначе, звиняйте, віл покропив*». Прокоментуйте використані персонажем порівняння (*Дніпро — Десна — калюжка — мокреньке*).
7. Яку науку намагався передати дід Платон солдатам, яких перевозив?
8. Як ви вважаєте, чому в діда Платона текли сльози, коли він перевіз солдатів і вони пішли в лози?
9. Що найбільше вразило вас у цьому творі? Який момент був найбільш емоційно напружений?
10. Визначте провідну ідею твору.

11. Опишіть сцену, зображену на ілюстрації до оповідання «Ніч перед боєм» (с. 172).
12. Висловте свої міркування щодо цінності життя кожної людини, узявши до уваги слова Платона Півторака: «*Ну і що ж?.. Скільки вона вас там може вбити, тая танкетка?*»

Поділіть оповідання на частини за змістом, доберіть до них заголовки й запишіть їх у зошит.

БОРИС ХАРЧУК

(1931–1988)

Український письменник, журналіст.

Найвідоміші твори: романи «Волинь», «Майдан», «Хліб насущний»; оповідання «Планетник», «Горохове чудо», «Материнська любов», «Невллове літо», «Діана».

Борис Харчук народився 13 вересня 1931 р. в с. Лозах, що на Тернопільщині, у селянській родині. Здобув добру освіту: навчався в Кременецькому ліцеї, у Полтавському педагогічному інституті, на Вищих літературних курсах у Москві. Працював журналістом, науковим співробітником, редактором журналів.

Написав багато творів для дітей і про дітей. Найвідоміші з них зібрано в книжці «Горохове чудо». До цієї збірки увійшло й оповідання «*Діана*», з яким ви сьогодні ознайомитеся. Це твір про вірність, любов, турботу про природу та тварин. Хто ж така Діана, на чю честь названо оповідання? Відповідь ви знайдете в однойменному оповіданні Б. Харчука.

Б. Харчук помер 16 січня 1988 р. в м. Ризі (Латвія).

ДІАНА

Оповідання

(*Уривки*)

Цуценя привезли вдосвіта. Марта не бачила й не чула. Вона ще спала. А сон літнього світанку солодкий. Дівчинка зійшла з веранди — із-за гори Городище над Ясинецьким лісом сходило сонце. Велике, яскраве, купалося в синьому ставку, відбивалося та блищало в рясних росах на вишнях і, здавалося, вискотилось на трасу, їхало селом. Небо палало, земля прокидалася.

Дівчинка зняла вгору руки, постояла. Ступила, і руки опустилися: вона мляво, якимось непевно збочила на сивий заросений спориш, залишивши на ньому свої сліди. У її очах ще досипав сон. Ні тепле червоне проміння, ні холодна роса, яка струсилася на ноги, не могли її пробудити. (...) Білі довгі коси, поплутані й нечесані, спадали на плеченята, пасма закривали обличчя. Марта не знала, коси чи сонячне проміння лізуть їй до очей. Бабуся несла курям і сказала:

— А в нас цуценя.

— Де? — спитала-крикнула дівчинка.

Вона змахнула руками, крутнула головою, наче буцнулася із сонцем, з усім світом, і її сплутані коси затріпотіли й розсипалися.

— У гаражі, — відповіла бабуся та почала скликати курей. У неї багато роботи. Вона, як завжди, квапилася.

Марта, стрибаючи східцями, кинулася до гаража. З грукотом відчинила двері. Тут було захаращено й темно. Війнуло сирістю та затхлістю. Вона зупинилася на порозі й зірко кидала очима. Зайшла в гараж. Під стіною стоїть скриня, посередині — стіл, на лаві мішки й діжка, ще якісь стільці. Усе старе та трухляве. Власне, то була комірчина. Як жив дідусь, тут стояв мотоцикл, але комірчину й досі називали гаражем. Марта шукала очима: бак і відро під столом, заплетена павутинням стеля... А його немає! (...)

«Ото я дочекалася», — думалося їй. Було до болю кривдно. Вона ступила крок і завмерла.

У кутку, коло дверей, із-за старого горщика стирчали наструнені вуха. Приліпилися до горщика, і горщик став рогатий.

Дівчачі надуті губи розпливлися усмішкою. Обличчя паленіло, але то вже не був рум'янець болісної кривди: вії піднялися, очі заискрилися. З них виступила й котилася блискуча сльоза. Вона скотилася Марті просто в рот, і від неї її усмішка стала ще втішнішою.

Дівчинка простягла руки до тваринки й покликала:

— Діано!..

Вона сама не знала, чому з її уст злетіло це ім'я. Воно, певно, злетіло так само, як скотилася з очей втішна сльоза, зросивши усмішку.

Марта присіла з простертими руками. Наставлені вуха здригнулися й заніміли. Вони не ворушилися, і горщик був рогатий.

— Не бійся, — сказала дівчинка.

Вуха не опускалися, виставлялися трішки вище, зводилися, як у великого равлика.

— Діано! — покликала ще раз так ласкаво, що звіряткові перехотілося ховатися за горщиком.

Є. Попов. Ілюстрація до оповідання Б. Харчука «Діана». 1991 р.

Сірий клубочок заворушився. З лапок ви-ткнулася гостренька мордочка. Блиснуло двоє рудих очей — два блимливих вогники. Блисну-ли й погасли, не відчуваючи повної довіри.

— Діано...

Блимливі вогники з'явилися знову. Теплі та ясні — з темного кутка. Вони світилися знизу, тягнучись до синіх очей дівчинки, і ні разу не мигнули. У них сяяла чистота та щирість. І від-верта беззахисність. Ці очі признавали Марту та своє ім'я — Діана. Цуценя перестало бути цу-циком, безіменним собачам. Із цієї хвилини це була Діана.

Дівчинка не озивалася до неї. Діана не ста-ла на ніжки, а повільно, легко пересуваючись животом, тягнучи за собою хвостик, повзла до Мартиних рук. Марта ворушила пальцями — кликала Діану кожною своєю пучкою.

Та підповзла до рук, раптом боязко лизнула їх і, мружачись, стала полизувати дівчачі пальці своїм ніжним язичком, начеб аж посмоктуючи їх. Вони чомусь їй смакували. А може, вона була голодна? (...)

Насіювалися сутінки. Невидима пелена вкривала обличчя.

— Молоко! — прозвучав зворушливий жіночий голос, у якому озвалися ласка й тепло запрошення. Кликкала Лесина мама.

Звившись, відірвавшись од землі, блиснувши в сутінках очима, Діана кинулася до хвіртки. Знала слово «молоко» ліпше, ніж своє ім'я. Учепившись лапами, хитала, відчиняла хвіртку... (...)

А вранці, коли Марта спала, пещена пакосниця замучила курча, яке вже ходило без квочки. Бабуся закопала курча, а коли оповідала внуці про пригоду, собачка стояла, уважно слухаючи. Розуміла, що їй дорікають, і намагалася збагнути за що.

Марта понуро дивилася на Діану. Дівчинка начебто аж зараз помітила, яка її вихованка велика. Шерсть на ній уже не м'якенька, а щетиниста, цупка. Зміцнів крижистий загривок, видовжилася морда, стали крутішими груди й сильними лапи. Хребет вилискує сіро-чорний. (...)

Своїх курей і курчат більше не займала. Не погавкувала навіть на своїх горобців, які мостилися під дахом хлівця. Дозволяла своїм горобцям цвірінькати з вишень, з бузку. Інколи вони всідалися на цинковий дашок буди-вулика — не перечила їй тоді. Але сусідські кури й курчата, горобці із сусідських гнізд?! Спробували б!

Вона розпотрошила Лесиноного півня, який злетів на бабусин паркан і надумався розкукурікатися на цілий куток. Стягла його з паркану. Зуби вп'ялися в шию. Бідолаха стріпнув, замахав крильми й повис з її пащеки. Міцно держала його.

Дівчинка перелякалася. А Діана геройськи стояла перед хвірткою з півнем у зубах. Марта боязко відчинила хвіртку, Діана гордо ступила на сусідське подвір'я, куди щоранку й щовечора супроводжувала Марту по молоко, дійшла до порога хати й випустила півня з пащеки. Не потребувала здобичі — нехай півень знає своє місце, нехай на паркан, який йому не належить, не злітає. (...)

Бабуся віддавала свого півня взамін, Лесина мама не хотіла про це й чути.

Марта обіймала Діану за шию, допитуючи її:

— Ну, що ти наробила? Нащо? — Сіра наструнена тваринка, уже не тваринка, а молодесенька вівчарка не опускала голову. Гни за шию — не зігнеш, якщо сама не захоче.

Вона лизнула Марті руку, і дівчинка сказала:

— Я не прив'яжу тебе. Нізащо!

Сіренька сприйняла це признання, позіхнувши. Показала міцні зуби.

Як і раніше, вони бігали в поле, у ліс, на ставок. Але собачка тепер не котилася, плентаючись позаду. Виступала попереду, зрідка оглядаючись. Вівчарка. Марта й Леся, хлоп'ята-вітрогони бігли за нею. Діана, здавалося, водила їх у поле, де вони збирали стигле колосся, вона супроводжувала їх у

ліс, не боячись забиратися в самісіньку його гущу, де росли папоротники й де на світлих полянах вигрівалися мерехтливі метелики; вона вела їх купатися в ставку.

До Марти ніхто не смів ні торкнутися, ні навіть підійти — одразу: «р-р-р-и!..»

Інколи хтось чужий кидав собаці шматочок хліба, ласий кружечок ковбаски. Ніби й не бачила! І не чула нічийого голосу, як би він не бринів ласкаво. А щоб її хтось погладив? «Гр-р-ру!» — шкірилася.

Навіть і до Лесі ставилася по-своєму. Дозволяла дівчинці в шапочці темнявих кісок себе погладити, але, напевно, лише тому, що Марта з нею товаришувала. Єдиною її зверхницею була синьоока дівчинка. Вони розлучалися вночі. Діана всідалася під вікном, за яким Марта спала. Хіба розлучалися?

Її дедалі важче ставало годувати. Залишків супу, каші, якихось там кісточок не вистачало. Дівчинка покрадьки віддавала сіренькій свої порції. Поміями вона нехтувала. Нюхнувши їх, відводила морду. Навіть і тоді, коли була голодна. (...)

Одного вечора потягло холодним вітром. Перевіяло, і западали легкі, але не теплі, а якісь озимнені сутінки.

— Висохло на картоплі бадилиння, — повела мову бабуся. — Минається літо... Скоро до школи...

Марта тісніше притиснулася на порозі до бабусі.

Діана сиділа навпроти них. Вони на порозі, вона на землі, а її голова вище їхніх колін.

Тепер у них тільки й мови, що про неї. Що з нею робити?

— Якби жив дідусь, — починала й тягла бабуся, — він привозив би їй мотоциклом із бойні, чого б забагла...

Дівчинка дивилася на вівчарку, думала про велике місто, куди їй треба їхати. Серце стискалося — не забере із собою Діану, вона не поїде з нею. Тут будувалик, тут простір, а що там? Нічого. Мама на роботі, татко теж, їй до школи. Дома нікого. Хто буде з Діаною? Де? Як? Ці запитання, мовчазні, а тому ще дошкульніші, терзали й мучили. Вони були страшні.

Про те, щоб Діану забрати із собою, і не заїкалася. Це виключалося повністю, як річ зрозуміла сама собою. (...)

Вівчарка сиділа, погордливо стрижучи вухами. Не підсідала до них на поріг. Пильно, насторожено слухала уривчасту сумну мову. Чи розуміла, що ця балачка про неї? А ймовірно, тому й була такою уважною, що чекала, чим же ця мова-перемога закінчиться. (...)

Дівчинка важко зворушувалася на порозі — вівчарка на ногах. Ще хоч мить побуде з дівчинкою, проведе в темряві по молоко, а вже потім усядеться під вікном, яке засиніє від екрана телевізора, і стане на чатах. Вікно погасне, вона чатуватиме Мартин сон. Довгий. На всю ніч.

А зранку сумний вечір забувався. День розпочинався і минав, як і раніше, коли Діана була цуценям, собачкою. Удень вони знову були нерозлучні. А ввечері — поріг. Знову та ж мова. Важка, як доля, яку не об'їдеш конем. Неминуча, як темрява вечора.

Діану треба комусь віддати. Кому? (...) Хто ж її візьме? Онука й бабуся цим переймалися. Певно, що шкода собаки — веселого, розумного створіння...

Щойно дніло, молода вівчарка була на порозі веранди, силкуючись відчинити двері лапами, мордою. Дівчинка, доніжуючись у ліжку, чула шарудіння та шерехи, але вдягатися барилася. Прислухалася завмерши, затамувавши подих, сповнена очікування ще більшої радості. Скрипнувши, двері роз'їжджалися. Діана відчиняла їх і гавкала на веранду. (...)

Ще стояли сонячні дні, але роси довго не висихали, густі, сиві й холодні.

Натупотівшись на подвір'ї, дівчинка та вівчарка бігли, куди їм заманеться. У потайні кутки садка, у хащі городу. Зарошувалися, що з них аж стікало. Раптом примовкали, сховавшись у бур'яні.

Марта ні з того ні з сього мовби якось колисково заводила, що «Лучче було, лучче було не ходити...» — пісню. Носик опускався, підборіддя тремтіло. Діана клала їй на коліна свою голову. Обоє були смішні, особливо дівчинка, як буває смішною дитина, що наспівує зовсім недитяче.

Вівчарка в реп'яхах. Марта вибирала чіпкі реп'яхи з їжакуватої шерсті. Їй не до сміху! «Лучче було, лучче було та й не знати...» — співала-проказувала журно, гірко, невтішно.

На траві, на деревах довго не висихала роса, а над ставком у яскравому сонці не танув низький синьо-зрожевілий туманець. Ще його павутинням не розпрозорювалося марево, а вони пускалися купатися. Вода тепла, не охолонула за ніч.

Роздивившись на всі боки, вичекавши, поки промчать автомашини, пливом перетинали шалену вулицю-трасу. На ній страх небезпечно: так і пильнуй, щоб не втрапити під колеса. Кішки та дворняги через свою вайлувату безпечність нерідко тут гинуть або стають каліками.

Марта й Діана перебігали через асфальт одночасно. Далі глиняним узвозом і на греблю. Зупинялися на мості над шлюзом і слухали безугавне кипіння — шум води.

Купалися коло мосту або забиралися на інший берег, під Ясинець, де за дротяною сіткою било джерело, а праворуч од нього під горою-посадкою бовваніли кущі терну. Туди тягнулися бакаюватою греблею, а так брав нетерпець ввійти у воду. (...)

Дівчинка розкинула надувний матрац на моріжку, напмповує його «жабкою». Матрац роздувається — один бік синій, інший — червоний. Вона не встигає скинути в горошину халатик, натягти на голову гумову шапочку, а з матраца з висвистом вилітає повітря. Діана зубами повитягала кілочки. Вона любить купатися, але ніяк не може забути свого першого купання. Марта скупала її, коли в неї животик ну зовсім голопузився. Намилила шампунем, вимивала у вухах. Спека, що не продихнеш, а цуценя ловило дрижаки. Дівчинка закутала його рушником, зогривала своїм тілом. Воно тремтіло, і Марта побоювалася, що собача застудиться. Якраз нагодився Микола-лікар. Він заборонив купати цуценя, поки животик не зашерститься. «А ще воно дрижить із ляку», — сказав він. Обійшлося, собачка не застудилася, але, ставши вівчаркою, не забула давнє.

Дівчинка знову стає ногою на «жабу». Діана не може заспокоїтися, гасає берегом, висолоплює язик, підкравшись, обережно хапає зубами Марту за ногу, мовби допомагає натискати на «жабу».

Матрац спускається на воду. Розставивши руки, заходить у воду дівчинка. А вівчарка метается берегом. Вона начебто справжній плавач — набирає розгону. Шубовсть! Марта пронизливо верещить. Роздався ставок, піднялися хвилі, бризкуючи голову, очі, плечі, груди, вона ще не встигла скупнутися, бризки такі неприємні, осоружні. Пірнає у воду, наздоганяє матрац і, вигулькнувши, сідає на нього. Діана пливе до неї. Гребе лапами, морда поверх води, хвіст розпущений, як стерно. Дівчинка подає їй руку, а вона — лапу. Умоцнюється на матраці. Збиті хвилі відігнали його.

Кругом вода та сонце. Берег далеко. А вони сидять собі, як на синьому плавучому острівці. Вівчарка висолоплює язик. Задоволена. Та вона непосидюща. Тягнеться язиком до води. Синій острівець схитнувся — обоє під ним. Борсаються, бризкають водою, скидаються, як риба. Перекинувши матрац, вилізли на нього, погойдуються на червоному острівці, перепочивають, поки знову не попадають і їх не накриють збурені хвилі. Зі ставка й не виженеш: ловлять останні дні ясного літа, яке обмиває їх чистою водою.

Матрац-острівець неохоче причалює. Ще вернуться до нього. І не один раз. Дівчинка, пірнувши, розплющить на мить під водою очі: цікаво глянути, як живе вода, що там, у ній. А вівчарка, шубовснувши з розгону, попливе, подаватиме лапу — витягує на пливун-острівець!

Щоб скоріше просохнути, Марта витерлася на березі рушником. Діана розставила лапи, стріпнулася. Високо сипонули бризки. Наче дощ, дивний дощ — знявся вгору. Дощ — навпаки. Берег і ставок осяяла веселка. Дівчинка та вівчарка стояли в її брамі.

— Віддайте мені Діану... — сказав доглядач за ставком.

Своє прохання він висловив зніяковілим голосом, упрощуючи. Вівчарка не просто йому подобалася, а була потрібна для діла. Десь-то він прочув, що вона не зможе жити в бабусі, що стара не дасть їй ради й що дівчинка, яка приїхала на канікули, не може забрати її із собою.

— Їй-бо, я її не зобиджатииму, — поклявся він, забожившись. І додав: — Слово честі! — А потім ще раз: — Їй-бо!

Його називали Севою, Севкою або Стівною — залежно від того, коли і як ставився до сільських рибалок. (...)

Коли висловив своє прохання, Діана наблизилася до дівчинки. Сева-Севка-Стіва їй не сподобався. Але хіба вона могла це сказати?

Він пообіцяв хоч зараз нагодувати її м'ясом.

— Хочеш м'яса? — звертався до неї. — У сажалках форель. А форель знаєш чим годують? М'ясом. М'ясом і печінкою...

Вівчарка знала слово «м'ясо», як і «молоко». Сиділа біля Мартиних ніг та облизувалася.

Рушили греблею. Діана начебто вела дівчинку до джерела. Доглядач чва-лав за ними. Наближалися до сітчаної загорожі, Сева обігнав їх, вийняв ключ і відімкнув залізні ворота.

Діана мимоволі зупинилася. Стіва запрошував кланяючись, розставивши руки. Коливнувся густий чуб — глянули відлигли, вологі очі.

Марта ввійшла першою, а вівчарка за нею.

Береги сажалок скошені, і сажалки — як поналивані басейни. Над ними хата — вікна на всі боки. Під нею ні вишеньки, ні горішка, і хата аж потріскалася на сонці. Горою ліс — сосни з гігантськими кронами.

За хатою стоїть фургон-холодильник. Сева так і метнувся до нього, розчинив і, стоячи на приступці, почав запопадливо та хапливо кидати шматки м'яса...

Діана підхопила один, другий. Сподобалося. Сева всміхався.

Вона наковталася м'яса, і нею почало трусити. М'ясо морожене. Її повне черевце стало як холодильник. Отож Марті й Стіві довелося ласунку-ненажеру розтирати.

Звичайно, хоча м'яса тут було багато, але дівчинка не могла так одразу подарувати пестунку. Вони й назавтра прийшли до фургона-холодильника. Діана сама підступила до приступки. Сева заздалегідь розморозив м'ясо, очікував. Ухопивши порцію, вона сховалася під фургон-холодильник — єдине місце, де могла знайти затінок, і там обідала.

Потім Марта залишила її на три дні, щоб звикла. Ці дні минали дуже довго, тяглися, як сліпці.

Дівчинка постановила собі не ходити до джерела, не купатися ні коло мосту, ні під кущами.

А завбачливий Стіва взяв і прив'язав Діану, але вона зірвалася з прив'язі, обірвавши ланцюжок. Він її ледве впіймав. Нізащо не далася б до рук, якби форельне господарство та не було обтягнуте густою сіткою. Їй довелося ночувати в комірчині.

Улюблена їжа — м'ясце — не смакувала. Стіва накидав його в комірчину, але шматочки так і лежали коло порога. Майбутній господар затурбувався. Він здогадався, що Діана сумує, і, щоб їй догодити, насмажив риби. У бабусі, у Марти вона їла рибу з кісточками, голови ковтала цілком. Сева припрошував — не понюхала. Вирішив прогуляти її, держачи на повідку.

Бабуся запевнювала онуку, що над сажалками собаці вестиметься не гірше, а ще ліпше, ніж у них, і раділа, що так склалося. То був найліпший вихід.

— Наша Діана буде, як у раю, — сказала вона. (...)

Минав третій день розлуки. Марта не стрималася, подалася на греблю: із самісінького ранку чогось ніло серце. Вона стала на мосту, схилилася на поручні й дивилася, як кипить і вирує вода.

Не бачила, як греблею замиготіло, не почула, як пищало заливаючись. Дівчинка не встигла отямитися — вівчарка плигнула на неї, мало не збивши її з ніг. Поклала на груди лапи, прилипла мордою, тоскно заскімлила. А з її шиї звисав обірваний повідець.

Прибіг задихавшись Стіва.

— Я не міг її втримати! — вигукнув. — Побачила тебе, дівчинко, на мосту і як рвоне, як кинеться з усіх ніг! Не міг стримати — нізащо! А я ж їй і вуса обстриг... Але брешуть, що ніби в собаки нюх у вусах. По-моєму, він і в собаки не лише в носі. У голові! — і стукнув себе по чолі. — У душі! — Приклав руку до грудей і видихнув: — Як у всіх нас...

Марта побачила, що в Діани обстрижено вуса, і безпорадно похитала головою.

Так і не вибула Діана три дні над сажалками. Ночувала третю ніч удома.

Дівчинці несила було відвести Діану над сажалки, до джерела. Коли її забрали, забігла до хати, сховала обличчя в подушку й, плачучи, заснула.

На цей раз Стіва поведився розумніше. Не прив'язав вівчарку. Намагався завжди й скрізь бути з нею. Не зачиняв у комірчині, упустив до хати. Вони снідали, обідали й вечеряли з одного столу. Стіва їв м'ясо смажене або варене, а їй — сире. Лише вона засумує, він давав цукерку.

Жилося Діані добре. Де ще так їй жилося б?

Настало останнє прощання. Напередодні від'їзду під вечір Марта навідалася до джерела. Коли йшла греблею, вівчарка її не помітила: сито розляглася під фургоном-холодильником, а її новий хазяїн сидів на приступці.

— Діано! — покликала вона, уступивши в прорвану сітку.

Вівчарку прожогом винесло з-під фургона-холодильника.

Вони спустилися до джерела. Постояли. Дівчинка напилася з долоні, Діана лизнула воду язиком. Постояли ще. Шумів Ясинець.

Марта поверталася додому не греблею, а через форецьне господарство. Обігнувши сажалку, пішла до воріт. Холодна джерельна сажалка зеленіла й голубіла. Косячками плавала форель.

Діана не побігла, огинаючи сажалку. Вихопившись із Стівиних рук, а він обіймав її за шию, кинулася, шубовснула в крижану воду й пливла, пливла до дівчинки, виявляючи наостанку свою відданість.

Уранці Марта поїхала. Над ставком зависав туман. Він лягав долиною. Заступав Городище. Не було видно річки й лісу. У купчатому сивому тумані чувся вихлюп хвиль і гомін дерев.

Бабуся залишилася сама. У світлиці, де спала онука й де стояв телевізор, по вечорах не світилося. Бабуся обходила кухню і верандою. Осінь лихо манила роботою: устигнути вихопити все з городу до в'їдливої сльоти, до перших заморозків — не до телевізора.

Викопано й зведено картоплю. Поскочувано під хлівець гарбузи. Запаковано на зиму вулики.

Вечори стали довгі. Можна й перепочити. Бабуся ввімкнула телевізор. Щось латала, поблимувала очима, зрідка підіймаючи їх на екран. Телевізор тихо порипував. Бабуся не любила дзвінких голосів. Вона любила, щоб їй світилося, тому й почула, що під верандою щось товчється.

«Мабуть, я не зачинила добре дверей, — подумала й проказала сама до себе: — Зі старістю я зробилася геть забудькуватою».

Із шиттям у руках видибала на веранду. Двері зачинені, але за ними хтось не може вгомонитися.

Бабуся відчинила — Діана! Зраділа сіренькій, начебто побачила свою онуку. Давала їй їсти, але вона ні до чого не доторкнулася. Підіймала писк, щось понюхувала й ворушила вухами.

— Як же ти виросла! — хвалила її бабуся. — Той Севка чи Сева годить тобі. Ти в мене їсти не хочеш. А я і забула про тебе. Дякую, що провідала мене. А Марти немає. Не нюхай і не стрижи вухами. Чекай нового літа...

Старенькій було й приємно, і радісно, що Діана завітала, угледівши вогник у вікні світлиці. Написала у велике місто внучці, хто в неї гостював.

А тим часом голубий вогник у світличному вікні, під яким колись сіренька чатувала Мартині сни, коштував їй життя.

Це сталося дуже просто. Хоч як добре було Діані над сажалками в рибовода й доглядача ставка, але довгими осінніми вечорами, щось пригадавши, вона бігла греблею, усідалася на узбіччі вулиці-траси навпроти бабусиної хати й терпеливо чекала, чи не засвітиться там, у вікні. Синій вогник нагадував їй, мабуть, очі дівчинки.

Якогось вечора у світлиці спалахнув екран телевізора. Сіренька якраз подрімувала, сумуючи на узбіччі. Засвітилося, заголубіло вікно. Вона скочила, пускаючись через трасу, і втрапила під колеса шарабанистого самокида. Примчав Стіва. Узяв на руки, поніс у містечко до лікарні. Здохла. Бабуся про це внучці не написала.

Дівчинка й досі оповідає своїм шкільним друзям, удома про сіреньку, закінчуючи свої оповіді одним і тим же: «Чи впізнає мене Діана наступного літа?»

Вона назвала її ім'ям Латонської діви — богині місяця та полювання, покровительки жінок, з якою впольовували літо, самих себе та ще метеликів. Ото й уся дичина.

1. Кличку собачці Діані дав (дала)

- А бабуся
- Б Марта
- В Стіва
- Г Леся

2. Прочитайте уривок із твору.

«...над Ясинецьким лісом сходило сонце. Велике, яскраве, купалося в синьому ставку, відбивалося та блищало в рясних росах на вишнях і, здавалося, викотившись на трасу, їхало селом. Небо палало, земля прокидалася».

У цих рядках НЕМАЄ

A персоніфікації

B метафори

Б порівняння

Г епітета

3. Установіть відповідність.

Уривок	Позасюжетний елемент
1 «Шерсть на ній уже не м'якенька, а щетиниста, цупка. Зміцнів крижистий загривок, видовжилася морда, стали крутішими груди й сильними лапи. Хребет вилискує сіро-чорний».	A монолог Б інтер'єр B портрет Г пейзаж
2 «На траві, на деревах довго не висихала роса, а над ставком у яскравому сонці не танув низький синьо-зрожевілий туманець».	
3 «Зайшла в гараж. Під стіною стоїть скриня, посередині — стіл, на лаві мішки й діжка. Ще якісь стільці. Усе старе та трухляве. Власне, то була комірчина».	

4. Доведіть, що твір Б. Харчука «Діана» за жанром — оповідання.

5. Назвіть героїв оповідання Б. Харчука «Діана». Наділіть кожного з них кількома прикметниками-характеристиками.

6. Знайдіть у творі й прочитайте портрети героїв і пейзажі. Яку роль відіграють портрети й пейзажі в сприйнятті оповідання?

7. Охарактеризуйте Стіву. Використайте у своїй розповіді його портрет, розкажіть про риси вдачі, враження, яке цей герой справив на вас.

8. Що ви знаєте про породу вівчарки: повадки, характер та ін.? Чи можна за-суджувати Діану через курча й сусідського півня?

9. Який момент оповідання ви вважаєте *кільмінаційним*? Знайдіть і прочитайте розв'язку.

10. Які проблеми порушено в оповіданні Б. Харчука «Діана»?

11. Стисло перекажіть оповідання Б. Харчука «Діана».

12. Напишіть вільне есе на тему «Краса вірності — краса душі» (за оповіданням Б. Харчука «Діана»).

1. Поділіть текст оповідання на чотири частини за змістом і доберіть до кожної заголовки.

2. Заповніть літературний паспорт оповідання Б. Харчука «Діана» як епічного твору.

СТЕПАН ПРОЦЮК (Народився 1964 р.)

Сучасний український письменник.

Найвідоміші твори: трилогія «Марійка і Костик», «Залюблені в сонце («Друга історія Марійки і Костика»)» і «Аргонавти («Третя історія Марійки і Костика»)» — для дітей; романи «Інфекція», «Тотем»; збірки есе «Канатоходці» і «Аналіз крові» — для дорослих.

Степан Процюк народився 13 серпня 1964 р. в с. Кутах Бродівського району (нині Буський район), що на Львівщині. Закінчивши Івано-Франківський педагогічний інститут, майбутній письменник вибирає собі наукову стежу — вступає до аспірантури в Києві та здобуває ступінь кандидата філологічних наук. Потім викладає українську літературу в Прикарпатському університеті в Івано-Франківську.

С. Процюк пише як віршовані, так і прозові твори. Одна з яскравих граней його таланту — література для підлітків. Великої популярності набула трилогія про Марійку й Костика, третю частину якої — **«Аргонавти»** — пропонуємо вам прочитати. Події розгортаються в маленькому українському місті Старомихайлівці. Герої твору зустрічаються, ведуть романтичні розмови, освідчуються одне одному, переживають різні життєві труднощі. А які ж саме? Відповідь шукайте в самому творі. Але перед тим прочитайте інформацію про аргонавтів.

До речі...

Аргонáвти — учасники морського походу в Колхіду — західну частину Закавказзя. Тут вони мали знайти золоте руно. Аргонавти вирушили на кораблі «Арго». Їхнім ватажком був Ясон — давньогрецький герой. Переживши безліч пригод, вони виконали завдання та повернули руно в Грецію.

А заволодіти золотим руном Ясону допомогла чарівниця Медея — донька колхідського царя Еета, з якою потім Ясон одружився.

Золотé рúно — шкура золотого барана, на якому брат Фрікс і сестра Гелла тікали від мачухи Іно. Після загибелі сестри Фрікс потрапив до казкової східної землі Еї (пізніше ототожнюваної з Колхідою) і був прийнятий тамтешнім володарем Еетом. Він приніс барана в жертву Зевсові як опікунові втікачів.

АРГОНАВТИ

Повість

(Уривки)

2

...Жив собі хлопчик, і жила собі дівчинка. Хлопчик любив похмурі та суворі краєвиди своєї землі.

Кажуть, кожний хлопчик більше прив'язаний до свого місця народження, ніж кожна дівчинка. Але це кажуть для того, щоб спростувати сказане або підтвердити.

Вона була менше прив'язана до похмурих і суворих краєвидів своєї землі, ніж він, але, побачивши, що хлопчик справді любить ті місця, які не любив ніхто, вона полюбила хлопчика.

Кажуть, що є люди, яким любе щось нетипове. Наприклад, багато дівчаток вам скажуть, що люблять багатосерійні мелодрами про кохання. Але із сотні таких знайдуться принаймні три, яким мильні серіали будуть не до шмиги¹. І кожна з трьох матиме власні, одиничні, причини байдужості або неприязні до кінопопси, бо типові — подібні, а нетипові — різні.

Хлопчик став юнаком, а дівчинка — юнкою. Двоє були вродливими та розумними, а таким людям нелегко впоратися зі своїми природними дарами. Юнак, хоч і далі любив юнку й похмурі краєвиди своєї землі, вирушив у мандри світом. Дівчина залишилася заради нього вдома. У неї було багато залицяльників, але вона всім відмовляла, чекаючи на свого юнака. Була впевнена, що покохати можна лише раз.

Юнак, здобувши освіту й спізнавши багато пригод, поволі забував про свою дівчину. Він мав багато друзів і багато красивих жінок, особливо під час своїх успіхів.

Одного разу він приїхав глянути на понурі краєвиди рідної землі. Вони здалися йому непривабливими й сірими. Також він сказав своїй дівчині, яка вірно чекала, що він не знає, чи вони зараз є такою гарною парою, як колись. Дівчина плакала, але він покинув її напризволяще й поїхав геть, подалі від споконвічного суму рідної землі, ближче до великих міст і веселощів.

Проминуло ще кілька літ. Юнакові перестало таланити в житті. Від нього поволі повідверталися віроломні друзі. Він невдало одружився. І настала така мить, коли юнак раптом збагнув, що те, до чого він прагнув, було завжди біля нього. Але він не зумів розпізнати найрідніше обличчя та власну долю, удивляючись у міріади² чужих лиць і доль.

Він знову приїхав на свою батьківщину. Там небагато змінилося. Лише ті, що колись були молодими, постаріли й зневірилися. Його колишня дівчина була хворою та самотньою жінкою. І він уже не зміг упізнати в ній свою, найріднішу. Вона не вірила, що він став іншим.

І колишній юнак залишив назавжди суворі ландшафти свого краю. Він уже ніколи не повернувся туди. А колишня дівчина невдовзі померла через образу, каяття та жаль.

Й одного разу, коли старий дід, у скорботному обличчі якого ніхто б не впізнав колишнього юнака, доживав свої останні дні, самотній та покинутий усіма, він подумав, що так і не прожив те життя, яке хотів. Йому було нестерпно боляче, але вже нічого не можна було змінити. І ті двоє, що могли бути разом щасливими, повмирили далеко одне від одного, нещасні й зневірені.

Висновку не буде...

¹ Не до шмиги — не до вподоби.

² Міріади (книжн.) — незліченна кількість; сила-силенна, безліч.

3

Кость Онишкевич перейшов до 10-А. Марія Ковальчук — до 9-Б. Уявіть, вони попридумували собі нові імена!

...Можливо, тому, що наш розум противиться застиглоті — і ми час від часу хочемо побувати в різних масках, помилуватися різними ролями, які вправніше чи нездарніше виконуємо, щоб потім повернутися до основної?..

Кость був Левом. Завдяки цьому іноді смішному, іноді величному знаку Марійка назвала його Левчиком. Вона народилася під сузір'ям Стрільця — і Кость, окрім Неспокійки, вигадав їй ще одне ім'я — Мисливчик. Неспокійко й Неспокійка, Левчик і Мисливчик, Марійка й Костик, Ромео та Джульєтта, два знаки Вогню, два юних вулкани, пряма лінія, перетнута перпендикуляром, десятикласник і дев'ятикласниця Старомихайлівської середньої школи № 2, одні з кількох мільярдів землян, голка й нитка, він і вона.

«Як добре, що ми помирилися!» — часто думали Костик і Марійка, будучи на самоті. Але це перше розхолодження багато їх навчило. Кость зрозумів, що кривих дзеркал у нашому житті значно більше, ніж може видатися на перший погляд. Вони здатні спотворити та закаламути. Людина й без них докладає титанічних зусиль, щоб якнайбільше зрозуміти іншу людину. А коли на перешкоді ще стають примхливі дзеркала нашої уяви, тоді порозуміння стає неможливим.

...Коли ми були посвареними, то розмовляли різними мовами. Мали різнокольорові серця. Наші групи крові були несполучними. Бо Той, що об'єднує, і Та, яка допомагає подати руку, водночас відвели від нас свої літургійні погляди. Ми не знаємо цих причин. Можливо, це було перше входження до світу дорослих, лабіринту Мінотавра, який ще називають життям, гра сліпих сил Хаосу, які, урешті, позіхнувши, облишили Марійку й Костика як до пори, до часу малоцікавих об'єктів? Але коли настане час, що тоді буде? Чому одні люди мають більше випробувань, а інші — менше? Деякі — за десятьох? Як заслужити Його прихильність? Чи існують у нашому житті знаки-попередження та події-символи? Як навчитися розпізнавати їх (...)? Чому ніхто не може дати чітких відповідей?..

4–5

Марійчина мама ходила засмучена, плакала, бо давно не було звісток від чоловіка, який перебував на заробітках у Москві.

6

З Миколою коїлося щось недобре. Уперше він відчув цей дурманний заштрик¹ ще до сварки з Костем. Одного разу, на перерві, він побачив Марійку. «Яка ж вона струнка та весела», — подумав. Відтоді ці два слова не давали йому спокою. Скажете, як таке можливо, щоб мордували два слова? У людському

¹ *Заштрик* — укол.

житті немає неймовірного, бо нерідко наша дійсність строкатіша від найхімерніших снів.

...Якби так трапилося, що Костик із Марійкою посварилися б... Може, їх якось посварити? Але тепер це нелегко, бо цей Ромео зі своєю Джульєттою — нерозлийвода. Майже всюди разом, наче хто пришпилив їх одне до одного! Але ж навколо стільки дівчат, Миколо. Чому тебе хвилює чужа любов?

Не знаю, вона струнка та весела, але Костикова. Позавчора мені снилося урвище. Марійка сидить на стільчику й грає на скрипці. Мелодія така знайома, як речі в моїй кімнаті. Але я не можу її розгадати. Мелодія набирає сили, з лагідної стає грізнішою. Починає накрапати дощ. Я з Костем танцюю над урвищем... білий вальс. Він запросив мене. «Танець має тривати п'ять хвилин», — каже Марійка, відкидаючи скрипку вбік. Раптом Кость замахається, щоб мене вдарити. Я б'ю його — і він летить в урвище так легко, як птах. Марійка скрикує... і летить за ним. Ось вони вже пролітають над моєю головою, трохи обважніло махаючи руками-крилами. З ними все гаразд! Я ридую від безсилля та сорому. Урвище поволі стає моєю кімнатою, дзвонить будильник. Час уставати та збиратися в школу...

На перерві Микола вітається з Костем. Після тієї сварки їхні стосунки стали значно прохолоднішими. Принаймні друзями зараз їх назвати важко...

7–11

Микола освідчується Марійці й дістає відмову. Він іде з уроків до лісу, його душать сльози. Дівчину образив його вчинок. Вона навіть подумала, що Кость, змовившись із Миколою, переверяє її почуття на міцність.

Коли після уроків дівчина зустрілася з Костем, то її лице нагадувало непроникний обрис старого вождя-індіанця. Вона не сказала нічого. Судячи з поведінки її доброго й коханого Левчика, він нічого не знав. Марійка здогадалася, що це була ініціатива винятково Миколи. Правильно! Як вона могла навіть подумки звинувачувати Левчика! Адже не так давно в нього з Миколою була якась сварка! Усі події начебто уклалися в логічну схему.

Тим часом Кость хотів розповісти Марійці один античний міф: про тисячі пригод воїнів, які поїхали шукати мрію, про їхні битви й помилки, підступних і жорстоких божків, що діяли за надто людськими принципами, збезумілу жінку, яка, думаючи, що кохає, чинила (в ім'я своєї одержимості...) страхотливі злочини; про добрих і шляхетних богів, що пробачали людям їхні слабощі й страхи. Розповідь текла, переносячи наших закоханих у дивні часи світанку людської культури. Це був міф про аргонавтів — вічних шукальців істини.

— Аргонавти, — ділився Кость у голос із дівчиною своїми міркуваннями, — жили завжди. Їхній ватажок міг називатися Ясоном, Гераклом чи Галілеєм. Він міг бути будь-ким — не конче воїном, який володіє багатокілограмовим мечем. Але він мусив бути аргонавтом і канатоходцем, одержимим не кишеньковою мрією про збагачення чи славу, а благородною метою пошуку щастя. Поміж нещасливими й покинутими, самозакоханими та брехливими він мусив нести свій незламний вогонь віри, яка зігрівала і його, і всіх навколо. Важко стати справжнім аргонавтом. Іноді може здаватися, що неможливо — та й непотрібно... Але треба йти й вірити. Особливо тим, у чиїх жилах тече неспокійна та шляхетна кров шанувальника мрії.

Був листопадовий післяобідок. Кость повертався із футбольної секції. У тихому провулку на нього напали троє старших незнайомих хлопців. Побиття тривало не більше хвилини. Кость устиг «зацідити комусь із нападників по мармізі». У Костя боліла голова, по тілу текла кров.

12

Лише через якийсь час Кость спробував підвестися. Спершу здавалося, що він підхопиться і піде, похапцем обтрусившись, наче від поганого сну. Якись хлопці... напад... цього не може бути... це випадковість... це не з ним... Але нестерпно боліло тіло. Він піднімався та падав, мовби хтось сторонній методично ставив йому підніжку.

Марійці чомусь було незатишно. Нібито жодних підстав хвилюватися, але... Скільки разів казала Костеві про мобільний! Але він лише відмахувався: «Пізніше, ми ж постійно з тобою зараз бачимося, це якби я поїхав на заробітки в Португалію, — жартував, — тоді вже обов'язково завів би собі "дебільника"». Може, він на секції?

...Марійці сьогодні снився кажан, що тримає в зубах мишу. Він пролітає над якоюсь розкішною кав'ярнею, у Старомихайлівці таких немає. Усі столики порожні. А вона ходить між ними в уніформі офіціантки, бо господар наказав підходити до столиків, навіть коли вони порожні, мовляв, обов'язково хтось прийде, якщо ти ввічливо стоятимеш біля шикарних порожніх крісел. Величезний кажан пролетів над столиками, мало не зачепивши дівчину своїми неприродно розлогими крилами. Миша впала. Перемагаючи страх, Марійка підбігла до нещасного мишеняти: живе чи мертве? Кажан зник. Мишенятко пищало й просилося до рук, кумедно відставляючи лапки. Нарешті сіло за столик і пролепетало людським голосом:

— Я так утомився, одну каву з вершками, будь ласка, я так утомився, і подвійне морозиво із чорниціями, якщо можна...

Марійка виконала замовлення. Кава й морозиво подіяли магічно. Перед нею стояв вродливий хлопець, який чимось дуже нагадував Костика. Дівчина-офіціантка всміхнулася до нього. Страху вже не було, але й перетворення зникло, залишивши замість грошей пригоршню старовинних золотих монет...

Спортзал, де відбувалися заняття з мініфутболу, був уже зачинений. Дівчина розшукала сторожа. Він бачив, що Кость був на занятті, а потім усі порозходилися. А що таке, може, щось трапилося? Марійка відмахнулася і побігла далі.

У всіх закоханих і в усі часи є той шляхетний поклик, що жене їх до своєї половинки. Можливо, тому, що кожний закоханий підсвідомо хоче розчинитися у своїй половинці. Стати єдиним цілим. Адже закохані можуть усе. Для них немає відстаней, часу, поганого самопочуття чи інших перешкод, вигаданих людьми, не здатними любити. І Марійка йде вулицями свого містечка, не зважаючи на сутінки й тиск у грудях. Вона не знає чому, але щось їй підказує: іди й шукай! Листопадова погода примхлива, мов юна красуня. Нещодавно було сонячно, а зараз починає накрапати дощ. Гуляє вітер. А Марійка йде, як буде ще не раз іти у своєму житті, відчуваючи власну незамінність для коханого. І б'є її дощ своїми патьоками, і боляче шмагає вітер, а вона йде і йде, як усі закохані в усі часи. Як усі аргонавти в пошуках золотого руна любові.

Раптом дівчина почула якийсь стогін. Щось таке знайоме... Що це? Вона, певно, поволі дуріє сьогодні... Їй здається, що це стогне Левчик. Але що б він робив на цій вуличці? Це якісь кажани, миші (...). Стогін то затихав, то посилювався. Дівчина пішла в напрямку тих звуків, переборюючи страх.

А якщо це заманює в пастку добросердних людей якийсь злочинець із хворою психікою? Зараз вона підійде, а він накине на неї капкан і забере із собою для витончених тортур. Або це прокажений, який вирішив перед смертю передати всім випадковим перехожим свою леправість¹ як прокляття. Можливо, це хтось помирає, а коли Марійка підійде, одразу з'явиться міліція — і її засудять, бо застали на місці злочину. Кажуть, у наших тюрмах мучиться багато невинних. Може, це лише плач осіннього вітру? Стогін скрипки музиканта-бродяги? Розвага ірреальної істоти? Ити чи не йти?..

І все ж вона йде, бо сміливий не той, хто нічого не боїться, — таких людей серед душевно здорових не існує, — а той, хто переступає через власні страхи.

Вона бачить якусь фігуру, що силкується підвестися. Це... Кость?!

— Костику, це ти?

Фігура повільно озирнулася.

— Боже, це таки Костик!

— Я...

— Що сталося, Левчику? Ти живий?

— Так... тут... якесь непорозуміння... три старші хлопці... і... словом...

Хлопець ледве говорив.

— А звідки ти тут узялася? Вистежувала мене? — навіть пробував жартувати.

— Я... чесно, не знаю...

¹ *Леправість, лепра* — тяжке хронічне інфекційне захворювання людини, що вражає шкіру, м'язи, гортань, внутрішні органи та нервову систему; проказа.

Марійка допомогла Костикові підвестися.

— Опирайся на мене, Левчику, — їй шалено хотілося плакати. У голові чомусь промайнуло Миколине освідчення. Нехай... пізніше...

— Нічого... Я зможу сам...

— Але є я, Костю! Не соромся!

Удвох вони якось подолали шлях до хлопцевого будинку. Ішли так повільно, мовби дорогою кректали дід Кость і баба Марія, які довго прожили разом і зараз повертаються від залізниці, відпровадивши внука, який приїжджав на пів дня в гості.

— Ти знаєш тих хлопців?

— Ні...

Марійка ще раз згадала про Миколу, нічого не кажучи Костику. Зараз не до того! Вона бачила, як хлопець поволі то блідне, то червоніє. Його руки були то холодними, наче земля Антарктиди, то гарячими, як вогонь.

— А якби ти не прийшла?... Я би... не зміг...

Іти ставало дедалі важче. Марійка вже фактично несла Костя, паралельно видзвонивши з мобільника його батьків. Мовляв, Костику трохи зле, вийдіть, будь ласка, нам назустріч. Через 10 хвилин наляканий Костиків батько приїхав на таксі. Сполотнівши, він одразу повіз сина до районної лікарні. Марійка залишилася, хоча найбільше у світі тепер хотіла бути біля Костя...

1. Машиною часу можна назвати главу

- А другу
- Б третю
- В шосту
- Г дванадцяту

2. Не вдалося «розпізнати найрідніше обличчя та власну долю, удивляючись у мільярди чужих лиць і доль»

- А Миколі
- Б Марійці
- В Костикові
- Г юнаку

3. В уривку «Кажуть, у наших тюрмах мучиться багато невинних. Може, це лише плач осіннього вітру? Стогін скрипки музиканта-бродяги?» використано

- А анафору
- Б гіперболу
- В порівняння
- Г персоніфікацію

4. Якими іменами наділили одне одного Кость і Марійка? Прокоментуйте.

5. Прочитайте третє речення глави 12. Яку роль у ньому відіграють крапки?

6. Знайдіть і прочитайте фрагмент, якому відповідає ілюстрація на с. 188. Чи вдало передано вираз обличчя хлопця? Аргументуйте свою думку.

7. Згадайте, що таке *пафос* у літературному творі. Доведіть, що розповідь Костика про аргонавтів має пафосне звучання.
8. Яке значення, на вашу думку, має Марійчин сон про кажана?
9. Що ви знаєте про аргонавтів? Кого з героїв можна назвати *аргонавтами*?
10. Згадайте, що таке *композиція художнього твору*. Яку роль у композиції повісті виконує друга глава?

11. Перекажіть сон Миколи. Поміркуйте, чи він був віщий.
12. Спрогнозуйте, як далі розгортатимуться події в повісті. Поміркуйте, з якої причини троє старших незнайомців напали на Костя. Викладіть свої думки у формі анотації подальших глав повісті.

1. Прочитайте повість С. Процюка «Аргонавти» до кінця.
2. Навчіться коротко переказувати сюжет повісті.

13

Миколі було, м'яко кажучи, незатишно. Він винен, адже його думки не залишилися лише думками. «Тобі, хлопче, треба було сказати Костеві: “Так трапилося, мовляв, я позаздрив тобі...”»

Прийду до нього в лікарню, упаду на коліна: “Вибач, якщо зможеш, ми вже ніколи не будемо друзями, лихий мене поплутав, добре, що ти залишився живий, я просив їх лише налякати тебе, а вони не послухалися. (...)”

Навіть не у твоїй Марійці справа. Вона для мене назавжди перестала бути стрункою та веселою. Це був лише привід. Відкрию тобі свою страшну таємницю: я ненавидів тебе вже близько двох років. Тобі краще вдавалися футбол і навчання, ти маєш дівчину. Тебе майже всі люблять. Я теж так хотів, Костю. Але мені не вдавалося. Напевне, замало хотів. Знаєш, коли тебе Ярема вдарив по нозі й ти потім лежав у лікарні, я теж був трохи винен, хоча грав із тобою в одній команді. Бо перед тим я одного разу сказав Яремі, типу, Костика може зупинити лише удар по ногах, коли він рветься в штрафну, — але, мовляв, ніхто не відважується, бо всі його бояться. Я знав Яремин характер, знав, що він багато не думає, але схоче зробити наперекір, бо він, типу, не боїться нікого... Я все прорахував! Я справді, коли тебе під час гри забрали в лікарню, спересердя потягнув його по нозі, коли суддя цього не бачив. Ударив, щоб він не був таким ревним виконавцем. Ударив через те, що він дослухався до моєї підступної поради. Адже я тебе, Костю, і ненавидів, і любив водночас. Думаєш, такого не може бути? Ще і як може...

А коли ти відмовився від капітанської пов'язки, то шокував мене. Бо ти знову був, типу, біла й пухнаста цяця, а я — погана та невдячна кака. І мені шалено захотілося вимазати твою шляхетність, обкидати її багнукою! Я нічого не міг зробити із собою. Хлопці підколювали мене, мовляв, був нормальний капітан, а тепер. Я вдавав, що не чую. Хоча справа не в капітанській пов'язці, а в тому, щоб пе-ре-вер-ши-ти тебе, хоч у чомусь перевершити!!!

Але недавно хлопці фактично насильно скинули мене з капітана, передавши пов'язку знову тобі... І тут мені залишалося лише взятися за Марійку,

бо я не міг впливати ні на твою класну гру, ні на оцінки в школі, ні на твій компанійський характер. Тебе люблять майже всі. Уявляєш? Відтепер любитимуть ще дужче. Усе тобі йде на користь, навіть лікарня, усе!

Знаєш, у Марійці теж заковика. Але це трохи складніше, ніж футбол. Я ревнував. Марійку до тебе, а тебе — до Марійки. Спочатку я не знав її, а потім... потім вона теж мені сподобалася. Точніше, я любив вас двох — і вас двох ненавидів. Спочатку — лише тебе, а потім і твою Марійку, спочатку із 7-го, потім із 8-Б. Узагалі, кілька разів було так, що мені водночас хотілося і знищити тебе, і захистити від... моєї ненависті. Так само з Марійкою. Коли я їй оспівдувався, то перед тим усе продумав. Якби вона відповіла взаємністю, це була б найперше помста для тебе, мій колишній друже та вороже. Якщо б вагалася або була шокована — я б теж тішився. Але вона повелася так холодно, так байдуже й навіть зневажливо (може, відчула якимось мою... ну, фальш?), що це мене несподівано дістало.

Я пішов до лісу. І вперше не міг тверезо мислити. Може, я по-своєму закохався в колишню струнку й веселу, не знаю. Може, це була закоханість і помста водночас. Така, знаєте, легка закоханість і важке почуття помсти. Така собі, розумієте, трохи надумана любов і реальна ненависть до Костя. І я вирішив поговорити із хлопцями. Без оплати вони навіть не схотіли слухати. Казали, що цей чувак їм по барабану. І тоді я був змушений віддати свій улюблений велосипед... Правда, десь за дві години після того — повірте мені, будь ласка! — я розшукав їх знов і сказав, що передумав. Вони облаяли мене й не віддали мою машину. Тоді я сказав, щоб забирали велосипед, але його залишили в спокої. Вони знов облаяли мене й сказали, що вони, типу, чесні фраєри і своє відроблять, і відробили..."»

14–15

Кость перебуває в лікарні. Він розмірковує над побиттям. Його провідує Марійка. Одного дня до лікарні прийшов Микола й зізнався Костю, що це він намовив старших хлопців, щоб його побили. Але він не бажав йому смерті, а хотів лише налякати. Кость пообіцяв Миколі, що нікому нічого не скаже.

16

- Левчику, якби ти був Ясоном, я б поїхала з тобою по золоте руно...
- Медея теж допомагала йому, — віджартовувався.
- Але вона була зловісною, а я ж хороша!
- Ти хочеш переінакшити міф?
- Тільки ту частину, яка стосується Медеї...
- Але тоді це вже буде інша казка, бо на Медеї тримається майже половина історії про золоте руно.
- Міфи треба робити добрішими.
- Але тоді з них зникнуть зло й великі пристрасті — і міф утратить свою силу.

- Чому? Хіба не можна зробити всі міфи світлими, ще й із щасливими закінченнями?
- Але міф є відображенням життя.
- То й що? Хіба ми всі не тужимо за світлом і добром?
- Але його немає в чистому вигляді, і якраз міф є символом боротьби за добро, що не існує без своєї протилежності.
- Ох, Левчику, тобі не важко бути таким мудрим?
- Не сміши мене, Мисливчику...
- То що робимо з Медеєю? Пускаємо її в історію?
- Добре, що вже з нею поробиш... Вона існує незалежно від наших бажань.
- Хоча без неї міф був би як світляний стовп!
- Ні, Мисливчику. Окрім неї, у цьому міфі є багато випадкових убивств, крові та жорстокості...
- Так, я пригадую... Тоді ми напишемо іншу історію пошуків, наприклад, срібного руна...
- Тобто двоє?
- Так.
- А коли писатимемо?
- Усе наше життя. Потрошку.
- Думаєш, те, що ми напишемо, стане для когось взірцем?
- Це вже нас не обходитиме, Левчику, бо ми не вчителі для початківців.
- Ми самі вчимося.
- І будемо вчитися.
- Доки?
- До кінця життя.
- Це так дивно звучить, Костику.
- Що саме?
- Ну, коли ти кажеш, що треба вчитися не до кінця школи, а завжди...
- Багато правдивого звучить дивно, Неспокійко...
- Так... Я хочу тобі сказати щось дуже важливе!
- Кажи.
- Я люблю тебе, Костику...
- І я люблю тебе, Марійко...

17–22

Марина Кирилівна (Марійчина мама) переживала через свого чоловіка, який був на заробітках у Москві й довго не виходив на зв'язок із родиною. Чоловік будував дім для якоїсь «великої шишки». Об'єкт треба було здати за короткий термін. Коли будівництво завершилося, то, замість розрахунку, виснажених заробітчан замкнули в підвалі й тримали кілька днів. Нарешті Марійчиного батька випустили, нічого не пояснивши.

Знову настає літо.

Костеві залишається ще рік школярства. А далі — той таємничий та недоступний світ, про який він так багато й пристрасно мріяв. Який він, цей світ?

Сьогодні Костик відчув, що має трапитися щось особливе. Після школи вони домовилися з Марійкою про лісову прогулянку. Уже кілька днів її тато вдома. Марійка знає, що він пережив якусь важку пригоду. Тато з мамою розмовляють довго, як ніколи. Він сказав, що більше не поїде на заробітки поза межі України. Мама гаряче підтримала це рішення.

Потім розпочнуться екзамени й уся метушня, що супроводжує кінець навчального року. А сьогодні є час. Хоча Марійка й Костик завжди знаходять час одне для одного.

У лісі також можна знайти золоте руно. Можливо, це папороть або столітній мох. Можливо, особливий стан душі, коли високе й синє небо робить тебе та її дорослішими. Пошуки руна — це завжди ризик. Але чи варте чогось наше життя, не оздоблене походом за мрією, неначе коштовною оправою?

До лісу добиралися недовго. Час загалом був прихильним до Марійки й Костика, поки що ховаючи від них свій неприємний лик. Час і простір — це кохання та свобода! Це години, стиснуті до хвилин, коли вони вдвох! Це їхній друг, що приязно крокує поруч, і прихильний батько-оберігач.

Сьогодні особливо тепле небо й особливо розсміяні зорі, що вділяють хлопцеві та дівчині часточку своїх дарів. Сьогодні їхній ліс став раєм, де Марійка й Костик згадують про Адама та Єву, де купаються в молоці й медові доісторичні птахи. Немає перешкод для радощів. Немає сили, що могла би стримати вулкан їхньої юної пристрасті.

Спочатку було тихо-тихо. А потім прокинувся вітерець, пестячи лісових закоханих своїм леготом, неначе руки ще зовсім молодої мами, яка сміється, відганяючи своєю любов'ю від хлопця й дівчини всіляких нявок, русалок і вічно голодних потерчат.

Вони обнялися. Якийсь трепет невідомого походження пробіг Костиковим тілом і, наче пустун-вітерець, перекинувся на Марійчине. Звідкись на хвилику зринула й зникла вередлива голова Амура. Його стріли були вже пущені давно, залишалося лише знічев'я перевірити їхню безвідмовну дію. Амур визирнув, на хвилику явивши свою парсуну підступного вередливого хлопчика, а не якогонебудь бармена, що розносить у день святого Валентина пиво на столики тих, що начебто закохані. І заховався, уже знаючи початок і кінець їхньої любовної історії... Але зараз

лише початок! Лише легенький хітон радості, що прикриває несподівану білизна їхніх закоханих тіл...

Здавалося, що лісове небо стало ще вищим. А вітерець дедалі дужчав, стаючи вітром.

1. Білою і пухнастою цяцею в повісті названо
 - А Ярему
 - Б Костя
 - В Миколу
 - Г Марійку

2. У повісті «Аргонавти» Португалію та Москву згадано як місця
 - А подорожей аргонавтів
 - Б дорослого життя Костя
 - В заробітчанства українців
 - Г великих історичних подій

3. У повісті «Аргонавти» порушено всі перелічені проблеми, ОКРІМ
 - А кохання
 - Б заздрості
 - В заробітчанства
 - Г історичної пам'яті

4. Прокоментуйте написання з дефісами слова «пе-ре-вер-ши-ти» (глава 13).
5. Через що Микола організував напад на Костя? Через ревності до Марійки чи заздрість? Проілюструйте свою думку рядками з повісті.
6. Чи траплялися у вашому житті такі особи, як Микола та Ярема? Розкажіть про свій досвід спілкування з такими людьми.
7. Яку атмосферу передає ілюстрація до глави 23 (с. 195)? Якими засобами художниці вдалося її відтворити?
8. Чи має Микола позитивні риси? Якщо так, то які саме?
9. Яку проблему розкрито через історію Марійчиного батька? Чи типова ця проблема в сучасній Україні? Що потрібно зробити, щоб її позбутися?
10. Чи згодні ви з думкою, що головна ідея повісті «Аргонавти» — людина повинна навчитися любити? Аргументуйте свою позицію.

11. Чому, на вашу думку, повість про Марійку й Костя названо «Аргонавтами»? Висловіть свої міркування в письмовій формі.
12. Чи згодні ви з думкою, що докори сумління — найстрашніше покарання для людини? Проілюструйте свої думки прикладами з повісті.

1. Доберіть і запишіть назви до глав повісті С. Процюка «Аргонавти».
2. Підготуйтеся до читання за ролями глави 16.

НІНА БІЧУЯ

(Народилася 1937 р.)

Сучасна українська письменниця.

Найвідоміші твори: збірки оповідань і повістей «Дрогобицький зіздар», «Квітень у човні», «Родовід», «Бенефіс»; повісті для дітей: «Шпага Славка Беркути», «Звичайний шкільний тиждень», «Яблуня і зернятко».

Ніна Бічуя народилася 24 серпня 1937 р. в м. Києві. Закінчила факультет журналістики Львівського університету імені Івана Франка. Працювала журналісткою. Перекладає твори художньої літератури з польської мови на українську. Нині мешкає у Львові.

Пропонуємо вам фрагмент інтерв'ю з письменницею.

— *Пані Ніно, коли до Вас прийшло усвідомлення того, що письменництво — справа Вашого життя?*

— Одрозу після того, як почала читати. Хоч у той час і йшла війна, проте мама навчила мене читати, коли мені було п'ять років. Розпочала я з поважних книжок — інших не було. Першою книжкою, яку прочитала, була повість Марка Твена «Принц і жебрак».

— *Ця книжка була у Вашій домашній бібліотеці?*

— Ні. У нас у ті роки й дому не було... Коли я пішла до школи, зошитів не було. Писала на берегах газети — пером. Чорнило ми робили з бузини. А газети в ті часи були напівкартонними: перо провалювалося, чорнило розливалось... Так ми вчилися.

— *Ви й досі пишете ручкою на аркуші паперу або користуєтеся друкарською машинкою, а не комп'ютером...*

— Так. А крім мене, так працює, наприклад, Роман Іваничук. Він, до речі, каже, що з ним закінчиться епоха письменників, у яких думка — на кінчику пера. Рано чи пізно настане час, коли на Землі більше не буде людей, які у своєму житті бачили дерев'яне перо, каламар, чорнило... Добре це чи погано? Не знаю... (*Г. Гузьо. Газета «Високий замок», 2012 р.*)

Пропонуємо вам прочитати цікаву історію стосунків між вашими ровесниками. Історія захоплива й повчальна. У ній ви, можливо, упізнаєте себе або ж своїх знайомих... Це — повість **«Шпага Славка Беркути»**.

ШПАГА СЛАВКА БЕРКУТИ

Повість
(Скорочено)

Сорока з перебитим крилом

Пережмарилося, передоцило — і серед глухої осені настала суховітриця, трапився ясний, теплуватий день, мовби заблукав, не на своє місце потрапив. Навіть решта листя на деревах, що тільки вчора було сірим і мокрим, спалахнуло під сонцем та аж яскріло.

Антон Дмитрович записав у журналі відсутніх, подивився на клас, на сонце, на світлі легкі смуги, що соталися від вікон через кімнату (метушилися в променях порохинки), закрив журнал і сказав:

— Такої гарної днини цього року вже, мабуть, не трапиться. Я думаю, ви не заперечите, якщо я запропоную вам прогулянку до парку.

Захоплений крик підтвердив, що справді ніхто не заперечує. Школярі галасливою зграйкою просто-таки осіддали трамвай, перегукуючись з одного кінця вагона в інший.

Зійшли біля Стрийського парку, розбрелися алеями, і, хоч як далеко відходили один від одного, усе одно кожний був помітний здаля — парк виглядав поріділим. Дерев без листя, як вирізані із чорного картону, скидалися на декорацію, і це було гарно — синє небо, червоне сонце, низьке, велике, ніби наколите на гостре гілля чорних дерев. (...)

Славко залюбки ступав м'якими, вогкими стежками; ішов так, без мети, нічого не шукаючи й усе примічаючи, — від густого, мов перестиглого, запаху повітря і землі до обламаних галузок червоно-жовтих кетягів горобини. Ліворуч, на закруті стежки, достеріг Юлька та ще якогось незнайомого високого хлопчачка в обтріпаному пальті — навіть віддалік вирізнялася Юлькова модна куртка й начищені до блиску черевики.

— О Беркуто! — озирнувся Юлько. — Ти глянь, яке опудало ми тут знайшли.

Славко підійшов — на збурілому листі, аж сама ніби побуріло-брудна, сиділа сорока. Скоса, мовби чекаючи, що вчинять із нею ці незрозумілі двоногі істоти, блимала голубуватим оком.

— Крило в неї, мабуть, перебите, — сказав нечупара й пхивкнув широким ротом. — Я йому кажу, нехай до себе візьме, поки крило загоїться, я сам би взяв... та... хтозна, чи мій татуньо не здумає її на суп обскубти. (...)

— Ви що, знайомі? — здивувався Славко, добре знаючи Юлькову вибагливість у виборі знайомих.

— В одному домі живемо, — трохи неохоче пояснив Юлько. — Можу відрекомендувати: Стефко це, Стефко Вус, соловей-розбійник із нашого двору. Стою і дивуюся: чогось такий добрий став, у дворі хлопчаків мало що не лонигає, а тут над сорокою розчулюється! Метаморфоза.

— Ти б менше патякав, балакайло мудрий, — буркнув Стефко. Колючки в погляді стали ще гострішими. — Бери сороку, у вас удома місця досить.

— Авжеж, тільки сороки мені й бракувало! — з огидою скривився Юлько й тицьнув птаху черевиком. Вона відстригнула вбік.

— Слухай, Ващук, ти що? Май трохи розуму!

— О, — протяг Юлько, стріпуючи рукав, мовби Славкові пальці могли

залишити там слід, — а ти не тільки спортсмен, спелеолог¹ і таке інше, ти ще й друг живої природи?

Та Славко вже не слухав. Схилившись над птахом, узяв його до рук.

— Бабрайтеся, коли маєте охоту, — сказав Юлько й пішов геть, розминаючи ногами мокрий, укритий коричневим листям суглинок.

— Слухай, я знаю, куди ми її подінемо! До Надії Григорівни треба її нести, вона вилікує відразу... Вона мою маму в першому класі вчила, до неї з якою хоч справою можна звернутися, от побачиш! Їй завжди то птахів, то кошенят носять, вона любить їх... А раз якось навіть морську свинку...

Славко затинався, він бачив, що Стефко якийсь наче недовірливий чи просто собі кепкує. Важко-таки уявити вчительку, яка вчила чиюсь маму в першому класі, не то що повірити в неї. Але Славко хотів переконати Стефка, що Надія Григорівна є насправді.

— Ходімо, чуєш?

— Та добре, неси, коли знаєш куди.

— Ходімо разом. Ходи, ходи, не жалкуватимеш! Та й сороку ж ти надібав, а не я! (...)

— Ну, добре, я і так уже нагулявся за трьох, ходімо! — несподівано для самого себе погодився Стефко.

І вони пішли, Славко із сорокою, котра, мовби й не відаючи полохливості, тихо й довірливо сиділа на згині руки, і Стефко Вус, заболочений, у семилатному своєму пальтечку та з колючим поглядом спідлоба.

Далі все було не зовсім так, як хотілося Славкові. Надії Григорівни не застали. Двері відчинила її донька, і Славко трохи зніяковів, пояснюючи, у чому річ. Анітрохи не здивована несподіваним дарунком, донька Надії Григорівни взяла сороку, запросила хлопців зайти до кімнати, на що обидва в один голос відмовили: «Ні, ні, ми підемо», — і сказала, що із сорокою все буде гаразд, хлопці можуть не хвилюватися, за кілька днів нехай приходять подивитися на свого птаха. Надія Григорівна буде гостям дуже рада. (...)

Юлько вдома

Юлько був невдоволений — не відповів Славкові як слід, коли той шарпнув його за рукав. Та ще й при Стефкові! Хоча Стефко — це всього лише Стефко, хто там на нього звертав би увагу. Однак не дуже приємно, коли бачать, як тебе шарпають і повчають, а ти тихенько йдеш геть. Але ж і бійку зчиняти годі було — земля слизька, Юлькові уявилося, які вони були б, — викачані в листі та глині, — коли б так спробував дати чосу Славкові. І тому Юлько йшов додому набурмосений і похмурий.

Те, що він жив із Стефком в одному будинку, аж ніяк не означало, що їхні дороги якось перехрещувалися. Мама оберігала в дитинстві Юлька від Стефкових кулаків. «Не втручайся, Юльчику, не відбирай мамі здоров'я», — казала вона тоді, коли Стефко бив когось іншого.

¹ *Спелеолог* — геолог, який займається вивченням печер.

А коли обоє підросли, то якось так уже повелося, що при зустрічах, трохи відсторонюючись, добре вихований Юлько вітався:

— Стефку, сервус! Як ся маєш?

Стефко часом не відповідав, а часом, коли перебував у доброму гуморі, дарував кілька слів, що мали означати прихильне ставлення до Юлька, бо хоча Юлько — на думку самостійного Стефка — виглядав пещеним мамієм, однак ніби й поганим не був. Та й, зрештою, причин для сварки не було.

Удома:

— Щось сталося? Якась прикрість трапилася, Юльчику? — стривожено зазірала мама синові в очі. (...)

— Нічого, мамцю, не хвилюйся, — сказав Юлько, цілуючи матір у щоку.

— Але ж я бачу, Юльчику: щось не так!

— Усе так, — сказав він і вдавано веселим голосом запитав: — А що доброго сьогодні на підвечірок ти приготувала, мамцю? Так смачно пахне!

Мати зітхнула й сказала:

— А зараз побачиш. Мий руки й ходи їсти. (...)

Миючи руки, хлопець мимохідь глянув у дзеркало, почеплене над умивальником. Побачив власне відображення та підморгнув раптом сам собі: «Ов-ва, знайшов ти, Юльку, причину для журби!» — і ніби справді потішив себе, і вже щиро, веселим тоном повідомив:

— Я вже готовий, мамцю. Чи можна їсти?

— Так, так, — похапливо відповідає мати, несучи з кухні тарілку, на якій аж палахкотіла рум'яна смажена картопля з яєчнею. (...)

«Гарна моя мама, — провів її поглядом Юлько, наколовши на виделку хрустку картоплю, — дуже гарна моя мама. Я колись намалюю її портрет, слово честі».

— Дякую, мамцю, — знову всміхнувся Юлько. — Знаєш, ти в мене така гарна! Мамцю, а кава буде?

— Звичайно, Юльчику, — сказала мама й ще раз пішла на кухню.

Після вечері Юлько вигідно простягся на канапі, заклав руки за голову. Обводив поглядом кімнату — звична й затишна; мама не дасть ніде порошини впасти; гарно дібрані кольори: меблі, хідники на підлозі, квіти у вазі на столі — усе створювало лагідний, мажорний акорд, де ніщо не вражає слуху. Тільки Юльків малюнок на стіні — чорна туш на сірому, аж темному, аркуші паперу — якось не в'язався з рештою тонів у кімнаті. Юлько просив маму не вішати малюнок на стіні, а мама, як завжди, переконувала:

— Не відбирай мамі приємності, Юльчику...

Юлькові малюнки — то вже не гривасті коні. Зачарувало Юлька місто. Любив його якось дивно, не по-хлоп'ячому, і любив не стільки рух, барвистість людської течії, а затаєну думку, закам'янілість м'язів каріатид та атлантів, різкі переходи від сучасної архітектури до старовини. І пробував передати все те чіткими чорними лініями на невибагливому тлі сірого паперу. Малюнок на стіні — столітній сторож-ліхтар на площі біля оперного театру. Пляма світла на тротуарі, перекреслена вузькою тінню. І більше ані

штриха, лише якийсь трохи сумний настрій угадувався за тим. Ліхтар дуже сподобався мамі, що ж, коли вона так хоче, нехай собі висить на стіні той ліхтар, Юлько не позбавлятиме маму приємності.

Колись хлопець показував свої малюнки тільки Беркуті — дивацтво. Славко мало що тямить у тій справі, — а тепер нехай усі оглядають ліхтар, бо Юлько має ще інші малюнки, котрих нікому не збирається показувати; своє місто на своїх малюнках, вони належать лише Юлькові, так йому хочеться, та й годі.

— Юльчику, — тихо нагадує мама, — а ти ж, здається, ще до книжок сьогодні не брався.

— Зараз, мамцю, — усміхається Юлько. — Ще трохи спочину. — Заплющує очі, тоді в темряві ходять такі червоні кола-дивовиди, як гриви коней, що він малював колись давніше. А ще зажмурки можна побачити, що впіймало око мить перед тим, лише кольори змінюються. Біле стає жовтим, червоне — чорним...

Юлько потер очі, аж повіки заболіли, скочив із канапи — таки справді треба братися до уроків. Коротенькі розділи в підручниках були зрозумілі, задачі розв'язував легко, з домашніми вправами значно менше клопоту, ніж із тими кольорами, що їх бачив заплученими очима. Або ж із тими розмовами, які починає Беркута, з тими його причіпками. Чого хоче від нього Славко Беркута? Колись готовий був за Юлька у вогонь та у воду скочити, тепер не бажає цього робити; не треба, не велика біда, але чого ж чіплятися? Юлько знову заплющив очі й став придивлятися до кольорів у густо-коричневій сліпій темряві.

Узимку вони якось грали в сніжки, до пізнього вечора мокли в липкому снігу, і десь там зосталася Юлькова шапка — чи то збили суперники, чи то сам загубив, уже й гра скінчилася, а Юлько зі Славком шукали шапку, і врешті Славко віддав йому свою.

— Ти бери, бери, тобі кажуть! Я ніколи не простуджуюся, сам знаєш.

І пішов Юлько додому в Славковій шапці, була вона геть мокра, одне вухо майже обірвалося, та все ж рятувала від вітру й морозу. Одним словом, шапка...

А одного разу, — Юлько напевно знав, що так воно й було, — Беркута під час турніру програв йому партію в шахи, навмисне програв, аби Юлько став чемпіоном серед п'ятикласників.

Тепер спробуй запитати: «Чого ти чіпляєшся, Беркуто?» — обов'язково почуєш: «Не чіпляюся, а маю рацію...» Та нехай, Юлько все одно тієї рації не визнає. Яка там рація? І в чому?

Стефко вдома

— Прийшов, заволоко? Де тинявся?

— Де хотів, — буркнув Стефко, шпурнувши в куток шапку. — А що, татуньо скучили за мною?

Старий Вус засміявся, мовби почув приємний жарт:

— Авжеж, скучив! (...) Твоя сестричка встромила носа в книжку й не хоче з місця зрушити, хоч ти їй що!

— Я уроки роблю, — тоненьким світлим голосом пояснила Настка. (...) Стефко подивився на дівчинку, вона приставила до підвіконня стілець, умостилася на ньому колінами. Писати на високому підвіконні було страшенно незручно, але на столі — ще гірше. Стіл гойдався і ледве стояв у кутку: тато Вус ніяк не міг зібратися приладнати до столу четверту ногу.

— Нехай учиться, — сказав Стефко. (...)

— Іди, іди, тату! Нічого тобі не станеться! Висунься трохи на свіже повітря — засидівся, мохнатієш цілий вечір у хаті, аж місця менше стало!

Бо таки справді в цій маленькій кімнатці старший Вус був ніби зовсім не на місці. Широчезними, крутими плечима затуляв світло, що просякало крізь вікно, і здавалося, ось зараз як лише крок ступить, переверне й триниогий стіл, і саму кімнату. Настка при цьому виглядала ще дрібнішою, худенькою і зовсім непримітною, мов цвіркун у запічку.

Батько залишив за собою відчинені навстіж двері. Стефко замкнув їх, щось буркнувши під ніс, і запитав у сестри:

— Їсти є що?

— А он, — мовила Настка з-над книжки, — на столі...

Стефко взяв склянку молока й укрояв шматок хліба: тим досита не наїсися; однак хлопець охоче жував свіжий хліб, запиваючи його молоком. Дивився на сестру — і дівчинка повернула врешті до брата вузеньке личко з яскравими цяточками веснянок біля носа (мов їй хто бризнув на обличчя фарбою).

— Знову десь ходив, Стефку, книжки до рук не брав, учителька приходила, питала, де ти. Доки так будеш, Стефку? Прошу тебе, прошу, а ти все за старе... Учора з третьої квартири казали, що ти в них під дверима палив щось.

Хлопець мовчав. Допікає Настка, мов жигавка, коли б не Настка отак говорила, він не стерпів би: нікого то не обходить, чи робить він уроки, чи ні, сидить сиднем удома чи десь ходить. А Настку просто не слухає. Плеще язиком дівчисько — нехай плеще. На те воно й дівчисько, аби язиком плескати.

— Стефку, — вела своє Настка, — я піду в школу-інтернат. Не можу я тут більше.

Настка, видно, готова була розплакатися, але тільки кліпала очима; і раптом згадалася Стефкові ота птаха на мокрому листі — аж самому щось підступило до горла, і він закашлявся, мовби захлинувшись молоком.

— Я думаю, тобі також треба до інтернату. Марія Петрівна казала, що поговорить із тобою. Ходімо разом, Стефку, буде так гарно!

Перестав жувати хліб, обмірковуючи Настині слова. Не про те думав, що справді було б добре до інтернату, ні, уявив раптом цю кімнату без Настки, без її тоненького голосу («Знову десь ходив, Стефку»), подумав, що ніхто йому не поставить молоко та хліб на стіл, і зробиться ще тісніше в цій кімнаті, не буде загідника в їхніх сварках із батьком, бо ж Настка завжди намагалася їх мирити... Не мав Стефко до батька доброго серця, бо й від батька ніколи не було ані ласки, ані якої лакоминки, ані поради. І навіть коли батько повертався з роботи втомлений і зовсім тверезий, не шукала його долоня ані Настиної гладенько зачесаної голови, ані Стефкової пелехатої.

— То таки підеш, Настко? Ти не будеш тут жити?

Незвично тихий братів голос наполохав дівчинку. Зиркнула скося, як Стефко, стулила докупи долоні:

— Коли ти не хочеш... Коли ти без мене тут бути не хочеш, то... то я, може, зостануся, Стефку... Коли ти...

Вернувся до хлопця його їжакуватий погляд і насмішкуватий тон, сказав, мовби сердився на сестру:

— Ет, говори даремницю! З тобою чи без тебе — усе одно! Іди собі куди хочеш, Настко.

— А ти сорочки не матимеш чистої! — Настка говорила, як доросла, її гострі плечі якимось нервово рухалися під коричневою шкільною сукнею. — Ходімо разом до інтернату, Стефку!

— Ото мені дорадниця мудра знайшлася! — махнув рукою Стефко. — Ніби тобі не однаково...

Знав добре Стефко, що сестрі зовсім не байдуже, як він житиме, та так уже звик наперекір і іншим, і самому собі чинити. Настя зітхнула й знову схилилася над книжкою, а він узявся допивати своє молоко. (...)

Театральна вистава

Театр увесь блакитний та урочистий — від розпису стелі й стін до оббивки крісел. Музи, легкі, як балерини, мчать кудись у вічному леті з вінками в рожевих руках. Мармурові амури під ложами нагадують пустотливих дітлахів, які вирвалися на волю від надто суворих опікунок.

За важкими складками завіси ховається щось надзвичайне, феєричне й гарне, сьомий «Б» на гальорці нетерпеливиться та хвилюється, чекаючи дива. На сцені повинна з'явитися Лілі — вона запросила клас на прем'єру «Лускунчика», де грає роль маленької Маші.

І сьомий «Б» аж притих у напруженні.

Спершу ніхто не впізнавав Лілі. Дівчинка на сцені анітрохи не скидалася на веселу, пустотливу й непосидющу Лілі Теслюк, від якої щомиті кожний міг сподіватися якоїсь каверзи чи просто дитячого вибрику. Світлі кучері спадали їй на плечі, й обличчя майже ховалося в тій повені волосся. Легка спідничка також здавалася тільки хвилею, і вся Лілі, тендітна, зграбна, гарненька — немов хмаринка, а не справжня дівчинка, і було боязко: ось видіння зникне, розтане й уже ніколи не повториться. Та коли сьомий «Б» врешті зрозумів, що оте диво на сцені — таки справді Лілі Теслюк, їхня Лілі, на гальорці зчинився галас, як у класі під час перерви. На гальорці тупотіли ногами й кричали:

— Лі-лі! Лі-лі!

А потім увесь зал — серйозні дяді й тьоті у вечірніх сукнях, молоді дівчата з пишними зачісками, і старі дідусі в старомодних костюмах, й оркестранти із скрипками в руках, і навіть диригент — усі аплодували Лілі, і не один повторював із захопленими дівчатками та хлопчиками із сьомого «Б»:

— Лі-лі! Лі-лі!

Вона вклонялась і дивилася вгору, і навіть помахала рукою своїм друзям, — у цю мить вона знову була схожа на себе, звичайну, буденну, не завжди слухняну, але завжди веселу дівчинку; сьомий «Б» відчув, що успіх Лілі належить кожному з них і всім разом, бо хіба не в сьомому «Б» була Лілі Теслюк?

З гальорки закричали:

— Слава сьомому «Б»! Браво, Лілі!

В антракті дівчатка обнімали Лілі. Хлопці трохи насмішкувато чекали, поки закінчиться бурхливий прояв почуттів, і вони теж зможуть сказати, що їм сподобалась і вистава, і Лілі Теслюк на сцені. Уперше в житті Лілі почувалася страшенно ніяково від похвал. Вона виходила на сцену, немов ступала на підвіконня на шостому поверсі свого останнього в місті будинку. Було моторошно й радісно, і зовсім як із шестиповерхової висоти бачила зал, не розрізняючи окремих деталей, чула гомін — і не могла вловити жодного слова. Рятувала тільки музика — немов підхопила, підтримала, не дала дівчинці впасти; вона опам'яталася, відчула в собі силу й впевненість.

Однак в антракті, коли її обіймали та хвалили, було ніяково й сумно. Сьомий «Б» такий щирий, такий захоплений, такий розсміяний, а Лілі сумно. Зникла кудись і впевненість, і звична пустотливість, і захотілося ще раз опинитися на сцені, переконатися: це все було — і зал, й оплески, і легкість у рухах, і музика, яка підтримувала й несла, як хвиля, на самому гребені звуків...

Юлько стояв трохи осторонь. Не галасував і не пробував сказати Лілі все, що думав про її перший виступ на великій театральній сцені. Однак мав прибережений сюрприз: маленька бурштинова балерина, уся така поривчаста й легка, як сама Лілі, лежала в Юльковій кишені, старанно та надійно запакована. Балерину Юлько хотів подарувати дівчинці після вистави й тепер увесь час торкався подарунка рукою: чи не загубив.

— Чілдрен, — сказала Лілі, уважно приглядаючись до кожного, — ви мене хвалите, бо я із сьомого «Б»?

Сьомий «Б» обурився. Образився. Ні, сьомий «Б» щирий і чесний, справді-таки Лілі — молодець, слово честі, так воно і є, навіть якби вона була просто чужа й незнайома дівчинка, вони б подарували їй отакий величезний букет. (Сьомий «Б» також мав сюрприз — отакий величезний букет.)

— Ох, діти, — зітхнула Лілі, усе ще сумніваючись, — добре, якщо ви кажете правду. А... послухайте... Де Беркута? Він що — не прийшов?

— У нього прикидка перед республіканськими змаганнями.

— Він просив, щоб ми тобі не казали, що його немає, він повинен був прийти перед самим кінцем вистави.

— Ти не ображайся, він дуже хотів прийти.

— Авжеж, хотів? Хіба спортсмени цікавляться балетом? — скептично скрикнув Юлько. — Дуже йому потрібний балет!

— Навіщо ти так, Юльку? — запитала Лілі. — Ти ж неправду кажеш.

І до Лілі знову повернувся незвичний, трохи незрозумілий смуток — так буває завжди, коли сумніваєшся в чомусь. І знову захотілося на сцену, де її підтримувала музика.

Скажи, хто твій учень...

У глибині душі Славкові хотілося бути схожим на свого тренера. З того самого моменту, коли він уперше побачив у спортивному залі шпажистів, хлопчик очей не зводив із високого, стрункого спортсмена. Невимушені рухи, швидкість, несподіваний укол — здавалося, що перемогу здобути йому зовсім нічого не коштує. А потім, коли вже всі порозходилися, коли вже видно було (без маски), що в спортсмена веселе, сірооке обличчя, — Славко не рушив зі свого місця біля порога, аж поки спортсмен не відчув на собі його впертого погляду.

— Сподобався бій? — запитав він, підійшовши до Славка.

— Дуже.

— А ти також фехтувальник?

— Ні.

— То, може, хочеш стати фехтувальником?

— Хочу.

— Хм... — сказав спортсмен. — У мене група повністю укомплектована. І тренування ми давно розпочали... Однак знаєш що? Приходь. Тричі на тиждень — понеділок, середа, п'ятниця. О сьомій годині, не запізнуйся. Гаразд?

Було це так несподівано, як у казці: «Сезам, відчинися». Хлопець навіть не міг отямитися. Невже його вчитиме цей симпатичний юнак, який щойно без усякого напруження та видимих зусиль завоював звання чемпіона республіки? Невже це правда?

Славко прийшов. Прийшов — і знову став при порозі, несміливий і чужий у великому спортивному залі.

Жовті ребра шведської стінки. М'які «мішені», куди наполегливо, раз по раз утикали свої шпаги майбутні Славкові друзі. А ось Андрій Степанович, його тренер. Коли він зайшов до спортзалу, то всі ніби стали меншати на зріст і вужчати в плечах. А як він узяв до рук шпагу, то вже очей не можна було відірвати.

І розпочалася наполеглива наука. Кортіло надіти маску й узяти до рук шпагу. Урок, одначе, виглядав інакше. Урок розпочався з розмови про шпагу.

— Поглянь, — ось ручка. А це гарда. Твій захист: долоню від уколу оберігає... Ось тут, на кінці, — пондаре. І не думай, що шпага — іграшка. Це зброя. Як гвинтівка для солдата. Ти повинен її знати, як власну долоню, — тільки тоді вона не підведе тебе. Ти повинен уміти не тільки володіти нею в бою, а й полагодити, коли в тім буде потреба. І не доручай нікому зашивати рукавицю чи прати костюм. Це твій обов'язок. Розумієш?

Часто згадувався Славкові перший урок. Він був ніби випробуванням для хлопця, якому раптом стало трохи нудно. «Ну, усе зрозуміло, шпагу треба знати, але я хочу стати на доріжку: випад, так, ще, укол — є! Оце інша річ! А латати костюм нехай учать у кравецькій майстерні...» І все-таки він знову прийшов. Андрій Степанович кивнув йому — він був у масці, але Славкові здалося, що тренер усміхається до нього, і вже без нехоті взявся до мі-

зерної на перший погляд вправи: «Стань у стійку. Так. Ні, нижче. Пружніше ноги. Ліву руку вільніше. У такій позиції пройди до кінця залу. Потім назад. Так, ще раз, ще раз, ще».

Якось чув, що тренер говорив одному зі старших спортсменів:

— Покажи мені своїх учнів — і я скажу тобі, хто ти!

За якихось пів року тренувань про Беркуту говорили, що він найздібніший учень Андрія Степановича...

Похапцем одягав Славко тренувальний костюм. Мабуть, уперше за весь час він хотів, щоб тренування закінчилося швидше. Зараз на сцену виходить Лілі, і сьомий «Б» сидить на гальорці, і тільки його, Славка Беркути, немає в залі. Ех, якби не прикидка перед змаганням, то можна було б попередити Андрія Степановича, не прийти, він зрозумів би, звичайно, але ж сьогодні вирішується питання, хто з львів'ян поїде на юнацькі змагання до Харкова.

Андрій Степанович покликав Славка:

— Розімнися трохи перед боєм. І не хвилюйся. Ти в хорошій формі, можеш мені повірити. Так... Захищайся!

Спокійно-веселий, як завжди, голос тренера примусив зосередитися.

— О-ля! Гей! Гей!

Задзвеніли клинки, шпаги схрестилися, на мить завмерли, як живі розумні істоти, немов розмірковували, де ж у суперника слабке, незахищене місце, — і — о-ля! Славкова шпага, аж блиснувши, ковзнула вниз до ноги Андрія Степановича. Є! Укол — блимнула червона сигнальна лампочка.

— Молодець! Дуже добре! Перейди в наступ. М'якше тримай шпагу, не напружуй плече. Що з тобою, Беркуто, чому ти хвилюєшся? Так, добре.

Знову схрестилися шпаги, тонко задзвеніли, і Славко всміхався радісно — не так легко завдати укол Андрієві Степановичу. Тренер ніколи не піддається заради того, щоб потішити слабшого суперника, — виграшу не буде, аж поки учень, як рівний, не переможе свого вчителя.

1. Сороку з перебитим крилом «тицьнув черевиком»

- А старий Вус
- Б Стефко Вус
- В Юлько Ващук
- Г Славко Беркута

2. Характеристикою «соловей-розбійник» наділений у творі

- А Славко Беркута
- Б Юлько Ващук
- В Стефко Вус
- Г старий Вус

3. Установіть відповідність.

Репліка	Герой (героїня) твору
1 «— Чілдрен, ви мене хвалите, бо я із сьомого “Б”?»	А Стефко Вус
2 «— Їй завжди то птахів, то кошенят носять, вона любить їх...»	Б Лілі Теслюк
3 «— ...А ти не тільки спортсмен, спелеолог... ти ще й друг живої природи?»	В Юлько Ващук
4 «— Покажи мені своїх учнів — і я скажу тобі, хто ти».	Г Славко Беркута
	Д Андрій Степанович

4. У якому місті й коли відбуваються події повісті «Шпага Славка Беркути»?
5. Охарактеризуйте поведінку кожного хлопця в ситуації із сорокою в парку.
6. Кого Стефко Вус вважає «пещеним мамієм»? Чи згодні ви з думкою цього героя? Проілюструйте свою позицію конкретним прикладом із тексту.
7. Охарактеризуйте Лілі Теслюк. Чи має вона, на вашу думку, негативні риси вдачі? Які?
8. Яка подія свідчить про те, що клас, де навчається Славко Беркута, дружний? Чи можете це саме сказати про свій шкільний колектив?
9. Прокоментуйте вчинок Славка із шапкою, яку він віддав Юлькові.
10. Спрогнозуйте, як будуть розвиватися події в повісті далі.

11. Чи такими зовні, як на ілюстрації (с. 198), ви уявляли герів твору, коли читали повість? Якщо ні, то «домалюйте» їхні портрети (усно).
12. Прочитайте виразно за ролями частину «Стефко вдома».

Прочитайте наступні три частини повісті Н. Бічуї «Шпага Славка Беркути». Випишіть у зошит не зрозумілі вам слова.

Після вистави (Очима Славка Беркути)

Останній, вирішальний, бій я тоді виграв із рахунком 4 : 5. Сила вся як пропала. Кожний мускул був натомлений. Мене всі вітали, а я чимшвидше роздягався, хотів утекти в душеву, бо було вже зовсім пізно. Я так поспішав, що навіть не встиг зрадіти з того, що поїду на змагання до Харкова.

— Відпочивай, післязавтра можеш прийти тільки подивитися на тренування, — сказав Андрій Степанович. — Ти в хорошій формі, Беркуто, тільки май на увазі — нерви треба тримати, як поводи коня, бо можна зірватися. Ну, відпочивай. Потім ще поговоримо.

Андрій Степанович, мабуть, помітив, що я весь час позираю на годинник. Годинник у нас великий, стрілки видно здалеку. Андрій Степанович відпустив мене, але хлопці нічого не розуміли, вони весь час говорили, давали поради, — тільки даремно все це було, я ані слова з їхніх порад не затямив. Швиденько вмився в душевій і так хвилювався, натягаючи сорочку, що навіть забув її вивернути. Коли я був малий, мама жартувала: «Не вивернеш сорочку, будеш того дня битий».

Жарти жартами, а перед прикидкою я повірив би в прикмету, тепер — ні, перед прикидкою або перед змаганням стаєш забобонним, аж потім смішно: боїшся, аби й кіт дороги не перебіг.

Сорочку я таки вивернув, позапихав усе в «бандуру», — це ми так називаємо великий брезентовий футляр, куди складаємо все спортивне знаряддя та шпагу, — і зайцем вискочив на вулицю. Трамвай довів мене до центру, коли годинник показував пів на одинадцять. «Бандура» заважала страшенно, я вже знав, що не встигну, запізнюся, і все-таки чомусь біг, ніби від того, чи добіжу, чи ні, залежало щось дуже важливе.

Далі все діялося, як у театрі пантоміми, — там слів не треба, там усе ясно й без слів, жестів вистачить, щоб зрозуміти все. Добігши до театру, я побачив, що з тих великих бічних дверей, звідки звичайно виходять артисти, вийшла на вулицю Лілі з мамою і батьком. І з високим хлопцем, — я його впізнав одразу. Це був Юлько. Лілі щось говорила, — я не чув, а тільки бачив, як вона розводила руками, спинялася щомиті, вони йшли й далі всі разом, і Юлько слухав, що говорила Лілі, — він схилився трохи, щоб краще почути її слова.

Може, треба було побігти за ними? Пояснити, чому я не міг прийти на виставу, і запитати, як Лілі вдалася роль, і похвалитися навіть, що поїду на змагання до Харкова. Але я не побіг за ними слідом, а стояв і дивився, як вони віддаляються, і раптом відчув, що страшенно втомлений, ще більше, ніж у спортзалі. М'язи не напиналися струнами — було так, ніби я цілісінький день пролежав на сонці; захотілося пити, і я вже не знав, що краще — виграти бій і поїхати до Харкова чи подивитися, як Лілі Теслюк танцює на великій театральній сцені.

Звичайно, Лілі тепер образиться. Увесь клас прийшов, один Славко Беркута не з'явився, мовби йому нецікаво.

Бігти за ними тепер уже зовсім не було сенсу, надто далеко вони відійшли, та ще і Юлько там, буде потім щось говорити...

Треба було наступного дня пояснити Лілі, чому я запізнився. Треба було, звичайно. Але як я мав це зробити? Якби хоч Лілі сама запитала, якимось би пояснив, а вона не питала. Я навіть думав: «Може, Лілі й не помітила, що я не дивився виставу, нащо ж тоді ні сіло ні впало вискакувати: “Вибач мені, Лілі”».

І все ж краще було сказати, бо скільки бачу відтоді Лілі, стільки й відчуваю: ось зараз або почервонію, або відвернуся. Вона всміхається та жартує, їй хоч би що — їй справді, мабуть, зовсім байдуже, а мені весь час так, ніби я страшенно винен, наче я брехун. Погано все так вийшло, увесь час тепер думаю про цю історію. Уявляю, як Лілі виходить на сцену (у класі про це всі потім говорили), мені здається, що вона була схожа на фею, яка колись приснилася мені, давно-давно. Уся в білому, висока і чорне волосся на плечах. У Лілі волосся світле, тільки очі чорні. Є така пісенька «Чорні очка, як терен», але мені здається, що коли Лілі виходила на сцену, то була вся в білому, із чорним волоссям. Я знаю, що це не так, а от привиджується. Добре, що скоро поїдемо до Харкова, там ніколи буде про дурниці думати. Хоч би вже швидше до Харкова. Здається, ми літаком полетимо. Чудово, якщо літаком. (...)

Дискусія за партою

— Привіт, чемпіоне!

— Кубок твій?

Сьомий «Б» вірив у спортивну зірку Славка Беркути. Сьомий «Б» вважав, що має право на зустріч із переможцем, але клас спіткало розчарування — кубка не було. Команда виступила добре. Львівські шпажисти зайняли друге місце, і в командних Беркута не програв жодного бою. Зате в особистих змаганнях завоював тільки четверте місце.

Андрій Степанович не дорікав, тільки хлопці махнули рукою: «Ну от, а ми на тебе надіялися! Ех ти!»

— Давай проаналізуємо, — сказав Андрій Степанович. — Що вийшло? Поки було напруження волі, ти весь зібрався, вивчав суперника — і виграв. Коли тобі раптом здалося, ніби успіх забезпечений і без боротьби, ти розм'як і розслабився — твою слабкість миттю відчули. І ось маєш замість першого чи другого тільки четверте місце.

Славко розумів свою помилку. Так, правильно все запримітив Андрій Степанович. Бої з найсильнішими спортсменами виграв блискуче, а тим, хто був десь у кінці й навіть не сподівався на виграш, — та ще й у Беркути! — тим Славко ганебно програв. Він подумав: «Ну, що з ними битися? Не бій, а так — розминка».

Та коли раптом отямився, було вже пізно. Рахунку виправити не міг. А пізніше настрої зіпсувався зовсім, він скис; розвеза, от розвеза! Скис — і програв ще двічі!.. (...)

Битись із безбройним (Розповідає Славко Беркута)

Спочатку я вирішив, що мені привиділося. Скинув маску, знову глянув на вхідні двері — ні, таки правда: на порозі залу стояли Юлько й Лілі. Давно Юлько не приходив на мої тренування, я навіть не міг згадати, коли це було останній раз.

Я підійшов до них:

— Подивитися хочете?

— Так, — сказала Лілі. — Ти ще не збираєшся додому?

— Ні, тільки недавно почали. Сідайте он там! — показав я на лаву, де сам любив сидіти, коли дивився, як інші працюють. Раніше Юлько теж не раз там сидів. Цікаво, чого це він вирішив прийти.

Вони сіли. Я повернувся на доріжку. І раптом відчув, що страшенно хвилююся. Костюм аж наче став тісний і заважав рухатися. Уперше подумав, чи добре виглядаю. Чи не здається дикою та смішною фігура людини в такому незвичному одязі? (...)

Краще не дивитися в той бік, де вони сидять, бо можна й не помітити небезпеку: у фехтуванні все відбувається блискавично.

Коли бій закінчили, я підійшов до них знову. Маску вже не знімав — лоб мокрий, не хотілося, аби Юлько бачив, як я втомився.

— Лілі мене сюди привела, — сказав Юлько, ніби вгадав мої думки. — Не злопам'ятна, забула, що ти не прийшов на прем'єру.

Добре, що на мені зараз маска. За маскою нічого не видно.

— Я не міг. У мене була прикидка перед змаганням.

— А я думав, що спортсмени не ходять до театру.

Я, мов дурник, повторював:

— Слово честі, не міг, це було дуже відповідальне змагання. І тоді якраз вирішували, хто має їхати.

— Міг би й не їхати, — сказав Юлько, — усе одно кубок не привіз.

— Не твоя турбота, — відрізав я. — Привіз чи не привіз — тобі хіба не все одно! Ну, гаразд, треба працювати.

— Ніколи не думав, що розмахувати в'язальними спицями зветься роботою!

— Уяви, зветься!

— По-моєму, робота — головою думати, а тут голова ні при чому. Вистачить пари довгих ніг.

— Ти впевнений? Хотів би я побачити, чи вистачить тобі твоїх довгих ніг.

— Спробуймо! Я доведу тобі, що ти даремно пропадаєш тут цілими вечорами. За один вечір я...

— Лови шпагу!

— Хлопці! Ну, що ви, хлопці! Не треба! — просила Лілі.

— Нічого, ти побачиш: я виглядатиму не гірше від нього, — сказав Юлько, знімаючи пальто.

— Бери маску. Дивися: ось випад. Стань так! Далі, далі, ногу, ліву по...

— Навіщо мені твої пояснення? Я не раз чув і бачив, як тебе тут учили.

Юлько витягнув уперед руку зі шпагою. Хлопці познімали маски, з'юрмилися навколо нас. Вони сміялися, жартували, давали Юлькові поради, ніхто нічого ще не розумів. А Юлько справді досить швидко затямив перші рухи й зробив непоганий випад, я навіть здивувався.

— Бачиш! — засміявся він. — Бачиш, треба просто мати удачу, тоді все в руки саме йде.

«Що? То Юлькові має все в руки йти? У руки, он як! Тільки задумав — і журавель із-під хмари також до Юлькових рук?»

Дуже легко було загнати Юлька в кут. Я наступав і наступав, а він відходив далі. Він, певно, не розумів, що я спочатку тільки бавився, а тепер справді бився, зозла бився. Мені хотілося, щоб він не сміявся, не похвалявся, не говорив, ніби все йде в руки саме, без жодних зусиль. Я не думав тоді, не розмірковував, що битися з Юльком — просто нечесно, усе одно, що з беззбройним, він же ніколи не тримав шпаги, я мусив йому довести, що сильніший за нього й маю в чомусь рацію, а в чому, тоді ще не міг пояснити. Ударив що-сили своєю шпагою об Юлькову. Мій клинок не витримав удару, розламався навпіл, я не встиг нічого зробити, — мабуть, так шофер не встигає часом загальмувати, — і мій зламаний клинок наштовхнувся на Юлькове незахищене стегно. Скрикнувши, Юлько випустив із рук зброю та вхопився за ногу. Усе, що відбувалося далі, я пригадую мов крізь сон. Пляма крові на Юлькових штанах, лікар, мовчанка хлопців, злякане обличчя Лілі.

Вуха мені мовби ватою хто заткнув: усе шуміло, голоси долинали віддалік, приглушені й незнайомі. Так буває, коли їдеш у поїзді й чуєш розмову із сусіднього купе. Та одну фразу я почув дуже виразно:

— Покажи мені своїх учнів, і я скажу тобі, хто ти!

Вимовлено це було трохи глузливо, говорив хтось із тренерів, Андрій Степанович потер долонею чоло, і знову той самий голос додав:

— Розпустив ти їх, Андрію Степановичу. А тепер маєш кашу.

Я тоді кинувся геть із залу, затиснувся в куток біля одержних шаф, щоб нічого не бачити й не чути. У коридор вийшов Андрій Степанович.

— Ви... Ви мене тепер відрухаєте?

— Це ти! — Андрій Степанович дивився на мене так, немов я, Славко Беркута, ніколи не був його найкращим учнем. — Навіщо ти вчинив це побоїще? Та ще й заховався після всього. Чого завгодно міг я сподіватися, але щоб Славко Беркута заховався...

Краще він звелів би мені віддати шпагу й ніколи не приходити сюди, у цей зал, однак не казав: «Славко Беркута заховався».

Легко говорити про максимальне навантаження, коли все добре. Коли нікому нічого не завинив — тоді, звичайно, можна дивитися кожному просто в очі. А тут — ледве трапилося таке, за що треба відповідати, — я заховався.

Теорія літератури

Літературний характер. Психологізм

Літературний характер — це зображення письменником у художньому творі людини з її індивідуальними рисами, що зумовлюють її поведінку й ставлення до інших людей, до життя; це сукупність душевних рис, що визначає індивідуальність зображеної особи та водночас узагальнює певні життєві типи людей.

Психологізм — зображення за допомогою художніх засобів внутрішнього стану літературного героя, його думок, переживань, зумовлених внутрішніми та зовнішніми чинниками.

1. Твір Н. Бічуї «Шпага Славка Беркути» за жанром —

- А роман
- Б новела
- В повість
- Г оповідання

2. Слова «Покажи мені своїх учнів, і я скажу тобі, хто ти!» належать

- А Лілі Теслюк
- Б Юлькові Ващуку
- В Славку Беркуті
- Г Андрієві Степановичу

3. Установіть відповідність.

Хобі (захоплення)	Герой (героїня) твору
1 балет	А Славко Беркута
2 малювання	Б Юлько Ващук
3 фехтування	В Лілі Теслюк
	Г Стефко Вус

4. Чому, на вашу думку, Славко не наважився підійти до Лілі після вистави?

5. Знайдіть і прочитайте уривок, де описано докори сумління, які переживає Славко через те, що не відвідав вистави (*частина «Після вистави»*). Як його характеризують ці душевні переживання?

6. Якою реплікою Юлько спровокував Славка битися на шпагах? Чи може, на вашу думку, фехтувальник ставати на двобій із людиною, яка ніколи не тримала в руках шпаги?

7. Що таке *літературний характер*? Який літературний характер вас найбільше зацікавив (Славко Беркута, Юлько Ващук, Лілі Теслюк, Стефко Вус)? Опишіть цей характер.

8. Згадайте, які складники має композиція художнього твору. Охарактеризуйте особливості повісті «Шпага Славка Беркути».

9. Що таке *психологізм*? Знайдіть у повісті й зачитайте фрагменти, сповнені глибокого психологізму. Як він допомагає розкрити характер літературного героя?

10. Прокоментуйте назву повісті Н. Бічуї «Шпага Славка Беркути».

11. Візьміть участь у дискусії на тему «Чи можна Славка Беркуту вважати слабкодушним?».

12. Прочитайте виразно за ролями розмову між Славком, Юльком і Лілі в спортзалі перед двобоєм.

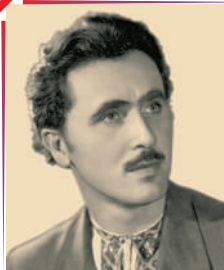

Заповніть літературний паспорт повісті Н. Бічуї «Шпага Славка Беркути».

ОЛЕСЬ БЕРДНИК

(1926–2003)

Український письменник-фантаст, художник, композитор.

Найвідоміші твори: повісті «Поза простором і часом», «За чарівною квіткою», «Хто зважиться — вогняним наречеться»; романи «Шляхи титанів», «Зоряний корсар» та ін.

Олесь (Олександр) Бердник народився 27 листопада 1926 р. в с. Вавиловому Херсонській області (нині Миколаївська область). Однак у документах зазначено іншу дату народження — 25 грудня 1927 р. Цікава історія розбіжності справжньої та офіційної дати народження письменника. Батько Олександра через засніжені шляхи зміг дістатися до управи, щоб зареєструвати сина, лише через місяць після його народження. Але секретар сільради допустив дві помилки: указав поточну дату як день народження та написав рік, котрий тільки мав настати. Ця плутанина врятувала Олександра від відправлення до Німеччини в роки нацистської окупації України. Пізніше він узяв собі літературне ім'я Олесь.

Олесь Бердник, учасник Другої світової війни, отримав поранення, демобілізувався 1946 р. Екстерном закінчив сім класів середньої школи, потім — театральну студію при Київському драматичному театрі ім. І. Франка.

Олесь Бердник помер 18 березня 2003 р.

У літературі відомий як письменник-фантаст. Його фантастична повість **«Хто зважиться — вогняним наречеться»** розповідає про безстрашного Славка та його подругу Ліну, які наважилися на космічну подорож у Країну Квітів. Чи долетять підлітки до невідомої планети, ви дізнаєтеся, прочитавши цей цікавий і захопливий твір.

ХТО ЗВАЖИТЬСЯ — ВОГНЯНИМ НАРЕЧЕТЬСЯ

Повість

(Уривки)

Горобина ніч

...Не знати звідки зірвалася буря. Понад селом прокотився смерч, стіна курави піднялася з поля, чорна хмара закрила місяць. Страшна блискавиця розкраяла темінь, стьобнула вогняним батогом у просторі, ніби підганяючи лінійні стихії погоди. Свічкою спалахнула скирта соломи за лісом, гучно забамкав пожежний дзвін, скликаючи до негаданої праці пожежників.

...Коли за ліс упало дві зорі, хлопець кинувся до хати, захоплено гукаючи:

— Боліди! Боліди впали!

— Га? Що? — жажнувся зі сну батько. — Чого ти гвалтуєш серед ночі?

— Я ж кажу, — ображено озвався син, — за нашим лісом впали два великі боліди!

— Які боліди?

— Небесні камені. Метеорити. Завтра побіжу шукати! Треба сказати Максиму Івановичу! Це ж знаєте яка подія!..

Та спати не довелося ні батькові, ні бабі Оришці. Гроза розбудила всіх. Баба нажахано поглядала у вікно, хрестилася, коли блискавиця десь поблизу заганяла громову стрілу в землю.

— Горобина ніч, — шепотіла вона, зітхаючи, — одведи й заступи, Господи!

— А яка це горобина ніч, бабо? — поцікавився Славко, висовуючи носа у вікно.

— А киш! — крикнула баба, замахуючись на онука. — Як стьобне, то й не кавкнеш! То не проста гроза. І дві зорі впали за селом непрості. Колись таке вже було...

— Що було?

— Як була я ще дівчам... Пам'ятаєш, минулого літа я хотіла вам оповісти, а ви сміялися... Скажу нині. Діло було ще за царського режиму. Ще й на гулі я не ходила. Якось уночі упала теж зоря у Вовчу Долину...

— А де це Вовча Долина?

— Тепер вона Чортова називається. А тоді була Вовча... Так ото, кажу я, упала зоря вночі, і почалася гроза така, як нині... Одведи й заступи — бач, що діється!

— Далі, що далі, бабо?

— Ну, що? Закінчилася гроза. А у Вовчій Долині люди стали помічати: як тільки ніч, так щось і світиться...

— Що світиться?

— А хтозна-що. Над Каранню¹ таке марево, наче зірниця...

Шкільний учитель астрономії Максим Іванович поділив школярів на пошукові групи. Шестикласник Славко разом із Ліною та Онопрієм вирушили до Чортової Долини. На півдорозі Ліна й Прі (Онопрій) вирішують повернутися додому, бо вже сутеніло. Але Славко продовжив пошуки. У Чортовій Долині він знайшов казкову хатку, у якій познайомився зі старою бабусею. Вона нагодувала хлопця чарівним способом: помахом руки до рота Славка залетіли суниці з медом. У старі був чарівний клубочок вогню, який вона називала своєю донею Нанті. Славко на прохання бабусі розповів казку про царівну, яка заснула. Розповіддю він полонив серце старої. «Саме цієї казки ми ждали від тебе, хлопчику, — мовила баба. — Ти той, кого ми чекали». Баба подякувала за казку й попросила хлопця заплющити очі. Раптом він опинився вдома.

Наступного дня Славко побачив незвичайну квітку, яка вміла розмовляти. Ще через день біля річки він познайомився з дівчинкою років тринадцяти. Вона (назвала себе ім'ям Катя) мала яскраво-сині очі, товсту золоту косу, була одягнена в білу лляну сукню, вишиту бісером. Незнайомка попросила Славка взяти її в човен. Вони

¹ *Карань* — річка в Київській області, притока Трубежа.

сіли в човен — і він раптом швидко поплив. Дівчина сказала, що він пливе, бо вона так хоче. Хлопець здогадувався, що Катя якось пов'язана з останніми дивними подіями. Славко запросив Катю до школи. Він дуже здивувався, коли вона стала на воду й побігла по хвилях.

Настала осінь. Розпочалося навчання в школі. Катя прийшла до школи. Вона здивувала вчителів та учнів.

— Славко Лісовий! — почувся різкий голос Ніни Матвіївни. — Ти про що замислився?

Хлопець стрепенувся, піднявся із-за парти.

— Я... я не замислився. Я слухаю...

— Про що я розповідала?

— Про квітку вишні...

— То ми слухаємо. Що ти знаєш про квітку?

— Ну... квітка у вишні біла...

Клас гримів од реготу. Тільки Катя здивовано оглядалася на своїх нових товаришів, ніби бентежилася тим сміхом.

— Глибокі відкриття, — удавано серйозно сказала Ніна Матвіївна. — Отже, ми дізналися з твоїх вуст, що квітка у вишні біла. Далі, далі...

— Бджоли її люблять, — розгубившись, видихнув Славко. — Просто цілий рій дзвенить, як вишня розквітає. Мед у неї беруть. Тоді дуже приємно дивитися на сад. Ніби марево, мовби казка... (...)

— Катю, — звернулася вчителька до новенької, — може, ти доповниш те, про що так яскраво розповів Славко?

Катя вийшла з-за парти, зупинилася серед класу, потім підійшла до вікна. Учителька мовчки, але з подивом стежила за нею.

— Нічого не збагну. Де тебе виховували? — нарешті вимовила вона. — Чому вийшла посеред класу без дозволу?

— Мені так легше, — сказала Катя. — Вільніше. За партою довго сидіти незручно... (...)

— Гаразд, — махнула рукою вчителька. — Тихо. Щоб я чула, як муха пролетить. Катю, ми слухаємо... Розповідай своїми словами, тільки по суті. Ось малюнок. Тут показано розтин...

— Мені не треба малюнка, я люблю квіти живі. На малюнку квіти мертві. Не відчуваєш ні тремтливих ніжних тичинок, ні сонячного пилку на них, ні ласкавих пелюсточок. Я люблю блукати луками, лісами, літати понад садами...

— Літати? — здивувалася вчителька.

— Літати... (...)

— Ти, певно, говориш про політ у думці? — запитала Ніна Матвіївна.

— І в думці. Чудово зупинитися над квітучим садом і стати на якусь хвилю ним...

— Ким?

— Садом, — усміхнулася Катя. — Славко гарно сказав перед цим. Бджоли та квіти. Як вони люблять одне одного...

— Катю, це — поезія. А ми вивчаємо квітку вишні!

— А квітка — то ж найвища поезія, — здивовано відповіла дівчинка. — Квітка — то поезія сонця та зірок. То очі неба на планеті. Хочеш познайомитися із сонцем, познайомся з його дітьми — із квітами... (...)

— Катю! За твою імпровізацію на уроці літератури тобі треба поставити п'ятірку. Але це не стосується теми, яку ми вивчаємо. Чому ти нічого не розповіла про будову квітки, про спосіб запліднення? Чи ти погано слухала?

— Будова? — перепитала, ніби вві сні, Катя. — Хіба це так важливо? Мені досить того, що квітка гарна, пахуча. Вона дає мені радість, а я їй, коли люблю її... (...)

— Мене дивують твої слова. Тихо, діти! Тихо! Кому я кажу? Я не знаю, як ти вчилася в п'ятому класі? Хто твої вчителі?

— Мої вчителі? — перепитала Катя. — Їх багато...

— Воно й видно, — невдоволено мовила вчителька. — Певно, ти весь час у роз'їздах, доводиться змінювати школи, товариство, а це позначається на знаннях. — Ніна Матвіївна поправила окуляри, сірі очі кольнули дівчинку. — Сідай, Катю! Оцінки тобі не ставлю. Треба поговорити з директором, викликати твоїх рідних. Ліно! Вийди до дошки, розкажи нам про будову квітки вишні...

Якось Славко прийшов до хатки на краю села, де жила Катя з бабусею. Він спостерігав кілька годин, але дівчинка не з'являлася. З димаря пішов дим, запахло глицею: хтось затопив у печі. Хлопець наблизився до хати, зазирнув у вікно й побачив там маленьку постать баби із Чортової Долини. Потім серед хати з'явилася Катя. Баба перетворила її на ніжну перлисто-блакитну кулю. Славко зрозумів, що це Нанті. Потім клубочок став трипелюстковою квіткою — чудо-цвітом, який він побачив у Чортовій Долині. Тож вони обидві чарівниці: і баба, й онука! Баба помітила Славка, він зайшов у хату. Коли спитав, навіщо вона перетворила Нанті на квітку, та відповіла: «Вона і є квітка». А потім пояснила, що Нанті стала дівчинкою, бо таку подобу їй дав сам Славко, коли розповідав казку про царівну, яка заснула. Баба спитала: «Ти приймаєш її таку, як є?» Славко сказав, що так, він піде на край світу, щоб пробудити її, хіба він гірший за царевича з казки. Бабині очі розквітли волошками. Вона зраділа й сказала, що, можливо, хлопець зуміє здійснити їхню мрію. Славко запитав, чому вибрали саме його. Стара відповіла: «Дитяче серце, яке вірить казці, дуже надійне. Воно не сумнівається в найдивовижнішому».

Славко познайомив Катю з Максимом Івановичем. Діти розповіли вчителю, що вона прилетіла на Землю з іншої планети — Краю Казки, або Планети Квітів.

— Красно говориш, — сказав учитель. — З тебе вийшов би чудовий казкар. Пробач, дівчинко, але я реаліст. Я хочу фактів...

— Хіба казка потребує доказів? — здивувалася Катя. — Або її приймають, або не приймають. Доказана казка — уже не казка.

— Що ж казка? — скептично усміхнувся астроном. — Казка — марево. Казка може обманути, якщо вона не стане фактом.

— У нас — на Планеті Квітів — немає обману, — палко заперечила Катя. — тому немає потреби доводити щось. Так або ні. Є або немає. А у вас так багато слів, щоб довести інше слово...

— Катю, — озвався Славко, торкаючись ліктя дівчинки. — Покажи Максиму Івановичу що-небудь... ти ж умієш...

— Що вона вміє? — зацікавився вчитель.

— Що завгодно: її бабуся відправила мене із Чортової Долини аж до села. За одну мить. Правду кажу...

— Галюцинації, — сказав астроном.

— Катю, ну, покажи...

— Це не допоможе, Славку, — слабо заперечила дівчинка. — Ну, що я покажу?

— Ну, хоч би те, що бабуся мені показала... Кошик зі свіжими ягодами... Адже тепер ягід у лісі немає.

— Які дрібниці, — зітхнула Катя. Вона простягла руку перед собою, провела в повітрі. — Маєте свіжі ягоди...

Перед учителем ліг на підлогу невеликий кошик, у приміщенні поплав неповторний запах суниць. Вчитель схилився, недовірливо його підняв, нюхнув ягоди, глянув на Катю.

— Як це ти зробила? Де взяла ягоди?

— Просто захотіла, як у казці. Я ж із Планети Квітів. Ви можете творити металеві речі, а ми можемо створити все, що пов'язане з рослинами та квітами. Я ж Вам казала вже — Ви не вірите. У нас нічого не треба пояснювати. Казка діється без пояснення.

— Феноменально, — сказав приголомшений вчитель. — Ти прекрасний ілюзіоніст. Це тебе бабуся навчила?

— Я втомилася, — прошепотіла Катя. — Я більше не можу так розмовляти...

— Добре, добре, — м'яко сказав астроном. — Не буду більше глузувати. Яка ж мета в тебе... у вас? Як з'єднатися з вашим світом? Чи наші вчені змогли б туди полетіти? Ви б цього хотіли?

— О! — вигукнула Катя. — Це і є наша мета, наше бажання...

— Тоді відкрий нам секрет польоту до вашої планети, — енергійно сказав вчитель. — І всі сумніви шезнуть. Дай формули, дай ідеї та креслення, а не легенди... і ми збудуємо апарат. Тільки скажи ясніше, що, де, як.

— Я вже сказала: формули не допоможуть.

— А що допоможе?

— Любов до неймовірного. Полюбіть наш світ — Край Казки.

— Полюбити не бачивши?

— Лише так, — ствердно кивнула Катя, — бо коли ми любимо те, що перед очима, — це вже ніби плата за почуття. Справжня любов — у мрії, ще перед баченням...

— Приємно тебе слухати, — задумливо сказав вчитель. — Проте... я розгублений. Що ж діяти? Ми на Землі. Доказів у тебе немає. Твої феномени — мара. У нас Кіо¹ ще й не такі штуки виробляє. Фокуси. Ну, скажи, чого б ти хотіла від мене? Або твоя бабуся?

— Ми думали, що Ви палко повірите, — сумно відповіла Катя. — А Ви переконали б учених, щоб пробудити в них любов до світу казки, любов і повну довіру...

¹ Кіо — артист цирку, ілюзіоніст.

— Гм. Любов. Довіра. Це все — у сфері фольклору, а не точної науки. Я сам не переконаний. Як я можу переконати інших? Люблю небо, мрії про інші світи, але то інше. Те я бачу в космосі, заглядаючи в оцю трубу, показую іншим. Наука — річ дуже конкретна. А все твоє мислення — рожева мла, туман... Якщо у твоїх словах є бодай частка правди... (...)

Катя зі Славком вийшли з обсерваторії. Максим Іванович дивився їм услід, очі його збуджено блищали...

Нанті й Славко йшли мовчки. Ось уже видно хатинку. Дівчинка раптом спинилася і сказала, що сталася біда. З ганку хатини вистрибнув Онопрій, у його руках щось мерехтіло. Славко наздогнав Прі за тином, схопив за сорочку. Той виривався, а потім сказав, що Ліна його підбила сходити подивитися на відьом, але в хаті нікого не було, тому він узяв квіточку. Прі замахнувся квіткою до пенька, відчайдушно закричала Нанті. Спалахнуло примарне блакитне полум'я. Онопрій злякався, кинувся в кущі. Над розбитою квіткою з'явилася бабуся, вона тяжко застогнала. Потім ветхе тіло її розтануло — і перед Славком виникла постать високої красуні із фіолетовим вінком на чолі. Її оточував вихор вогню, каскад ніжно-зелених кіс спадав до пояса. Вона сумовито глянула на хлопця і сказала: «Казка закінчилася, синку! Жар-птиця покидає тебе! Прощай! Нанті, летімо!» Нанті палко обняла хлопця, а потім зникла із жінкою, сказавши на прощання: «Я ждатиму тебе, Славку!» Хлопець знеможено впав біля пенька й, дивлячись на спотворену квіточку, гірко заридав. Хтось підійшов до нього, поклав долоню на голову. То була Ліна. По її обличчю котилися рясні сльози. Вона вибачилася і визнала свою вину.

1. Фразеологізм *горобина ніч* означає

- А** буряна ніч із дощем, градом, блискавицею
- Б** ніч, коли безперервно цвіріньчать горобці
- В** сприятлива пора для магії та ворожіння
- Г** ніч, коли пишно зацвітає горобина

2. У дива вірить (вірять)

- А** Максим Іванович
- Б** батько Славка
- В** баба Оришка
- Г** науковці

3. Край Казки в повісті також названо

- А** Чортовою Долиною
- Б** Вовчою Долиною
- В** Планетою Квітів
- Г** Вогниками

4. Назвіть імена героїв повісті О. Бердника «Хто зважиться — вогняним наре-четься». Хто з них реальні люди, а хто — фантастичні?

5. Охарактеризуйте Славка Лісового. Розкажіть про його характер і вчинки.

6. Перекажіть епізод, у якому Ніна Матвіївна запитувала в Славка й Каті про будову квітки.

7. Як Катю характеризує її відповідь на уроці біології?

8. Який вчинок Ліни свідчить про те, що вона має добру душу?

9. Які події повісті мають казковий, фантастичний характер?

10. Яку з переказаних¹ подій ви хотіли б прочитати повністю? Чому саме цю подію?

¹ Тут ідеться про події, стисло переказані автором підручника, їх надруковано дрібним шрифтом.

11. Прочитайте за ролями фрагменти повісті: 1) на уроці біології; 2) Славко й Катя відкривають таємницю Максимові Івановичу.

12. Напишіть есе на тему «Чи вірю я в життя на інших планетах Усесвіту?».

1. Напишіть свої роздуми на тему «Якби мені випало зіграти роль в екранізації повісті О. Бердника, то я вибрав би (вибрала б) ...». Аргументуйте свій вибір (5–7 речень).

2. Прочитайте повість О. Бердника «Хто зважиться — вогняним наречеться» до кінця.

Славко з Ліною вирішують шукати прибульців, щоб потрапити на Планету Квітів. Вони припускали, що їхня база десь у незаселених місцях: в Антарктиді, Гімалаях чи на Памірі. Саме в цей час до школи надійшов лист-запрошення від таджицьких учнів, які самі майструють телескоп. Знаючи, що у Вогниках (село, де жив Славко) є обсерваторія, вони вирішили зав'язати дружбу з українськими ровесниками. Славко й Ліна з учителем та однокласниками прибувають у Душанбе. Там діти відбилися від гурту, нишком проникли на вертоліт, який мав везти геологам у гори якийсь вантаж. Із часом у горах вони натрапляють на космоліт, біля якого порався робот, що досліджував землю. Друзі вирішили зайти в апарат, поки робот їх не бачить. Двері космоліту зачинилися — і Славко з Ліною полетіли в космос. Вони подорожували різними планетами в пошуках Планети Квітів. На одній із них діти познайомилися з Роном.

Друг

Блідо-блакитний будинок, зроблений із непрозорого матеріалу, подібного до пластмаси, увесь був обвитий срібнолистим в'юнком із рожевими квітами. Діти ввійшли до широкого овалного входу, прислухаючись, оглядаючись. Ніде нікого. Ні душі!

— Що таке? — дивувалася дівчинка. — Наче вимерли.

— Тсс... Цить! Хтось-таки є.

У просторій сферичній залі біля стіни стояв середній на зріст хлопець, одягнений у зеленкуваті штани та блакитну безрукавку. Він мав кучеряве ясно-фіолетове волосся і матово-бліде обличчя з рожевими вустами. (...)

— Молоденький, — шепнула Ліна. — Такий, як ми.

— Легше буде познайомитися, — додав хлопець.

— Глянь, яке в нього волосся, наче пофарбоване.

— Та ні. То таке природне.

Славко кашлянув. Хлопець озирнувся, здригнувся. Потім на його обличчі позначився легкий подив, він вітально підняв руку.

— Я думаю, що господарі прийшли, — почувся в просторі мелодійний голос.

— А ти — не господар? — усе ще хвилюючись, запитав Славко.

— Ні. Я із Сонячної Спілки. Третій сектор. Я утік.

— Як утік? — здивувалася Ліна. — Від кого?

— Наші вивчали історію минулих віків. А мені стало сумно. Тоді я створив свого двійника — біокібера. Хай він послухає. А сам утік. (...) Заждіть, заждіть, — зацікавився хлопець. — А хто ви такі? Чи не з іншої планети?

— Угадав, — зрадів Славко. — Ходимо, ходимо — ніхто не допоможе. Так ми сюди, думаємо: хтось зустрінеться, розкаже, що і як нам робити!..

— А звідки ви? — здивувався хлопець. — Де ваш корабель? Де старші космонавти?

— Ми із Землі.

— Як із Землі? — збентежився хлопець. — Там ще немає потужних космольотів. Як же ви...

— А ми — на вашому кораблі, — пояснив Славко. — Були в горах. Бачимо — срібний диск, такий круглий. Вийшов робот, кудись поскакав. А ми — у люк. Корабель і полетів.

Побули на Марсі, а звідти — сюди. А корабель десь полетів, ми й залишилися самі по собі...

— Ой, здорово! — затанцював хлопець довкола шукачів. — Ой, які ви молодці! Оце так мужність — летіти в чужі світи на інопланетному кораблі! Як це ви додумалися, як зважилися?

— У нас — мрія, — щасливо усміхаючись, сказала Ліна. — Якби не мрія — ми б не полетіли.

— Яка мрія? — поцікавився хлопець.

— Казкова.

— Розкажіть мені.

— Славку, розкажи йому все.

— А ти допоможеш нам? — запитав Славко.

— Усе, що зможу, — скрикнув хлопець. — Клянуся Сонцем, що зроблю все! Ось моє серце — воно ваше! Ім'я моє — Рон. (...) Ви, мабуть, їсти хочете?

— Як вовки, — проковтнувши слину, сказав Славко.

— Які вовки? — не зрозумів Рон.

— А наші, земні вовки. Хижаки такі є...

Хлопець весело засміявся, поблискуючи ясно-фіолетовими очима. Потім метнувся до стіни, щось натиснув. Відчинилася ніша. Рон дістав із неї два червонобокі плоди, подав новим друзям. Ліна відразу гризнула прозору шкурину. Бризнув пахучий сік.

Солодка рідина потекла до рота.

— Ой, як смачно! — видихнула вона. — Аж у голові паморочиться!

Плоди сподобалися і Славкові. Від них прояснилася свідомість, щезла втома, у тілі попливла хвиля бадьорості. Рон відчинив ще одну нішу, приніс два райдужні костюмчики, подав їх мандрівникам. Вони взяли дивуючись.

— Нащо це?

— На згадку про Ра, — пояснив хлопець. — Одягнете. Не горять у вогні, не пропускають холоду. А свої залиште мені. Для музею.

— Таке дрантя — у музей? — скептично запитав Славко.

— Аякже. Убрання дітей Землі! — захоплено мовив Рон. — Та це буде найкращий експонат нашого музею.

За кілька хвилин Славко й Ліна набули святкового вигляду. Нове вбрання підкреслювало стрункість юних тіл, було зручне й прохолодне. Рон

милувався новими друзями, ходив довкола, задоволено торкався пальцями їхніх плечей і рук.

— А тепер — говори, — попросив він Славка. — Розкажи про вашу мрію.

Славко, хвилюючись і збиваючись, розповів про все, починаючи з появи двох болідів над селом і закінчуючи прощанням із Нанті. Сказав про дивний заповіт чудо-цвіту, про якусь трагедію Планети Квітів, яка гине та якій треба допомогти. У чому та трагедія, чим допомогти — невідомо. Шлях казки повинен привести до розгадки... (...)

— Я готовий померти, аби допомогти вам, мої друзі. Що ж ми зробимо? Планета Квітів... У дитинстві я чув казки про неї. Треба запитати в Просторового Інформатора. Ходімо.

— У кого ти запитаєш? — не второпав Славко.

— Побачиш сам. Це недалеко.

Вони вийшли з будиночка. Рон підійшов до сріблястого дерева, прихилив до себе гілку з рожевою квіткою. Тремтливі пелюстки її розгорнулися віялом, замиготіли веселими переливами.

— Кохана квітко, — приязно сказав Рон. — Зв'яжися з простором. Канал Всепланетного Інформатора...

— Коханий друже, — срібнодзвінно відповіла квітка. — Готово! Я жду запитань.

— Він розмовляє з квіткою, — шепнула Ліна. — Чудо!

— Тихо, — поклавши палець до вуст, прошепотів Славко. — Не заважай!

— Що скаже Просторова Пам'ять про Планету Квітів? — запитав Рон. — Чи є Планета Квітів у Системі Сонця?

Одна мить очікування. Пелюстки здригнулися, почувалася відповідь:

— Планета Квітів — перше від Сонця небесне тіло. Туди космольоти Ра навідувалися двічі, але дуже давно. Еволюція середнього рівня мислення, нетехнічна, обмін — енергетичний, променевий. Показати зображення мислячої істоти?

— Покажи, любя квітко, — попросив Рон.

Довкола пелюсток спалахнув блакитний ореол, поволі густішав, став сиюнато-молочним, перетворився на непрозорий диск. На ньому з'явилися зображення: червоно-чорна поверхня і над нею — квітка, подібна до морської актинії. Тремтливі пелюстки ворушилися, ніби під вітром, мерехтіли іскрами. Квітка пропливла, зникла. Екран розвіявся в просторі, почувалося запитання:

— Ви задоволені?

— Дякую, квіточко. Усе. (...)

— Ти запитував у квітки? — озвався Славко. — Звідки вона знає?

— Не вона, — пояснив Рон. — Будь-яке дерево чи квітка поєднані з простором. А в просторі зосереджена вся інформація нашої планети, записана в магнітному полі. Ми навчилися користуватися нею. Кожне дерево має міріади клітин, є складною системою. Наша наука вміє керувати цими системами так, як ви на Землі розумними машинами.

— Біоніка, — озвалася Ліна. — У нас теж почали вивчати мудрість природи. Пам'ятаєш, Славку, нам Максим Іванович розповідав?

— Роне! — з благанням мовив Славко. — То ми можемо полетіти на Планету Квітів?

— Це дуже важко, — задумливо відповів Рон. — Біля самого Сонця...

— Невже Меркурій?

— Меркурій, — перепитав Рон. — А це Планета Вогняних Вихорів. То ви знаєте її як першу планету? А ми відшукали планету ще ближче — світ кристалічного життя. А Планета Квітів — ще далі, майже в обіймах Сонця.

— То за Меркурієм є ще дві планети?

— Дві. Ви їх не бачите.

— Скажи, Роне, а ваша Ра — це Юпітер?

— Юпітер. А хіба ви не знали?

— Робот сказав нам, — ніяково мовив Славко. — Та тільки ми вийшли з корабля — почали сумніватися...

— Чому?

— Бо вчили про Юпітер зовсім інше. Гігантська планета, непрониклива, густа та ще й отруйна атмосфера, низька температура. І Сонце... Сонце повинне бути малесеньке, а воно он яке велике. І весь час у зеніті. А Юпітер же швидко обертається.

— Сонце справді звідси видається маленьким, — згодився Рон. — Якщо дивитися з космосу. Ми зробили всепланетні магнітні лінзи, посилюємо радіацію Сонця і робимо так, щоб воно було для всіх ділянок планети в зеніті. А заохочемо сутінок — утворюємо їх штучно. Тяжіння на планеті невелике, а те, що ви вивчаєте на Землі, — то ефект гравітації всієї системи. Зовні ви бачите метан, аміак, а тут, на поверхні, створено хороші умови для життя мислячих істот...

— Не вкладається в голову, — мовила Ліна.

— Треба звикати, — дружньо відповів Рон. — Космос такий розмаїтий у своїх виявах, що уявляти його однотипно — смішно. До речі, люди Землі — наші родичі. Вам не дивно слухати про це?

— Як це можливо? — запитав Славко.

— Розповім у польоті, — сказав Рон занепокоєно. — Я захопився вашою пригодою і не хочу зволікати. У мене тут корабля немає. А в господаря будівлі є, я бачив в ангарі. Гарний універсальний космоліт для мандрівок між планетами. Без дозволу його брати не можна, але для вас я це зроблю.

— А тобі потім... попаде? — обережно запитала Ліна.

— Ще і я! — зітхнув Рон. — Та хай! Я не боюся кари. Аби допомогти друзям! Ходімо.

Вони вийшли з будівлі, минули густий сад із пірамідальними фіолетовими деревами, зупинилися біля срібної чечевиці, подібної до тієї, якою вони летіли, але набагато більшої. Відчинився люк. Друзі ввійшли до корабля. Опинилися в керівній каюті. Сіли в крісла. Стіни корабля стали прозорими. Рон був мовчазний, заклопотаний. Він зосередився, видно було, що хлопець увійшов у контакт із керівним роботом корабля. (...)

Корабель безшумно пронизував імлісту атмосферу, поверхня Ра пропала десь далеко внизу, Сонце зменшувалося, угорі чорніло небо. Космоліт вигулькнув із крутих вихорів зеленкуватого газу, його охопила чорна безмір із вогнистим розсипом зір. І хоча діти Землі вже бачили такий краєвид, велич космосу знову захопила їх, змусила завмерти в безмовному зачудуванні.

— Курс — до Сонця, — сказав Рон. — Корабель сам вибирає шлях. Ми спочатку зупинимося на Планеті Вогняних Вихорів. Там зорієнтуємося. А тепер — моя розповідь...

Космоісторія Ра

Життя на Ра виникло давно-давно, ще тоді, коли Сонце було блакитним гігантом. Близні планети — Меркурій, Земля, Венера — були обпалені жахливими вогняними потоками, на них виникали лише якісь організовані кристалічні структури. А Ра-Юпітер зігрівався вдосталь променями світила, мав безліч органічних форм, які швидко розвивалися і прийшли у своїй еволюції до мислячої істоти — людини.

Минали віки. Над планетою з'явилися апарати, що опанували повітряну стихію, у космос вийшли кораблі. Та ось учені-астрономи повідомили, що Сонце готується вибухнути. Лихо було не в тому, що вогняна хвиля вибуху мусила знищити все живе на планеті, — наука і техніка могли зберегти все необхідне в підземних печерах, — загроза йшла з іншого боку. Після космічного вибуху Сонце мало стати жовтим карликом, його енергії вже не вистачило б для Ра — планета замерзне, захолоне.

Так і сталося, як передбачили вчені. Настав критичний час. Сонце почало розширюватися, охоплювало все небо. Люди ховалися в глибині планети. Вихор прокотився в космічну безмір, змів із Ра все живе. Минув час. Учені Ра вийшли на поверхню. Мертва планета була покрита густою імлістою атмосферою. Крига, запустіння, смерть. Сонця не видно було за величезними густими хмарами.

Кораблі Ра вийшли в космос, запрацювали дослідники. Сонце стало маленьким, жовтим, воно вже не могло зігріти планету.

Почалися пошуки виходу. Учені запропонували два проекти. Один — переселення на іншу планету. Обрали Землю — її Сонце добре зігрівало, там можна було створити нову цивілізацію. Інший проект передбачав довголітню перебудову клімату Ра. На це повинні були піти неймовірно великі ресурси, невтомна праця протягом століть, відмова від далеких польотів, від особистого щастя та насолоди, які могла дати розкішна природа нової планети.

Частина людей вирішила переселитися на Землю, вони не вірили в майбутнє Ра. Їх не вмовляли. Один із супутників Ра було переведено на орбіту довкола Землі, ви його знаєте як Місяць...

— Як? — скрикнув Славко. — То Місяць — велетенський корабель чи лабораторія?

— Майже так, — кивнув Рон. — І навіть більше. Те небесне тіло потрібне було не лише для переселення, а й для регулювання обертання Землі, для

зміни клімату та ще для деяких експериментів, про які я не можу казати. Слухайте ж далі...

Переселенцям допомогли посіяти квіткові рослини, дали необхідні апарати, книжки, інформацію. А пізніше сталася катастрофа. У зв'язку з тим, що до Землі наблизилося таке велике тіло, як Місяць, на тій планеті розпочалися геологічні збурення, землетруси, опускання материків. Підземні поштовхи знищили культурні центри наших колоній.

Нащадки Ра втратили високу культуру, науку, зберегли тільки легенди про своє перебування в якомусь чарівному світі, який вони втратили.

Ра не могла їм допомогти. Планета була поглинута небувалою перебудовою, жодний космоліт не виходив за межі атмосфери. Минули віки, і люди вийшли з підземель.

Сконцентрована енергія Сонця знову зігрівала Ра; так розпочалася нова прекрасна спіраль еволюції, яка не закінчилася і досі. А Земля розвивалася незалежно. Там люди забули про своє походження, створили релігійні міфи, довго жили принижено й дико та лише пізніше з м'юкою і стражданням почали наново відкривати те, що раніше знали їхні предки. (...)

Славко, Ліна й Рон на космольоті вирушають до Планети Квітів.

Чорні їжаки

Рон перевів космоліт на кругову орбіту довкола Планети Квітів. Друзі знайшли її вже на краю сонячної хромосфери. Невелика чорна куля швидко оберталася довкола осі, на ній не видно було ні гір, ні долин.

Корабель став невидимий, він описував спіралі над поверхнею Планети Квітів, увімкнувши всі дослідні прилади.

— Ми побачимо, що тут сталося, — пояснив Рон. — А потім керівний робот підкаже, як діяти...

Після кількох обертів Рон звелів роботу показати на екранах збільшену проєкцію того, що пощастило дослідити на планеті. Приголомшені мандрівники побачили лиховісне видовище.

Жителі планети — квітоподібні медузи й актинії — спліталися в концентричні кільця, непорушно лежали під гарячим подихом Сонця. Вони були ліниві, байдужі й, здавалося, цілком знесилені. Та на затемненому боці планети інфрачервоні екрани показали інше життя: там існувала невідома еволюція, представники якої були схожі на потворних чорних їжаків. Вони жваво літали над поверхнею, пересувалися по ґрунті, щось будували із чорного каменю, проте жодного разу не з'являлися під променями Сонця. Як тільки на обрії загорався світанок, темні потвори підкрадалися до актиній-квіток, оселялися в них і так жили під захистом господарів планети весь день, висмоктуючи ту енергію, яку квіти добули від Сонця для себе.

— Космічні паразити, — гнівно сказав Рон. — Дуже рідкісне явище. Треба актиніям допомогти.

— Як? — скрикнув Славко. — Я зубами готовий роздерти тих піратів!

— Зубами? — усміхнувся Рон. — Чорні їжаки, мабуть, володіють неабиякою силою. Непарма квіти піддалися їм. Космоліт має променеви́й захист. Планета невелика, і ми спробуємо почистити її!

Корабель пішов на зниження, сів на темному боці планети. Довкола його стін одразу знялася буря, зчинилося справжнє пекло. У стіни вдарила злива фіолетових блискавиць, у сутінках видно було колихання чорних шпичаків, ніби численне військо йшло на штурм фортеці.

— Ну, зачекайте, — пригрозив Рон.

Простір осяявся спалахом сліпучо-блакитної блискавиці. Ряди темних потвор упали, ніби від удару велетенського меча. Могутній промінь космолята описав дугу, змітаючи з планети породження темряви та жаху. (...)

Славко з огидою дивився, як під подихом блакитного променя гинули напасники, Ліна скрикувала від жаху, коли чорні їжаки вибухали й спадали темним пилом на поверхню планети.

— Звідки взялися ці страшні створіння? — запитав Славко.

— Інколи матерія творить деградовані форми, — сказав Рон. — Тоді інші цивілізації повинні безжалісно нищити їх. Жалість у таких випадках ні до чого. Таке «життя» поїдає дорогоцінну енергію Всесвіту, руйнує єдність суцього...

Після жорстокого бою корабель сів на освітленому боці. Його оточили квіти-актинії. Вони стали жвавi й рухливі. Сплітали довкола корабля живі вінки, літали в просторі, ніби творячи грайливий хоровод.

Славко пильно вдивлявся в жителів планетки, розгублено презирався з Ліною.

— Це не вони, — сказав він.

— Хто — не вони? — не збагнув Рон.

— Не наші квіти. Не ті, які були в нас.

— Ти напевне знаєш? — розгубився Рон.

— Знаю. Нанті мені показувала Край Казки. Він не такий, як цей. Велика планета, подібна до Землі. Сонце не так близько й не такого кольору. І квіти не такі. Ніжні, тендітні, у кожної — око серед пелюсток. Ніби такий малесенький екран. А в тому оці — видава всякі. Можна так спілкуватися.

— Квіти щасливі, — сказав керівний робот корабля. — Вони вдячні гостям за допомогу. Квіти вже давно кличуть сусідів, але ніхто не прилетів. Ви — перші. Чим вони можуть віддячити друзям?

— Запитай, — озвався Рон, — чи не знають вони ще якоїсь Планети Квітів. Мої товариші шукають такий світ.

— Він ще називається Краєм Казки, — з надією додав Славко.

— Вони знають таку планету, — відповів робот. — Але вона за Сонцем.

— За Сонцем? — скрикнув Славко. — Ліно, ти чуєш? Нанті саме так говорила...

— Що це означає? — здивувався Рон.

— Треба пройти крізь Сонячну Брам, — почувлося у відповідь. — Там, у сусідньому гіперпросторі, кружляє Планета Квітів — наших братів. (...). За

отвором Сонця є інший простір, — провадив далі робот. — Такий же безконечний, як і наш. Він ніби є дзеркальним відображенням нашого світу. Там свої зорі, свої планети, своє життя. Там ви відшукаєте Планету Квітів.

— І крізь Сонце можна пролетіти? — занепокоєно запитав Рон.

— Квіти кажуть, що можна. Вони інколи проникають туди. Квіти допоможуть своїм визволителям спорудити надійний захист довкола корабля і пристрій, який змінить знак заряду при переході в інший світ. Квіти кажуть, що герої достойні пройти Сонячним Шляхом!

— Сонячний Шлях! — схвильовано повторив Славко. — Ось розгадка слів, які на прощання мовила Нанті. Тепер я вірю: квіти вказують правильну путь.

— Ми пройдемо Сонячним Шляхом, — твердо запевнив Рон. — Назад не повернемося, доки не відшукаємо Планети Квітів.

Славкові, Ліні й Ронові вдалося подолати тяжку перешкоду — Сонячну Брану, що вела до Планети Квітів.

Пробудження казки

Планета пливла під кораблем, порожня й непривітна. Зеленкувате Сонце освітлювало похмурі гори, велетенські замерзлі моря, укриті кригою річки, неосяжні рівнини, застелені білим сніговим покривалом. Ніде ні душі. Немає дерев. Немає живих істот. Ні птахів, ні людей, ні тварин.

— Невже це Планета Квітів? — сумно запитав Славко. — Де ж вони, як їх знайти?

— Я не помилився, — сказав робот. — Привів корабель так, як звеліли активні. Ми досягли мети. Може, там, унизу, про щось дізнаємося. (...)

У відчинений люк друзі ступили на поверхню планети. У просторі пливла тиша. Сніг холодно блищав під Сонцем. Славко ступив кілька кроків, печально оглянув далекий обрій.

— Нанті, кохана квітко, — сумовито промовив він. — Якби ти могла почути, то ти б прилетіла. Нанті, моя казкова, де ти? Ми знайшли Край Казки, ми прилетіли!

Ураз щось сталося. Ніби забриніла струна. Блакитне крило майнуло над світом. Засміялося Сонце. У просторі прокотилася ніжна мелодія пісні.

— Ви чули? — вражено запитав Славко. — Ти чула, Ліно?

— Чула, — крізь радісні сльози озвалася дівчинка. — Щось буде. Щось має бути!

Сніг почав танути. Та під ним не було води. Він щезав безслідно, як міраж у пустелі. З-під нього прокльовувалися розмаїті пуп'янки квітів і рослин. (...)

Розкрилися барвисті пелюстки квіток, затріпотіли на вітрі крильцями, піднялися вгору. Почулася гучна музика, наче загравав небесний орган. У тій мелодії шукачі відчули щось знайоме, рідне, невимовно близьке. У свідомості відлунювали радісні слова, що котилися над світом:

— Казка повернулася! Казка воскресла! Браття, прокидайтеся! Казка воскресла!

Хвиля щастя захлюпнула шукачів. Вони стояли приголомшені, здивовані, безмовні. Перед ними діялося чудо казки. І вони були його учасниками, творцями.

Сніг щез на рівнині. Ніжна зелень трав і дерев покривала всю планету. А над тими чарівними луками кружляли хмари неймовірно прегарних розмаїтих квітів.

— Ось вона! Ось! — несамовито закричав Славко.

— Хто? — не зрозумів Рон.

— Нанті! Наша подруга! — гукав хлопець радісно та схвильовано. — Нанті! Ти чуєш мене? Нанті?

Велика ніжно-блакитна квітка з трьома пелюстками сіла Славкові на плече, дзвінко засміялася. Розкрилися золотаві тичинки, глибоке мудре око зазирнуло в обличчя хлопця.

— Наша легенда правду сказала, — ніжно озвалася квітка. — Хлопець та дівчинка із Землі пробудять Край Казки. Ти — син казкового народу, Славку! Наша планета шле вам свою ніжність і любов. Славку, Ліно! Ви — теж люди-квіти! Радійте з нами! Казка повернулася!

— Так просто? — вражено прошепотів Славко. — Невже це ми? Що ми зробили?

— Не пожаліли життя заради казки, — відповіла квітка. — І ваша любов перемогла смерть. Сонячний Шлях подолано, Славку! Радійте, друзі — квіти та люди! Прокладено Райдужний Міст. Слухайте, шукачі казки! Не давайте його знову зруйнувати!

Завершення

Корабель повертався на Землю.

Він опускався в атмосферу Землі, подолавши знову важку Сонячну Дорогу. Тепла куля Землі насувалася, уже видно було вогні великих міст на затемненому боці, а на сонячному — блищали озера, багрянцем мерехтіли ліси та сади.

Срібний диск сів на краю лісу. Славко з Ліною вийшли на рідну землю, жадібно вдихнули повітря, напоєне запахом хвої та осінніх луків. Над лісом пливли прозорі тумани, звідкись чувся аромат диму.

— Здрастуй, Земле! — прошепотіла Ліна. Славко мовчки потиснув їй руку.

Позаду них з'явилася постать Рона. Він підняв угору дві руки, вітаючи своїх друзів. Почувся його схвильований голос:

— Не забувайте вашого друга з Ра, чуєте? Коли захочете здійснити казковий подвиг — я прийду! Ми прийдемо! Далекі світи прийдуть на допомогу безстрашним шукачам!

Він зник в отворі люка. Сріблиста чечевиця піднялася вгору, майнула над верховіттями дерев, зникла в небі.

Діти взялися за руки, пішли туди, де видно було червону покрівлю рідної школи. Славко прислухався до неспокійного стукоту серця. Воно співало, раділо, обзивалося: «Земле! Ми повернулися! Ми знову з тобою, ми знову пригортаємося до твого чарівного лона. Прекрасні гості незабаром прийдуть до тебе. Очі квіток заглянуть у душу твою. Хочеш, Земле, стати планетою збратаних людей і квітів? Хочеш?»

Теорія літератури

Фантастична повість

Фантастична повість — великий за обсягом прозовий твір, у якому завдяки вигаданим, уявим елементам створюється світ, відмінний від реального, наприклад: подорож між планетами на космолоті, переліт героїв через Сонячний Шлях, знешкодження чорних їжаків та ін.

1. Планетою Вогняних Вихорів Рон називає

- А Землю
- Б Венеру
- В Юпітер
- Г Меркурій

2. Прочитайте уривок із твору.

«Славко прислухався до неспокійного стукоту серця. Воно співало, раділо, обзивалося: “Земле! Ми повернулися! Ми знову з тобою, ми знову пригортаємося до твого чарівного лона”».

У цих рядках НЕМАЄ

- А епітета
- Б гіперболи
- В персоніфікації
- Г риторичного звертання

3. Установіть відповідність.

Уривок	Позасюжетний елемент
1 «Блідо-блакитний будинок, зроблений із непрозорого матеріалу, подібного до пластмаси, увесь був обвитий срібно-листим в'юнком із рожевими квітами».	А екстер'єр Б інтер'єр В портрет Г пейзаж
2 «Зеленкувате Сонце освітлювало похмурі гори, велетенські замерзлі моря, укриті кригою річки, неосяжні рівнини, застелені білим сніговим покривалом. Ніде ні душі. Немає дерев».	
3 «...середній на зріст хлопець, одягнений у зеленкуваті штани та блакитну безрукавку. Він мав кучеряве ясно-фіолетове волосся і матово-бліде обличчя з рожевими вустами».	

- Опишіть зовнішність і характер Рона. Що в ньому незвичайне?
- Чи допускаєте ви, що в космоісторії Ра може бути хоча б частка правди? Що ви знаєте про виникнення життя на Землі?
- Охарактеризуйте Ліну. На підтвердження своїх думок зачитайте відповідні фрагменти повісті.
- Чи однакові почуття до Ліни й Нанти мав Славко? Обґрунтуйте свою відповідь.
- Розкажіть, як Рон урятував квіти-актинії від потворних чорних їжаків. У яких літературних творах чи фільмах ви натрапляли на мотив паразитування — живлення чужою енергією? Яку роль відіграє енергія в житті людини й планети?
- Доведіть на конкретних уривках із твору, що повість О. Бердника «Хто зважиться — вогняним наречеться» *фантастична*? Чи можна цей твір назвати *пригодницьким*? Аргументуйте свою відповідь.
- Що символізує Край Казки? Чого навчає читача історія Славка Лісового?

- Які три фрагменти повісті О. Бердника «Хто зважиться — вогняним наречеться» ви б проілюстрували? Коротко опишіть їх.
- Напишіть вільне есе на тему «Невже Славко Лісовий не має недоліків?».

- Знайдіть у повісті О. Бердника «Хто зважиться — вогняним наречеться» зав'язку, розвиток подій, кульмінацію, розв'язку. Проілюструйте кожний із цих сюжетних елементів однією подією з твору й запишіть її одним-двома реченнями.
Зав'язка:
Розвиток подій:
Кульмінація:
Розв'язка:
- Напишіть фанфік¹ на тему повісті О. Бердника «Хто зважиться — вогняним наречеться» (1–2 с.).

¹ *Фанфік* — аматорський (любительський) твір за мотивами популярних оригінальних літературних творів, кінофільмів, телесеріалів, аніме, коміксів, а також відеоігор.

Український народ завжди славився особливим почуттям гумору. Він широко представлений у більшості жанрів народної творчості: у казках, анекдотах, прислів'ях і приказках, у жартівливих оповіданнях і піснях. Гумористичні й сатиричні твори ви вже читали в 6 класі (байки Л. Глібова «Щука», «Муха і Бджола», «Жаба і Віл»; співомовки С. Руданського «Добре торгувалось», «Запорожці у короля»; гуморески П. Глазового «Еволюція», «Найважча роль», «Заморські гості», «Похвала», «Кухлик»).

Пригадаймо, чим відрізняється гумор від сатири.

Сьогодні ви прочитаєте гумористичні твори В. Самійленка, Остапа Вишні, О. Чорногуза; ознайомитеся із захопливою повістю про перше кохання В. Чемериса.

ВОЛОДИМИР САМІЙЛЕНКО

(1864–1925)

Український поет, сатирик, драматург і перекладач.
Найвідоміші твори: поезії «На печі», «Щасливий край», («Ельдорадо»), «Українська мова», «Патріоти»; драми «Дядькова хвороба», «Маруся Чураївна».

Володимир Самійленко народився 3 лютого 1864 р. в с. Великі Сорочинці, що на Полтавщині. Мати письменника походила з кріпацької родини, батько був поміщиком. Багатій хоч і не одружився з матір'ю, проте від сина не відмовився. Після смерті поміщика мати Володимира отримала в спадок землю, чималу суму грошей і пенсію на виховання сина. Завдяки спадку Во-

Володимир навчався в Полтавській гімназії, де й почав писати свої перші вірші. Навчання продовжив на історико-філологічному факультеті Київського університету. У Києві В. Самійленко познайомився з І. Нечуєм-Левицьким і Лесею Українкою. Вивчення французької, італійської, іспанської та польської мов, поглиблення знань із давньогрецької і латини сприяли формуванню В. Самійленка як майбутнього перекладача творів світової літератури.

За характером він був людиною незібраною і надзвичайно добродушною. Словом *безодня* він називав будь-яке місце, де складав якісь речі, бо там здебільшого панував безлад, тому щось потрібне було важко знайти. До «безодні» належали редакційна шафа в управі (у ній були книжки та журнали), домашня етажерка й кишені одягу, у яких зберігалося багато зайвого. Письменник міг годинами шукати потрібний документ і жартувати при цьому так, що ніхто й не думав на нього ображатися. Почуття гумору В. Самійленка позначилося і на його творчості: значну частину літературного доробку письменника становлять гумористичні й сатиричні твори. Життя митця було пов'язане із Чернігівщиною, Вінниччиною, Галичиною та Києвом.

В. Самійленко помер 12 серпня 1925 р. Його поховали за козацьким звичаєм: з козацьким поясом попереду, із червоною китайкою на домовині та безрезовим хрестом.

Теорія літератури

Гумор. Сатира

Словники літературознавчих термінів подають два визначення терміна **«гумор»**:

1. Художні твори різних жанрів, у яких смішне в житті людей зображено в доброзичливому та жартівливому тоні.

2. Різновид комічного; відображення смішного в доброзичливому тоні.

На перший погляд, ці два визначення подібні, проте є між ними й відмінність: перше визначення є вузким і стосується безпосередньо літературних творів (на це вказує наявність словосполучення *художні твори різних жанрів*), а друге — загальне, воно стосується не лише літератури як мистецтва слова, а й будь-якої життєвої ситуації. Тож будемо послуговуватися на уроках літератури словом *гумор* у першому значенні.

Засоби гумористичного зображення:

- використання слова в тому самому реченні одночасно в прямому й переносному значенні;
- згрубілі коментарі;
- прагнення героя показати себе не тим, ким він є насправді;
- надання предмету зображення невластивих йому ознак;
- вживання жартівливих прислів'їв;
- урочистий тон у зображенні буденного;
- змішування різних стилів та ін.

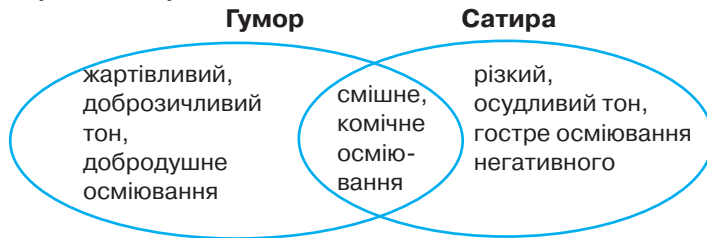
Ці засоби гумористичного зображення часто використовують і в сатиричних творах.

Термін **«сатира»** у спеціальній літературі теж має два значення.

1. Особливий спосіб відображення дійсності, що полягає в гострому, осудливому осміюванні негативного.

2. Твори викривального характеру (здебільшого вірші).
 Як бачимо, обидва визначення подібні, причому друге має вужче значення.
 У чому ж полягає відмінність між гумором і сатирою? З'ясуємо це, уважно розглянувши схему.

Потрібно також звернути увагу й на те, що гумористичні й сатиричні твори мають різні об'єкти зображення. Гумор піддає осміюванню здебільшого частковій недоліки в цілому позитивних явищ, окремі смішні риси в характері людини, а сатира спрямована проти життєво шкідливих явищ, що гальмують розвиток суспільства. Об'єктом сатири є пристосуванці, лицеміри й зрадники, явища, що не відповідають естетичному ідеалові. У сатиричних творах широко використовують іронію як художній засіб

Іронія — це художній троп¹, що виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення; це насмішка, замаскована зовнішньо благопристойною формою (висловлювання набуває в певному тексті протилежного значення). У вірші «Діяч» кожний непарний рядок набуває іронічного забарвлення після прочитання коментарів у дужках:

На війні ж я сміліший за Гонту²
 (Тільки б далі від фронту...)

У гумористичних і сатиричних творах також використовують антитезу як засіб творення комічного.

Антитеза — зіставлення протилежних явищ, понять, характерів для посилення враження. Простежте, як у вірші «**На печі**» внаслідок протиставлення перших двох рядків наступним виникає комічний ефект: ліричний герой В. Самійленка викриває свій псевдопатріотизм і лінощі:

Наші предки колись задля краю свого
 Труд важкий підіймали на плечі;
 Я ж умію тепер боронити його
 І служити, не злязачи з печі.

- Прочитайте вірші В. Самійленка та знайдіть у них іронію, антитезу й інші засоби творення комічного.

НА ПЕЧІ

(Українська патріотична дума)

Хоч пролежав я цілий свій вік на печі,
 Але завше я був патріотом, —

¹ *Троп* — слово чи вислів, вжиті в переносному, образному значенні (епітет, порівняння, метафора, уособлення, символ).

² *Іван Гонту* — ватажок українського гайдамацького руху, один з очільників Коліївщини — повстання проти релігійного, національного та соціального гніту, що вибухнуло 1768 р. на землях Правобережної України.

За Україну мою, чи то вдень, чи вночі,
Моє серце сповнялось клопотом.

Бо та піч — не чужа, українська то піч,
І думки надиха мені рідні;
То мій Луг дорогий. Запорозька то Січ,
Тільки в форми прибрались вигідні.

Наші предки колись задля краю свого
Труд важкий підіймали на плечі;
Я ж умію тепер боронити його
І служити, не злязачи з печі.

Еволюція значна зайшла від часів,
Як батьки боронились війною, —
Замість куль і шабель у нових діячів
Стало слово гаряче за зброю.

Може, зброя така оборонить наш край,
Але з нею прекепська робота:
Ще підслухає слово якесь поліцай
І в холодну завдасть патріота.

Та мене почуття обов'язків своїх
Потягає служити народу;
Щоб на душу не впав мені зрадництва гріх,
Я знайшов собі добру методу.

Так нехай же працюють словами й пером
Ті, що мають дві шкури в запасі...
І, розваживши так, я віддався цілком
Праці тій, що єдина на часі.

На таємних думках та на мріях палких
Я роботу народну обмежу;
Та зате ж для добра земляків дорогих
Я без мрій і хвилини не влежу.

І у мріях скликаю численні полки
З тих, що стати за край свій охочі,
Слово ж маю на те, щоб ховати думки,
Якщо зраджують їх мої очі.

До письменства я кличу, — звичайно, в думках,
Щоб світило над нашою ніччю,

Хоч, на жаль, мати книжку народну в руках
Я признав небезпечною річчю.

О країно моя! Я зв'язав свій язик,
Щоб кохати безпечно ідею;
Але в грудях не можу я здержати крик
У годину твого ювілею.

«Ще стоїть Україна! Не вмерла вона
І вмирати не має охоти.
Кожна піч українська — фортеця міцна,
Там на чатах лежать патріоти».

Слава ж нам! Бо коли б дух народу погас,
Не стерпівши свого лихоліття,
То по йому хоч зо два примірники з нас
Дочекають нового століття.

Слава нам! Хоч би вмерла Вкраїна колись,
Її слід буде легко шукати:
А щоб краще навік ті сліди збереглись,
Буде зроблено з нас препарати.

СМІЛИВИЙ ЧОЛОВІК

Я дуже сміливий: я не боюсь нікого
Слабого;
За правду битися готов я до загину
З-за тину.
Недавно я почав писати у всі газети
Памфлети¹.
Я лаю сміло в них, не жалуючи шкіри,
Турнюри².
Я сміло всім кажу, що нам пора усім старатись
Навчатись.
Що навіть темному народу просвітитись
Годиться.

¹ *Памфлёт* — публіцистичний твір сатиричного характеру, спрямований проти якого-небудь політичного або суспільного явища чи окремої особи.

² *Турніор* (заст.) — модна наприкінці XIX ст. частина жіночого туалету у вигляді подушечки, яку підкладали під сукню нижче талії для надання фігурі пишності; широка жіноча спідниця, призначена для того, щоб ходити з такою подушечкою.

Оце я помістив новий трактат чималий
 В журналі.
 Там я доказую, що ми живем неладно —
 Докладно.
 Що вже нездатний той, що нам дійшовсь
 у спадок,
 Порядок.
 Я так сказав: «Тепер потрібне нам, панове,
 Щось нове...»
 В трактаті тім я говорив хоча не ясно,
 Та красно,
 І сміливо я підписав під оним
 Псевдонім.

ДІЯЧ

Я працюю весь вік для народу
 (Якщо маю вигоду).
 Полягти я для його готовий
 (На перині пуховій).
 Я — підпора громадського ладу
 (Поки маю я владу).
 Людям силу даю тільки певним
 (Небожатам і кривним).
 Всіх караю лихих і нечистих
 (Ворогів особистих).
 Я митець на закони державні
 (Переписую давні).
 Для проєктів меткі в мене руки
 (Без допомоги науки).
 На війні ж я сміліший за Гонту
 (Тільки б далі від фронту...).

НЕВДЯЧНИЙ КІНЬ

Хто в воза коней запряга,
 То гречно їх не просить.
 Та добрий пан сказав, що вже
 Того порядку досить.

Коштовні віжки почепить
 Чи з простої сириці?
 У голу руку взять батіг
 Чи брати й рукавиці?

І, загнздавши раз коня,
 Він став питати в його:
 — Чи Вас у корінь запрягти,
 Чи з боку — і з якого?

Та, мабуть, кінь невдячний був,
 А то й дурненький, може,
 Бо на ласкаві ці слова
 Він одповів негоже:

Р. Сандерсон. Кінь. Друга половина ХХ ст.

— Язик Ваш любо так бринить, Як добрії цимбали, Але було б мене спитать, Як ще не загнуждали.	Я знаю — віжки всі цупкі, Чи з шовку, чи з ременю. Батіг усякий дошкуля, Як Вам попався в жменю.
--	---

Та й ще скажу: як чортзна-що
Я тут возити маю,
То краще б я не запрягавсь
Ні в корінь, ані скраю.

- У вірші «Сміливий чоловік» висміяно
 - А псевдопатріота
 - Б державного діяча
 - В військовослужбовця
 - Г боязкого письменника
- Підзаголовок «Українська патріотична дума» має вірш
 - А «Діяч»
 - Б «На печі»
 - В «Невдячний кінь»
 - Г «Сміливий чоловік»
- Установіть відповідність.

Назва твору	Уривок
1 «Діяч»	А «Недавно я почав писать в усі газети Памфлети. Я лаю сміло в них, не жалуючи шкури, Турнюри». Б «І у мріях скликаю численні полки З тих, що стати за край свій охочі, Слово ж маю на те, щоб ховати думки, Якщо зраджують їх мої очі».
2 «На печі»	
3 «Невдячний кінь»	
4 «Сміливий чоловік»	

Назва твору	Уривок
	<p>В «Десь далеко єсть країна Пишна, вільна, щастям горда, Кожний там живе щасливо — Держиморда, держиморда».</p> <p>Г «Всіх караю лихих і нечистих (Ворогів особистих). Я митець на закони державні (Переписую давні)».</p> <p>Д «Я знаю — віжки всі цупкі, Чи з шовку, чи з ременю. Батіг усякий дошкуля, Як Вам попався в жменю».</p>

- ?**
- Яким ви побачили ліричного героя вірша В. Самійленка «На печі»?
 - Доведіть, що вірш В. Самійленка «На печі» сатиричний, а не гумористичний твір.
 - Згадайте, що таке *композиція художнього твору*. За яким принципом В. Самійленко ділить текст вірша «Сміливий чоловік» на окремі рядки? Якого ефекту він досягає завдяки такому поділу?
 - Доведіть, що назва вірша В. Самійленка «Сміливий чоловік» має іронічне забарвлення.
 - Яку композиційну особливість використав В. Самійленко у вірші «Діяч»? З якою інтонацією треба читати слова в дужках? Чому?
 - Побудувавши схему перших чотирьох рядків вірша «Діяч», визначте віршовий розмір.
 - Кого осміяно у вірші «Невдячний кінь»? Охарактеризуйте цю людину. Як ви розумієте образ коня?

- Які засоби гумористичного й сатиричного зображення, що перелічені на с. 231–232, наявні у віршах В. Самійленка? Знайдіть приклади та зачитайте їх.
- Знайдіть приклади антитези й іронії у віршах В. Самійленка, випишіть їх.

- Підготуйтеся до виразного читання віршів В. Самійленка.
- Поміркуйте, що висміяно у віршах В. Самійленка та чого вони навчають. Заповніть таблицю в зошиті.

Вірш В. Самійленка	Що висміяно у творі?	Чого навчає твір?
«Діяч»		
«На печі»		
«Невдячний кінь»		
«Сміливий чоловік»		

- Напишіть есе на тему «Роль гумору в моєму житті».

ОСТАП ВИШНЯ

(справжні ім'я та прізвище
Павло Губенко)

(1889–1956)

Український письменник, новеліст, класик сатиричної прози.

Найвідоміші твори: «Вишневі усмішки», «Вишневі усмішки кримські», «Українізуємось», «Вишневі усмішки театральні», «Мисливські усмішки».

Остап Вишня народився 13 листопада 1889 р. на хуторі Чечва, що на Полтавщині (нині Охтирський район Сумської області). Батьки були простими селянами, про них письменник так писав у гуморесці «Моя автобіографія»: «А взагалі батьки були нічого собі люди. Підходящі. За двадцять чотири роки спільного їхнього життя, як тоді казали, послав їм Господь усього тільки сімнадцятеро дітей, бо вмili вони молитися Милосердному».

Майбутній письменник навчався в сільській школі, потім — у повітовій. Заповітною мрією хлопця було стати вчителем, проте на здобуття освіти в Глухівській учительській семінарії в родини грошей не було. Тож батько віддав Павла на навчання до військової фельдшерської¹ школи (м. Київ), оскільки мав пільгу (як колишній солдат) на безкоштовне навчання сина у військовому закладі. 1917 р. юнак вступив до Київського університету на історико-філологічний факультет, проте через події громадянської війни змушений був покинути навчання.

П. Губенко поринув у вир київського бурхливого життя: «Як ударила революція — завертiвся. Будував Україну. Бігав із Центральної ради в університет, а з університету в Центральну раду. Тоді до св. Софії, зі св. Софії до “Просвіти”, з “Просвіти” на мітинг, з мітингу на збори, із зборів у Центральну раду, із Центральної ради на з'їзд, із з'їзду на конференцію, з конференції в Центральну раду. До того було ніколи, що просто страх... Хотiлося, щоб і у війську бути, і в парламенті бути, і по всіх комітетах бути, і на національний фонд збирати, і пісень співати... Державний муж, одне слово».

П. Губенко працював перекладачем, був редактором журналу «Червоний перець», виконував обов'язки секретаря в редакції газети «Селянська правда». Саме в ній 1921 р. була надрукована усмішка «Чудака, їй-богу!» під псевдонімом Остап Вишня. Гуморист стає популярним, його твори друкують багато газет і журналів по всій Україні. Пише нариси, фейлетони, створює новий жанр гумористичної прози — усмішки. Протягом 1920-х років із-під пера Остапа Вишні вийшли 23 книжки. Твори гумориста були опубліковані сотисячними накладками — ось чому митця називають «королем українського тиражу».

¹ Фельдшер — особа із середньою медичною освітою; помічник лікаря в лікувальних закладах.

1933 р., коли розпочалися масові репресії проти українських митців, Остапа Вишню заарештували. Сміхотворця, якого так любив народ, влада оголосила «ворогом народу». Спочатку митцю присудили розстріл, але згодом найвищу міру покарання замінили на десять років заслання. Письменник відбував термін у селищі Чиб'ю (на півночі Росії). 1943 р. Остап Вишня вийшов на волю. Він видав багато нових творів, працював у журналі «Перець», з 1948 р. вів щоденник, що дістав назву «*Думи мої, думи мої...*». 1954 р. була опублікована збірка «*Мисливські усмішки*», що стала однією з найпопулярніших у доробку гумориста.

Остап Вишня помер 28 вересня 1956 р., похований у м. Києві на Байковому кладовищі.

ГУМОР ОСТАПА ВИШНІ

«Король українського тиражу» своїм дотепним художнім словом прилучив мільйони людей до читання української літератури. Дослідник творчості Остапа Вишні С. Гальченко зауважує: «Для ліквідації неписьменності села усмішки Остапа Вишні зробили не менше, ніж офіційні лікнепи, а міський житель почав говорити мовою Шевченка, що теж мало неабияке значення для здійснення процесу українізації».

За життя гумориста вийшло друком понад 100 збірок з його творами, тематика яких дуже різноманітна. Остап Вишня висміював ледарство, хуліганство, бюрократизм, халтуру, хабарництво, браконьєрство, грубість, легковажність у шлюбі, безвідповідальність у родині. У своїх гуморесках автор зображає життєві явища в добродушному, жартівливому тоні, окремі вади людини піддає легкій, доброзичливій насмішці.

У «Мисливських усмішках» (1954) найповніше виявилася чиста, щедра й весела душа Остапа Вишні. За лукавим, усміхненим образом оповідача стоїть сам автор, який обожнював полювання. Але він мисливець тієї рідкісної вдачі, який іде на полювання не з метою вбити, а навпаки — уникнути насильства над природою. «Мисливські усмішки» збагачують читача знаннями про природу, у звичайному кленовому листкові «розкривають цілий світ з його радощами й трагізмом, виховують повагу до всього живого на землі, навчають щиро та незрадливо любити свій рідний край з його зеллом, птаством і звіриною, з його полями та лісами, з його людьми, добрими душею і чистими помислами» (Ю. Цеков). Автор-оповідач замислюється над проблемами людини й природи, людини та вічності земного буття. Його погляд на світ визначає тонкий і проникливий ліризм, тому усмішки є поезією в прозі.

У назві збірки автор закарбував ви-
найденний ним же самим літературний

Остап Вишня та М. Рильський
на полюванні. 1950 р.

жанр — усмішку. Більшість усмішок (а їх у збірці 26) названо на честь головного героя з природи: «Лисиця», «Ведмідь», «Бекас», «Вовк», «Вальдшнеп», «Перепілка», «Дрохва», «Сом» та ін. Майстерність автора усмішок виявилася передусім у внесенні ліричного забарвлення в гумористичну розповідь.

Теорія літератури

Усмішка

Усмішка — лаконічний гумористичний твір, у якому поєднано жанрові особливості гуморески, анекдоту та фейлетону. Цьому жанру властиві ліризм, дотепність, поєднані з доброзичливим тоном оповіді. В усмішках незримо присутній образ автора — він виникає в ліричних відступах, окремих репліках оповідача. Відомі такі тематичні цикли усмішок Остапа Вишні, як мисливські, київські, кримські, сільські, закордонні та ін.

Фейлетон — невеликий літературно-публіцистичний твір викривального та сатиричного характеру на злободенну тему.

Автор «Мисливських усмішок» — майстер пейзажних картин. Саме з мальовничого пейзажу починається усмішка **«Сом»**: *«Заплава річки Осколу ... заросла густими очеретами, кугою¹, верболозом і густою, зеленою, соковитою травою. Як увійдеш, картуза не видно. Шумить заплава в травні та в червні...»* Перед читачем постають мальовничі краєвиди Слобожанщини, в авторських інтонаціях відчувається трепетна любов до цього краю, до його краси й до тих, хто населяє Оскіл та його береги: солов'ї, дикі качки, болотяні курочки, лиски та ін. Автор влітає в цю картину буяння зелені й пташиного торжества та голоси дівчаток із народними піснями «Човник», «Тихо-тихо» та ін.

В усміщці природа ніби ліричне тло, на якому розгортаються події. У першій історії читачів застерігають від небезпеки, яка чатує на необачних людей: *«Трохи ліворуч — велика ковбаня², ціле просто урвище під зверху тихою водою... Там так глибоко, що наша дзвіниця пірне! Йй-бо, правда! Пірне із хрестом! Боже борони там купатися! Утягує, углиб утягує: закрутить тебе, завертить, бульк — і немає чоловіка!»* Але виявляється, що не ковбаня є найбільшою небезпекою на Осколі, а велетенський сом, який проковтнув гусака... Але якби тільки гусака! Як відомо, рибалки й мисливці — майстри перебільшень, і дід Панько — не виняток. Він далі дивує читача історіями, у які важко повірити, проте робить це так переконливо й майстерно, що мимоволі довіряєш йому. «Героїзм» сома не обмежився гусаком, наступною жертвою став панський собака сетер-гордон Джой. На тверде переконання діда Панька, сомові навіть катер з'їсти під силу, щоправда, він цього не робить,

Остап Вишня (із собакою).

Фото

¹ Куга — водяна та болотяна рослина.

² Ковбаня — глибоке місце у водоймі.

бо судно надто голосно торохтить: «А якби тихо плив, могло б і катеру те бути, що тому Джовеві!.. Соми — вони такі!»

З наступної історії, яку розповів уже інший рибалка, читач дізнається, що риба сом сильна й могутня. Це було на Дніпрі... Рибалка став свідком того, що величезний сом тягнув проти течії на шаленій швидкості човна з дідком, який заплутався за шворку й не міг відчепитися від човна. Рибалка взявся допомогти бідолашному дідусеві. Довго ще тягав їх сом, аж доки не покинули його сили.

Остання частина усмішки більш реалістична й приземлена, вона нагадує інструкцію про те, як ловити сома. І читач майже вірить у розповідь, якби не нові побрехеньки оповідача: «...у сома в череві знаходили різні цікаві речі: копчену ковбасу, вареного рака й пару цілісіньких шпротів».

Акварельний пейзаж, майстерний діалог, влучні деталі в репліках героїв, гумор, незрима присутність автора з його захопленням природою — усе це ознаки усмішки як літературного жанру, який ще називають *поезією в прозі*. М. Хвильовий захоплювався ліризмом цих лаконічних історій: «"Усмішки" Остапа Вишні я полюбив. Полюбив їх за те, що вони запашні, за те, що вони ніжні...»

СОМ

(Скорочено)

Ви були коли-небудь на річці, на Осколі, що тече Харківщиною нашою аж у річку Північний Донець? Не були? Побувайте!

...За славним містом Енськом Оскіл тече повз радгосп, і радгоспівський садок, як то кажуть, купається в річці.

Заплава річки Осколу, де він у цьому місці розбивається на кілька нешироких рукавів, заросла густими очеретами, кугою, верболозом і густою, зеленою, соковитою травою. Як увійдеш — картуза не видно! Шумить заплава в травні та в червні...

Поміж очеретами та верболозом сила-силенна невеличких озеречок, покритих густою зеленою ряскою, лататтям із жовтогарячими квітками-горнятами на довжелезних зелених батогах!

А скільки там водяних лілій!

Озеречка ті з'єднуються одне з одним вузькими єриками¹, такими вузькими, що ледь-ледь можна ними пропхнутися на невеличких човниках-довбанках з одного озеречка до іншого.

Дівчатка, було, як сядуть на човник та як поїдуть по тих озеречках і по заводях — цілий човен водяних лілій понаривають та їдуть додому всі в білих вінках, і човник їхній — уже не човник, а ніби величезна, довгаста біла квітка річкою пливе...

Дівчатка їдуть та й співають і «Човника», і «Тихо-тихо», різних чудових пісень дівчатка співають.

¹ *Єрик* — невелика протока, що з'єднує два озера або річку з озером.

«Тихенький вечір на землю спадає», у садку заливаються солов'ї, до Осколу з пасовиська спускається колгоспна череда, а з річки лунає грайливе «Човник гойдається серед води» або зворушливо-ніжне «Тихо, тихо Дунай воду несе, а ще тихше дівка косу чеше...»

Чарівна річка Оскіл...

А скільки там диких качок!

Як, бува, пощастить вам у тих місцях побувати навесні чи влітку, сідайте ви на човен-довбанку й пливіть ериком тихо-тихо, щоб весельце ваше ані плеснуло, ані булькнуло... І дивляйтеся в очерет. Ви обов'язково побачите, як поміж густим очеретом мелькає голівка чирятка-мами, а навколо неї манісінькі чиряточка, мов мишенята, шмигають...

А далі — он пробирається качка-крижень із криженятами...

А болотяних курочок! Як на путній колгоспній птахофермі курчаток леггорнят. Тільки дикі курочки не білі, як леггорни, а рудувато-чорнувато-крапчастенькі, на довгеньких ноженятах. І ноженятами тими вони бігають по зеленому лататті, як по паркету. Зелене латаття під ними навіть не вгинається — такі вони легесенькі — болотяні курочки...

До плеса чи до озеречка ви підпливайте ще тихше, щоб ані звуку, ані шурхоту. На озерце не впливайте, а зупиніться біля нього й дивіться. Обов'язково побачите або білолобу лиску з лисенятами, або виводки чирят, крижнів, широконосок...

Гуляють качатка, у теплій воді купаючись...

Раптом тривожний мамин голос, тихе — ках! — і каченяток немає! Їх як злизало. Вони або пірнули, або до куги, до очерету, до латаття попритулялися, попрिकипали. І не дишуть! Небезпека минула, мамине заспокійливе — ках! — і знову весела гра — купання серед озеречка.

Чарівні місця на річці, на Осколі...

* * *

Тихо, тихо Оскіл воду несе...

Якраз проти радгоспу річище в Осколу широченьке, вода чиста-чиста. Трохи ліворуч — велика ковбаня, ціле просто урвище під зверху тихою водою.

— Там така глибочінь, що й дна не дістанеш! Там ніхто ніколи дна ще не дістав! Та куди там?! Там так глибоко, що наша дзвіниця пірне! Їй-бо, правда! Пірне із хрестом! Отака там глибочінь!

Це так нам дід Панько розповідав.

— Боже вас борони там купатися! Утягує, углиб утягує! Закрутить тебе, завертить, бульк — і немає чоловіка!

— А що ж воно, дідусю, закутить і завертить? Зверху ж ніби тихо.

— Та воно зверху вроді тихо, а під водою крутить. І крутить, і вертить! Та то ще нічого! Соми там живуть! Там такий один сом жив, що сохрани, господи, і помилуй! Ще за панів було: сидимо ми з паном отут на березі... Ні, не так: пан сидить отут на березі, а я стою біля пана. Уже сутеніло... Пливуть гуси. Вели-

кий табун панських гусей пливе! Коли це гусак як закричить — ге-ге-ге-ге! — та по воді крилами ляп-ляп-ляп! Гуси з криком усі врозтіч! Гусак ще раз — ге! — та крилами — ляп! — і немає гусака! Пірнув під воду! А на тому місці, де гусак плив, щось як ляпне по воді, ніби чорною лопатою! Лясь! Тільки хвили водою пішли. Я тільки: «Свят, свят, свят! Чорт, пане, чорт!» А пан у крик: «Давай ружжо! Сом гусака ковтнув!» Де там давай, хіба туди ружжо дострелить, на отаку глибочінь?! Про-о-пав гусак! Отакі соми бувають!

— Невже-таки сом гусака ковтнув?

— Не вірите? А ви хіба книжки Сабанєєва не читали? Мені пан її читав.

— А хто такий Сабанєєв?

— А мисливець такий знаменитий колись був і рибалка, що книжки понаписував: і про рибальство, і про полювання, і про мисливських собак. Пан казав, що дуже хороші книжки понаписував Сабанєєв. Професор він був, чи що... Так у тих книжках написано, що колись, було, упіймано сома вагою на 400 кілограмів! Он який сом! 25 пудів сом! Не сом, а корова! Так що ви думаете, що він гусака не проковтне? Та ви послушайте, що далі з тим сомом було. Да... Вирішили ми з паном або, вірніше, пан зі мною ввіймати того клятого сома! От наказав пан ковалеві зробити величезного гака. Зробив коваль гака. Насталив його, загострив, приніс до пана. «Ну, Паньку, — пан мене питає, — а чим ми того гака наживляти будемо?» — «Не інакше, — кажу, — паночку, як гусаком. Сом, — кажу, — уже поласував гусячим м'ясом, і на гусака він піде обов'язково!» Наказав пан зарубати гусака чи гуску, я вже не скажу. Обскубли ту гуску, не розчиняли, а так цілою трохи на вогні підсмажили, — гуска сита була! — та й почепили на гака. Гака того ми прив'язали на два зв'язані налігачі, прип'яли до осокора та пізно ввечері й закинули в Оскіл. Соми, як ви знаєте, полюють за здобиччю вночі. Удень сом може вчепитися на гака тільки випадково. Закинули, значить, ми гуску в Оскіл і посідали на березі, над ковбанею. Сидимо, чекаємо. Ніч тепла, місячна. Тихо, тихо навкруги. Тільки чути за садком, як Христя, що панські корови пасла, голосно виводить:

Якби ж таки того пана чорти були узяли,
Ми з тобою, мій коханий, не такої б утяли!

Сидимо. Я вроді тої пісні не дочуваю, а пан так і зовсім не чує. Тільки й запитав: «Хто воно ото так виводить?» — «Не знаю, — кажу, — пане, то не з наших, то хтось із хутора на село через леваду йде». Сидимо, дримаємо. Пан налігача в руці тримає. Коли це я-а-ак смиконе! А пан налігача не пускає. А воно пана тягне! Ну, тягне з берега у воду, у ковбаню, тягне та й уже! Пан налігача держить, а я пана держу. «Пускайте, — кричу я панові, — налігача до осокора прив'язано! Не відірве! Пускайте!» А пан: «Е, — каже, — пускайте! Поводити його треба, щоб стомився!» Водимо ми, значить, та й водимо! А воно як мотоне, як мотоне, а тоді й попустить. Тихо вроді. А потім знов як мотоне, як мотоне! А потім знову пустить. А ми водимо! Водимо собі та й водимо!

— А далі що? — не витримає я. — Ну, водите, а далі?

— Далі? А далі водимо собі та й водимо. А воно як мотоне, як мотоне, а тоді й попустить. Водили ми собі, водили...

— Та швидше, діду! Ну, водили... А витягли ви сома чи не витягли?

— Та витягли. Тільки ж довго, дуже довго водили... Водимо ото собі та й водимо...

— Ну, уже витягли, діду, слава богу! Ну, а далі?..

— Ох, і сом же був! Завбільшки, як тобі сказати, ну, не менший, як звідси до отієї верби! Йй-бо, правда! Учотирьох несли додому! Пудів на п'ять, як не більше! Розчинили. І що б же ви думали, що там у того сома всередині було? У череві?

— Гусак?

— Якби ж гусак! Ми, як побачили, поперелякувалися!

— А що ж там таке страшне було?

— Було... Та ви послухайте. Пропав у пана мисливський собака, сетер-гордон Джой. Розшукував його пан по всіх усядах: і листи скрізь понаписував, і телеграми порозсилав, — немає Джоя...

Заходжу якимось я ввечері до пана, а він ходить по кімнаті та аж голосить: «Немає мого дорогого Джоя! Не знайдеться мій дорогий Джой!» — «Як, — питаю я, — не знайдеться?! Адже ж знайшовся!» — кажу. «Як знайшовся! — підскочив пан. — Де ж він?» — «Та Ви ж його, пане, з'їли! У сома всередині самі тільки підпалини та хвоста витягли!»

— Було тоді від пана нам, але було й панові гикоти та нудоти. А Джой, бачите, любив купатися в Осколі. Ото, як він купався, сом його й проковтнув.

— А Ви, діду Паньку, часом не той... не бре-бре, що сом собаку проковтнув?

— Не віриш? А от у Сабанєєва в книжці написано, що в Уфимській губернії сом проковтнув ведмедя, який перепливав річку. А ведмідь — це тобі не собака! Отакі соми бувають! А ти не віриш...

— А не чули, щоб сом парового катера проковтнув?

— Такого не чув. Що не чув, то не чув! А чого ти смієшся? Ти думаєш, що катер для сома розміром зavelикий? Є такі соми, що й катера б ковтнули, так бояться.

— А чого вони бояться?

— Торохтить дуже, як річкою пливе. А якби тихо плив, могло б і катеру те бути, що тому Джоєві! І незчувся б, коли в сома в череві опинився б! Соми — вони такі!

* * *

Сом — дуже сильна риба, могутня.

— Одного разу, — розповідав мені один дуже заядлий та дуже справедливий рибалка, — стою на човні з вудками на Дніпрі. Отам,

І. Семенов. Ілюстрація до гуморески Остапа Вишні «Сом». 1953 р.

трохи нижче від Плютів. Тягаю лящі, язі, краснопери. Добре тоді клювало... Коли — гульк — серединою Дніпра мчить проти води човен. Швидко мчить, а мотора не чути. Що, думаю собі, за фокус-мокус: і мотора на човні немає, і вітрил немає, і веслами ніхто не махає, а човен, немов той глісер, мчить. Коли це якраз навпроти мене човен як закрутиться на місці, як завертиться, а потім стриб уперед, а потім знову круть-верть на місці, то ніби пірне, то вири-не, то пірне, то вирине — аж ось таки добре пірнув і звідти, із човна, раптом одчайдушний крик: «Рятуйте! Рятуйте!» Тихо... І знову: «Рятуйте! Давай човна!» Я за весла та до човна. На човні переляканий дідок, однією рукою в човна вчепився, а друга рука чомусь аж у воду із човна звисилася. «Що таке?» — питаю. — «Сом! Рятуйте!» — «Де сом, який сом?» — «На гаку сом». — «Так одчіпляйте, — кричу, — а то втопить!» — «Зашморгнуло на руці, не відчеплю!» — «Рубайте шворку». — «Немає чим рубати. Підпливайте, може, удвох щось зробимо». — «І давно він Вас возить?» — «З-під Канева мчу!»

Тільки-но я вхопився за дідового човна, а воно як потягло, як поперло, як поперло! Куди тому глісеру! Дотягло нас аж отуди до Вишеньок, а тут, хвалити бога, пішов сом понад берегом і я встиг за куц на березі вхопитися... Смикало воно, смикало — не візьме. Я міцно за куц держуся, а воно, видно, втомилося... Та де ж не втомитися — проти води стільки ото човна промчати... «Шворка ослабла, слава богу!» — каже дідок. — «Тягніть!» — кажу. — «Не підтягну».

Аж ось і сам сом виринає та перевертається голічерева на воді. Вуса ворухаться, і бульки з рота бульботять. Так ніби каже: «Ох і стомився ж я, товариші рибалки! Дайте відпочити, я вас до Києва доведу!» Витягли ми сома на берег. Я і кажу: «Не вір, бо звір. Бий веслом по голові!» Дід як гагакне сома веслом по голові й промовив: «Аміль!» Показує руку, а вона шворкою ніби аж перерізана в зап'ясті, пальці пухлі та сині-сині... Ну й сом, я вам скажу! Як човен завбільшки... «Та де, — питаю, — воно, оце страховисько, Вас підхопило?» — «Трохи вище від Канева, — відповідає дідок. — Виїхав я на сома оцим човником, пливу собі, похрокую, самицю приманюю. Ну, як знаєте, під човном гак із наживою. Він як ухопить, як смиконе... Ну й пішло! А шворку я петлею за руку запетлював. Як смиконув він зразу, якби був я не вхопився за човен, лазили б ото по мені раки. Утримався все-таки! От халепа! Як же ми тепер додому дістанемося? Не близький світ!»

Сильна, як бачите, риба сом.

* * *

Сом — риба осіла. Живе сом в якійсь одній ковбані й майже ніколи її не кидає. Дорослий сом. Молоді соменки й соменята — ті меткіші, вони бродять по всій річці, на чужі «вулиці» запливають.

Чим живляться соми, що вони їдять? Соми їдять рибу, жаб, каченят, гусят...

Найкраще ловиться сом теплими літніми місяцями, уночі. Ловлять сомів вудочками, бере він і на спінінг, а великий — на спеціальні великі гаки.

Чим наживляти гаки на сома? Черв'яками, живцями, жабами, можна чіпляти шматки м'яса і т. д.

На великих сомів на гака, як ви мали нагоду пересвідчитися з нашої розповіді, найкраще чіпляти гусака або гуску, собаку сетера-гордона або бурого чи гімалайського ведмеда. На білого ведмеда сом не бере, бо білий ведмідь — звір полярний, а сом любить теплі води й не дуже холодних звірів.

Як ловити сома?

Дуже просто: наживляйте гачка, сидіть і чекайте. Почне клювати — підсікайте. Підсікши — витягайте. Витягли — зразу ж беріть ножа й розчиняйте сома, бо були випадки, коли в сома в череві знаходили різні цікаві речі: копчену ковбасу, вареного рака й пару цілісіньких шпротів (...).

Інтересна риба сом!

За царського режиму, як свідчать дореволюційні рибалки-письменники, сом важив до 400 кілограмів, ковтав собак і ведмедів. Можливо, з розвитком рибальства сом важитиме тонну й ковтатиме симентальських бугаїв і невеличкі буксирні пароплави...

Усе можливо, хоча ми особисто, рибалки-письменники, у це не дуже віримо. Письменникові не до лиця, м'яко кажучи, перебільшувати.

А сома... сома мені самому доводилося бачити такого завбільшки, як комбайн! Тільки трохи довшого.

Це, дорогі наші читачі, серйозно й без жодного перебільшення.

ВІДКРИТТЯ ОХОТИ

(Скорочено)

Власне кажучи, щороку відкриття полювання буває двічі: першого серпня — на птицю, а першого листопада — на звіра, але якось уже так утрадиційнилося, що за урочисте, коли хочете, свято мисливці вважають перше відкриття (...).

Полювання, як бачите, не якась там легковажна дурничка, не дрібничка, а дуже й дуже поважна справа, особливо для таких громадян, як ми з вами...

* * *

Відкриття...

Скільки турбот, хвилювання, нервозності, доки все в тебе буде в порядку: і рушниця, і набої, й одежа, і рюкзак, — одне слово, усе, що потрібно для серйозного, добутливого полювання...

А куди їхати?! А з ким їхати?! Куди їхати?!

Ну, як ви відразу зможете вирішити, куди їхати, коли сьогодні вам кажуть:

— Біля Борисполя, на озерах, качви тієї, ну, як хмари! Повірите, як випливають, ну, як тої ряски! Одна одну просто давлять. Оце вчора приїздила звідтам молодиця, так казала, що її свекрові кум його казав, що кумова баба чула від свахи, що та сама бачила, як коноплі мочила, що немає куди через тую качву коноплини ткнути! Поїдемо, га?!

— Поїдемо! Тільки в мене набоїв обмаль!

— А навіщо вам багато набоїв! Та там з одного набою торік по 24 качки били. П'ять набоїв — сто двадцять штук. Самий крижень, майте на увазі. Важка птиця: більш як сто двадцять штук не піднесете!

Завтра ви почуєте:

— Куди на відкриття?

— Думаю, до Борисполя.

— До Борисполя? Чого? Хіба на сухому качки плавають?!

— Як «на сухому»?!

— Та там же озера повисихали! Та там за весну й за літо ніхто навіть і не чув, щоб хоч одна закахкала. Ранньої весни прилетіло, було, туди чималенько табунів, покружилися трохи й усі на Носівку! Чули про Носівку?!

— Чув.

— Так там з усього Лівобережжя качки ще навесні позбиралися. Стихійне нещастя: соняшники всі потолочили. А на луках через гнізда трава не виросла: гніздо на гнізді, траві немає де рости, — не знають колгоспники, чим худобу годувати. Ні, коли вже їхати, то тільки в Носівку!

— Ну! Поїдемо в Носівку! (...)

— Та в Носівці самі жаби! Коли вже їхати, щоб із качками бути, так тільки на Яготин. От там качки...

З ким їхати? (...)

...Ну, поїдете ви з Іваном Петровичем...

На зеленому килимі, під задумливою вербою, точитимуться спогади про його знаменитого гордона, — таких псів тепер не буває! — який одного разу став на стойку в густій ліщині на вальдшнепа, та так став, що ніякими свистками, ніякими гудками його не можна було зрушити з тієї стойки, довелося його залишити в лісі, бо настала вже ніч, а обставини змусили Івана Петровича на другий день ранком виїхати з того міста. Повернувся він аж через рік, згадав про пса, пішов у ліс, розшукав ті куці:

— Дивлюся: стоїть кістяк мого гордона з піднятою правою лапою! От був собака! Мертва стойка! Такого собаки я не бачив! (...)

...Десь оддалік дере деркач, б'є перепел, потім усе затихає, сам кудись провалюєшся і бачиш, що там за столом сидить Джек.

...А як поїдете ви з Петром Івановичем, то він вам розповість, що найбільше любить полювати звіра, а птиця це так тільки, за традицією! Петро Іванович — гончатник... І яка в нього Флейта, як вона ганяє! По два місяці вовка ганяла. А спочатку боялася, перший раз як наткнулася на вовка, вискочила на просіку бліда-бліда, як стінка!

— Чотирнадцять вовків колись за нами із Флейтою гналися!

— Ну, Петре Івановичу! Невже таки чотирнадцять?!

— Факт! Спитайте Флейту! І обидва сірі!

...Пилип Федорович розповість вам про короткозорого старенького бухгалтера, пристрасного мисливця, жертву фантастичних вигадок усієї компанії, з якою він завжди полював. Ви дізнаєтеся про зайця, який після бухгалтерового пострілу зі страшним криком «н-н-няв!» вискочив аж на вершечок телеграфного стовпа, і як переляканий бухгалтер кинув рушницю і, приказуючи «да воскреснет бог», біг три кілометри додому...

— А то, бачте, я сам натягнув на kota заячу шкуру й посадив біля телеграфного стовпа, на дорозі, де мав іти той бідолаха-бухгалтер...

— Та й це ще не все! — додасть Пилип Федорович. — Одного разу ми прикололи шпилькою до вбитого зайця папірець із написом: «За що ви мене вбили?!» — та того зайця й посадили під кущем і спрямували на нього короткозорого бухгалтера. — Він — бах! Заєць — беркиць! Підбігає, а там такий на записці заячий докір! Що сміху було! (...)

ЯК ВАРИТИ І ЇСТИ СУП ІЗ ДИКОЇ КАЧКИ

(Скорочено)

М. Т. Рильському

Був такий славнозвісний орнітолог Мензбір, який на підставі багатолітніх спостережень і наукових досліджень остаточно визначив, що дикі качки, крім базару, водяться ще по лугових озерцях, очеретах і тихих-тихих плесах...

Словом, ви поїхали на лугові озера, на очерети й на тихі-тихі плеса...

Само собою розуміється, що ви берете із собою рушницю (це така штука, що стріляє), набої та всілякий інший мисливський реманент, без якого не можна правильно націлятися, щоб бити без промаху, а саме: рюкзак, буханку, консерви, огірки, помідори, десяток укруту яєць. (...) Їдете ви компанією, тобто колективом, так чоловік із п'ять, бо дика качка любить їти в супову каструлю з-під колективної праці. (...)

Дика качка любить убиватися тихими-тихими вечорами, коли сонце вже сковзнулося з вечірнього пруга, минуло криваво-багрянний горизонт, послало вам останній золотий привіт і пішло спать...

Це — ввечері...

А вранці дика качка зривається шукати вашого пострілу рано-рано, тільки-но починає на світ благословлятися.

Звуться ці часи в мисливців «зорьками» — вечірньою і ранковою.

У ці часи ви чуєте й над собою, і перед собою, і за собою, і праворуч, і ліворуч шум — свист качиних крил.

Ви й сюди — бах! І туди — бах! Й отуди — бах!

Ах, незабутні хвилини!

На вечірню зорьку ви спізналися. Це — обов'язково. Запізнення на вечірню зорьку — це мисливський закон. Виходячи ще з дому, — та що там виходячи! — ви ще напередодні знаєте, що на вечірню зорьку ви обов'язково не встигнете, от через це саме ви в день виїзду на полювання, ще зранку, усе вкладаєте, ще зранку ви щось забуваєте, і в час від'їзду ви вибігаєте з хати, летите чи то на вокзал, чи до машини, на запитання знайомих: «Куди?» — кидаєте: «Спішу, щоб на вечірню зорьку спізнитися!» — і галопом далі. (...)

— Ну що ж, товариші, давайте звечора приготуємося, щоб зранку не вовтузитися, а зразу за рушницю й по місцях! (...)

Тут і починається найцікавіший момент качачого полювання. Це коли старі, досвідчені ваші товариші по полюванню починають розповідати різні надзвичайні випадки з мисливського життя.

Спільна для всіх мисливських оповідань ознака — це те, що всі вони — факти, що все це насправді було, що: «Розкажу, то не повірите, але це факт!»

Швиргається вгорі якийсь космічний хлопчисько зорями, залишаючи в чорно-синій безодні золоті смуги, рипить Віз, дишель свій униз спускаючи, блідне поволі Чумацький Шлях, а під ожередом плететься чудесне мереживо з мисливських оповідань.

І вільно дихається, і легко дихається...

Поволеньки голос оповідача тихшає, потім якимось переривається та зовсім затихає...

Сусід тяжко якимось зітхає...

— Про що думаєте, Іване Івановичу?

— Про Америку! Яка все-таки техніка!

«Раннім-рано та ранесенько», ще ледь-ледь починає сіріти, штовх вас у бік:

— Уставайте, уставайте! Час уже!

— Г-г-г! М-м-м!

— Уставайте!

— М-м-м!

— Б-б-бах!

З криком: «Бомбьожка!» — ви зриваєтесь і мчите.

— Куди?! Куди?!

— У бомбосховище!

— Тю, на Вас! То я в крижня гахнув!

— І промазав!

— Ну, ясно, що промажеш, коли Вас нечиста сила в бомбосховище поперла! Трохи в озеро не шубовснув!

Почалася ранкова зоряка...

Тут уже все залежить од вашого вміння, від майстерства та практики.

Качка, як відомо, птах. Вона — літає.

Як її стріляти?

Дуже просто: цільтесь обов'язково в око. І бахкайте.

Бах! — і в торбу! Бах! — і в торбу. А коли не повезе, тобто коли бах-бах! — і повз торбу, не сумуйте, старайтесь їхати чи йти з полювання повз базар або, побачивши в когось із мисливців кілька качок, киньте:

— Карбованців, мабуть, по надцять тепер штука. Бо однаково, коли приїдете додому, члени вашого сімейства спитають вас:

— Дорогі, мабуть, тепер качки?

Ви на це не звертайте уваги й беріться зразу ж готувати янтаревий суп із дикої качки.

Найперше й найголовніше — обскубити качку.

Робити це краще в себе в кабінеті. Щоб не заважало вам уже вискублене пір'я, одчиніть вікна та двері, щоб вітерець був: ви скубнули, вітерець підхопив, і пір'я вам не заважає... І качка обскубана, і кабінет — перина...

Обскубили, тоді вже до мами, чи до дружини, чи до сестри, хто на кого багатий:

— Уже обскуб! Мамо, зваріть супу!
 Коли дружина чи мама, охнувши, кине вам:
 — Та це ж курка, а не качка!
 Ви авторитетно заявіть:
 — Це — качка! Тепер усі такі качки пішли. Яровізовані...
 — А чому в неї горло перерізане?
 — Чому? Чому? Усе вам так ото цікаво знати! Летіла, побачила, що націляюся, виходу на було, узяла й зарізалася. Що ж тут дивного?.. Варіть уже, прошу вас!
 Залишається, отже, останнє — їсти суп.
 Як його їсти?
 Ложкою!
 Попоївши, лягайте на канапу й читайте «Записки охотника» І. С. Тургенєва.
 Прекрасна книжка!

БЕКАС

(Скорочено)

Присвячую Г. І. Косарьову

(...) Ясна річ, що бекас — не собака, а птиця, але кожний мисливець знає, що вполювати бекаса без собаки, це все одно, що справляти весілля без музики. (...)

Значить, давайте про ... бекаса.

Бекас — невеличкий болотяний птах, сіренький, з біленьким на пузці пір'ячком, дуже меткий, з дуже довгим дзьобом, довгенькими ногами, зривається із характерним для нього криком (...) І, майте на увазі, бекас — це один із тих небагатьох сортів дичини, яку засмажують разом з уздром, з потрухами: дзьобика його під крильце, трішечки масла — і в піч.

Не дай боже, потім сметанки та, не дай боже, іще чого-небудь, — це така — вам кажу — симфонія, що... давайте зараз же їхати на бекасів...

І знову ж таки: бекас без собаки й не делікатес, і не симфонія, бо без собаки немає бекаса.

Значить, давайте про... собак!

Що таке собака — ви всі знаєте: голова, чотири ноги, хвіст і гавкає. Трохи докладніше про породи мисливських собак і, оскільки йдеться про полювання бекаса, значить, про лягавих собак. (...)

Якої ж породи собаку порадити вам придбати? Такої, яку ви вже придбали або хочете придбати.

Мисливець-початківець, не зв'язаний мисливськими родинними традиціями, придбавши рушницю, шукає собаку. (...)

Які ж ви раді: перший у вашому житті мисливський собака. Ваш! Власний! Пестите ви його, голубите ви його, доглядаєте, як сина, як найдорожче для вас створіння.

Купили ви йому нашійник, купили поводок і через якийсь час ведете до мисливського клубу, у собачу секцію, на експертизу. (...)

— Ну?! — запитуйте. — Песик! Правда, хороший, кровний? Га?

Суворий дядя дивиться на песика довго й уважно, а потім перекидає свій погляд на вас і байдуже кидає:

— Кундель!

— А мені казали — сетер!

— Значить, сетер-кундель! — кидає дядя. (...)

Перший собака для мисливця-початківця дуже трудний собака. Потім уже буде легше... Потім уже, коли ви познайомитесь і з мисливцями, і з їхніми собаками, коли ви вже знатимете, що був на світі знаменитий Камбіз, чорний пойнтер, і знаменита Алі, лаверак, і знаменитий Джой-гордон, — тоді вже ви придбаєте собі таке цуценя, яке вам більше до вподоби. (...)

Придбали ви чудесне, приміром, пойнтереня. Як його назвати? Безперечно, Джек, або Джой, або Стек! Ніколи в житті не прозивайте його Бровком чи Цяцею (коли вона — сука), чи Терном, боже вас борони: таке ім'я може навіки зіпсувати собаці таланти, хоча б собака був навіть богом.

Привели, чи принесли, чи привезли ви, значить, песика додому.

— Правда, славний песик? — запитуйте ви у своїх домашніх.

Теща ваша, подивившись примруженими очима на вас і на песика, іде до своєї кімнати, нічого не сказавши.

Дружина ваша Люда подивиться спочатку на свою маму, яка водночас і ваша теща, погладить песика по голові й прокаже:

— Хороший песик? А чумка в нього скоро буде?

— Мабуть, скоро, — відповідаєте ви.

— Хоч би скоріше! Кажуть, що вже як собачка перечумує, то тоді вже не дохне.

— Так, тоді вже не дуже дохне!

— А від чумки дохне?

— Дохне!

— Хоч би скоріше чумка!

— Де ж ми його пристроїмо? — ласкаво запитуйте ви.

І тут чуєте тещину пораду із сильним притиском на шиплячо-свистячі й голосні:

— Двоспальне ліжко, може б, ви йому поставили? А може б, окрему кану.

— Мамо, — заспокоює дружина, — ну чого ти хвилюєшся? Скоро ж буде чумка!

Починається виховання мисливського собаки, а від виховання залежить усе: і добутивість вашого полювання, і вся краса, і насолода від полювання з мисливською собакою високих кровей. (...)

Джекові скучно за мамою, йому скучно за братиками, за сестричками, — Джек так жалібно-жалібно славчить.

Теща ваша (...) ласкаво заспокоює Джека:

— Цить! Цить! Здох би ти йому!

У цей час ви кашляєте й кидаєте:

— Джеконько! Спи, голубчику!

І чуєте тещине:

— Спи, песику. Спи, любенький. Навіки засни, собаченько наш хороший (...).

Водити гуляти малесенького чистопорідного песика з п'ятого-шостого поверху разів по п'ять-шість на день — дуже приємне спортивно-гімнастичне заняття.

Зразу так-таки ви беретеся і вчити Джека різних потрібних мисливських штук: іти за ногою, (...) шукати заховану якусь таку річ і т. ін.

Особливо приємно навчати собачку знаходити ваші нічні пантофлі.

Чистої породи песик за 2–3 дні збагне цю науку, а вже за 2–3 тижні біля вашого ліжка лежатимуть усі пантофлі вашої родини й усіх сусідів, що живуть у спільній із вами квартирі.

Веселі часи настають, коли в песика зубки починають прорізатися.

Тоді одного чудового ранку ви прокидаєтеся, бо сильно скаривить собачка й сильно кричить дружина Люда:

— Модельні! Боже мій! Єдині модельні черевики!

— У чім річ? — запитуєте ви.

— Поїв модельні черевики!

— Хто поїв модельні черевики?

— Ваш Джек поїв модельні черевики!

Тижнів на два ви переходите з дружиною на «Ви»...

А ще за кілька часу з поважною вашою тещею припиняються всякі відносини і на «ти», і на «Ви», бо від її улюблених нічних шльопанців залишилися дві недогризені устілки. (...)

Траплятимуться і такі випадки: ви прийдете додому, а з вами не балакає навіть Юрко, ваш коханий синочок.

— Що таке? — запитуєте ви.

Мовчання. Напружена тиша. Тільки все сімейство суворо якомось дихає.

— Юрасику, що трапилося?

— Джек вісім котлет з'їв.

А як перед Різдом така в родині буде ситуація, то почувете:

— Від індика тільки архирейський носик залишився! (...)

Потім непогано віддати песика для науки досвідченому єгереві.

Єгер — це людина, яка вчить чистопорідних мисливських собак. І зробить із вашого Джека одного у світі. (...)

І от, нарешті, Джек готовий.

Перше з ним самостійне ваше полювання на бекасів.

— Стійка!

— Піль!

Джек кидається, і з-під нього вискакує... здоровенна жаба.

А повернувшись колись із полювання, ви розповідаєте своїм приятелям:

— Посилаю Джека: «Побіжи, пошукай, чи немає на тому болоті бекасів».

Джек побіг, метнувся сюди-туди по болоту, бігав, нюхав, прибігає, висолопивши язик.

- Що, — питаю, — немає?
— Немає! — каже.

А бекасів, товариші, треба смажити, не розчиняючи їх, з потрухами, з уздром.

Ах, яка це смачна, благородна, ніжна дичина!

- Глибину ковбані дід Панько вимірював
 - А** сомом
 - Б** човном
 - В** катером
 - Г** дзвіницею
- Максимові Рильському присвячено усмішку
 - А** «Сом»
 - Б** «Бекас»
 - В** «Відкриття охоти»
 - Г** «Як варити і їсти суп із дикої качки»
- Установіть відповідність.

Художній засіб	Приклад
1 риторична фігура	А «Та там з одного набою торік по 24 качки били».
2 порівняння	Б «Спішу, щоб на вечірню зорьку спізнитися!»
3 оксиморон	В «І ноженятами тими вони [дикі курочки. — Авт.] бігають по зеленому лататті, як по паркету».
4 гіпербола	Г «І знову ж таки: бекас без собаки й не делікатес, і не симфонія...»
	Д «Ви були коли-небудь на річці на Осколі, що тече Харківщиною?..»

- Чому Остапа Вишню називають «королем українського тиражу»?
- Які особливості має усмішка як літературний жанр? Чим вона відрізняється від гуморески?
- До якого виду комічного — гумору чи сатири — належить усмішка «Сом»?
- Охарактеризуйте образ оповідача в усмішці «Сом».
- Яку роль відіграють пейзажі в усмішці «Сом»? Які особливості їхнього зображення?
- Який трофей із полювання приносить додому герой усмішки «Як варити і їсти суп із дикої качки»? Як це його характеризує?
- На прикладі усмішки «Відкриття охоти» доведіть, що рисами індивідуального почерку Остапа Вишні є м'який гумор, оптимізм, любов до природи й людини.

- Поміркуйте, чому «Мисливські усмішки» Остапа Вишні називають *ліричними*. Аргументуйте свою думку конкретними прикладами з прочитаних творів.
- Інсценізуйте фрагмент однієї з усмішок Остапа Вишні.

- Прочитайте усмішку Остапа Вишні «Бекас» і заповніть її літературний паспорт.
- Підготуйтеся до усного переказу усмішки Остапа Вишні «Як варити і їсти суп із дикої качки».
- Проілюструйте один із прочитаних творів Остапа Вишні (за бажанням).

ВАЛЕНТИН ЧЕМЕРИС

(1936–2016)

Український письменник і журналіст.
Найвідоміші твори: збірки «Вибори таємного агента», «Як стати щасливим»; романи «Ольвія», «Смерть Атея», «Приречені на щастя» та ін.

Валентин Чемерис народився 8 липня 1936 р. в с. Заїчницях Полтавської області. Потім родина переїхала до м. Дніпропетровська (нині м. Дніпро), де майбутній письменник закінчив школу. Саме тут розпочалася творчість митця. Навчався в Літературному інституті імені О. М. Горького (м. Москва). Багато років працював у редакції газети «Літературна Україна».

Свій творчий шлях В. Чемерис розпочав як сатирик-гуморист, хоча в його творчому доробку є історичні твори, багато з яких перекладено іноземними мовами. П. Глазовий назвав його «добрим вигадком і штукарем», адже читати ці твори — це задоволення. Письменник видав багато веселих збірок із гуморесками, пародіями й повістями.

В. Чемерис помер 4 грудня 2016 р. в м. Києві.

Сьогодні ви почнете читати одну з гумористичних повістей письменника. Ви станете свідками подій, що розгортаються в селі Великі Чаплі: дружба й перше кохання, зрада, дуель і перше побачення. Усе це В. Чемерис приправив гумористичним соусом у повісті **«Вітька + Галя, або Повість про перше кохання»**.

ВІТЬКА + ГАЛЯ, АБО ПОВІСТЬ ПРО ПЕРШЕ КОХАННЯ

Повість

(Скорочено)

Частина перша. ДУЕЛЬ

Ех, Вітько, Вітько!..

25 липня 1964 року в селі Великі Чаплі мала відбутися незвичайна подія: о сьомій годині ранку Вітька Горобець буде стрілятися на дуелі з Петром Білим за селом, біля третього колгоспного ставка. Якраз отам, де три плакучі верби до самої води схилили свої довгі, гнучкі віти, де колись Вітька потай від рибника витяг на вудку отакезного дзеркального коропа, котрого в нього потім украв кіт Васька...

Умови дуелі:

- 1) Дистанція — 12 кроків.
- 2) Зброя — вогнепальна.
- 3) Право першого пострілу — Вітька Горобець.
- 4) Секунданти: Федько Котигорошко (старший) та Юрко Гречаний.

Ой ти, перше кохання!..

Сьогодні субота. Теплий зоряний вечір. Набігавшись за день, Вітька Горобець стомлено сидить на колоді біля свого двору й неухважно слухає свого секунданта. Федько Котигорошко вже вкотре намагається оптимістично запевнити Горобця:

— Ти його з ходу клацнеш!..

— А якщо він мене?.. — Вітька задумується.

— Тоді для тебе все найгірше вже буде позаду, — зітхає в темряві секундонт. — Тільки носа не вішай. Он дід Свирид каже, що двічі не вмирати, а раз — не минувати. — Секундант зневажливо спльовує й по-філософському закінчує: — Усі ми колись помremo!..

— Фе-е-дько-о-о! — зненацька лунає на вулиці. — Де ти, бісів сину? Біжи кабакової каші їсти, бо батько тобі дасть!

— Мені пора, — зводиться Федько, підтягуючи штани. — На жаль, я не можу з тобою провести останню ніч. А ти в цю ніч не спи.

— Чо-чого це? — удає спокійного Вітька.

— Так належить, — розводить Котигорошко руками. — Я читав у романах. Перед дуеллю герой мусить усю ніч ходити по хаті й думати про даму свого серця.

— Фе-е-дько-о-о! — рознеслося знову по вулиці. — Та вже каша захолонула!..

— Іду-у-у! — кричить Федько й на ходу тисне Вітьці руку. — До ранку! Нікому ні слова!..

Вітька, залишившись сам, зітхає... Може, це остання його ніч? Може, завтра лежатиме він біля ставка з простреленими грудьми й над ним у жалобі схилатимуться три плакучі верби?.. Ех, ліпше не думати таке проти ночі... (...)

— Вітько? — чується насмішкуватий батьків голос із-за тину. — Чого ти ото проти ночі виєш?.. Ану, марш спати.

Робити було нічого, і Вітька понуро поплівся до хати. «Ех, — думав він, — яке безкультур'я! Людина, можна сказати, смерті у вічі дивиться, а їм — чого виєш?» (...)

Ех, Вітько, Вітько, гаряча твоя голова!.. І треба ж було тобі отак відчайдушно закохатися в Гальку Козачок! Опам'ятайся, Вітько, доки ще надворі ніч і доки в тебе пісок на животі, бо завтра вже буде пізно... Візьми себе в руки, ти ж справжній мужчина, Вітько!..

Ну що з того, що Галька хитро поводи́ла тебе за носа, а тоді безжалісно відхилила твоє перше кохання, гарячіше за найгарячіший вогонь, і надала перевагу іншому? Звичайно, радіти тут немає від чого, але й відчаюватися та ставати до бар'єра — теж... І взагалі, коли ти, Вітько, устиг закохатися в Гальку? Ну, подумай, коли. Ви ж разом росли, ще й дружили в дитинстві. А може, це сталося тоді, як вона вчила тебе свистіти? О, у свисті Галька могла заткнути за пояс будь-якого чаплівського хлопця! Пам'ятаєш, якось ви йшли вулицею, а попереду вас дріботів дід Свирид і ніс двох здоровенних оселедців (у клятому сільмазі ніколи немає паперу!), а Галька заклала два пальці в рот і ніби ж легенько свиснула...

А діда Свирида так тіпонуло від того свисту, що оселедці — блись! — і шубовснули в калюжу. Що й казати, здорово вміла свистіти Галька, як була ма-лою! Це тепер вона соромиться згадувати про те своє вміння, а тоді — ого-го!.. На всі Великі Чаплі лунав її свист!..

А скільки ви з Галькою та Федьком Котигорошком, теперішнім твоїм секундантом, зробили тоді набігів на баштани й сади; скільки груш, яблук, слив, абрикос, динь і кавунів переносили ви у своїх пазухах; скільки передрали гороб'ячих і сорочачих гнізд; скільки перекупалися в ставку; скільки переходили в школу, перехапали двійок; скільки билися та скільки мирилися; скільки десятків кілометрів переганяли м'яча з ганчірок; скільки порвали штанив і спідниць; скільки позбивали колін і подряпали облич; скільки збудували куренів із лободи; разом перекаталися на ковзанах і саночках; скільки переграли у війну, перемогли під дощами, перемерзли зимами; скільки перепадали з дерев, і скільки перечіплялися за машинами, і скільки шофери переперіщили вас шлангами; скільки шкір на вас облізло під сонцем, скільки ви мільйонів слів переказали, перекричали, переторохтіли, а ніколи ти й не думав, що в Гальку Козачок можна закохатися!

І раптом в один чудовий день ти зовсім-зовсім іншими очима глянув на свою товаришку з довгою косою. На свою біду ти побачив, що в неї гарні чорні очі-оченята, такі жваві, і такі привабливі, і такі бездонні, що просто диво дивне, як ти міг раніше на них дивитися й не бачити їх... Як ти міг раніше не бачити, що в неї тоненька шия, важкі коси й довгі, примхливо вигнуті брови, тоненька, немов вирізьблена, фігурка й чарівна усмішка, що вона вся струнка, весела та швидка, як вогонь на сухій соломі?

Ну, побачив, що вона гарна. Але нащо ж було так закохуватися? Щоб почалося твоє велике страждання? І до чого ж ти достраждався? До дистанції у дванадцять кроків? До команди: «Вогонь!» Ех, Вітько, Вітько, гаряча твоя голова!.. Сопеш тепер із піском на животі, а що ти завтра робитимеш?.. Спи, мужчино чотирнадцяти неповних років, а ми розкажемо людям, як довело тебе перше кохання до забороненої законом дуелі...

Творчі муки Федька Котигорошка

Лихом цивілізованого людства, на думку Вітьки Горобця, були перший зубний біль і перше безнадійне кохання за формулою: «Він її любить, вона його — хтозна!» Із зубним болем він ще якимось міг боротися: піти до фельдшера, і той таки вирве триклятого зуба. А куди поткнешся з другою хворобою, що саме прогресувала? Де, на якому клаптику землі є станція швидкої допомоги безнадійно закоханим? Принаймні у Великих Чаплях такої станції ще не було. І невідомо, чи скоро вона з'явиться. А мовчки страждати від палкого безнадійного кохання у Вітьки вже не було сили: мусив же він відкрити перед кимось свою наболілу душу, сподіваючись на пораду та бодай хоч співчуття.

І Вітька Горобець вибрав для цього Котигорошка. По-перше, вони були дуже близькі приятелі й рідко який день не зустрічалися. По-друге, Федько вмів тримати язик за зубами. Друзі не схожі були один на одного. Вітька — ви-

сокий, худий, з рідким білявим чубчиком — не міг і хвилини спокійно всидіти на місці. Запальний і рвучкий, він так швидко ходив, що маленький, товстий і флегматичний Федько мусив бігати за ним підтющем. Цей дванадцятилітній опецьок (якого за смаглявість по-вуличному називали Жучком), здавалося, не ходив, а котився на своїх коротеньких ногах. По-третє, старша Федькова сестра працювала бібліотекаркою в сільському клубі, і Федько змалку мав доступ до тих книжок, яких дітям суворі педагоги не рекомендували давати. Федько вибирав книжки на свій смак і ковтав їх десятками. Міг терпляче лежати на одному боці цілий день і ще терплячіше читати семисотсторінковий роман, від обсягу якого у Вітьки йшов мороз по спині. І хоча часто Федько не розумів прочитаного, але це не відбивало в нього охоти до читання. Особливо багато читав Котигорошко про кохання та вважав себе в цьому ділі знавцем-теоретиком. Отож до нього за порадою і надумав звернутися Вітька.

— Ти вмієш берегти страшну таємницю? — поцікавився Горобець.

— Та я!.. — Федько підтягнув штани, бо завжди доношував батькові й завжди вони в найважливішу хвилину намагалися недоречно з'їхати вниз. — Та я клянуся!.. Авторитетно! Сирою землею та рідною матір'ю, що мовчатиму як риба. Тьху, тьху, тьху!!! Та щоб мені з місця не встати, та щоб...

— Вірю, — обірвав Вітька потік страшної клятви й сказав з нарочито байдужим виглядом: — Так от, я покохав.

— Хі-і-і! — аж присів здивований Федько, і його осоружні штани поїхали вниз. — Оце здорово! І насправді?

Вітька похмуро кивнув.

— До могили?

— До могили.

— Хі-і-і... А як ти покохав? Свідомо чи активно? — Федько часто вживав у розмові вичитані слова.

— Узав і покохав. Що ж тут такого? Для мене це дуже просто.

— От здорово, — усе ще не міг отямитися Федько. — А я ще й не додумався закохатися, а читати про це читав. А хто ж вона, дама твого серця?

— То не дама, а Галя Козачок.

— От диви-и-на!.. А ти ж їй хоч натякнув?

— Ще ні.

— Тю! А яка ж тобі вигода з кохання, якщо вона не знає? Треба негайно ж їй освідчитись у коханні, бо так заведено. А то висушить тебе любов, доведе до могили...

— Як же їй освідчитися? — поцікавився Вітька.

— Способи є різні: від ультиматуму до сліз.

Федько сунув палець у рот, як робив це в найважчі хвилини, і задумався. Думав він довго, а Вітька все чекав і чекав. Мовчанка затягувалася.

— Потрібна серенада! — нарешті твердо сказав Федько.

— Серена-а-да? — у першу мить аж злякався Вітька.

— Так, на даному етапі, як каже наш міліціонер, тебе врятує тільки серенада!

Вітька мовчав, блимаючи білявими віями, поворушив губами, ніби пробував на смак, що воно за диво таке — серенада — і, зрештою, чесно признався:

— Але я н-не знаю, що це таке...

— О-о, серенада! — захоплено вигукнув Федько, ніби все життя тільки те й робив, що мав справу із серенадами. — Серенада — пісня пісень закоханих! Їх у всіх іспанських романах закохані своїм дамам співають. От! А ти що — гірший?

Вітька не хотів пасти задніх.

— Тільки де я візьму її? У нашому сільмазі серенад не продають.

— Напишемо, — коротко мовив Федько. — Серенада — це вірш. Не ликом же ми шиті. Зокрема — ти. Ти й мусиш створити вірш про кохання.

— Я ніколи не писав віршів! — жахнувся Горобець.

— Але ти маєш друга, котрий за тебе не те, що серенаду напише, у вогонь і воду за тебе піде! — з пафосом вигукнув Федько. — Будь спокійний! Матимеш свою власну серенаду. О, ми ще втремо носа всім іспанським закоханим! — І закінчив, ляснувши Вітьку по плечу: — Не блимай так перелякано, я тобі вірша-серенаду за годинку придумаю!

Горобець здивувався:

— Але ж я закоханий, а не ти.

Та на світі білому ще не було такої ситуації, з якої б не зумів викрутитися Федько Котигорошко.

— Ну й що ж? Поети про все пишуть. І навіть про те, чого й самі не знають. А вже з одним віршем яюсь упораюся. Аби у вірші-серенаді «серце билосся», «кров вирувала». І щоб мені, чи пак тобі, голубе сизий, світ без неї немилим був і щоб я, чи пак ти, палав і благов її покохати тебе.

— Точно! — вигукнув вражений Вітька. — Ти грамотний. Як у душу мені заглянув.

— Дещо знаємо, — підтягнув Федько штани. — Ходімо кудись у холодок, і я тобі придумаю такий вірш, що Галя сама за тобою бігатиме.

Саме цього й хотілося Вітьці.

Котигорошко гайнув додому, схопив зошит та олівець, і приятелі подалися під грушу. Тут Федько ліг животом на траву, поклав перед собою зошит, сунув у рот олівець і задумався. Вітька не міг спокійно всидіти й, схопившись, закружляв навколо товариша, заглядаючи в зошит.

— Ну, скоро там?.. — запитав через кілька хвилин. — Чи ти заснув?

— Ти закохався, а хочеш, щоб я миттю про твоє кохання вірш придумав? У кожного поета повинні бути творчі муки.

— Чортів Жучок! — спалахнув Вітька. — Ще й кепкує!.. Пиши, бо я не витримаю...

— Витримаєш, — заперечив Котигорошко. — І раптом проспівав: «Дорогая Галю, я тебе кохаю!»

Вітька з несподіванки аж присів.

— Здорово. А головне — точно!

Минуло ще кільканадцять нестерпних хвилин, і врешті Котигорошко прочитав такий вірш:

Дорогая Галя,	Світ мені не милий,
Я тебе кохаю.	І не милі ріки.
Серце в грудях б'ється	Сам стаю я не свій,
І до тебе рветься.	Ти моя навіки,
В жилах кров вирує	Я навіки твій.
І любов мою нуртує.	

— Ну, як? — звівся Федько на ноги. — Якби я ще помучився трохи й щоб Галя мені подобалася, то я і не такий вірш склав би.

— Здорово! — радів Вітька. — Тільки чому ти написав, що мені не милі ріки?

— А із чимось же я повинен римувати слово «навіки», — пояснив Федько. — Не бійся, поети часто так роблять. От тільки треба, мабуть, поставити Галине прізвище, щоб не нарватися на якусь іншу Гальку. І в кінці ще додати: як покохаєш мене, то я носитиму тебе на руках.

— Е, ні, — запротестував Вітька. — Я не хочу.

— Бо дурний. Це тільки так говориться. Жінкам дуже подобається, коли обіцяють на руках носити. Ти зобов'язаний їй обіцяти золоті гори, а там що буде.

— Е, ні, — знову запротестував Вітька. — Брехати я не буду. Золотих гір не хочу обіцяти, бо в мене всього десять копійок. Як кохає, то хай кохає з десятима копійками.

Вітька повертів у руках аркуш паперу, знизав плечима.

— І що я мушу робити із цією серенадою?

— Тю! — здивувався Федько. — Та це ж простіше простого. Ти мусиш її проспівати. На даному етапі! І діло в шляпі, як казав наш завмаг, коли продав із-під прилавка фетрові капелюхи.

Вітька нічого не міг уторопати:

— Але де співати?

— Та вже ж не біля контори колгоспу чи сільради! — вигукнув Федько. — Ясно, що біля Галиної хати. Під самісіньким вікном, щоб серенада її за саме серце взяла... І будь здоров! Це ж простіше простого.

— Ти так говориш, ніби сам щовечора тільки те й робиш, що співаєш серенади, — здивувався Вітька.

— Дещо можемо! — гордо сказав Федько. — Та ти не дрейф! Головне — почати... Як ото в опері: а-а-а... Потягнув, а далі воно тебе саме потягне й поведе.

— Куди? — оторопів Вітька.

— Ну... — на мить розгубився Федько, але швидко знайшов вихід, — туди, куди треба.

Вітька почервонів:

— Але ж я навіть співати не вмію.

— Це вже гірше, — зітхнув Федько.

Вітька потупцявся, та нараз, щось згадавши, ляснув друга по плечу:

- Брешу!.. Я можу співати: «Чижик-пижик, де ти був?»
Федько досить авторитетно зауважив:
— З таким репертуаром даму свого серця не завоюєш... Чижик-пижик... Сам ти чижик! Серенаду про любов треба співати, а не про чижики... Ти ж не милостиню просиш, а серце дами своєї завойовуєш!
— Ех!.. — вихопилось у Вітьки. — Пропала моя любов! І це все через твою серенаду! Написав таку, що й не заспіваєш!
— Та хто ж знав, що ти не тямиш співати! — виправдовувався Федько. — Тобі ведмідь на вухо наступив, а я винен.
— «Знав», «знав»!.. — передражнив його Вітька. — Опинився я з твоєю серенадою, як рак на мілкому!
Федько рішуче підсмикнув штани й бадьоро сказав:
— Не падай духом. Щось зараз придумаємо. Бо що б там не було, а Галю Козачок треба завойовувати. Покоряти на даному етапі, як каже наш міліціонер. Зрештою, ти ж не в колгоспній художній самодіяльності будеш виступати, а в Галі під вікном. До того ж соловейки в бужку будуть тьохкати — допоможуть. Кажу тобі, не вішай носа, у закоханих, я читав, і серця співають... І потім... Он дядькові Свириду не те що ведмідь на вухо наступив, а слон. А коли вип'є, то так співає, що Грицько Причепи відразу ж за свисток хапається та біжить селом, як на пожежу... А якщо п'яні співають, то закоханим і сам бог велів!
Вітька нервово пересмикнув плечима.
— При чому тут бог, коли я закохався?
Цього Федько не знав. Але відчайдушна рішучість, як завжди, не покидала його.
— Вище голову, Вітько!.. Я допоможу тобі співати!
— От здорово! — Вітька на радощах аж обняв Федька, та враз і охолов. — Слухай, Жучку, а сам ти співати вмієш?
— Ну... не вмію, — забурмотів Котигорошко. — Не пробував ще... — І, стукнувши кулаком себе в груди, вигукнув: — Та заради тебе я готовий на все! Навчуся! Не святі горшки ліплять... Що, у мене рота немає? Та я... — Федько не на жарт розійшовся. — Коли хочеш, як Карузо, заспіваю! Авторитетно клянуся сирою землею!
— Ур-ра! — вигукнув зраділий Вітька. — Я тобі вірю! Починаймо! Сьогодні ж підемо до Галі під вікно!
— Стривай, — спинив його Котигорошко, — до співів потрібна ще й гітара, сомбреро й місячна ніч.

І куди тільки техніка дивиться!..

Перші два завдання Федько вирішив швидко: гітару «позичив» у своєї сестри-бібліотекарки (зняв гітару зі стіни, де вона висіла, і до слухного часу переховав її в клуні, засунувши в стару бочку), сомбреро... Із сомбреро вийшла невеличка затримка. Федько довго метикував, де б цю штуку знайти, або хоч щось підходяще, котре б могло замінити сомбреро... На обережне Вітьчине: «А може, і не треба?..» — Федько рішуче запротестував:

— Ще що придумав! Сомбреро — найголовніший убір закоханих! Без нього й серенада не серенада, а просто так, бренькання на гітарі. Балачки безвідповідальні й не хвилюючі! І до того ж ти мусиш покорити її за одним рипом.

— Так уже й із ходу? — засумнівався Вітька.

— А чого ж його довго воловодитися ночами та горло дерти? — щиро здивувався Федько. — Прийшов, проспівав, перемиг, як казав хтось із полководців. І готово! А без сомбреро — ні-ні! Треба з'явитися до Галі в усій красі!

Заради тієї краси Федько, покрутившись селом, нарешті прицілився до обійстя діда Свирида й, роблячи вигляд, що він щось загубив на вулиці, закрутився біля тину... На городі в діда Свирида стояло опудало, а на тому опудалі був бриль. Отакезний солом'яний, з великими крисами, прямо іспанське сомбреро! Тепер таких брилів із житньої соломи ніхто вже у Великих Чаплях не плете, бо в магазині скільки хочеш капронових, та ще й із дірочками, щоб продувало вітерцем...

«А для чого якомусь там опудалу така розкішна сомбрера? — міркував Федько, присипляючи свою совість. — Страхатиме горобців і без бриля, а Вітьці на відповідальне побачення позаріз треба... та, зрештою, я не краду бриль, а тільки позичаю...»

Перелізши через тин, Федько миттю «позичив» в опудала бриль, щасливо з ним вибрався на вулицю та побіг додому, радий, що тепер уже нарешті можна починати операцію «Серенада».

Правда, потрібна була ще місячна ніч, а її вже не позичиш ні в сестри, ні в діда Свирида.

І, як на гріх, після обіду пішов дощ, та не просто пішов — негода, по всьому, затяглася надовго. Приятелі зустрілися з мокрими губами й зовсім кепськими настроями. Як же тепер співати, коли й у рот дощу налле!

— Не міг подождати хоч би день, — бурчав Федько на адресу дощу. — Так уже йому приспичило поливати Великі Чаплі! Таку операцію нам зірвав!

Вітька з ненавистю позирав на сльозливі хмари, котрі й не думали розходитися над Великими Чаплями, Федько сердито підсмикував мокрі штани.

— У такий відповідальний момент пішов! Не міг іншого часу вибрати!

Минув ще один день, дощ не вгамовувався. Власне, і не дощ, а мжичка... Сіє і сіє... І ні кінця їй, ні краю!

— Дідька лисого на такому дощі заспіваєш серенаду, — бурчав Федько. (...)

І на третій день не випогодилося...

А тут Федькова сестра почала бідкатися, де це, мовляв, зникла її гітара, і чомусь надто підозріло позирала на Федька, і той посилено сопів, уникаючи зустрічатися з нею поглядом... Далі — гірше... Дід Свирид, накинувши на голову й плечі мішок замість плаща, ходив по селу й питався, чи ніхто не бачив, яка це трясця потягла з опудала бриля, котрого він виплів ще в молодечі роки, коли підбивав клинці до своєї баби Параски.

А небо й не думало розпогоджуватися, Федько по кілька разів на день переховував бриля та гітару, боячись, щоб хто не зірвав Вітьці відповідальну серенаду, і все бурчав:

— І куди наша техніка дивиться?.. Пора вже давно навчитися керувати дощами. От колись буде... Закохався ти, приміром, у Галю, натискуєш кнопку...

— Де кнопку? — не второпав Вітька.

— Ну... не важливо де, — відмахувався Федько. — Не перебивай. Де треба, там і поставлять кнопку. Так ось, ти натиснеш її, а тебе й питають: «Що треба?» А ти й кажеш: так і так... Я сьогодні хочу співати Галі Козачок серенаду, прошу прислати у Великі Чаплі пристойну місячну ніч... І все. І будь здоров. І є тобі місячна ніч. Бери гітару, сомбреру — і співай.

— Коли то буде, — зітхнув Вітька, — Галя до того часу ще в когось закохається... Тоді скільки не натискуй кнопку — діла не буде!

— Та-ак... техніка в нас ще відстає, — по-діловому сказав Федько й підсмикнув штани. — Доведеться чекати з моря погоди.

Та нарешті на п'ятий день дощі вгамувалися.

Ще кілька днів чекали місячної ночі, бо Федько авторитетно заявив, що без місяця не те... Серенада, мовляв, не так бере за серце.

Довелося чекати саме тієї ночі, котра, за підрахунками Федька, повинна була взяти за живе.

Одного вечора вигулькнув молодик. Щоправда, такий собі, маленький, бліденький...

Федько довго критично його розглядав і нарешті махнув рукою:

— Підійде!..

Серенада

І ось та мить настала.

Опівночі, як уляглося село й перший сон уже господарював у Великих Чаплях, дві постаті нечутно прошмигнули вулицею та спинилися біля очеретяного тину, з-за якого визирав розквітлий бузок і сповнював усе навколо звабливими пахощами. За тином біліла причілкова стіна, двоє темних вікон мирно позирали на вулицю, не підозрюючи ніякої халепи... Над селом світився молодик, і від дерев, тинів і хат падали довгі чорні тіні... тиша... тільки чути, як десь на ставку невгамовно кумкають жаби...

— На даному етапі потрібне соловейкове тьохкання, а не жаб'яче кумкання, — резонно зауважив Федько, — але стерпимо... ти, Вітько, не клюй тільки носом і не позіхай на всю вулицю. Ти повинен не позіхати, а від любові трепетати, — рішуче підсмикнув штани. — Можна починати!..

— Як це п-починати? — аж заїкнувся від хвилювання Вітька.

— Не прийшли ж ми сюди всю ніч позіхати, — здивувався Федько й смачно позіхнув. — Починай, як і кожний співак починає: розкривай ширше рота.

Вітька тільки хотів розкрити рота, як бриль діда Свирида з'їхав йому на лоба, а потім і на плечі...

— Задирай вище голову, щоб бриль не сповзав, — порадив Федько, — трохи завеликуватий, та нічого... І гітару візьми як треба.

— Так я ж гра-грати не вмю, — в останню мить згадав Вітька.

— Бренькай, як зможеш, відступати вже нікуди, — знайшов вихід Федько. — Хто опівночі буде дослухатися, як ти граєш. Головне, аби в тебе душа співала! Аби серце грало!..

Вітька нерішуче провів рукою по струнах, ті в різнобій загриміли, ніби скаржилися на щось...

— Давай, давай, — підбадьорював його Федько. — Та ближче до бузку підійди, а я за твоєю спиною захищаюся... Та сміливіше, сміливіше рота розкривай на даному етапі. Галя міцно спить, поки розбудиш, треба добряче погаласувати!

Вітьчина рука смикалася на струнах, але серенада, як на ту біду, геть-чисто вилетіла з голови, і він беззвучно позіхав розкритим ротом:

— Дорогая Галя, я тебе кохаю... — з-за спини підказував Федько. — Та чи тобі мову відібрало? Співай швидше, бо так ми всю ніч тут проволочимось!

Вітька зажмурився і — наче з мосту у воду стрибав — щодуху загорлав:

Дорогая Галя,
Я тебе кохаю.
Серце в грудях б'ється
І до тебе рветься...

— Тю, тю! — злякано закричав позад нього Федько. — Соловейком треба заливатися, а ти ревеш, як бугай Кордебалет!

Соловейком Вітька заливатися не міг, а тому й далі кричав під тином скільки було сили:

В жилах кров вирує
І любов мою нуртує...

— Ніжніше, задушевніше на даному етапі, — корегував Федько спів свого друга. — Ти ж не граків лякаєш на городі, щоб кукурудзиння не висмикували, а даму свого серця із хати викликаєш!

Вітька спробував було ніжніше, але вийшло голосніше.

Тим часом десь закудкудахкали кури, злякано гавкнув собака... та Вітька, увійшовши в раж, нічого не чув, а горлав далі свою серенаду. Зненацька рипнули двері й на ганок хтось вийшов.

— Галя вибігла... — прошепотів Федько. — Таки взяло... тепер не підкачай... Піддай сердечного жару... Щоб вона, як лід на сонці, розтала...

Вітька, сам себе оглушуючи, піддав жару:

Світ мені не милий,
І не милі ріки.
Сам стаю я не свій,
Ти моя навіки,
Я навіки твій...

Раптом почувся хриплий крик:

— І яка це тряся виє серед ночі під хатою?! А бодай йому позакладало! Сірко, Сірко, та хоч гавкни, іророва душе! Я в хаті не знайду місця, а він у будці хропе! А ті виють під бузком, як на погібиль!..

— Тю! Та це ж баба Хівря! — злякано крикнув Федько. — Ми переплутали хати й бабі серенаду співали! Тікаймо!..

Г-гав!

Прохогом кинувся собака й зайшовся таким несамовитим гарчанням, що Вітьку й Федька наче вітром здуло. Вони тільки полопотіли холошами... Аж біля Фединої хати отямилась і довго відхекувалися та прислухалися до собачого гавкату, що здійнявся в селі...

— І треба ж було... — бідкався Федько. — Галя живе через три хати від баби Хіврі. І як ми переплутали двори? Пропала серенада ні за цапову душу!

— Це ти винен! — накинувся на нього Вітька. — Не роздивився як слід... Починай, починай! Рота роззявляй... От і роззявив... Для баби Хіврі!

— Що з воза впало, те пропало, — махнув Федько рукою. — Добре, хоч гітари не загубили... Жаль, звичайно, серенади, та, як каже голова колгоспу, на помилках ми всі вчимося. — І, смачно позіхнувши, додав: — Ходімо спати, а завтра щось придумаємо. Кажуть, ранок від вечора мудріший... — І тут його наче струмом ударило: — Стривай, Вітько! Ідея! Для чого нам горло дерти, співаючи серенади, та ще під тином у баби Хіврі? Давай відішлемо поштою вірш у газету, його надрукують — от Галя й дізнається, що ти її кохаєш! Га? Здорово?

Так і домовилися. (...)

1. Вислів «двічі не вмирати, а раз не минувати» цитує

А Вітько
Б Галя

В Федько
Г дід Свирид

2. Про своє вміння свистіти соромиться згадувати

А Федько Котигорошко
Б Вітька Горобець

В Галя Козачок
Г Петро Білий

3. Установіть відповідність.

Предмет	Власник (власниця)
1 бриль	А Федько Котигорошко
2 гітара	Б Вітька Горобець
3 кабакова каша	В сестра Федька
	Г дід Свирид

4. Чим захоплювався Федько Котигорошко, що аж «йшов мороз по спині»? Чи допомагає це захоплення йому в житті?
5. Чому Вітька відкрив «свою наболілу душу» саме Федькові Котигорошку? Чи обов'язково це робити? Невже важко в собі тримати такі почуття?
6. Прочитайте уривок про дружбу Галі, Вітьки та Федька, починаючи зі слів: «А скільки ви з Галькою та Федьком Котигорошком, теперішнім твоїм секундантом, зробили тоді набігів на баштани й сади...» Чи свідчить цей уривок про те, що ці підлітки — справжні друзі?
7. В. Чемерис широко використовує в повісті фразеологізми на зразок: *заткнути за пояс, як на цвіту прибитий, тримати язик за зубами*. Яку роль ці стійкі сполуки відіграють у творі?
8. Чому ідея із серенадою провалилася? Невже в наш час романтика вже не в моді?
9. Сучасні підлітки можуть скористатися можливостями мобільного зв'язку й мережі «Інтернет», аби запросити дівчину на побачення та навіть освідчитися їй у коханні. Який спосіб розвитку стосунків вам видається кращим, ефективнішим — цифрові технології чи живе спілкування?
10. Який момент твору вам найбільше сподобався? За допомогою яких засобів автор створює комічні ефекти?

11. Перекажіть епізод, проілюстрований на с. 263. Наскільки вдало, на вашу думку, зроблено ілюстрацію? Словесно «домалюйте» деталі.
12. Виразно прочитайте за ролями розмову Вітьки й Федька, у якій вони обговорюють план із серенадою.

1. Випишіть у зошит портретні характеристики Вітьки Горобця, Федька Котигорошка й Галі Козачок.
2. Прочитайте до кінця першу частину повісті В. Чемериса «Вітька + Галя, або Повість про перше кохання».

Київська газета вірша про любов до Галі не надрукувала, оскільки країну зараз цікавлять інші теми, наприклад боротьба з довгоносіками, які точать урожай... Від Федька Галя випадково дізналася, що Вітька в неї закоханий. Потім Федько з Горобцем склали записку із запрошенням на побачення. Галя просить Федька, аби той передав товаришу, щоб він сьогодні о п'ятій годині «наніс візит»...

На Голгофу!

І пішов Вітька Горобець на перше побачення до Галі Козачок, як на страту. Ой, та й довга ж дорога! Ну, візьми себе, Вітько, у руки. Усі ми, смертні, пройшли й пройдемо по цій дорозі. Одні раніше, інші пізніше, одні сміливо, інші — ледве ноги тягнучи. В одних ця дорога з гороб'ячий скік, а в інших тягнеться через багато земель, і вони блукають по ній десятки років. Але йдуть. Іди й ти, білявий хлопчику! Що вдієш, уся чоловіча половина роду людського приречена пройти по цій дорозі. Тож будь мужчиною, Вітько, не треба так хвилюватися та губитися! Звичайно, тут ще бабуся на двоє ворожила, не знаєш, що тебе чекає — чи Голгофа із хрестом, чи Едем із райськими садами...

Ну, сміливіше, Вітько! Оглянься, у цю гамлетівську для тебе хвилину — «бути чи не бути» — за тобою покірно котиться вірний Федько.

Він також намагається підняти твій настрій.

— Ві-і-тько, ну хіба так можна? — докоряє він, ідучи слідом. — У тебе такий вигляд, як у Саливона, коли його з мішком дерті спіймали. А ти ж несеш візит дамі свого серця!..

— Вертайся! — не обертаючись, каже Вітька. — Далі я сам піду. Що буде, те й буде.

— Та я ще хоч трішечки...

— Кажу, вертайся!..

— Ну, гляди ж, Вітько! Повертайся із щитом або на щиті!

Сів Федько край дороги, підпер голову руками й, дивлячись услід Вітьці, важко зітхнув: «Ой, прийдеться ж колись і йому йти по цій дорозі на свою Голгофу чи у свій Едем!.. — І у Федька аж похололо всередині. — Яка тільки доля нещасна в мужчин, — сумно думає він. — І чого дівчата не йдуть до нас самі?..»

Кажуть, що на перше побачення летять на крилах кохання, і ще кажуть, що в ту ніч тьохкають соловейки та звабливо сяє красень місяць. Може, воно й так. А тільки Вітька не летів, а ледве ноги тягнув, бо, видно, зовсім відмовили йому крила. Ніби ж і сміливий хлопець, а так розгубився! І, як на гріх, жодний соловей не тьохкав. Лише на телефонному стовпі сиділа стара скуйовджена ворона з двома пір'їнами у хвості й так недоречно каркала, як недоречно каркають усі ворони на світі.

Вулиця довга, пряма, і там, у кінці, Галя хата з голубими півниками на причілку. Вітька притишує ходу, щоб хоч трохи відтягти вирішальну хвилину, як раптом хата з голубими півниками сама починає рухатися йому назустріч.

Ні, немає вже назад шляху, тільки вперед! (...)

Він уже минає хвіртку, як раптом дзвінке, веселе:

— О! Уже й на нашій вулиці орли літають!..

І на воротах — Галя. Ні, не Галя, а ясне сонце. І Вітька в першу мить зажмурюється від дівочої усмішки.

— Добри вечір! — гойдається Галя на воротах. — Дозвольте поцікавитися, куди це Ви путь-доріженьку тримаєте та які думи оповили Ваше ясне чоло?

— Та-а... — зам'явся Вітька. — Я... е-е... прогулююся. Свіжим повітрям дихаю.

— А я і не знала, що біля мого двору таке свіженьке повітрячко!

О Галько! Та хоч не вбивай хлопця так одразу й так наповал! Ну, дай же йому опам'ятатися, пожалій його.

— Залітай, орлику! — ще ширше відчиняє Галя хвіртку. — А я думала, що ти замість себе Федька пришлеш.

Тягнувши ноги, Вітька заходить у двір. Нічого поки що не бачить.

— Дихай, орлику, свіженьким повітрям, — ласкаво запрошує Галя. — У дворі воно ще свіжіше. Тільки не стій так рівно, а то мені аж страшно стає. Сідай.

Вітька сідає на лавочку й усе ж залишається рівним і високим. Галя теж присідає на краєчок. Перше хвилювання потроху зникає. До хлопця знову повертається здатність мислити, говорити.

— Яка сьогодні гарна була погода, — нарешті каже він.

— Авжеж, гарна, — згоджується дівчина. — Як у холодку лежати, то навіть дуже гарненько, а я поки пошту рознесла, думала, згорю на сонці.

І тут тільки Вітька помічає, що у дворі повно квітів, різнобарвних, запашних. Тут айстри, жовті гвоздики, висока рожа, чорнобривці, нагідки, черевички, майори; нічні фіалки вже починають несміло розкривати свої ніжні пелюстки...

— Ти лю-любиш квіти? — чомусь пошепки питає хлопець.

— Лю-люблю, — також пошепки відповідає дівчина.

Вітька скошує очі й бачить близько тоненьку дівочу шию з маленькою синьою жилкою. Та жилка швидко-швидко пульсує. Потім його погляд надібує традиційні дівочі ямочки на рожевих засмаглих щоках із ледь помітним ніжним пушком біля вух, ще вище Вітька бачить тонку брову, мов крило чарівної птиці (...) Яка ж вона гарна!.. Куди він раніше дивився, куди?.. О сліпець!.. О великий сліпець!.. І добре, що хоч учасно прозрів!

«Пора вже зітхати», — спохвачується хлопець і, набравши побільше повітря в легені, натужно зітхає. Потім скоса дивиться на дівчину. Подіяло чи ні? Та Галя щось продовжує розповідати про свою пошту. Тоді Вітька вдруге зітхає, ще натужніше, але Галя, як і раніше, не помічає. А вже за третім разом Вітька передав куті меду й гикнув.

— Ти, мабуть, удавився? — сполошилася Галя. — Одразу б і сказав, а то так страшно зітхаєш. Давай я стукну по спині.

І Галя заходилася тарабанити хлопця кулачками по спині, і це ніби зовсім пробудило його.

— Галю!.. — наважився він і, глянувши в її чорні бездонні очі, у яких спалахнули вечірні зірніці, полетів немов у космічну глибіню. — Галю...

— Що, хлопчику? — Галя покуйовдила його білявий чубчик. — Скажи Федьку, щоб більше не писав таких посланій, я все-таки ще хочу жити.

— Галю... Я... — Вітька наважився і взяв її за руку. — Я...

Дівчина ніби й чекала цього.

— Ой, забула! — схопилася. — Мені ж треба повну діжечку води натягати. Ой, дасть мені мама, як прийде. Може, ти хоч відеречко витягнеш, орлику?..

— Та я! — зривається на ноги Вітька. — Для тебе хоч цілий океан!

— Мені не океан, а діжечку, Вітюньчику.

Так і сказала: «Вітюньчику». Та хто ж на Вітьчиному місці після такого слова не буде носити воду? Та після такого слова можна всі океани долонями вихлюпати! Вітька хапає відро та мчить до колодязя.

— Діжечка біля сараю, Вітюньчику! — кричить навздогін Галя. — Щоб повну натягав, а я скоро повернуся!..

Діжечка виявилася здоровенною бочкою, відер на тридцять, але що вона означає в порівнянні зі словом «Вітюньчик»? І Вітька заходився з такою енергією і таким запалом носити відра, що й землі під ногами не чув. Правда, після десятого відра запал трохи пригас, і хлопець, сівши передихнути, із жалем подумав, чого було не запросити на таке рандеву й Федька. І тільки подумав, а Федько вже з-за воріт виглядає та пошепки запитує:

— Ну, як?

Удвох робота пішла значно жвавіше. Федько витягував відра високим скрипучим журавлем, удвох виважували його на зруб, Вітька виливав у «діжечку». Так витарабанили й вилили ще п'ятнадцять відер води.

— Я і не підозрював, що кохання таке важке, — зітхав Федько, тягнувши двадцяте відро.

Через годину, коли приятелі, стомлені, мокрі, із стогоном доливали останнє, тридцять третє відро, у двір упурхнула Галя та весело заторохтіла:

— Ой, спасибі вам, хлопчики! Приходьте ще й завтра на рандеву, я буду рада-радісінька!..

Федько скоса поглянув на діжку й здригнувся.

Спали хлопці як мертві. Вітька всю ніч бурмотів: «Тягни, тягни, Федьку, та не хлюпайся!..»

О зміюко лукавая!!!

Другого вечора Вітька рубав дрова в Галі Козачок. А що він мав робити, коли, прийшовши на своє друге побачення, застав дівчину за прозаїчним рубанням дров. Не міг же він сидіти склавши руки й спостерігати збоку, доки Галя впорається із цим нежіночим ділом?

— Спасибі тобі, Вітюнчику! — заторохтіла, даючи хлопцеві сокиру. — А я думала, що замучусь із клятими дровами. Ти справжній мужчина, Вітюнчику!

І Вітька Горобець в одну секунду злетів на сьоме небо й затанцював там від радощів! Подумати тільки! Галя назвала його справжнім мужчиною! Та хіба хто відмовиться рубати дрова, почувши оці слова?

Галя, як і першого вечора, кудись зникла. Та Вітька того не помітив. Він рубав дрова, рубав натхненно, наче пісню співав. Сокира так і гуляла в руках, як іграшка, дзвеніла й, здавалося, теж співала.

Незчувся, як у двір зайшов Федько з кувалдою та двома клинами в руках.

— Як ти здогадався взяти? — здивувався Вітька.

— Бачив учора, що в неї дрова не рубані, — коротко відповів той.

Робота закипіла. Вітька наколював чурбаки, ставив клин, і хлопці по черзі гупали кувалдою так, що чурбаки із дзвоном розліталися по всьому дворищу.

— Га-ах! — кричав Федько, опускаючи кувалду. — Кохання — штука серйозна!

— Ге-ех! — підтримував його Вітька. — Учися, колись і тобі доведеться. Ніде ти не дінешся!

Ось тут і сталося...

Федько саме підняв над головою кувалду, щоб добре розмахнутися. Вітька сидів і тримав клин. Удар затягувався.

— Та бий! Чи ти заснув? — крикнув Вітька. Удару не було.

Вітька звів голову та здивовано кліпнув очима. Федько стояв, як дерев'яний, високо над головою тримаючи кувалду, і дивився кудись убік. Вражений Вітька встав, глянув і собі... остовпів. Закам'янів на місці. Занімів! Спершу не повірив власним очам. Городом ішла Галя, його Галя із сином чаплівського фінагента Петром Білим! Вона весело сміялася до нього, і Петро теж сміявся. Отой завжди прилизаний, напахчений одеколоном мамин

синок, Петро Білий. Отой Петро Білий, ябеда й боягуз, хвалько та брехун, якого Вітька терпіти не міг. І до нього так привітно всміхалася Галя, його перша любов...

Вітька ворухнув похолоділими губами та не спромігся й слова сказати. Федько все ще непорушно стояв і високо над головою тримав кувалду. Був схожий на скульптуру молотобійця в Парку культури і відпочинку. Його погляд наче приріс до того городу. І в ту ж мить Вітька відчув, як сповзає із сьомого неба на грішну землю...

— О зміюко лукавая!!! — нарешті повернув язиком у пересохлому роті.

Від його голосу і Федько очунявся, кувалда тихо вислизнула з рук, грюкнулася додолу. Проте ще якусь мить тримав руки над головою, а потім повільно опустив їх. Повернув до Вітьки посіріле обличчя:

— Ба-бачив?.. — запитав заїкаючись. — Ба-бачив, я-ак ду-дурнів у-учать?.. Нам со-сокиру в руки да-дала, а сама з Пе-петром Бі-білим... За-закривай кра-крамничку та буд-демо змоту-у-ватися зві-звідси...

— У-у-у, змія!!! — важко дихав побілілий Вітька. — Отак зрадити? Отак обманути? Отак круг пальця обвести? Як сліпе кошеня... А я ще воду носив, дрова рубав!..

А Федько вже отямився та стояв на диво спокійний.

— У житті, Вітько, як на довгій ниві, — підсмикнув штани. — Може ще й не таке трапитися, бо жінки на все здатні.

Федько знову був Федьком: флегматичним, спокійним, добродушним і вайлуватим. Підхопив кувалду та клини, ще раз глянув на город.

— Ну, ходімо, поки нам нової роботи не знайшли. На помилках, як каже голова колгоспу, ми всі вчимося.

Вітька вискочив із двору, наче окропом ошпарений. Тепер він уже спізнав усього: перше кохання, перше побачення та першу зраду.

— Це ще пхі! — філософствував Федько, несучи кувалду й клини. — Он у дядька Гаврила було вже троє дітей, як він застав свою Мелашку біля стіжка з кіномеханіком... ото була історія! Кіномеханік рачки поліз від того стіжка й цілий місяць кіна не крутив... то що й говорити. А згадай козака Чаплю. Цей ще більше постраждав, бідолаха, через жінок...

Що мав на увазі Федько Котигорошко, згадуючи козака Чаплю, ми зараз повідаємо. Кажуть, що на місці нинішніх Чапель був колись хутір запорозького козака Данила. Добрий був козак Данило: не боявся ні меча, ні дикого коня, ні косоокого яничара! І не знав би й горя веселий козак Данило, якби не його осоружний ніс, довгий і гострий, наче дзьоб. Хто наділив козака таким недотепним носом, ніхто не знав, а тільки прозвали Данила через той ніс Чаплею. Спершу хоробрий козак Чапля не горював ні від носа, ні від прізвиська. Коли він налітав із Сагайдачним на Кафу громити яничар, то довгий і недоречний ніс аж ніяк йому не заважав. Та й самі яничари звертали увагу лише на його шаблюку.

І все було б добре, якби Чапля, на свою біду, не закохався в дочку шинкарки, красуню Оксану. Сунувся хоробрий козак Чапля до красуні, а та в крик:

— Ой леле!.. Такий ніс на свято ріс, а ти його, козаче, у будень носиш!

Чапля погорював трохи, визнав за краще вдарити з тилу й атакувати шинкарку, щоб з її допомогою вкоськати непокірну Оксану. Але виявилось, що штурмувати Кафу було легше. Правда, шинкарка спершу мовби й не заперечувала проти сватання Чаплі, а лише сказала:

— Ніби й не поганий ти козак, Даниле, і хутір добрий маєш з усією живністю, а хто тебе знає, що в тебе на мислі. Поживемо — побачимо, що ти за їден, а тоді вже й віддам Оксану.

Повеселілий Чапля захотів показати себе з усіх боків. Знав, що шинкарка понад усе цінувала тих козаків, котрі днювали й ночували в її шинку. Отож Чапля і занадився в шинок. І що більше він пив із приятелями й більші компанії із собою водив, то привітнішою до нього робилася шинкарка. І коли за літо Чапля завоював її симпатії, то виявилось, що свататися до Оксани вже не було рації: хутір поплав за борги прямисінько шинкарці в руки. І назвала вона той хутір Чаплі, на згадку про довгоносого невдаху, і віддала його своїй Оксані в придане, коли та одружувалася з молодим сотником...

— Он як воно, Вітько, було! — торохтів дорогою Федько. — Хутір пропав за цю любов, козака жінки вкрутили! А ми ж тільки дрова рубали їй, і вкрутити нас, самокритично кажучи, нічого не коштувало! Ех, нещасливе наше село на кохання із самого початку.

— Уб'ю! — раптом стис Вітька кулаки.

— Кого? — повернувся до нього Федько. — Коли Галю, то дарма. Чи ж винувата дівчина, що ми з тобою такі капловухі вродилися? Петро й води не носив, і дров не рубав, а бач, одразу ж у город! А ми кувалдами гепали. Ні, коли бить, то, по-моєму, треба Петра. І побити добряче, щоб не посмів до Галі й у двір заходити. Може, ще й удасться його відігнати. Бо жінки, як казав дядько Гаврило, визнають того, хто їх укрутить.

— Я готовий! — сказав Вітька, засукуючи рукави. — Я йому покажу Галю! Він мене запам'ятає!

— Підожди, не гарячися, тут треба добре обміркувати. Можна Петра застукати в темному місці й...

— Я не злодій, щоб кидатися на нього вночі, — перебив його Вітька. — Якщо битися, то вдень і по-чесному. Що козак Чапля зробив своєму супернику-сотнику?

— А що? — здвигнув Федько плечима. — Не цілувався ж. На герць його викликав. І билися вони на шабляках!

— Оце по-чесному й по-козацькому! — загорівся Вітька. — Я теж Петра викличу на герць.

— Тобто на дуель? — задумався Федько. — Я читав, як на дуелі б'ються, і знаю правила. Оце буде по-благородному. А коли хочеш і зовсім бути благородним, то бери мене своїм секундантом.

— А зброя де?

— Ну, шаблук ми не дістанемо, а самопалів можна. Я ще підчитаю в Пушкіна про дуель, і Петрові боком вилізе Галя Козачок!..

От вам і все!

...А в автора опустилися руки. Усе!

Автор чесно виконав свій обов'язок і, як умів, розповів про те, як перше кохання Віті Горобця привело його, Вітю Горобця, до першої і, думаємо, останньої дуелі.

Пора вставати, Вітю. Твій час настав.

А ти все ще спиш із гарячим піском на животі, закоханий мій мужчино чотирнадцяти неповних років.

Ти спиш останній раз перед дуеллю, спиш і...

І сниться тобі похоронна процесія, і духовий колгоспний оркестр, спалахуючи проти сонця міддю, грає траурний марш... Усе село проводить тебе, Вітю Горобця, в останню твою путь!

Плаче за труною Галя, побивається: ой, на кого ж ти, мовляв, мене покидаєш?..

«Не знаю», — гірко думає Вітя та кріпиться з останніх сил, щоб і собі не розплакатися. Не гоже покійнику на своїх похоронах плакати.

Усі плачуть... Федя плаче й навіть Грицько Причепи на даному етапі рукавом сльози витирає.

А голова колгоспу, схилившись над тобою, сумно каже:

— Шановний товаришу Горобець! Радимо Вам спати спокійно й вивчати в сні класиків!

І тебе опускають у яму.

— Н-не-е хо-о-очу-у-у!!! — зненацька кричиш ти.

— То вставай, як не хочеш! Чого ти репетуєш, як тітка Марфа, коли в неї гроші на базарі витягли, — хтось каже голосом Федька Котигорошка. — А потім вона прийшла додому й знайшла гроші в себе під подушкою, у панчосі...

— Е-е... Г-га-а?! — Вітька закричав і схопився. — Що?

— Чого ти як самашедший кричиш? — Федько аж відскочив. — Уставай, пора вже...

— Що?.. Га?.. — важко дихав Вітька. — Мене вже вбили?

— Ще ні, — утішає Федько й, підтягнувши штани, оптимістично закінчує, — але можуть... У тебе все, як кажуть, ще попереду... отож протри очі й ходімо на поле бою. — Подумавши, радить: — Коли будеш через поріг переступати, високо піднімай ноги, щоб, бува, не спіткнувся... Є така прикмета: хто спіткнеться перед дуеллю, того неодмінно вгепують!

Вітька не хоче, щоб його вгепали, тому, високо піднімаючи ноги, старанно переступає через поріг і жмуриться від ласкавого вранішнього сонця.

— Який гарний ранок, — зітхає він.

— Як завжди перед смертю... — по-філософському каже Федько. — Трохи не забув... Виходячи з хати, не озирайся, бо потім не повернешся назад... Носа не вішай і йди з гордо піднятою головою. Коли раптом що... ну, вгепують тебе, усі будуть казати, що він ішов із гордо піднятою головою у свою останню, так сказати, путь!

І вони пішли. На поле бою.

Вітька Горобець крокує попереду, як і годиться, з гордо піднятою головою, Федько Котигорошко, підтримуючи в пазусі самопал, котиться за ним слідом і важко зітхає. Вітька на ходу роздивляється село й теж зітхає. Гарне ж яке рідне село! Усе в яворах. А на левадах — верби. Сади вишневі, яблуневі всюди... Сорока десь безтурботно скрекоче, граки галасують... то там, то тут поважні, солідні лелеки на хатах стоять і гречно, з гідністю на світ білий дивляться... Надивляється Вітька, може, більше він і не побачить уже Великих Чапелъ?

Федько позаду нього шморгає носом.

— Ти чого? — не обертаючись, питає Вітька.

— Жа-жалко... — пхикає Федько. — А раптом тебе вгепає Петько? Він такий, що на все здатний.

— Будь мужчиною, — радить Вітька. — Якщо й загину, так на полі бою, як і подобає справжнім мужчинам!

— Я збережу про тебе світлу па-пам'ять у серці, — Федько витирає сльози й умить стає по-діловому зібраним. — Значить, так... Давай швидше, бо Петька ще подумає, що ми злякалися...

Друзі надають ходу.

— Ех, і буде ж зараз стрілянина! — Федько аж руки від задоволення потер, радий, що така важлива подія, як дуель, не обійдеться без його, Фединої, участі. — Недарма ж я всю ніч самопала готував! — Сплювує та авторитетно заявляє: — Баб-бахне, будь здоров! Або Петьку, або тобі добряче перепадає!.. Поживемо, як кажуть, побачимо.

Вітька без особливого ентузіазму додає:

— Поживемо — побачимо, кого бабахне.

Дуель

25 липня 1964 року. Сьома година ранку.

Самопали вже заряджені.

Секунданти уточнюють останні деталі дуелі.

Дуелянти похмуро стоять біля своїх бар'єрів на березі ставка й стараються не дивитися один на одного. Їх розділяють дванадцять кроків. Дванадцять кроків життя і смерті. Навіть галасливі сороки затихли на вербах і зацікавлено спостерігають, що ж діється біля ставка. Цього разу агресії на їхні гнізда ніби ніхто не замишляє.

— Увага! — урочисто вигукує Федько й рвучко підсмикує штани. — Через дві хвилини ви будете стрілятися за Галю Козачок! Перший постріл по своєму супернику Петрові Білому зробить Вітька Горобець...

— Ти не заговорюйся! — перебиває Вітька свого секунданта. — Він для мене не суперник. Він просто нечесна людина, і все!

— Ще б пак! — закопилює Петро товсту рожеву губу й презирливо сплювує. — Наче я винуватий, що ти гепав кувалдою!

— Замовкни! — потрясає Вітька самопалом і від ненависті аж танцює. — Ти зараз одержиш усе, що хотів!..

— Противники, не дратуйтеся, бо вам ще треба стрілятися, — заспокоює старший секундант. — Дотримуйтеся правил дуелі. Я пропоную вам у цю останню, так сказати, історичну хвилину помиритися.

— Пішов ти к чорту зі своїм мирінням! — вигукує Вітька. — Я першим покохав Галю, і вона перша звернула на мене увагу. І якщо Петро хоче миритися, то хай відмовиться від Галі!

— Ніколи у світі! — чвиркає Петро й береться руками в боки.

— Не забувай, що я перший стріляю! Я тобі покажу, як до чужих дівчат приставати!

Секунданти роздали супротивникам по коробці сірників.

— Дуелянти-и-и! — на високій ноті затяг Федько. — До бою приготуйтеся! Дуелянти звели самопали й націлили один на одного... Ще мить — і...

— Юрку! — звернувся Федько до Петрового секунданта. — Ану, відійди подалі від Петра, щоб, бува, і тебе не садонуло!..

Побілілий Юрко, хлопчина років дванадцяти, Петрів сусід, котрий, власне, і пішов у секунданти тому, що був винен Петру п'ятнадцять копійок, позеленів, позадкував, а тоді, щось дико крикнувши, чимдуж кинувся тікати до села, тільки штани залопотіли. Ніхто й слова не встиг сказати, як його вже не було.

— Такий прудкий довго житиме, — похитав головою Федько.

— Стійте! — раптом закричав Петро й теж почав зеленіти. — А хіба ви на-наспра-а-вді?.. Хі-хіба це не гра?

— А-а, ти думаєш, що я гратися з тобою прийшов? — пирхнув Вітька, витягуючи з коробки сірника. — Думаєш, комедію буду розігрувати? Стій!..

— Вогонь! — крикнув Федько й, упавши на землю, обхопив голову руками. Че-е-ерк!..

Тріснув сірник, спалахнув. Вогник обхопив жовтяву порошину на запалі Вітьчиного самопалу. Ще секунда — спалахне запал і тоді...

Вітька звів голову, глянув на Петра й... нікого не побачив. Петро нісся до села в хмарі курави (...)

— Боягуз! — застогнав Вітька й у ту ж секунду відчув, як його руку із силою рвонуло вгору... Ні, самопал не стрельнув, він вибухнув, наче бомба, вибухнув гулко, і клуб чорного кіптявого диму з вогнем ударив Вітьці в обличчя. Щось із силою дзизнуло його по зубах...

Коли Вітька розплющив очі, розірваний, чорний від порошу самопал лежав доли й усе ще димів. Гостро пахтіло порохом.

Обличчя пашіло жаром, а на зубах щось тріщало. Вітька сплюнув — і до ніг випав почорнілий від порошу зуб...

— На який чорт здалася така дуель? — здвигнув він плечима. — Усі повтікали, а я собі зуб вигатив.

— Уже? — схопився з піску Федько. — Тобі голови не відірвало? Ану, покажи... ой-ой, який же ти чорнющий, як у сажі...

Федько покрутив Вітьчину голову й, переконавшись, що вона на місці, захоплено вигукнув:

— Ну й бабахнуло ж добряче!.. Мабуть, і в селі чули.

— Чому самопал розірвало? — накинувся Вітька на свого секунданта.

— Н-не знаю, — почервонів Федько. — Просто так...

— Не бреш! Ти насипав пороху більше, ніж треба.

— Ну, дві мірки всипав, — похнюпився Федько. — Я хотів, щоб ти переміг. А воно...

— А воно так нечесно, — спльовував Вітька й порох, і кров. — Могло ж усі зуби повибивати.

— А де ж Петро? — озирнувся Федько. — Уже в раю?

— Боягуз він нікчемний, а не Петро! Хвалько заячий! Та зроду-віку не повірю, щоб Галя його покохала!

— Але ж ми бачили їх разом? — розгублено кліпав Федько.

— Тут щось не те. Галя не могла покохати такого боягуза! — азартно доводив Вітька й відчував, що від цього йому трохи легшає.

— Вітько!!! — жажнувся Федько. — Тікай!..

Вітька рвучко оглянувся. До місяця дуелі біг чаплівський міліціонер Грицько Причепи, котрий мав вуличне прізвисько Даний Етап, і немилосердно свистів. Цього вже не було передбачено умовами дуелі.

— Федьку!.. Бігом! Щоб твоєї і ноги тут не було!

— А ти?

— Мені однаково...

— Я теж не тікатиму. Це небагато...

Проте прожогом кинувся на другий край ставка, де були густі зарослі молодого вербняка.

— Стій! Стій!!! — загаласував Причепи. — Стій на даному етапі, бо стрілятиму!..

Щоб дати змогу секундантові втекти, Вітька повільно побіг у протилежний бік, перечепився, упав. Доки він зводився, підбіг захеканий Причепи й схопив його за руку.

— Та не свистить так дуже, — набурмосився Вітька, — бо мені аж у п'яти шпигає.

— Я ось тебе свисну по потилиці! — важко хекав Причепи. — Що це твориться?.. До чого ми... дожилися... на даному етапі?.. У Чаплях дуель. Заборонена ще при царю дуель! Із-за якогось... дівчиська... Два дурні, не досягши паспортного віку!..

— А Ви не смійте згадувати Галю! — найжачився Вітька. — З мене питайте, я головний зачинщик!

— Спитаємо, голубе, питаємо! — запевнив Причепи. — Подумати тільки! Вони стрілялися! І де? У Чаплях! У моїй дільниці, де навіть самогонників немає! Та це ж, на даному етапі, добре, що зубом відбився. А коли б голову... відірвало? Як я мав би реагувати? На даному етапі? Скласти акт про дуель? Прикласти до нього твою дурну голову? Як речовий наочний доказ? Дивіться, мовляв, до чого Причепи дослужився. За двадцять років! Бездоганної служби! У лавах міліції! На даному етапі!

— Ну, ведіть уже, чи що, — буркнув Вітька. — Бо мені набридло вже стояти... на даному етапі.

— Постоїш, не до молоді тебе конвоюватиму. Значить, так. Ти арештований. За користування забороненою дуеллю. Мусиш іти рівно на даному етапі. Крок уліво, крок управо — вважається втечею. У такому випадку я змушений буду застосувати зброю. Ясно? — і Причепа красномовно лягнув себе по кобурі.

— Ясно, — похнюпився Вітька.

— Кроком руш, дуелянте!..

Арешт

Широкі дубові двері, оббиті хрест-навхрест металевими шпугами, розчинилися з противнющим скреготінням. Вітька переступив поріг. Двері з тим же скреготінням зачинилися. Бранець постояв кілька хвилин, звикаючи до темряви, а тоді, нагледівши в кутку солому, присів, задоволено простягнувши ноги. Від пострілу, арешту крутилася голова, болів вибитий зуб, і, що найгірше, — настрій був нікудишній.

«Ось і скінчилося моє кохання, — з гіркотою думав Вітька. — Тепер запруть мене в тюрму — і будь здоров!»

Двері знову заскрипіли й упустили... Петра Білого. Вітьчин суперник стояв і безпорадно кліпав очима, звикаючи до темряви.

— Що, і тебе спіймали? — озвався Вітька.

— Я сам прийшов.

— Ти ж і боягуз!.. Аж противно...

— Я не боягуз, я з повинною прийшов. А повинну голову не січуть. Це все ти винуватий, — Петро схлипував. — Ти перший викликав мене на дуель і стріляв ти...

— А чого ж ти погодився?

— Так я думав, що це гра якась.

— Було б не лізти до чужої дівчини.

— Та я Гальки й бачити не хочу!

— Ах ти ж боягуз нещасний! Мало того, що з дуелі втік, так ще й дівчину ганьбиш? — схопився Вітька із стисненими кулаками. — Говори, чого ти з нею в кукурудзу ходив.

— Полов...

— Що-що?

— Кажу, що полов кукурудзу, — витирав сльози Петро. — Я тільки хотів позагравати з Галею, а вона мені сапу в руки — і в кукурудзу. Ну й довелося виполоти...

Вітька від несподіванки впав на солому й розреготався на весь сарай:

— Ха-ха-ха!.. Кукурудзу полов! Ха-ха-ха!..

— А ти дрова рубав.

— Це хоч чоловіче діло. Ха-ха! А ти полільницею був! От Галя здорово тебе провчила, щоб не ліз куди не треба. І виполов?

— Виполов. Вона прийшла й каже: «Дякую. Тепер ти можеш іти додому». Ну, я і пішов.

— Ти, Петре, дурний, як сто пудів диму! Чого ж ти не сказав цього? Так ми б і не билися. А тепер...

Знову заскрипіли двері. Зайшов Причепа. Двері залишив відчиненими. Сам сів на стільці біля виходу.

— Ну, як справи, дуелянти, на даному етапі? — весело запитав він, оглядаючи хлопців. — Я бачу, один уже сміється. Це добре. Хоча гріхи ваші тяжкі... Ну й спека сьогодні... Ху!..

Причепа розстібнув пояс із кобурою і поклав її біля стільця, потім скинув сорочку та повісив на цвях. Залишився в майці, полегшено зітхнув:

— У-уф-ф-ф! Аж легше стало. Ну й клята спека. А тут ще й ви, дуелянти. Розмордувало вас на даному етапі, у таку спеку!

Причепа (у майці зовсім не схожий на грізного міліціонера) пошкріб волохаті груди, позіхнув, зручно вмовстився на стільці.

— Ось що, шановні. Приконвоював я вас на даному етапі не для того, щоб жмурки з вами в оцьому сараї гратися. Хоча й спека, дідько її бери, а доведеться мені прочитати вам лекцію на тему «Що таке єсть заборонена законом дуель, що таке єсть кохання та що таке єсть дурні». Регламент на даному етапі дві години. Для виступу в дебатах — 15 хвилин. Заперечень не буде?

— Не буде, — пирхнув Вітька, бо йому починав подобатися Причепа. — На виступ у дебатах можна вже записуватися?

— Грицьку Семеновичу? — пролунало знадвору. — Вас можна?

— Не дадуть на даному етапі й лекцію прочитати, — звівся Причепа.

— А ви готуйтеся до бурних дебатів. — І вийшов, щільно причинивши за собою двері.

Вітька неуважно глянув услід Причепі й від несподіванки аж свиснув... Біля стільця лежав пояс із кобурою...

У Вітьки ростуть крила

Одним стрибком Вітька опинився біля стільця і тремтячими руками схопив кобуру.

— Значить, так, — звернувся він до посірілого Петра. — Я зараз прочитаю Причепі лекцію на тему «Що таке зброя і як нею користуються». Витягну револьвер, зводжу курок і стаю біля дверей. Причепа, нічого не підозрюючи, відкриває і...

— Стрілятимеш? — аж позеленів Петро й почав гикати: — И-ик!..

— Та слухай, боязлива твоя душе! Я вискакую і наставляю на Причепу револьвер: «Стій! Руки вгору!» Даний Етап їх піднімає... Я йому кричу: «Кроком руш до сараю! Крок уліво, крок управо — вважається втечею, і я змушений буду застосувати зброю...»

Петро тихо охнув і, немилосердно гикаючи, поповз до соломи й став поспішно зариватися.

— Ех, ти! — сплюнув Вітька й рішуче розстібнув кобуру.

І — відсахнувся. Якби з кобури із сичанням виповзла гадюка, Вітька так не розгубився б, як розгубився, побачивши в грізній кобурі грізного сержанта Причепа... кусень хліба та два помідори. Достиглі, соковиті помідори книші. Вітька нічого не міг утямити. Як? У кобурі кусень хліба з помідорами? Та що ж це, зрештою, — кобура для револьвера чи господарська сумка?

— Н-н-ну, що та-там? — з-під соломи озвався Петро. — И-и-ик!..

— Нічого, — спокійно озвався Вітька. — Револьвер, виявляється, дуже смачний, особливо з помідором.

Петро недовіжливо виглянув із соломи.

— Вилазь уже, дам і тобі.

Вітька розділив порівну хліб, помідори й мовчки протягнув Петрові. Невдалі дуелянти в одну хвилину впоралися із хлібом, і Вітька лише сумно зітхнув:

— Шкода, що в нього така мала кобура.

Зненацька за глухою стіною сараю почувся сердитий крик Причепа й розпачливий вереск Федька Котигорошка. Там щось вовтузилося, а потім стихло.

Вітька здвигнув плечима. По хвилі зарипіли двері, і Причепа ввів за вухо в сарай Федька з лопатою в руках. Вільною рукою Федько розмазував по обличчю сльози й шморгав носом.

— Ось вони, твої дуелянти, — бушував Причепа, — яких ти хотів на даному етапі виручити за допомогою підкопу! Тепер повний ансамбль. Для тебе, Федьку, на даному етапі доведеться прочитати лекцію на тему «Що таке підкопи з метою звільнення арештованих і як вони розцінюються згідно з карним кодексом». Ич, який, сарай підкопувать!.. Я тебе підкопаю на даному етапі!

— А нащо ж Ви заперли Вітьку? — насупився Федько й на всяк випадок сховався за Вітьчину спину. — Я прокопав би дірку, якби Вас не понесло за сарай... Так, ніби іншого місця для цього немає...

— Ти мені ще будеш указувать, куди мені бігати на даному етапі? — посварився Причепа, і тут його погляд упав на розстебнуту кобуру. — Хлопці, хто лазив... до кобури?... Де ви поділи...

— Ми ваш «револьвер» з'їли, — пирхнув Вітька. — Шкода, що мала кобура... На даному етапі.

— Отакої!.. — розгубився Причепа. — А що ж я обідатиму?

І в цю мить щось ніби спалахнуло. Ніби сонце вкотилося до сараю. На порозі з'явилася Галя Козачок.

— Вітюньчику?! Ти живий?! — крикнула вона радісно.

І сталося те, чого ніколи-ніколи не забуде Вітька Горобець. Скільки житиме, що не пошле йому доля, які випробування не трапляться на його шляху, а ніколи-ніколи не забуде Вітька Горобець, як Галині руки, наче крила, здійнялися вгору, упали йому на плечі, і Галя рвучко притягла його до себе й припала губами до його обпеченої щоки.

— Ну й дурний же ти, ну й дурненький, Вітько! — не то плакала, не то сміялася дівчина в оторопілого хлопця на грудях. — Ой, та який же ти замурзаний, дуелянтику мій!.. Ходімо, ходімо, тут колодязь у дворі, умиєшся, дурненький Вітюньчику!

І, сміючись, Галя потягла все ще оторопілого Вітьку за руку із сараю. Причепи, Федько та Петро мовчки переглянулися.

— Лекція відміняється, — першим порушив мовчанку Причепи. — На даному етапі прибув новий лектор...

Федько встав і, повертаючись до Петра, сказав:

— Отаке воно життя!.. Хто за дівчатами не стріляє, той і не виграє... Ну, Петре, зроби на даному етапі дяді міліціонеру ручкою і біжи додому.

І, підсмикнувши штани, Федько покотився із сараю, не забувши прихопити із собою свою лопату. Біля колодязя він усівся на камінь-валун, підпер голову руками й зачудовано спостерігав, як Галя метушилася біля Вітьки, як вона щось весело щебетала йому, сміялася і хлюпала на Вітьку чистою холодною водою.

Вітька радісно вмивався та відчував, як від тої чистої води, яку зливала йому Галя, у нього за спиною все ростуть і ростуть крила; може, ще маленькі-маленькі, може, ще не міцні, може, ще невправні, але росли ті крила, від яких людина ставала крилатою. (...)

1. Галя називала Вітьку

- А орлом
- Б сонцем

- В Жучком
- Г вороном

2. «Флегматичний, спокійний, добродушний і вайлуватий» — характеристики

- А Петра Білого
- Б Вітьки Горобця

- В міліціонера Причепи
- Г Федька Котигорошка

3. Установіть відповідність.

Репліка	Герой (героїня) твору
1 «— Ми ваш “револьвер” з’їли. Шкода, що мала кобура... На даному етапі».	А Галя Козачок
2 «— Для тебе... на даному етапі доведеться прочитати лекцію на тему “Що таке підкопи з метою звільнення арештованих...”».	Б Петро Білий
3 «— Виполов. Вона прийшла й каже: “Дякую. Тепер ти можеш іти додому”. Ну, я і пішов».	В Вітька Горобець
4 «— Дотримуйтеся правил дуелі. Я пропоную вам у цю останню, так сказати, історичну хвилину помиритися».	Г Причепи
	Д Федько Котигорошко

4. Перечитайте діалог Вітьки з Галею на початку першого побачення. Із чого видно, що впевненіше почувався Галя? Зачитайте рядки, у яких дівчина іронізує.

- 5. Навіщо Вітька під час побачення зітхав? Чи зрозумів він, що це була помилка?
- 6. Яке завдання Галя дала Вітьці? Чи повинна це робити дівчина під час першого побачення?
- 7. Опишіть стан Вітьки та Федька, коли вони побачили Галя з Петром Білим. Що ви відчували в цей момент?
- 8. Як учинив Вітька, коли побачив Галя з Петром? Що б ви зробили на його місці?
- 9. Як вирішив помститися Вітька Петрові Білому? Чи розумно це?

10. До кого виявляє симпатію Галя — до Вітьки чи Петра? Підтвердіть свою думку конкретним прикладом із твору.

11. Якби вам довелося ілюструвати одну зі сцен повісті, то яку ви вибрали б? Чому саме цей епізод?

12. Виразно прочитайте за ролями розмову Вітьки з Петром Білим і міліціонером Причепюю.

1. Прочитайте до кінця повість В. Чемериса «Вітька + Галя, або Повість про перше кохання».

2. Випишіть у зошит фразеологізми, які є засобами творення комічного.

Частина друга. ГОЛУБА КУНИЦЯ

Скільки буде двічі по два?

Ручний годинник у Вітьки Горобця, звісно, ще не водився. Біжачи на побачення, він за порадою Котигорошка прихопив хатній будильник. І хоча він був дещо завеликий — кишень відстовбурчувалася, — але, як гаряче запевняв Котигорошко, це суцця дрібниця. Головне, що Вітька завжди скаже точний час, коли про те раптом запитає Галя Козачок.

А поки що будильником користується сам Горобець: раз по раз заклопотано зиркає на нього. Сьома година... П'ятнадцять хвилин на восьму... Галі не видно. Невже не прийде? Але ж обіцяла. І начебто з радістю. Чи, може, тільки так здалося?.. Вітька все кружляє і кружляє між вербами. На ньому нові (сині в смужечку) штани й жовті рипучі черевики. Рукава білої сорочки по-парубочому закачані по лікті. На голові — бокс (таки домучив клятий Левонтій!), білявий чубчик непокірно стовбурчиться.

Хлопець мріє про ту щасливу мить, як між вербами з'явиться Галя. От якби їй хто-небудь погрожував. Ну, звичайно, не смертельно, а так, у міру, щоб Вітька міг себе як слід показати. Приміром, сікається до дівчини злющій собака. Вітька відважно йде на того злоюку грудьми й рятує кохану... Собака? Теж знайшов небезпеку. Та Галю всі чаплівські собаки знають як облуплену, бо в кожний двір пошту розносять!

Горобець підбирає небезпеку більш серйозну. Хлопцеві так хочеться втнути щось героїчне, щось таке лицарське. Безперечно, на очах у дівчини. Щоб побачила, який він сміливий і відважний. От якби на леваду вискочив лев... О!.. Лев — підходящий об'єкт для Вітьчиного лицарства. Кинувся б тоді хлопець на царя звірів, мов той витязь у тигровій шкурі... Або на леваду вибігає чорна пантера. Або ведмідь, наприклад. Чи, на гірший випадок, снігова людина... А що?

За хвилину на мирній леваді клекотіли жахливі битви. На Галю зграями кидалися леви, підступно повзли чорні пантери, рикали тигри, важкою ступою сунули африканські слони, звивалися бразильські пітони, скрадалися дивізії кощеїв, ескадрильями налітали баби-яги, повзли семиголові гідри; на беззахисну дівочу голову обрушувалися урагани й тайфуни, під ногами в неї провалювалася земля, а в небо шугали вулкани, і, користуючись бідом, з ногами в зубах повзли ще й пірати!

Левада гуркотіла, ревла, вила, гула, стугоніла, тріщала, тряслася... Непереможний Вітька Горобець, мов той демон, носився в скаженій круговерті й виносив Галю на руках... Виносив трохи злякану, але цілу-цілісіньку.

— Добрий вечір, орлику!..

Горобець здригнувся та застиг. У вухах ще ревіло побоїще, перед очима маячили леви, тигри, пантери, кощеї, пірати, слони, і він ледве розгледів за ними Галю. Вона підходила до нього, струнка й висока, у білому-білому платті, зашаріла від швидкої ходи, а очі сяяли ніяково й радо.

— Здрастуй, Галю, — опам'ятався нарешті хлопець.

— Пробач, я трішки затрималася. Заледве встигла рознести сьогоднішню пошту. Стільки листів і газет!..

Ходили поміж вербами, і Вітька розгублено мовчав, бо не знав, як поводитись і що говорити. Галя, схиливши голову набік, задумливо перебирала в руках квіти.

— Кажуть, дощ буде... — нарешті видавив із себе хлопець і тут же покартав себе: «Теля! Не міг нічого кращого придумати. Теж мені бюро погоди. І квітів не здогадався принести. Осел! Справжнісінький осел!»

Дівчина ледь помітно усміхнулася, промовчала. З її тонких, рухливих пальців сипалися на біле плаття червоні пелюстки півоній...

Вітька безпомічно озирнувся. О, де та грізна небезпека, котра загрожувала б його коханій?.. Щоправда, Галя — дівчина не з лякливих. Сам Причепа колись потиснув їй руку й подякував за відвагу. Він тоді їхав велосипедом мимо колгоспної ферми, звідти вискочив бугай Кордебалет. Бугай задрав хвоста, роги до землі і як зареве та навперейми... Звісно, Причепі нічого не лишилося, як тільки кинути велосипед та оперативно видряпатися на телефонний стовп. Правда, як він ухитрився без кігтів зафурчати аж до самих фарфорових чашечок, навіть сам начальник райміліції не знає.

Коли Галя з'явилася на вулиці, Причепа вже сидів на стовпі й так оглушливо свистів звідти, що аж дроти гули. А Кордебалет у відповідь люто ревів і все бив лобом у стовп, розгойдуючи його разом із Причепею. Проте відважний міліціонер не здрейфив, а продовжував немилосердно свистіти, як він згодом казав, — «для підтримки порядку».

— Як тобі не соромно дядю на стовп заганяти! — з докором підійшла Галя до бугая. — Ану, геть звідси, бо дядя Причепа всі чашечки поскручує. Кому сказала?.. Як візьму хлудину, то знатимеш мене!..

На превеликий подив Причепи, Кордебалет скорився. Востаннє вдарив об стовп і понуро пішов до ферми, а його вигляд так і говорив: «Ех, завжди ці жінки лізуть не у свої справи».

Миттю зсунувшись на землю, Причепа обтрусився, сховав у нагрудну кишеню свисток, поправив кобуру, міцно потиснув Галі руку й сказав:

— Ось так повинне наше населення допомагати працівникам міліції в повсякденній роботі!

Отака була Галя.

А зараз їй ніяка небезпека не загрожувала. Навколо було мирно й буденно. Жінки вистелили на леваді полотно, галасували, ганяючи м'яча, діти, а над

селом займалися вечірні дими. Пахло миром, вечоровим спокоєм, затишком. Сонце втомлено котилося до горизонту. Ні, не передбачалося небезпеки. Не везло Вітьці Горобцю, не везло...

— Вітю! — раптом озвалася дівчина тоненьким голоском. — А скільки буде двічі по два?

Вітька від здивування трохи не спіткнувся.

— Двічі по два? — кліпав білявими віями, і його голубі очі аж потемніли від подиву. — Та чотири. Чого це ти питаєш про це?

— Щоб почути твій голосок, — відповіла дівчина та й затулила сміхотливі вологі губи пламенючими півоніями...

І везе ж ото людям!

Коли зайшли до клубу, докручували добру половину фільму. Довго в п'ятмі шукали вільного місця. Вітька, водячи Галю за руку, волів, щоб те місце не скоро віднайшлося. На екрані щось тріщало, ревло, стріляло й кричало, а Вітька все водив і водив за собою Галю, міцно стискаючи маленьку руку. Його штовхали: «Куди прешся на голови?!» А хлопець нічого не бачив і не чув, тягаючи за собою покірну дівчину, доки їх силоміць не посадили.

Аж тоді передихнув і глянув на екран. Безстрашний лицар, молодий і дужий, ефектним випадом шпаги проколював бородатого жахливого пірата. Потім він спустився в трюм і невдовзі виніс на палубу юну красуню принцесу, полонянку морських розбійників.

Ніжно голубіло море, тріпотіли білі паруси, поволеньки танув у голубизні порохований дим. Навколо валялися порубані пірати, а юна принцеса ніжно обнімала за шию хороброго лицаря та дивилася на нього, як віруючий дивиться на божий лик: захоплено, віддано.

«І везе ж ото людям!.. — мучився Вітька, заздрячи кінолицарю. — А тут ні одного тобі пірата, немов крізь землю провалилися...»

Губи лицаря-визволителя жадібно потяглися до трепетних уст принцеси. Ось-ось вони мали злитися в довгому щасливому поцілунку. Галя соромливо опустила голову, ніяково зиркнула на екран із-під пухнастих вій: і хотілося дивитися, і соромилася...

Уся зала принишкла в очікуванні того поцілунку.

І раптом у Вітьчиній кишені голосно задеренчав будильник.

— Цить!.. — зашипів зніяковілий хлопець і поспіхом стис спітнілою рукою кишеню, немов хотів заткнути будильнику невчасно розкритого рота. Але той, дригаючись у руці, усе деренчав і деренчав, ніби хто проколював його шпагою.

Поцілунок був зірваний. Натомість, певно, від голосного деренькотіння, на екрані заворушився один із недобитих розбійників...

У залі знявся репет обурення:

— Хто там дзвонить?!

— Заткніть йому горлянку, бо всі пірати повстають!!!

Будильник, розкрутивши всю пружину, нарешті стомлено затих із почуттям чесно виконаного обов'язку. Герої нарешті поцілувалися. Але ефект був

уже не той, і враження було зіпсоване. Це відчули, очевидно, і самі герої, бо чомусь зробилися в'ялими й байдужими, а на екрані поспішно вискочив «Кінець».

Ой співали цвіркуни, заливалися...

Вони йшли, побравшись за руки, а куди — і самі не знали. Простували просто так, як просто так ходять ночами закохані. Їм було добре гуляти вдвох під рясними зорями, добре було триматися за руки й слухати невидимих цвіркунів. У серпневій темряві, теплій і лагідній, мільярди цих «невгамовних рицарів ночі» творили найсвітлішу симфонію літа. Невидимі музики були всюди, під кожною травинкою, і здивована, оглушена ніч аж розколювалася від їхньої нестримної дзвінкої радості.

І сталося чудо: якийсь особливо меткий та голосистий цвіркун заспівав у Галиних косах. Він співав, заливався, він тріщав, кричав у дівочому волоссі, і Галя стояла зачарована, приголомшена, боячись ворухнутися, навіть кліпнути віями, притискала руки до грудей, аби стримати серце, аби воно билося не так бентежно й лунко, аби не сполошило цвіркуна.

І Вітька застиг зачарований, трепетний і теж боявся дихнути й жмурився, боячись радісними блискучими очима стривожити співака. Відчув себе найщасливішою людиною. Розумів, що не кінолицарю треба заздрити, а хай той лицар заздрить йому, Вітьці Горобцю, бо не в його принцеси, а в Галі Козачок заливається цвіркун, і не принцеса, а Галя — найчарівніша дівчина у світі.

Од радості й щастя, що переповнювали його вщерть, хлопець стиха дзвенів юним сміхом.

— Я і не знала, що ти так гарно смієшся, — шепотіла дівчина.

А Вітька відповідав їй, що він найщасливіший у світі, бо найкраща дівчина на планети Земля йде поруч із ним.

З луків пахли зів'ялі, звечора скошені трави, з полів тягло запахом хліба й стерні. Незчулися, як дійшли до ставка. На березі таємничо шуміли верби й осокори, сходив червонястий мідний місяць, а другий плив у ставку. Десь скидалися сонні коропи й чути було, як крапала червоняста від місяця вода.

Стояли на тому місці, де зовсім недавно відбулася дуель і де гримів постріл кохання.

Вітька спрагло зазирав у темні дівочі очі, мов у пречисту криницю, і бачив у них і червонястий місяць, і білі зорі, і себе, і навіть бачив, як скидалися у ставку сонні коропи, а з них тихо крапали червонясті краплі... Незчувся, як припав губами до напіввідкритих, бентежно-тремтливих, але відчайдушно покірних вогників-губ...

І здригнулася планета Земля...

Коли з клітки вискакує лев

Усе відбулося так.

І ніч була збентежена, і планета не спала, і тополі стартували в небо, і рясний зорепад феєрверком вітав чистоту першого поцілунку.

Усе було саме так.

Щоправда, у ту мить, як здригнулася планета й народився перший поцілунок, біля ставу пролунало здивоване та вражене:

— Хі-і! Оце так Ві-і-тька-а! Ну й дає!..

І вдруге здригнулася планета Земля, а разом із нею і закохані. І відскочили одне від одного так стрімко й так рвучко, немовби їм під ноги впала й люто засичала індійська кобра.

І від того стрибка враз зааніміли цвіркуни, а червонястий місяць, злетівши вгору, побілів із переляку, і все навколо засяяло-засвітилося білим дивом-видивом.

Кобри ніде не було, а метрів за десять від закоханих, залитий місячним сяйвом, стояв і привітно й добродушно всміхався... Федько Котигорошко. У першу мить Вітька хотів було розкритися і кинутися на приятеля з кулаками та, глянувши на його безгрішну й сяючу усмішку, стримався.

— Ти чого тут? — сердито запитав. — Хто тебе просив?

— Та так, прогулююся, — відповів Федько з таким незалежним виглядом, немов тільки й робив, що гуляв ночами біля ставка. — Проходжу мимо, дай, думаю, подивлюся, як воно тут уночі: романтично чи прозаїчно.

Галя весело сміялася, а Вітька сердито супився і щось бурмотів собі під ніс швидко, запально.

— Ну чого ти белькочеш, як дідів Свиридів індик? — добродушно запитав його Федько. — Так, ніби мені не можна чудової літньої ночі провітритися біля ставка. Ще Гоголь сказав, що я не знаю української ночі...

Лише тепер Вітька побачив, що мирний і добродушний Федько мав незвичайний вигляд: за поясом у нього стирчала сокира, в одній руці він тримав вила-трійчата, а в другій — великий кухонний ніж.

— Федюшенько, ну куди це ти так екіпірувався? — сплеснула Галя руками, і луна ляснула над ставом. — Чи не пірати часом замишляють набіг на Великі Чаплі?

— Кажу, прогулююся, — неохоче почав Федько, але не стримався та випалив: — О восьмій вечора передавали по радію, що з пересувного звіринця в Одесі вискочив лев і його вже три дні не можуть спіймати. Вам ясна ситуація?

— Так де ж та Одеса, а де Чаплі? — засміялася Галя. — Тисяча кілометрів.

— Еге, — недовірливо відповів Федько. — Говори, теревень! Хто знає, що стукне звіряці в голову. Візьме та й прибіжить у Великі Чаплі, злющий і голоднющий, а вас тут безвідповідально носить ночами біля ставка — не вчуєте, як і лев з'явиться. Ні, ви вже собі цілуйтеся, а я постою на варті. Закохані, відомо, нічого не бачать і не чують...

Із цими словами Федько всівся під вербою.

Удруге поцілувати Галя Вітька вже не відважувався. Кляв працівників звіринця, що так необачно проморгали в Одесі лева.

Довелося під охороною Котигорошка повертатися в село.

Народні прислів'я про кохання

У ніч на 25 серпня 1964 року доля Галі Козачок була вирішена. Хоча вранці дівчина, наче й не було нічого, з'явилася на пошті, а по обіді з товстою

сумкою на боці вже снувала по вулицях і дворах і була весела й привітна, доля її, повторюємо, була вирішена. Недарма Федько, обклавшись книжками й зошитами, просидів усю ніч у сараї, багатозначно сказавши перед цим на Галину адресу: «Ну, постривай, ти в мене дострибаєшся!» На ранок генеральний план наступу на Галину незалежність і волю було вироблено в цілому, а за деталями Федько помчав до Вітьки Горобця.

Той ще мирно спав, і Федько стягнув його за ноги.

— Уставай, бо маю важливу справу, — термосив його за плечі. — Так можна все своє щастя проспати.

— Ми... — забурмотів Вітька й ледве розплющив очі. — Ну чого ти причепився до мене ні світ ні зоря? Знову в Одесі тигряку випустили?

— Слухай уважно, — по-змовницьки зашепотів Федько. — Я перечитав усі народні прислів'я про кохання і ось: «Любов сильніша від смерті».

— Ну, правильно, — позіхнув Вітька, тручи очі. — Тільки чого ти мене розбудив? Для чого мені твої прислів'я?

— А як же ти будеш любити Галю, не знаючи скарбів народної мудрості? — захвилювався Котигорошко. — От, приміром, стоятимеш із Галею і — зітхай. А зітхнеш — одразу ж і народну мудрість: «Хто кохає, той за тим і зітхає». Або погляне на тебе Галя, а ти їй знову народну перлину: «Як гляне — серце в'яне». Але це ще не все. Я таке вичитав у народній мудрості, що ти ахнеш і за голову візьмешся!

Вітька насторожився:

— Ну, що там ще?

Федько урочисто витер під носом, підсмикнув штани й випалив одним духом:

— Ти повинен із Галею одружуватися!

— Що ти сказав? — стрепенувся Вітька.

— Не я сказав, а народна мудрість, — поправив Федько. — Слухай уважно: «Коли любиш — так женися, а не любиш — відступися!»

Вітька був приголомшений, украй здивований і вражений. Навіть його білявий чубчик настовбурчився здивовано та вражено.

— Ого! — урешті вигукнув Горобець. — Виходить, я можу одружуватися?

— Не можеш, а зобов'язаний! — упевнено відповів Котигорошко. — Народна мудрість із цього приводу ясно говорить: любиш — женися, а не любиш — відступися. Що ж тут неясного? Як не любиш і не хочеш женитися, дай, мовляв, другому дорогу. Не сиди, як собака на сні: сам не гам і другому не дам.

— Я Галі нікому не віддам!

— Ну от! — розцвів Федько. — Ти її любиш — ти й мусиш на ній женитися. А то Галя хтозна-що про тебе подумає. Любить, навіть поцілував раз, а женитися не хоче. Ні, треба негайно брати хлібину й іти свататися.

Вітька ввібрав голову в плечі й злякано глянув на Федька:

— А гарбузяки вони того... не піднесуть? У них уродили...

— Та що ж вони — дурні? — аж обурився Федько. — Можна подумати, що ми йдемо до них грошей позичати. Ти скажи, був я в тебе секундантом?

— Був.

— От. А сватом і сам бог велів мені бути. Іншого виходу в тебе немає, хоч і вмри тут. З коханням не жартують, ще давні мудреці казали.

— Так я ж із Галею ще про це не говорив, — завагався було Вітька.

Але Федько швидко розвіяв його сумніви.

— Але ж ти її вже раз поцілував? Я навіть свідком був. І потім — у кіно водив. Хіба цього не досить? Потім, сват для чого, по-твоему? І потім... Та що й говорити! Я так зроблю, що Галя й писнути не встигне, як буде засватана. О! А там уже, як голова колгоспу казав: хоч і буде каяття, та не буде вороття. Бо коли засватана, то хоч-не-хоч, а заміж іди. Народна мудрість із цього приводу ясно говорить: засватана — як продана!..

— Хай буде по-твоему, — згодився Вітька.

— О, це інша річ! — повеселів Федько. — Чую голос справжнього чоловіки Великих Чапель. І доки ти не передумав — біжу в сільмаг за хлібиною, потім ще раз перечитаю, що там свати про куницю співають, і...

І, не договоривши, Федько покурив до сільмагу, діючи за принципом: куй залізо, поки гаряче.

Турецький охотник

І сталося диво дивнее в чотирнадцяте літо Галі Козачок року 1964, дня двадцять п'ятого, місяця серпня.

Прикотився в дівочу хату маленький і товстенький весільний сват із білою хлібиною в руках, купленою в сільмазі за двадцять дві копійки, та й став на порозі. О, скільки сватів отак перестояли, скільки гарбузів на дурничку переносили й скількома рушниками були перев'язані та скількома чарками призапрошені! Тож сміливіше, хлопче, не ти перший, не ти останній із славного-преславного племені сватів.

Починай, Федьку, усе одно автор не має часу читати лекцію «Сватання і роль сватів в історії людства». Хай уже іншим разом, а ти починай!..

— Здрастуйте... — тріснув Федько чорним чубчиком.

Соломія Кіндратівна, Галина мати, низенька рухлива жінка років сорока, кинула на прибулого веселим чистим оком і співуче, м'яко відповіла:

— Здрастуйте, добрий чоловіче!

Гість одразу ж її поправив:

— А я Вам не добрий чоловік.

— Овва!.. — сплеснула мати повними руками. — А хто ж ти, коли не добрий чоловік? Прямо не відаю, чи й до столу запрошувати.

— А-а, Федько! — відклала Галя книжку. — Проходь. Чого ж ти стоїш? Хати нам не засидиш.

— А я вам і не Федько, — насупився гість, переступаючи з ноги на ногу. Проте до столу пройшов і зупинився як укопаний. — Не Федько я...

— А хто ж ти такий? — Соломія Кіндратівна вдала, ніби не впізнає хлопця, котрого минулого літа застукала під грушею з повного пазухою речових доказів.

— Охотник я турецький, — буркнув Федько. — Так, ніби по мені не видно...

— О-о, здалеку пташка до нашої стріхи прилетіла! — похитала головою мати. — А я думаю, де ж я тебе раніше бачила... А воно в Туреччині. Правду кажуть, гора з горою не сходиться, а людина... То куди ж оце, охотничку, путь тримаєте?

— За голубою куницею іду!

— Ох ти ж, боже мій! — охнула мати, опускаючись на лавку. — Невже ото з Туреччини аж у Чаплі за голубою куницею?

— За нею, — кивнув Федько головою. — Я, значить, із землі турецької. Випала в нас пороша. Пішов я, значить, шукати звіриноho сліду. От іду та й іду собі, сліду катма, коли це навстріч мені князь. «Ей ти, охотнику, — каже він, — поможи мені, бо не сплю, і не їм, і спокою не маю. Трапилася мені голуба куниця — красна дівця. Пособи мені спіймати тую куницю. Десять городів тобі дам, тридев'ять кладів золота».

— Багатий, — прокоментувала Соломія Кіндратівна. — Та хоч би ж слово своє стримав, бо й мідяка в нього потім не випросиш.

— Пішов я по сліду, — торохтів Федько, уходячи в роль і нічого не бачачи й не чуючи навколо себе. — По всіх городах був, у Туреччині всі усюди виходив, усі царства облазив — ніде не видно голубої куниці. — Федько розвів руками й тяжко зітхнув: — Немає, мов крізь землю вона провалилася! Дери його батько, як дід Свирид каже. Кажу князю: «Треба іншу куницю шукати». А князь і слухати не хоче. «Мені, — каже, — тільки Галю Козачок, бо іншої куниці й даром не хочу». Пішов я, значить, удруге по сліду та й напав. У Ваш двір слід мене привів, у Вашій хаті голуба куниця сховалася. І кажу я Вам: віддайте за нашого князя та Вашу голубу куницю!

Сват змовк, стомлено сопучи та спідлоба чорними очима поблискуючи.

— Вік живи — вік учись, — по хвилі озвалася Соломія Кіндратівна. — Скільки живу, а й не відала, що в моїй хаті та голуба куниця знаходиться.

— Та он же вона перед Вами, — ткнув Федько пальцем у розгублену й зніяковілу Галю й на всякий випадок уточнив: — Дочка Ваша.

Галя так знітилася, що не знала, що й діяти. Жарт це чи серйозно?.. Ах, яка там серйозність, звичайно, жарт. Але чому при матері? А втім, коли Вітька відважився з-за неї на дуель іти (їй і досі задрять усі чаплівські дівчата),

то чому б і не пожартувати зі сватанням? А гарно виспіває цей Федько. Що він язикастий — знала, але щоб так складно небилиці плести... А шоки горять... Ах, які капосні шоки, так і горять, горять... Ну й утнув же Федько!..

— То що ж ти відповіси, голуба кунице? — звернулася до неї мати. Запитувала серйозно, навіть суворо. Але Галя бачила в глибині її променистих очей, що пірнули в сітку зморшок, нестримний сміх. — Чому мовчиш? Було б раніше сліду не лишати, а тепер треба щось турецькому охотнику відповідати. Людина до нас аж із Туреччини йшла. Неблизький світ.

— Облиш свої витівки, Федьку! — випалила дівчина й почервоніла так, що, здавалося, ще мить — і згорить на очах у турецького охотника.

— Гарні мені витівки! — аж обурився Федько. — Буду я заради жартів купляти в сільмазі білу хлібину за двадцять дві копійки, коли є і за шістнадцять.

— У Туреччину дорога далека, то білий хліб не завадить, — розсудила мати. — А що ж це Ви, охотнику, забули сказати про Вашого князя? Чи, може, він такий незугарний, що Вам ім'я називати його ніяково? То ми йому від воріт поворіт.

— Та це Вітька Горобець! — відповів Федько. — Він, правда, не князь, але хлопець — о! То віддасте за нього свою куницю?

— Як Вам, свате-охотнику, і сказати? — задумалася мати. — Не хочеться аж у Туреччину свою дочку віддавати. Далеко дуже.

Федько заспокоїв:

— У вік техніки живе. Реактивні он літають.

— Квитки дорого, — стояла на своєму Соломія Кіндратівна. — І потім, шановний старосто, застукали Ви нас зненацька. Тому вибачайте, але не можемо у Вас білий хліб узяти та Вас рушником пов'язати.

— Та що ж тут голову ламати?.. — нервував сват. — Усе й так ясно. Я ж не корову у Вас купую. Народна мудрість ясно з цього приводу говорить: любиш — так женися!..

Мати спершу ніби й погодилася.

— Воно-то й так... Але народна мудрість говорить: поспішиш — людей насмішиш. А Ви самі бачите, як розгубилася наша куниця. Дайте нам часу гарненько обдумати Ваші слова.

— І довго ж ви будете думати? — Котигорошко невдоволено засопів. — Чи ви думаєте, що мені так легко аж із Туреччини до вас бігати?

— Та років так через десяток і прибіжить.

— Тю! Та за десять років вони можуть і розлюбитися, — вигукнув Федько. — Он дядько Стратулат п'ятнадцять років із своєю Стратулатихою жив, а й то сказала: «Забирай свої речі — і на всі чотири боки!» Дядько Стратулат забрав своє майно — дві сумки пляшок — і поніс у ларьок, щоб на квиток на автобус уторгувати.

Виряджаючи свата, Соломія Кіндратівна в сінях щось насипала йому в кишеню.

— Від куниці, — шепнула, покуйовдивши сватів чубчик. — Заходь, Федюшо, не гордися.

І довго із сінешнього порога проводжала його затуманеними очима та все шепотіла:

— Думала, дитина... А вона вже куниця...

«Вітька + Галя»

Стояли під явором, похнюпивши голови, мов ті полководці, котрі щойно програли важливу битву.

— Усе? — безнадійно перепитав Вітька й пересмикнув гострими плечима. — Та не тягни, Жучку!..

— На даному етапі — усе, — безнадійно розвів Федько руками. — Але будь мужчиною, Вітько. Ну, розумію, фіаско... Та Наполеону гірше прийшлося під Ватерлоо, і то витримав. Або згадай Байду. Турки його гаком за ребро чіпляли. Або візьми...

Вітька зітхнув: історія була поганим бальзамом для нього.

— І не зітхай так, — уболівав Федько. — Моя бабуся каже: пів світу скаче, а пів — плаче. Що поробиш, ми потрапили в ту половину, що хникає. Але в нас не все ще втрачено. Ми й через десять років своє візьмемо. А що таке десять років? Пхі — і все, коли брати в історичному масштабі.

— Добре, що хоч гарбуза не піднесли.

— Еге! А гарбузового насіння для чогось насипали повну кишеню, — і Федько витяг жменю пузатеньких смажених кабачків. — Пригощайся, іншого виходу в нас немає.

— А що це означає? — насторожився Вітька. — Коли гарбуз — зрозуміло, а гарбузове насіння?..

— Я теж усю дорогу ламав над тим голову.

— І що?

— У світовій літературі, на жаль, не згадується про подібні випадки, — сумно зітхнув Федько. — В історії теж... В енциклопедії — мовчання. Але мені здається, гарбузового насіння мені для того насипали, щоб ми з тобою полузали й гарненько подумали. Кажу тобі, не вішай носа. Наполеону під Ватерлоо, зрештою, і кабачків ніхто не давав.

Сват із молодим лузали й думали. Кабачки були смачні. Безперечно, Федько має рацію. Наполеону під Ватерлоо було гірше. Отже, носа нічого вішати. Та, власне, йому й не відмовили прямо, а попрохали зачекати. Десять років — час величеський, але що вдієш. Треба зачекати. Справжня любов усе життя чекає.

— Еге! — раптом сказав Котигорошко, уважно розглядаючи явір. — Еге! — повторив він, мацаючи кору.

Із цими словами витяг із кишені складений ножичок.

— Ти що надумав? — стривожився Вітька.

— Те, що закохані роблять, — спокійно відповів Котигорошко й видряпав на корі «Вітька + Галя». — От! — задоволено мовив, упоравшись із своїм ділом. — Для історії. Так би мовити, для майбутніх поколінь. Хай читають. Хай заздять. А то тільки й знають: «Ромео + Джульєтта».

— Для чого ти псуєш дерево? — образився Вітька.

Але Федько діловито перебив:

— А ти хочеш ніякого сліду в історії не лишити? Ні, так не годиться. Хай усі знають: «Вітька + Галя». Хто після цього посміє до Галі підсокирюватися? Галі ми зайвий раз доведемо, що вона всього лише твій плюс і ніякого самостійного значення не має. «Вітька + Галя», або Повість про перше кохання. От!

Федько, незважаючи на поразку, був явно не в міру балакучий, сповнений енергії. Він би й на небі написав оте «Вітька + Галя», та шкода, що не має підходящої драбини.

— Чого тобі сумувати? Сказано, «Вітька + Галя» — і ніде твоя куниця від тебе не дінеться! — А потім подумав і закінчив: — Як не будеш, звичайно, гав ловити!..

- Міліонер Причепа мав звичку вживати словосполучення

А доведеться прочитати лекцію	В на даному етапі
Б заборонена законом дуель	Г що таке підкоп
- Соломія Кіндратівна — мама

А Галі	В Вітьки
Б Петра	Г Федька
- Установіть відповідність.

Назва частини	Подія
1 «Дарунок»	А подарунок Вітьки Горобця
2 «І везе ж ото людям!»	Б перший поцілунок біля ставка
3 «Ой співали цвіркуни, заливалися...»	В робота з прислів'ями про кохання
4 «Турецький охотник»	Г дзвінок будильника під час кіносеансу
	Д спроба Вітьки засватати Галю Козачок

- Якому герою (героїні) повісті ви найбільше симпатизуєте? Чому?
- Які почуття ви переживали під час читання частини «Турецький охотник»? Чи шкода вам було Вітьку?
- Доведіть, що Галина мама повела себе мудро й делікатно, коли Федько Котигорошко прийшов «за голубою куницею».
- Як, на вашу думку, складуться стосунки Вітьки й Галі в майбутньому?
- Який момент у творі кульмінаційний? Перекажіть його.
- Охарактеризуйте композицію повісті «Вітька + Галя...» (прокоментуйте принцип поділу на частини; визначте позасюжетні елементи, особливості сюжету).
- Чого навчає повість В. Чемериса «Вітька + Галя...»?

- Перекажіть епізод, що переданий ілюстрацією (с. 284). Чому, на вашу думку, було вибрано для ілюстрації саме цей момент повісті?
- Складіть і запишіть по одній пораді героям повісті (Галі, Вітьці, Федьку й Петру), щоб легше було виходити зі складних і незручних життєвих ситуацій.

- Напишіть невеликий твір-роздум на тему «Які проблеми дорослішання В. Чемерис порушив у повісті «Вітька + Галя...?» (1 с.).
- Підготуйте буктрейлер до повісті В. Чемериса «Вітька + Галя...» (за бажанням).

ОЛЕГ ЧОРНОГУЗ (Народився 1936 р.)

Сучасний український письменник, сатирик і журналіст.

Найвідоміші твори: збірки «Моральна підтримка», «Веселі поради»; романи «Аристократ із Вапнярки», «Примхи доли», «Я хочу до моря».

Олег Чорногуз народився 15 квітня 1936 р. в с. Іванові, що на Вінниччині. Про своє дитинство та юність письменник пише так: «Батько мій був лікарем-ветеринаром, а мама — домогосподаркою. Сім'я в нас була велика: я — тринадцята дитина. Навчався в Іванівській середній школі, але десять класів там не закінчив, бо мене виключили за перші сатиричні вірші на високопоставлених осіб, до яких належали вчителі й директор школи. У школі створив разом із товаришами свою першу сатиричну стінгазету. Продовжив навчання в Станіславі (нині м. Івано-Франківськ). Після закінчення десятирічки вирішив піти у військовоє училище. Навчався добре, та через деякий час усе ж проміняв автомат Калашникова на перо сатирика».

О. Чорногуз навчався на факультеті журналістики Київського університету ім. Т. Г. Шевченка. Понад 20 років працював у журналі «Перець». Написав багато сатиричних і гумористичних творів. У збірці «Веселі поради» автор дає настанови, як розгадувати сни, як поводити себе в кінотеатрі, як вибирати імена — і все це він робить у гумористичному стилі на «живих прикладах».

До речі...

Гумор є невід'ємною частиною життя О. Чорногуза. Він любить жартувати із себе: «Народився я, як ви вже здогадалися, у гнізді чорногуза, й оскільки чорногузи, які сиділи в гнізді на нашій хаті, приносили господарям тільки щастя, то ніхто з моїх дідусів, бабусь, батьків їх зі стріхи не зганяв і гнізд не руйнував. Може, саме тому я народився щасливим. Хоча свого часу моє прізвище в УРЕ («Українська радянська енциклопедія») написали з малої літери, ще й латинкою пояснили: “будує хатку, з родини журавлиних”. Я про те при нагоді сказав Бажану¹. На що Микола Платонович мені відповів: “Я знав, що ти великий гуморист, але не знав, що такий колючий. Не можна, щоб в УРЕ не було такого гумориста”. І справді, у наступному перевиданні я побачив своє прізвище з великої літери».

ЯК ПОВОДИТИСЯ В КІНО

Я не зупинявся б на цій пораді, якби не бачив у тому життєвої потреби. Тим більше, є товариші, які переконані, нібито кіно так владно входить у наше життя, що відтісняє на другий план театр, оперу, філармонію, цирк і

¹ Мико́ла Бажа́н — український поет, перекладач, головний редактор «Української радянської енциклопедії» у 17-ти томах.

навіть пінг-понг. Воно, мовляв, уже так заповонило душу кіноглядача, що він, як табличку множення, знає, хто такий Олександр Довженко й Марчелло Матространі, Клод Лелюш і Марина Владі, дядечко Яковченко, Анук Еме й Марсель Марсо, Бергман і Мокімото.

Будь-коли й будь-де він (кіноглядач) може розповісти нам, хто з них кінорежисер, а хто кіноактор, хто як грає і яке в нього хобі. Не буду із цього приводу сперечатися. Може, і так. Може, глядач усе це й знає. А от як поводитися в кіно, то, я вас можу запевнити, знає не кожний. А все тому, що в нас і досі перед початком кіносеансу або ж у перерві між кіножурналом і кінокартиною не читають лекцію на тему «Кіноглядач та його поведінка під час демонстрування фільму».

Поскільки це важливе питання випустили з планів своєї роботи товариші з кінофікації та працівники культури, я, на громадських засадах, зрозуміло, вирішив цю місію взяти на себе. Моя перша порада: як тільки ви зайшли до кінозалу, негайно сядьте. Бажано на своє місце. І, звичайно, у своєму ряду. Тоді зніміть шапку (якщо ви її носите), скиньте пальто чи плащ і покладіть на спинку стільця, що попереду вас. Якщо товариш чи товаришка безцеремонно почне лягати на ваш одяг, зробіть йому (їй) зауваження. Бажано голосно. У кінозалі завжди треба розмовляти дуже голосно, бо інакше вас не почують.

Роздягнувшись і добре вмостившись, лізьте до кишені, своєї. Якщо ви жінка, то до сумочки. Діставайте бутерброд (хліб із сиром чи ковбасою) і їжте. Добре до ковбаси з хлібом іде часник. Отож не забудьте прихопити із собою один-два зубчики. Коли ви не взяли бутерброд, то жуйте кекс, облизуйте «ескімо» або лузайте насіння. Соняшникове.

Як тільки на екрані з'являться титри, починайте читати. Теж голосно. Бажано так, щоб вас чули аж в останньому ряду. Читайте назву фільму, чиєї студії цей фільм, читайте, хто які ролі грає, потім коментуйте всі події, що відбуваються на екрані. Це, як не дивно, у кінозалах роблять не всі. Більше того, трапляються маловиховані типи, які починають шикати або, простіше кажучи, затуляти коментаторові рота. Не дають чоловікові розкритися до кінця.

А як на мій погляд, то нехай товариш поговорить. Адже від цього подвійна користь: ви зайвий раз засвоїте, що відбувається на екрані, і дасте змогу сусідові чи сусідці показати себе.

Якщо ви надумаетесь зупинити його чи її одразу ж після того, як з'являться перші титри, то так і знайте, що далі вже ви не дізнаєтеся, яка студія завжди робить хороші фільми, а яка — погані, на чії фільми варто ходити, а чії краще дивитися по телевізору.

Тому не лайтеся з товаришем, не робіть йому ніяких зауважень. Хай читає, хай коментує, розповідає, що буде далі, хто кого вб'є.

— Ось цей тип виживе, — покаже він на екран, — навіть після семи ножових ран. А он того, що стоїть коло кабаре, задавить «мерседес».

Потім несподівано він на всю залу зареоче, і ви на собі відчуєте, як впливає на нього сучасне кіно, зрозумієте, яка перед вами чи за вами емоційно насна-

жена душа. Чи варто стримувати її поривання? Мабуть, ні. Бо не встигнете ви до пуття оцінити його, як він із вдячності до вас, щоб ви не билися марно в догадках, не перенапружували мозок, розповість, за що саме вбили сторожа чи генерала.

— А ось цей субчик... Ось цей, що в плащі, поцупить картину «Мона Ліза».

Потім від нього ви дізнаєтеся, чим закінчиться перша серія та із чого почнеться друга. Бо товариш уже бачив цей фільм двічі, але після цього піде ще раз. Якщо ви несподівано завовтузитеся, почнете нервувати, він вам порадить не переживати й не брати нічого близько до серця. Бо це, по-перше, кінофільм, а по-друге, у ньому грають ті ж артисти, що вже грали, якщо ви пригадуєте, у «Фантомасі» та «Анжеліці». Пояснить, де саме Жан Марє, а де Мішель Мерсьє. Якщо це наш фільм, то покаже вам Івана Миколайчука. Розповість, як йому довірили головну роль у «Тінях забутих предків».

— До речі, ви знаєте, що «Тіні» у Франції ішли під іншим заголовком — «Вогняні коні», — схопить вас за плече той товариш. — Цей фільм здобув у світі найбільше призів, дипломів і медалей, а в нас ніхто не міг додивитися до кінця.

Ви починаєте прислухатися, але раптом помічаєте вільне місце в передньому ряду. Підводитеся. За вами схоплюється ще десяток-другий кіноглядачів. Починають пострілювати спинки стільців. З темряви вискакує адміністратор. Адміністратор — вона, жінка. У кінозалах чомусь завжди жінки за адміністраторів.

— Товариші, сідайте, — кричить адміністратор. — Ще не кінець. Це тільки така музика!

— А я хочу пересісти, — кажете ви.

— Як це ви хочете пересісти? — дивується вона. — А якщо всі отак почнуть під час сеансу пересідати? Ви уявляєте, що буде в залі?

— Та, бачите, он у першому ряду є вільне місце, а я того... короткозорий, — кажете ви.

У цей момент у залі зчиняється гамір.

— Не дадуть спокійно кіно додивитися! — зітхає один.

— Сідай уже! Чого ти стовбичиш? — вигукує інший.

Ви підходите до стіни й намагаєтеся пошепки щось пояснити адміністратору. Адміністратор вас не слухає і каже вам, що в кіно треба сидіти на одному місці із самого початку й до кінця. А ви, виявляється, і цього не знали. Нарешті адміністратор не витримує та каже:

— Ну, хіба вам доведеш? Ідіть уже сідайте, але щоб це було востаннє...

Ви обіцяєте й кидаєтеся до облюбованого вами місця. У цей час у залі спалахує світло, і ви ще встигаєте прочитати: «Кінець першої серії».

«А будь ти проклята», — кажете ви самі до себе, але вас хапає адміністратор за руку.

— Ви ще й досі не можете заспокоїтися? — питає вона. — Ганяєте по залу, людей нервуєте, ще й лаєтеся. Мабуть, за мітлою скучили? Це я вам можу організувати. Тротуари все одно нікому підмітати...

На щастя, кіноглядачі виносять вас на своїх плечах аж на вулицю.

— Фу-у! — полегшено зітхаєте ви.

А до ваших вух долітає:

— Ну й народ пішов! Не народ, а дикуни. Гуни! Половці! І коли вони вже навчаться поводитись у кіно, як люди?..

А й справді — коли?

ЯК ВИБРАТИ ІМ'Я

Це питання, безперечно, хвилює кожного, хто збирається стати батьком чи матір'ю. Питання, як на мій погляд, не таке вже й дрібне. Бо й справді, яке ім'я дати дитині? Чим керуватися? Із чого починати?

Перш за все треба забути про будь-які сімейні традиції, якщо вони якимось дивом збереглися у вашій сім'ї. Усе то пережитки минулого. Тепер нові часи, нові імена. Не варто в ці дні згадувати батька Арсена чи діда Андрія, а тим більш прадіда Данила. Не треба й згадувати маму, бабу, прабабу. Не варто задумуватись і над майбутнім. Хай вас не хвилює вже тепер, як поставиться ваш син чи донька до підбраного вами імені. Хай це їх не цікавить. Вони ще до цього не доросли. Єдине, що в ці щасливі для вас дні має вас цікавити, так це «Книга власних імен» і поради знайомих.

«Книга імен» запропонує вам чималенький список, і ви зможете знайти сяке-таке ім'я для нащадка. Але моя вам щира порада: не заглядайте туди. Не мине й дня, як до вас завітають ваші знайомі, які дві, а то й цілі три ночі не могли заснути. Усе думали, яке б ото вашій дитині ім'я підібрати.

— Чи, може, усе ото даремно? — з острахом цікавляться вони. — Ти що, з отієї книжки, батьку, надумав своїй дитині ім'я підбирати? А ми ж для чого? Ми тобі друзі чи ми тобі хто? Викинь книжку, поки не пізно.

Ви, ніяковіючи, відкладаєте книжку вбік.

— Закинь її, — радять ваші знайомі, — Що ти з нею носишся, як із крашанкою! Ось тобі справжні імена. Це моє, це Митькове, це тьотя Фрося написала, це Гарик, це Жоржик. Чи, може, ти вже без нас придумав? Так кажи!

— То жінка хоче, — починаєте ви так, ніби щойно когось ненавмисно підрізали. — Не я, а жінка хоче, щоб, як син народиться, то назвати Назаром, якщо донька, то Соломією...

— Що? — скрикують усі троє чи четверо, скільки там уже до вас прийшло. — Нам не почулося? Ти так оце сказав, як ми почули, чи ти ще нічого не сказав?

— Та це все жінка. Дід у неї був Назар. Замість батька їй. Вона ж у мене сирота, так оце вигадала. У дідову пам'ять. Виховував, мовляв, у люди вивів.

— Забобони, — кидає хтось.

— Факт, пережитки. Ніби тому дідові тепер не все одно... Ти що, перед жінкою по шнурочку ходиш?

— Та ні... Що ви?

— А в тебе своя думка є? У тебе своє ім'я є?

— Та я думав. На батькову честь — загинув на початку війни...

— Ну й правильно. Ото на батькову честь і називай. А то вигадують — Назар! Хто тепер із таким іменем ходить? Тьху! Називай на честь батька й не вигадуй. Чи, може, жінка не погоджується?

— Та погоджується.

— Ну й чудесно! Значить, ім'я вже є. Свій список можна рвати? Чи не так? То як же зватимуть твого спадкоємця?

— Тимофій!

— ??

А по хвилі:

— Ну, ти вибач. Це, звичайно, ваші сімейні справи. Вам видніше. Але ми радили б і про дитину подумати. Ти подумав, як воно, беззахисне, піде у світ із таким іменем? Тимофій! Тиміш! Уявляєш?!

— Збожеволіти мало! — підтримує другою жінка. — Що люди про батьків подумують? Оце вже балачок буде.

— Оригінальне щось треба, — знову друг. — Щоб відбивало наш дух, епоху. А ти — Назар, Тимофій! Що ж ти, кожному стрічному пояснюватимеш, на чію честь ти так свою дитину назвав? На честь діда чи баби? Не сміши людей...

— Гаразд, — здається ви. — А які у вас пропозиції?

— У нас? Ось список. Я, наприклад, пропоную назвати його іменем відомого співака. Звичайно, не нашого. Ну, якогось французького чи італійського. Скажімо, Антоніо. Чим погано? Або на честь Жана Маре? Моїй жінці цей артист дуже подобається. Для доньки — Лола. Гарно? І взагалі, яке кому діло, Лола чи Жан?..

Ото довго не дискутуйте, згоджуйтесь одразу. Знайомі завжди діло кажуть. Беріть у них список і поспішайте в пологовий будинок. Список передайте через санітарку чи медсестру разом із записочкою:

«Люба! Усі пропонують назвати сина (як буде син) Жулем. Якщо донька — то Лолою. Думую, наші знайомі мають рацію. Назар і Тимофій — архаїзми. Не сподобаються ці, то вибери зі списку, що додаю. Цілюю.

Твій Вася»

Оскільки я теж батько й мені теж знайомі приносили список імен, то я хочу його винести на широкий осуд, щоб наші товариші й друзі не сушили собі голів. Ось цей список:

Жіночі імена:

Жуля	Ферфуфа
Ія	Естера
Лола	Сосіпатра
Пама	Паола
Люсі	Кюнна
Гонората	

Чоловічі імена:

Жуль	Ролан
Мюль	Ірек
Пріам	Анжел
Люс	Руслан
Гарик	Кизил-Кум
Жорик	

Якщо ж ви вважаєте, що цей список неповний, не впадайте у відчай, ваші знайомі доповнять. Останнє, що я вам пораджу: не забудьте про гармонію імені й прізвища. Це дуже важливо. Подаю приклади: Нінель Кукурудза, Травіата Пацюк, Жульєна Миска, Анжела Кендюх, Вольдемар Копистка, Гонората Пузир, Геракл Гарбуз, Жусі Коза, Неда Баран, Аттіла Шкапченко й Аполлон Козолуп.

Якщо ця гармонія є, вважайте, що ім'я ви вибрали правильно. Діти вам дякуватимуть. Особливо, як підростуть.

1. НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження

- А** У «Веселих порадах» наведено «живі приклади» із життя.
- Б** «Веселі поради» О. Черногуза не мають виховного значення.
- В** «Веселі поради» мають форму безсюжетної гумористичної розповіді.
- Г** Іронія — наскрізний художній прийом «Веселих порад» О. Черногуза.

2. НЕМАЄ іронії в пораді

- А** «Моя перша порада: як тільки ви зайшли до кінозалу, негайно сядьте».
- Б** «...скиньте пальто чи плащ і покладіть на спинку стільця, що попереду вас».
- В** «У кінозалі завжди треба розмовляти дуже голосно, бо інакше вас не почують».
- Г** «Коли ви не взяли бутерброд, то жуйте кекс, облизуйте «ескімо» або лузайте насіння».

3. НЕМАЄ іронії в уривку

- А** «Це питання, безперечно, хвилює кожного, хто збирається стати батьком або матір'ю».
- Б** «Перш за все треба забути про будь-які сімейні традиції, якщо вони якимось дивом збереглися у вашій сім'ї».
- В** «Якщо ж ви вважаєте, що цей список неповний, не впадайте у відчай, ваші знайомі доповнять».
- Г** «Останнє, що я вам пораджу, не забудьте про гармонію імені й прізвища. Подаю приклади: Нінель Кукурудза, Травіата Пацюк...»

- 4. На основі якого мовного явища засновано жарт О. Чорногуза про відсутність його прізвища в УРЕ? (див. рубрику «До речі...», с. 290).
- 5. До якого літературного жанру «Веселі поради» ближче — до новели чи гуморески? Обґрунтуйте свою відповідь.
- 6. До гумору чи сатири належать «Веселі поради» О. Чорногуза? Аргументуйте свою позицію.
- 7. Яка порада щодо поведження в кінотеатрі вам видалася найкумеднішою? Яку пораду ви додали б від себе?
- 8. Які факти з порад «Як поводитися в кіно» свідчать про те, що їх написано не в наш час? Прочитайте їх.
- 9. Знайдіть і прочитайте найдотепніший фрагмент у порадах «Як вибирати ім'я».
- 10. У чому, на вашу думку, полягає причина надмірного схиляння перед іноземним у псевдонімах сучасних співаків, назвах музичних гуртів, закладів громадського харчування та ін.?

- 11. Виразно прочитайте поради «Як вибирати ім'я» за ролями.
- 12. Напишіть есе на тему «Чи може гумор розтопити серце байдужої людини?». Проілюструйте свої думки прикладом із реального життя.

- Напишіть веселі поради на тему «Як треба поводити себе в шкільній їдальні» (1 с.).

Амфібра́хий — трискладова стопа з наголосом на другому складі.

Ана́пест — трискладова стопа з наголосом на третьому складі.

Антите́за — зіставлення протилежних явищ, понять і характерів для посилення враження.

Громадя́нська лі́рика — твори, у яких думки й переживання викликані суспільно-політичними подіями.

Гу́мор — відображення смішного в життєвих явищах і людських характерах у доброзичливому та жартівливому тоні.

Да́ктиль — трискладова стопа з наголосом на першому складі.

Драма́тичний твір — літературний твір, побудований на основі вчинків персонажів та їхніх висловлювань, дія в якому показана в діалогах, монологів, полілогах героїв безпосередньо перед глядачами (або читачами) у теперішньому часі.

Драма́тург — письменник, який створює драматичні твори для постановки на сцені.

Ду́ма — віршований ліро-епічний твір героїчного або соціально-побутового змісту, який виконують речитативом у супроводі кобзи, бандури чи ліри.

Епі́чний твір — розповідний твір, у якому життя змальовано у формі авторської розповіді про людей і їхні вчинки.

Імпровіза́ція — процес одночасного складання та виконання якогось твору.

Інти́мна лі́рика — вірші, у яких настрої ліричного героя викликані особистими переживаннями.

Іро́нія — художній троп, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення; насмішка, замаскована зовнішньо благопристойною формою (висловлювання набуває в певному тексті протилежного значення).

Історична поема́ — поема, у якій зображено героїчні постаті й події минулого.

Історичні пісні́ — народні ліро-епічні твори про важливі історичні події та конкретних історичних осіб.

Кобза́рі (лірники, бандуристи) — українські народні співці, творці й виконавці історичних пісень і дум, які супроводжували спів грою на кобзі, бандурі чи лірі.

Коме́дія — драматичний твір, у якому засобами гумору й сатири відображено смішне, висміяно негативні явища, риси вдачі людей.

Конфлі́кт — зіткнення, боротьба протилежних поглядів; серйозне непорозуміння, суперечка.

Пейза́жна лі́рика — твори, у яких настрої ліричного героя суголосний із природою, переживання та відчуття виникають від споглядання природи.

Пере́клад — текст, слово, усне висловлювання, літературний твір, перекладені з однієї мови іншою з максимальним збереженням стилю письменника, мовних особливостей, без імпровізації.

Переспів — вільний переклад віршами; те, що є повторенням відомого, сказаного, написаного; власний твір автора, написаний на основі сюжету, змісту, образів, ідей іншого твору.

Періоди — різноскладові рядки думи, об'єднані найчастіше дієслівною римою.

П'єса — узагальнена назва драматичних творів; твір, призначений для постановки на сцені.

Піріхій — стопа з двома ненаголошеними складами.

Поетика — вивчення художньої форми фольклорного чи літературного твору, тобто особливості його побудови, або композиції, художніх засобів, віршування тощо.

Ремарка — авторське пояснення в драматичному творі стосовно умов і часу дії, зовнішнього вигляду й поведінки дійових осіб.

Репліка — висловлювання персонажа.

Ретардація — уповільнення розповіді, що забезпечується частими повторами цілих фраз.

Речитатів — протяжне мелодійне проказування під супровід кобзи, бандури чи ліри.

Ріма — співзвучне закінчення рядків.

Сатіра — різке висміювання хиб і недоліків, негативних явищ.

Стопа́ — повторювана група складів, до якої входить один наголошений склад та один або два ненаголошені.

Тирада — мовний період думи, обсягом від двох до восьми рядків, об'єднаних римою.

Трагедія — драматичний твір, який побудований на гострому, непримиреному конфлікті особистості, що прагне максимально реалізувати свій творчий потенціал, з неможливістю його практичного втілення в життя; герой трагедії потрапляє в безвихідне становище й часто гине.

Трагікомедія — різновид комедії; драматичний твір, у якому поєднано ознаки комедії і трагедії: під час комедійного конфлікту відбуваються трагічні події.

Троп — це слово чи вислів, вжиті в переносному, образному значенні (епітет, порівняння, метафора, уособлення, символ).

Філософська лірика — твори, у яких передано думки й почуття, викликані складними проблемами буття, життя і смерті, розвитку суспільства, природи тощо.

Хорей — двоскладова стопа з наголосом на першому складі.

Художній вимисел — народжена творчою уявою письменника, художньо видозмінена дійсність; без художнього вимислу не існують історичний роман, повість, оповідання, драма, поема.

Ямб — двоскладова стопа з наголосом на другому складі.

ЗМІСТ

Від автора	3
------------------	---

ВСТУП

Художній та науковий способи пізнання дійсності.	
Книжка в духовній культурі суспільства	4
Художня література як одна із форм духовної діяльності людини.	
Художній образ	7
<i>Теорія літератури.</i> Художній образ. Художній твір	9

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Українські історичні пісні	12
<i>Теорія літератури.</i> Історичні пісні	12
Зажурилась Україна	13
Та, ой, як крикнув же козак Сірко	14
Символ незламності християнського духу	15
Пісня про Байду	15
Легендарний Морозенко	17
Ой Морозе, Морозенку	18
Славетний Максим Залізняк	19
Максим козак Залізняк	20
Гетьман Богдан Хмельницький	21
Чи не той то хміль	22
Народний месник	22
За Сибіром сонце сходить	23
Пісні Марусі Чурай	25
Ой не ходи, Грицю	26
Засвіт встали козаченьки	27
Віють вітри, віють буйні	28
Українські народні думи	29
<i>Теорія літератури.</i> Дума	31
Маруся Богуславка — легендарна героїня	33
Маруся Богуславка	34
Козак Голота	37
Дума про козака Голоту	38
Іван Богун — талановитий ватажок	40
Іван Богун	41

Тарас Шевченко	44
«Думи мої, думи мої...»	46
«Думи мої, думи мої...»	47
Цикл «В казематі»	48
«Мені однаково, чи буду...»	48
«Ой три шляхи широкії...»	49
<i>Теорія літератури. Види та жанри лірики</i>	50
<i>Теорія літератури. Віршові розміри</i>	52
Лілея	53
<i>Теорія літератури. Балада</i>	54
Русалка	54
Іван Франко	57
Веснянки І. Франка	58
<i>Теорія літератури. Анафора. Епіфора. Алітерація. Асонанс.</i>	
Трискладові віршові розміри	58
Гримить!	59
Земле моя, всеплодющая мати...	60
Vivere memento!	61
Філософська лірика І. Франка	62
Легенда про вічне життя	63
Леся Українка	68
Мотив ліричного твору	69
Давня весна	70
<i>Теорія літератури. Інтимна лірика. Пейзажна лірика</i>	71
«Хотіла б я піснею стати...»	71
Зорі Лесі Українки	71
Ви щасливі, пречистії зорі...	72
Хто вам сказав, що я слабка...	72
Митець і суспільство	73
Давня казка	74
Володимир Сосюра	87
Вірш «Любіть Україну!»	88
Любіть Україну!	88
<i>Теорія літератури. Патріотична лірика</i>	89
Солов'їні далі...	90

Краса людської душі й природи	91
Васильки	92
Осінь	92
Володимир Підпалій	95
Бережливе ставлення до природи	95
«...Бачиш: між трав зелених...»	96
Зимовий етюд	96
Поетичний образ матері	97
Матері	97
Василь Голобородько	99
З дитинства: дощ	99
<i>Теорія літератури.</i> Вільний вірш	100
Рідна мова	101
Наша мова	101
Теплі слова	101
Лис	103
<i>Теорія літератури.</i> Асоціативні образи	103
Золота птаха	103
Дмитро Павличко	105
Я народився на землі...	105
<i>Теорія літератури.</i> Сонет	106
Родина	106
Погляд у криницю...	107
Олена Матушек	109
Порятуйте красу	109
Із сучасної української поезії	
(наприкінці XX – на початку XXI ст.)	111
Василь Герасим'юк	111
Танець із глибини віків	111
Чоловічий танець...	112
Іван Малкович	113
Янгол – наш оберіг	113
Із янголом на плечі	114
З нічних молитов	114

Анатолій Мойсієнко	115
«Жовтень жовті жолуді...»	115
Ігор Павлюк	116
Дівчинка	116
Галина Кирпа	117
Мій ангел такий маленький...	117
Коли до вас темної ночі...	118

НАЦІОНАЛЬНА ДРАМА

Іван Карпенко-Карий	119
«Театр корифеїв»	120
Сто тисяч (<i>Скорочено</i>)	121
<i>Теорія літератури</i> . Драматичний твір	128

З УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ

Михало Коцюбинський	146
Від прологу... до епілогу	147
Дорогою ціною (<i>Скорочено</i>)	147
Олександр Довженко	167
Ніч перед боєм (<i>Скорочено</i>)	168
Борис Харчук	175
Діана (<i>Уривки</i>)	175
Степан Процюк	185
Аргонавти (<i>Уривки</i>)	185
Ніна Бічужа	197
Шпага Славка Беркути (<i>Скорочено</i>)	197
<i>Теорія літератури</i> . Літературний характер. Психологізм	211
Олесь Бердник	213
Хто зважиться — вогняним наречеться (<i>Уривки</i>)	213
<i>Теорія літератури</i> . Фантастична повість	228

УКРАЇНСЬКИЙ ГУМОР І САТИРА

Володимир Самійленко	230
<i>Теорія літератури. Гумор. Сатира</i>	231
На печі	232
Сміливий чоловік	234
Діяч	235
Невдячний кінь	235
 Остап Вишня	 238
Гумор Остапа Вишні	239
<i>Теорія літератури. Усмішка</i>	240
Сом (<i>Скорочено</i>)	241
Відкриття охоти (<i>Скорочено</i>)	246
Як варити і їсти суп із дикої качки (<i>Скорочено</i>)	248
Бекас (<i>Скорочено</i>)	250
 Валентин Чемерис	 254
Вітька + Галя, або Повість про перше кохання (<i>Скорочено</i>)	254
 Олег Черногуз	 290
Як поводитися в кіно	290
Як вибирати ім'я	293
 Літературознавчий словник	 297

Навчальне видання

АВРАМЕНКО Олександр Миколайович

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

**Підручник для 8 класу
з поглибленим вивченням філології
закладів загальної середньої освіти**

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

В оформленні підручника використано матеріали з інтернет-видань,
що знаходяться у вільному доступі.

Художники *Ю. Ясінська, Н. Гайда*

Редактор *Н. Забаштанська*
Художні редактори *Н. Антоненко, Д. Ширяєв*
Комп'ютерна верстка *С. Груніної*
Коректори *С. Бабич, І. Барвінок*

Формат 70×100/16.
Ум. друк. арк. 24,624. Обл.-вид. арк. 26,35.
Тираж 13 107 пр.
Зам. №

Видавництво «Грамота»,
вул. Паньківська, 25, оф. 15, м. Київ, 01033.
Тел./факс: (044) 253-98-04.

Електронна адреса: www.gramota.kiev.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано в ТОВ «КОНВІ ПРІНТ»
03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12.
Свідоцтво ДК № 6115 від 29.03.2018 р.